This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Theodoor Parker

Jan Hendrik Maronier

Digitized by Google

US 13621.5.29

Bound
1 1906

Harvard College Library

FROM

Cincinnati Public Library
by
Exchange

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Van den Vchry

17372-22-5

J. H. MARONIER.

THEODOOR PARKER.

NAAR

O. B. FROTHINGHAMS BIOGRAPHY.

MET PORTRET.

HAARLEM.
KRUSEMAN & TJEENK WILLINK.
1875.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

THEODOOR PARKER.

Digitized by Google

J. H. MARONIER.

THEODOOR PARKER.

NAAR

O. B. FROTHINGHAMS BIOGRAPHY.

MET PORTRET.

HAARLEM.
KRUSEMAN & TJEENK WILLINK.
1875.

Digitized by Google

17372.22.5

US13621.5.29

HARVARD COLLEGE
MAR 16 1906
LIBRARY

By exchange.
Cincinnati Public Library.

Digitized by Google

INLEIDING.

Dit boek heeft geene aanbeveling noodig. Het geeft een nauwkeurig en uitvoerig beeld van een man, die ook in ons land een tal van vrienden en vereerders telt. Tot nog toe bezaten wij van hem niet meer dan eene schets, indertijd door de bekwame hand van Réville geteekend. Thans wordt den lezer een uitgewerkt portret aangeboden. Het zal met vreugd ontvangen worden door elk, die den grooten en edelen Parker in de ziel wenscht te lezen, zoover dat op een afstand mogelijk is.

De bouwstoffen voor deze beeltenis werden verzameld door Octavius Brooks Frothingham te New-York. Hij stelde zich ten doel, den persoon van Parker zoo eenvoudig mogelijk aan het groote publiek voor oogen te plaatsen, en vooral die trekken van zijn verstand en hart te doen uitkomen, waarin geleerden en niet geleerden belang stellen. Hij heeft daartoe niet alleen de brieven geraadpleegd, door Weiss in zijn *„Leven van Parker"* medegedeeld maar nog een aantal andere, waarvan hem inzage was verleend, benevens het rijke Dagboek, een der kostbaarste schatten door Parker aan zijne weduwe nagelaten. De bekendheid met Parkers vrouw en vele persoonlijke herinneringen stelden den Schrijver in staat om dieper dan een ander tot het eigenlijk karakter van zijn onvergetelijken vriend door te dringen. Met ijver en liefde heeft hij zijne taak opgevat. „Mocht het portret," zegt hij, „aan sommigen niet voldoen, alleen de kunstenaar heeft daarvan de schuld."

Digitized by Google

van twee, zooals vroeger, te dragen; — ook de pijnboom stond daar nog, met zijne dubbele kruin, het sieraad van het landschap. Maar het oude huis van verdwenen.

Dat huis was ongeveer honderd jaren oud, toen Theodoor werd geboren. Het was in 1710 door zijn overgrootvader, John Parker, gebouwd, die met kinderen en kleinkinderen van Reading naar Lexington was gekomen. Deze John Parker was een kleinzoon van Thomas, die in 1635 uit Engeland, naar Amerika overstak. De eerste die den familienaam droeg, was een Noorman, Johannes Le Parkerre, die aldus genoemd werd als opzichter der koninklijke parken van Willem den Veroveraar. In de geschiedenis van Engeland komt de naam dikwijls voor, verschillend gespeld: Parkerre, Parkre, Parchour, Parker. De Parkers waren zelden goede kerkmannen en hadden veel te lijden in den tijd der hervorming. Sommigen ondergingen den dood onder Koningin Maria; anderen werden Puriteinen onder Cromwell. Thans zijn de Parkers in Engeland meestal trouwe leden van de kerk en Tories. De niet-kerkelijke tak der familie, de Puriteinen en Kwakers, heeft zijn weg in de nieuwe wereld gevonden.

De bewoners van Lexington waren, zooals de meeste landbouwers van Nieuw-Engeland vóór eene halve eeuw, ijverig in hun werk, maar zonder ondernemingsgeest Het land was niet bijzonder vruchtbaar, en daarom moesten zij hard werken en hadden een sober bestaan. Met het maatschappelijk en geestelijk leven zag het er pover uit. Er werden geene voorlezingen gehouden; er waren geene bijeenkomsten tot ontwikkeling van het verstand. Eene kleine bibliotheek telde niet meer dan drie à vier honderd deelen, meest romans, levensbeschrijvingen, reizen, slechts enkele boeken over geschiedenis in populairen vorm. Jaarlijks werd er een twaalftal boeken, meestal van lichte soort, bijgevoegd. De bibliotheek

Digitized by Google

was dicht bij de kerk; daarom plachten de boeken op zondag ingeruild te worden. Maar ook de herberg was er dicht bij, en daar gevoelden velen zich meer heengetrokken. In dien tijd werd het gebruik van sterken drank niet veroordeeld, maar verdedigd, en wel om maatschappelijke en gezondheidsredenen. Men beschouwde het als voedsel voor den arme, als eene versterking voor den arbeider. Bij plechtige gelegenheden werd er altijd sterke drank gebruikt. Een der vroegste voorbeelden, dat men van die gewoonte afweek bij begrafenissen, schijnt in de familie van Parker te hebben plaats gehad, bij gelegenheid van den dood zijner grootmoeder.

Er was maar ééne kerk in het dorp, die van de Unitariërs, waartoe verreweg de meeste inwoners behoorden. De leer der Puriteinen had geen vat meer op menschen met zoo weinig verbeelding, en daarmee was ook het vuur van den evangelischen geest uitgedoofd. Des menschen zondige natuur, de behoefte aan verlossing, de godheid van Christus, de schulduitdelgende kracht van zijn bloed, de noodzakelijkheid eener inwendige vernieuwing door Gods genade, de onwaarde der deugd, de oneindigheid der toekomende straf, de bewustheid der verkiezing, de aanwezigheid van Christus in de kerk — al deze leerstukken werden min of meer zonder nadenken verworpen door lieden, wier sober leven geheel en al proza was geworden, en die weinig zin hadden voor het geheimzinnige. Aan de prediking ontbrak alle bezieling; zelfs de gebeden waren van allen gloed ontbloot. De beste geestelijken waren geleerden, zelden profeten; de slechten geen van beiden. Eer Parker geboren was, werden de kerken voor Whitefield gesloten. De zetels der beschaving vreesden den invloed van dien beroemden prediker der vernieuwing van het godsdienstig leven, en de geestelijkheid zette de leeken aan om alle buitensporige denkbeelden te schuwen. De kerkelijke plech-

Digitized by Google

tigheden hadden hare betoovering verloren: zelden werd de doop bediend; hoofden van gezinnen waren doorgaans leden der kerk, jonge lieden zelden. Het huiselijk gebed was schaarsch, het bidden bij den maaltijd ongewoon; de geestelijke werd als een man van opvoeding geëerbiedigd; de rustdag werd streng gevierd, de bijbel gelezen; maar de ziel van het protestantsch geloof was gevloden.

De ouders van Theodoor deelden het geestelijk leven van hun tijd. Zijn vader was met meer dan gewone overtuiging de rationeele denkbeelden toegedaan, zijne moeder met meer dan gewone diepte van gevoel, terwijl beiden daaraan eene meer dan gewone mate van karakter toevoegden. John Parker was een goed exemplaar van den Nieuw-Engelschen landman, een rustig, nadenkend, stil man, met gezond verstand, een deugdzaam hart, een man, op wien men zich kon verlaten. Hij werkte dag aan dag, hield goede orde in zijn huis, leerde zijne kinderen de waarheid spreken, had 's avonds altoos een boek in de hand. Hij was kloek van gestalte, kon warmte en koude verdragen, even goed als vermoeidheid en honger. Door gebrek aan de noodige middelen werd hij verhinderd om kostbare verbeteringen op zijn land aan te brengen; maar hij deed wat hij kon, en had misschien de beste perzikboomen van geheel Middlesex. Maar hij liet doorgaans het werk op de hoeve aan zijne jongens over, en hield zich zelf onledig met het maken van molens en pompen; want even als zijn vader en grootvader, was hij ver in de werktuigkunde, vooral in het bewerken van hout; hij maakte en repareerde, zooals dat gaat in een nieuw land, waar één man het werk moet doen van velen. Hij legde verstand in zijn werk, vond nieuwe wijzen van arbeiden uit, »zocht met zijn hoofd zijne handen te sparen."

Natuurlijk was hij weinig ontwikkeld; maar hij had eene

Digitized by Google

goede mate van gezond verstand, veel hart voor alles wat den geest kon scherpen; hij las alle boeken die in zijn bereik waren, en dacht veel na over moeilijke vraagstukken van zedelijken en bovenzinlijken aard. In het rekenen was hij ver en verstond zelfs iets van meetkunde en algebra. Met het oog op de voorliefde van Theodoor voor al wat de natuur betrof, is het van belang op te merken, dat zijn vader denzelfden smaak had. Hij bespiedde den hemel en maakte zich vertrouwd met den loop der sterren. Ook de planten en bloemen nam hij waar en had eenige kennis van de natuurlijke historie. Van poëzie hield hij weinig; daarvoor had hij te veel verstand en te weinig verbeelding.

Wat zijne godsdienstige denkbeelden betreft, was hij een verklaard Unitariër, voordat het unitarisme als een stelsel gepredikt werd. Hoewel een vijand van redetwisten, van nature stil en in zichzelf gekeerd, sprak hij vloeiend en kon soms met kracht en met eene zekere welsprekendheid zijn gevoelen verdedigen. Den bijbel had hij trouw bestudeerd, en daardoor was hij een geduchte tegenstander bij theologische twisten. Hij geloofde in het verstand, stelde veel belang in de school, was alleen met goede onderwijzers tevreden en wijdde zich met ijver aan de verstandelijke en zedelijke opvoeding zijner kinderen. Hij was een oprecht man, rechtvaardig, onbevreesd, vriendelijk. Dikwijls werd hij ingeroepen om geschillen bij te leggen, bezittingen te beheeren en toezicht over weezen te houden. Hij was een vriend des vredes, van goede manieren, gezellig, met een aanleg tot humor, die soms in vroolijkheid overging, maar nimmer de grenzen der betamelijkheid overschreed. Geen heiligschennend woord kwam ooit over zijne lippen.

Niet minder merkwaardig was Theodoor's moeder, de dochter van een welgesteld pachter. Zij heette Hanna Stearns.

Digitized by Google

Haar zoon beschrijft haar als »eene bevallige vrouw, slank van gestalte, met blond haar, blauwe oogen en een bijzonder frisch en fijn uiterlijk, meer zenuwachtig dan gespierd." Zij had eene aangeboren neiging tot gezetheid, waardoor de zachtheid en beminlijkheid van haar voorkomen werden verhoogd. Hare ontwikkeling stond beneden die van haar man; haar geest was minder krachtig en onafhankelijk. Zij leefde meer in haar gevoel en hare verbeelding, die hunne frischheid onder den sleur van het huiselijk leven en de zorgen, aan een groot gezin verbonden, behielden. Zij was eene poëtische natuur, hoewel meer fantastisch dan rijk aan verbeelding. Hare geliefkoosde lektuur was haar bijbel en gezangboek; maar zij las ook gaarne balladen en had een aantal schoone verzen van Engelsche dichters in het hoofd. Zij hield bijzonder veel van romantische verhalen van avonturen onder de Indianen, waarvan sommige in boeken stonden, maar andere in den vorm der legende rondwaarden. Haar sterk geheugen deed haar deze fantastische verhalen nauwkeurig bewaren, en kwam haar ook voor hare letterkundige kennis uitnemend te hulp, bij haar druk huishouden met een aantal kinderen en geene bedienden. Haar man was gewoon 's avonds hard op voor te lezen. Daarmee deed zij haar voordeel.

Haar hart was vol van liefde voor allen om haar heen, teeder bezorgd voor hare kinderen, opmerkzaam op de ouderen, vriendelijk en, zooveel hare middelen het toelieten, mild voor de armen. Daarbij kwam hare zuinigheid haar goed te stade. Zij was godsdienstig, overeenkomstig den natuurlijken godsdienst van het hart. Haar geloof was meer de vrucht van haar gevoel, dan van ernstig nadenken. Zij was geen theoloog. De leeringen van het Kalvinisme die haar man als onredelijk verwierp, werden door haar als afschuwelijk verworpen. Haar geweten was haar goddelijk orakel;

Digitized by Google

dankbaarheid en vertrouwen leerden haar de wegen der Voorzienigheid verstaan. Met haar eenvoudig gevoel voor hetgeen waar en goed is, kende zij de godheid als een alomtegenwoordig Vader, de liefhebbende ziel van al wat bestaat, het leven der natuur, het licht van den geest, de wereld vervullende met eene kracht, zoo ruim als de oceaan en zoo helder als eene beek. Zij schijnt ook stil van aard geweest te zijn; zij bad altoos in het verborgen. Veel belang stelde zij in de zedelijke opvoeding van hare kinderen, en dit bleek niet in deftige lessen en onophoudelijke vermaningen, maar in wijzen raad en hartelijke deelneming, zooals de omstandigheden het meebrachten.

Deze trekken van het beeld zijner ouders hebben wij aan Theodoor zelf te danken — een liefhebbend zoon, die gaarne en immer met eerbied en dankbaarheid van zijne ouders sprak. In zijn dagboek ontbreekt zelden de herinnering hunner geboorte- of sterfdagen, en altoos zijn daaraan de teederste woorden ter hunner gedachtenis toegevoegd. Men zou kunnen beweren, dat de kinderlijke liefde de hoedanigheden der ouders in een wat al te schoon licht heeft geplaatst; maar van de andere zijde kan het niet worden ontkend, dat het kinderlijk oog ook veel dieper ziet. Wij kunnen het oordeel, als het door hartstocht bestuurd wordt, niet vertrouwen, maar wel, als het kalm is, gelijk dat van een edel man over hen, aan wie hij het leven verschuldigd is.

Het blijkt althans uit deze vluchtige schets, dat de wortels van Theodoor Parker diep in den grond gingen en zich over een wijden omvang verspreidden. Hunne vezelen klemden zich vast aan krachtige hoedanigheden; hunne zuigers wisten verborgen waterbronnen op te sporen. De stam was sterk, men kon er op rekenen, dat hij, onder gunstige omstandigheden, een stevig maar tevens schoon karakter zou voortbren-

Digitized by Google

gen, rijk in enkele van de sterkste, en beminlijk in enkele van de liefelijkste hoedanigheden van verstand en hart. Wat ook aan de Parkers moge ontbroken hebben, zij hadden eene ruime mate van wilskracht, van gezond verstand, van volharding in het goede en van onafhankelijkheid. Enkelen hunner waren geestig, enkelen hadden een merkwaardigen dorst naar kennis, één hunner eene buitengewone kennis der Oostersche talen; allen waren toegerust met moed en standvastigheid. De vereeniging van verschillende hoedanigheden in den vader en de moeder — de een zoo ernstig, verstandig, dienstvaardig, onvermoeid, oprecht; de ander zoo teeder, ingetogen, vertrouwend, gevoelig — was eene profetie van veel groots en goeds. Zulk een boom moest rijke vruchten dragen; maar niet altoos komen dergelijke profetieën uit. In hoever het hier zoo was, zal uit het vervolg van ons verhaal blijken.

HOOFDSTUK II.

PARKERS OUDERLIJK HUIS EN JEUGD.

Theodoor Parker werd den 24 Aug. 1810 geboren. Hij was de jongste van elf kinderen; het tiende was vijf jaren ouder dan hij. Een hunner stierf op zeer jeugdigen leeftijd; de anderen werden allen nuttige menschen. Op drie na hadden allen eene groote liefde voor letterkunde, lazen alle boeken, die zij krijgen konden, en schreven daaruit de belang-

Digitized by Google

rijkste gedeelten over. Toen de jongste werd geboren, had de oudste het huis verlaten. John Parker was arm, toen hij trouwde, en nooit werd hij rijk. Het zag er dan ook in huis hoogst eenvoudig uit; de dagelijksche schotels waren van hout, en even sober was het overige huisraad. Alleen op feestdagen kwamen enkele fraaie wijnglazen en een paar langhalzige karaffen, enkele Chineesche thee-kopjes en schoteltjes van de kleinste soort voor den dag en — de glorie van het buffet — eene groote Chineesche kom. Daarenboven was de linnenkast niet geheel van fijn bed- en tafelgoed ontbloot, door Hanna met eigen hand geweven.

In Theodoor's vroegste jeugd woonde ook zijns vaders moeder in huis, eene lange, deftige vrouw, die reeds meer dan tachtig jaren telde, toen hij geboren werd. Zij kwam alleen bij het eten van hare bovenkamer, en zat dan aan het hoofd der tafel, tegenover haar zoon, die een Puriteinschen eerbied voor den ouderdom koesterde. Zij zat doorgaans te breien, of liep in de kamer op en neer; zondags las zij altoos in den grooten kwarto-bijbel van haar man, dien hij voor meer dan ééne lading hooi te Boston gekocht had. Zij had ook de oorspronkelijke uitgave van het Puriteinsche gezangboek veel in handen. Het nieuwsblad, dat tweemaal in de week verscheen, las zij geregeld; andere boeken raakte zij niet aan. Theodoor moest tweemaal daags haar drinken boven brengen, bier als het koel weer was, en in de lente en den zomer punch; maar doorgaans bleef de laatste voor feestelijke gelegenheden bewaard.

Bij de geringe inkomsten en de talrijkheid van het gezin, moest elk der kinderen zoodra mogelijk aan den arbeid gaan. Reeds zeer jong werd dan ook Theodoor met een mand perziken naar de markt te Boston gezonden; en lang voordat zijne krachten, door een aanval van typheuse koorts onder-

Digitized by Google

mijnd, daartegen opgewassen waren, moest hij reeds mede aan het bouwen van een steenen muur werken. De ervarenheid, die hij daardoor kreeg in het gebruik der werktuigen, en de lichaamskracht die daardoor geoefend werd, wogen niet op tegen de onnatuurlijke inspanning die daartoe noodig was. Misschien is wel eene der oorzaken van de kwalen, waardoor de jaren van zijn manlijken leeftijd verduisterd werden, in dien arbeid van zijne kindsche dagen te zoeken.

Dit neemt echter niet weg, dat hij in zijne jeugd vol teedere liefde werd verzorgd. Zijne moeder moest wel eens van hare buren de berisping hooren, dat zij bezig was haren jongste te bederven en dat hij op die manier nooit voor zichzelf zou kunnen zorgen, als hij groot was. Zij placht dan te antwoorden, dat zij het tegendeel hoopte, en kuste zijne blonde krullen nog eens.

Onder de vroegste herinneringen van zijne jeugd behoorde zijn verlangen naar het eind van den winter, naar het smelten der sneeuw en den aangenamen reuk, die dan uit het gras placht op te stijgen. Hoe verheugde hij zich, als de eerste warme lente-dagen kwamen, als de vogels hunne stem weer deden hooren en de bijen gonsden in de lucht, als hij niet meer in de keuken of den winkel behoefde te blijven, maar overal vrij kon rondloopen en, in een hoek op den grond gezeten, de voorjaarswolken kon nagaan, hoe ze rolden boven zijn hoofd en zich telkens vertoonden in eene andere gedaante, terwijl hij niet begreep wat zij waren en van waar ze kwamen.

Maar toch had ook de winter zijne genoegens in huis. De ooms en tantes kwamen dan met de neefjes en nichtjes in hunne sleden op bezoek. Dan werd er een vuur in de »andere kamer" aangelegd, en onder vroolijk gesnap bracht men den avond door. Zij kwamen nooit zonder een grooten appel of andere

Digitized by Google

lekkernijen voor »Mis' Parker's baby" mee te brengen; want zoo werd de jongste nog lang genoemd, ook nadat hij dien naam niet meer verdiende. Vader en moeder brachten deze bezoeken dikwijls terug, en namen soms den jongen mee, omdat de moeder haar lieveling niet graag thuis liet, of misschien, omdat zij niet weinig trotsch was op haar elfde kind.

De knaap werd niet schooner bij het klimmen der jaren. Zij die hem in zijne jeugd kenden, beschrijven hem als beneden de gewone grootte, nog al lomp van gestalte, linksch en traag, maar tevens als van een schalksch en schelmachtig uiterlijk. Zijne schroomvalligheid en onhandigheid heeft hij overwonnen, maar zijne traagheid van beweging bleef hem altijd bij.

Reeds vroeg openbaarde zich zijn dorst naar kennis, maar veel vroeger nog zijne bewustheid van goed en kwaad. Zelf verhaalt hij daaromtrent het volgende: »Toen ik een kleine jongen was van vier jaren, bracht mijn vader mij bij de hand naar eene afgelegen plaats van de hoeve, maar zond mij spoedig alleen naar huis terug. Onderweg kwam ik voorbij een kleinen vijver, waarbij een rhododendrum stond te bloeien, toen eene zeldzame plant in die streek. Ik zag een kleine gevlekte schildpad aan den voet van de schitterende plant zich in de zon koesteren. Ik lichtte den stok op, dien ik in de hand had, om het weerloos dier te slaan, zooals ik andere jongens dikwijls had zien doen. Maar op eens werd mijn kleine arm teruggehouden en eene stem in mijn binnenste zeide duidelijk en klaar: »het is slecht!" Ik snelde naar huis en vertelde het aan mijne moeder, met de vraag, wat het was dat daar tot mij gesproken had. Zij veegde met haar schort een traan uit haar oog en, mij in hare armen nemende, zeide zij: »Sommige menschen noemen dat het geweten; maar ik noem het liever de stem van God in het hart van den mensch.

Digitized by Google

Als gij er naar luistert en er aan gehoorzaam zijt, dan zal die stem al duidelijker beginnen te spreken en u altoos op den goeden weg leiden; maar als gij de ooren er voor sluit of haar niet gehoorzaam zijt, dan zal die stem allengs verdwijnen en u geheel in de duisternis laten en zonder eenigen gids. Uw leven hangt af van het letten op die stem."

Het godsdienstig gevoel ontwaakte bij Theodoor even spoedig als het zedelijk gevoel. Zelf verklaarde hij later, dat de godsdienst eene erfenis was, die zijne moeder hem gaf bij zijne geboorte en in haar onderwijs. Het was »geen timmerwerk, dat van buiten af uit droog hout was opgetrokken, maar eene kiem in zijne ziel, die zich van binnen naar buiten ontwikkelde." Reeds op zijn zevende jaar voelde hij zich beklemd door de leer der eeuwige verdoemenis. Maar dat duurde nooit lang; hij had als knaap niets ziekelijks in zijn karakter, ook geen ernstigen innerlijken strijd. Zijne natuur was levendig, opgeruimd, en deed hem spoedig alle bezwaren, die hij op zijn weg ontmoette, overwinnen. Zijne aangeboren neiging tot tering moge hem nu en dan een gevoel van vermoeidheid hebben gegeven; zijne bekrompen omstandigheden kunnen wat later zijne geestvermogens onderdrukt hebben; maar hij was niet gewoon daarover te tobben. Als man had hij niets dan aangename herinneringen uit zijne jeugd. Reeds op zijn zesde jaar ging hij naar school. Het eenvoudig schoolgebouw was op een kwartier afstands gelegen. Alleen in den winter en in den zomer werd er school gehouden, in den zaai- en oogsttijd konden de kinderen niet gemist worden; ook had men geen geld genoeg om den onderwijzer een geheel jaar te betalen. De zomerschool was voor de kleinere kinderen, wier dienst niet op het land vereischt werd; zij werd doorgaans door eene vrouw gehouden. Mary Smith, of »tante Pattie", zooals zij genoemd werd,

Digitized by Google

was de eerste van wie onze jonge viend onderwijs ontving. Zijn eerste maanlijke onderwijzer was John Hastings. Hij wordt niet zeer geroemd, noch om zijn onderwijs, noch om zijn talent om de orde te bewaren. Er was in dien tijd onder de jongens een hartstocht voor kanonnetjes, die met een stuk aardappel geladen werden en dan met een slag afgingen. Theodoor kreeg er een van bijzondere grootte van een ouderen broeder, en nam het mee naar school. Toen de meester zich omkeerde, werd het afgeschoten. Alle hoofden keken op; de meester zag rond met zoekende oogen; maar op dit oogenblik studeerde niemand zoo hard als Parker, hij verslond zijn boek. Deze gunstige uitslag moedigde aan tot eene tweede proef; maar nu zag de meester eene sekonde te vroeg op; de schuldige werd op heeter daad betrapt en het kanon ging achter slot.

In 1820 kwam er een nieuwe onderwijzer, William Hoar White, die eene gunstige verandering in de school bracht. Theodoor was toen oud genoeg om hem belang in te boezemen, en altijd bleef hij den flinken, vriendelijken, hartelijken man dankbaar, die hem de eerste beginselen van Latijn en Grieksch leerde. Slechts twee winters genoot Theodoor zijn onderwijs, en betreurde zijn heengaan diep. Maar zijn plaatsvervanger, George Fiske, maakte het verlies weer goed. Hoe erkentelijk Parker deze mannen was, blijkt uit zijne opdracht aan hen van zijn boek over theïsme en atheïsme.

Op zijn zestiende jaar ging hij voor drie maanden naar de school van Mr. Huntington, die te Lexington de »akademie" genoemd werd. De kosten daarvoor — zij bedroegen de som van tien guldens — werden gevonden uit Parker's vrijwilligen afstand van de dansles, die de jongens en meisjes gewoon waren te nemen met het oog op de landelijke feesten, waarop men in dien tijd hartstochtelijk gesteld was. Parker

Digitized by Google

koos de ontwikkeling van zijn hoofd boven de vlugheid met de voeten. Hij zette op de Akademie de studie der algebra en van het Grieksch en Latijn voort. Op zijn zestiende jaar begon hij zichzelf te onderwijzen.

Tot op dezen tijd onderscheidde hij zich reeds boven al zijne medeleerlingen. Hij las alles door elkaar, alles wat hij maar krijgen kon. In de zomeravonden, als de anderen zich overgaven aan een zalig niets doen, verfrischte hij zijn geest in de boeken. De winter-morgens waren te kort en dan gaven hem de huiselijke bezigheden geen vrijen tijd; maar de winter-avonden en de zomer-morgens waren lang, en dan werden alle uren goed gebruikt. Er was maar één leerling in de school, die hem nabijkwam, en dat was een meisje, Marianne Smith. Vóór zijn achtste jaar had hij reeds Homerus en Plutarchus (natuurlijk in eene vertaling), Rollin's oude geschiedenis, en alle andere geschiedkundige en dichterlijke boeken gelezen, die hij in handen kreeg. Zijne ouders waren gewoon, hem van ieder gelezen boek een verslag te doen geven, voordat hij een ander begon. Daardoor nam hij veel van het gelezene in zich op. En hij bepaalde zich in zijne studiën niet tot boeken. Ook de sterren sloeg hij met belangstelling gade, de boomen, de planten, de bloemen, die in den omtrek en in de tuinen groeiden, de vruchten, die hij op de markt te Boston zag, de schors en de bladeren, die om balen van koopwaren, theekisten en pakken uit verre landen heenzaten, alles trok zijn aandacht. De vorming der heuvels, hunne ligging en helling, de delfstoffen, de rotsen, de steenen die bij den weg lagen of die van elders werden aangebracht — wekten zijne nieuwsgierigheid op. De middelen om daaraan te voldoen, waren gering. Een afschrift van Evelyn's »Sylva" en Morse's Aardrijkskunde, gingen niet ver; maar zij leerden hem iets, en eene volhardende scherp-

Digitized by Google

zinnigheid deed het overige. Zijn geheugen — eene erfenis van zijne moeder, die hij waardeerde en door oefening aankweekte — hield alles vast, wat zijn verslindende geest wist te grijpen. Hij had de vlugheid van zijne moeder om verzen te onthouden; als hij eens een gezang hoorde voorlezen, kende hij het van buiten. Honderden regels kon hij in het geheugen bewaren en achter elkaar opzeggen. Als hij met een vriend wandelde, placht hij zooveel achtereen uit Wordsworth's Excursion op te zeggen, dat zijn vriend hem eindelijk om genade bad. Reeds als schooljongen wist hij zoo verstandig over het staatkundig nieuws van den dag te praten, dat de tinnegieters uit de herberg hem kwamen halen om zijn gevoelen te vernemen. Hij had daarbij eene groote gemakkelijkheid om zich uit te drukken. Verzen begon hij reeds op zijn achtste jaar te maken. Hij hield hartstochtelijk veel van declameeren, en bezat reeds vroeg de gave van nabootsing, die hem later tot aller vermaak een pastoor op een jongens-tooneel deed vertoonen.

Zulke jongens als hij, zijn doorgaans meer gezien bij hunne onderwijzers dan bij hunne makkers. Maar met Theodoor was het anders. Zijne vriendelijkheid en opgeruimdheid ontwapenden allen naijver, dien zijne meerderheid had kunnen opwekken, en overwon het gezag, dat zijne deftigheid moest inboezemen. Het kostte hem geene inspanning, jolig te zijn. In de speeluren was hij vroolijk met de dartelsten, dikwijls wat al te erg voor sommigen zijner makkers. Hij hield van eerlijk spel; de knoeiers vonden in hem een geduchten tegenstander. Wij vinden niet vermeld, dat hij vrienden had; daarvoor was hij te veelzijdig; maar evenmin, dat hij vijanden had. Hij deed anderen zijne kracht van karakter nooit gevoelen. In het laatste jaar van zijn schooltijd was hij zeer geëerd en oefende een grooten invloed onder de jongens. Zij

Digitized by Google

kwamen bij hem om verklaring van moeilijke punten, en droegen hem de beslissing hunner geschillen op.

De getuigenissen omtrent zijn zedelijk karakter zijn alle van hetzelfde gehalte. Hij was zedig, rein, eenvoudig, oprecht en waarheidlievend. Als Parker iets zeide, werd het door jong en oud geloofd. Zijn driftig karakter zou hem parten hebben gespeeld, als hij het niet immer in bedwang had gehouden. Hij was openhartig en in het minst niet zelfzuchtig. De richting van zijne natuur was naar al wat edel is. Hij verlangde meer boeken dan zijn vader hem geven kon, en de eenige weg om ze te krijgen, was, er voor te werken. Zijn vader bezorgde hem zijne eerste Latijnsche taalkunde; het Latijnsche woordenboek betaalde hij met de opbrengst van een boschbessenoogst, toen hij twaalf jaren oud was. Het versleten boek staat in de bibliotheek van Boston. Het was de hoeksteen van het groote gebouw.

Op zijn zeventiende jaar begon hij te onderwijzen. In den winter van 1827 nam hij de school van Quincy op zich, het volgend jaar die van Lexington, toen die van Concord, en eindelijk die van Waltham. De pachters hielden hunne jongens in den winter thuis, omdat dan hun arbeid tegen hun onderhoud opwoog; maar, als zij zomers onder den leeftijd van huis gingen, moesten zij het dagloon van een plaatsvervanger betalen. Zoo deed ook Theodoor. Toen hij eindelijk het ouderlijk huis verliet, twee jaren vóór zijne meerderjarigheid, huurde hij een neef om zijn werk te doen. In de twee voorafgaande jaren werkte hij zelf als een boer op het land, gravende, ploegende, eggende, of hielp hij zijn breedgeschouderden vader in zijn winkel, met het repareeren van wielen en karren, het maken van pompen, het werken in hout, met evenveel geweten als waarmee hij studeerde, maar niet zoo opgewekt. Hij werkte, alsof de arbeid zijne eenige bezigheid was; hij

Digitized by Google

studeerde, alsof de studie zijne eenige vreugd was. Altijd had hij een boek bij de hand, om de kleine tusschenpoozen aan te vullen. In den morgen kwamen kostbare oogenblikken, en was de avond bezet, dan ontwoekerde hij een uur of twee aan den nacht. Regenachtige dagen waren hemelgaven.

Op zijn zeventiende jaar begon ook de krijgsdienst, en daarin was hij even vlug en ijverig als in alle andere dingen. Er was altoos iets martiaals in hem. De krijgsroem van zijn grootvader was hem dierbaar. Het leven was hem een veldtocht, waarvan de uiterlijke zinnebeelden evenveel voor hem beteekenden als voor den apostel, die zijne volgers opwekte de wapenrusting des geloofs aan te doen, en het zwaard des geestes. Hij klom in de compagnie, waartoe hij behoorde, tot luitenant op; of hij nog verder kwam, is niet zeker.

Met dat al bracht Theodoor veel bij tot het gezellig leven van het huisgezin. Hij praatte druk en onderhoudend, was geestig en soms dol vroolijk. Zijne genegenheid schonk hij zelfs aan de huisdieren; hij had namen voor de koeien, liet het vee denkbeeldige samenspraken houden, — bracht de gewoonten der stomme dieren in parabelen, en nam ze zoo in het huiselijk leven op.

Van het eerste onderwijs, dat hij gaf, is weinig bekend. Te Waltham wenschte eene jonge vrouw Fransch te leeren. Hij wist niets van de taal, maar schafte zich de noodige boeken aan, had zich spoedig de eerste beginselen toegeëigend en werd zoo leerling en onderwijzer tegelijk. Te North-Lexington bedroeg zijne bezoldiging ruim *f* 60 in de maand, waarvan hij zijn plaatsvervanger op de hoeve betaalde en verder voor zijn onderhoud zorgde; wat hij dan nog overhield, besteedde hij aan boeken, die hij uit de tweede hand kocht. In Waltham had men den indruk, dat hij als onderwijzer veel eischte. Dat kan wel zijn; hij had altoos een groot geloof in de vermogens van

Digitized by Google

den mensch; wat hij van zichzelf eischte, verwachtte hij van anderen. Schooljongens zijn zelden dankbaar aan den meester die groote lessen opgeeft en verlangt dat ze nauwkeurig opgezegd worden. Zelfs schoolcommissiën zijn geneigd om gebreken over het hoofd te zien, waardoor het de jongens en meisjes gemakkelijk wordt gemaakt.

Eens op een zomerschen dag, den 23 Augustus 1830, ging hij weg, aan niemand zeggende waarheen. Zijn vader had hem van den morgen tot den avond vrijaf gegeven Hij wandelde naar Cambridge, werd daar met goed gevolg geëxamineerd, wandelde naar huis terug, en vertelde aan zijn vader, dien hij reeds te bed vond, dat hij student van Harvard College geworden was. »Maar Theodoor," riep de vader verwonderd uit, »dat kan ik niet toestaan." — »Vader," gaf hij ten antwoord, »het zal u niets kosten; ik zal thuis blijven en mijne klasse bijhouden." Dat deed hij werkelijk een jaar lang, als gewoonlijk op de hoeve werkende, in den tusschentijd studeerende, terwijl hij alleen naar Cambridge ging om geëxamineerd te worden. Daar hij niet in de school woonde, betaalde hij geen leergeld, maar had ook geene aanspraak op een graad. Vier jaren later had hij er een kunnen krijgen, door het achterstallige leergeld te betalen, maar dat ging zijne krachten te boven Eerst in 1840 ontving hij den graad van A. M. als eene eer, op aandringen van mannen, die het eene schande vonden, dat zulk een uitstekende geest niet erkend werd. Er was nog eenige moeite voor noodig; want de richting van zijn geest kwam niet geheel met die van Cambridge overeen, en sommigen maakten bezwaar, dat een zoo verklaard rationalist als een zoon van Harvard College erkend zou worden.

Die dag in Augustus werd nooit door hem vergeten. Vijf maanden voordat hij het jaar van den manlijken leeftijd be-

Digitized by Google

reikte, verliet hij het ouderlijk huis, zijn eigen heer en meester — evenals in vroeger tijd zeelieden afscheid namen, wanneer zij uitgingen op eene lange reis. Ieder jaar werd dat huis hem dierbaarder, zoolang de huisgenooten leefden, en nog dierbaarder, toen zij er niet meer waren. Altijd was hij daar met zijn hart, dikwijls met de gedachten, maar steeds zeldzamer in persoon. Hij kon er altoos met vreugd aan denken.

In de dagen van zijn roem kwam hij er openlijk voor uit, dat hij de kostbaarste schatten, die hij in zich droeg, aan zijne ouders verschuldigd was en aan de bezwaren, waaronder hij was opgevoed.

HOOFDSTUK III.

ONDERWIJS EN STUDIE.

Den 23 Maart 1831 ging Theodoor Parker naar Boston als hulponderwijzer in eene bijzondere school, op een inkomen van *f* 30 per maand en den kost; naderhand werd het tot *f* 37,50 verhoogd. van het begin zijner werkzaamheid af gerekend. Zijne bezittingen bestonden toen in eene groote houten kist met kleeren. Elf octavo deelen en eenige duodecimo's maakten zijne bibliotheek uit. Hij moest meer onderwijzen dan hij wist, en daar hij gewoon was nooit aan anderen te leeren wat hij niet wist, moest hij telkens het ontbrekende met inspanning aanvullen. Die inspanning was ongeloofelijk.

Digitized by Google

De mathesis, de natuurlijke wijsbegeerte, het Latijn, Fransch, Spaansch, dat alles moest hij onderhouden of zich toeëigenen. En toch wist hij nog den tijd te vinden om eene nieuwe taal, het Duitsch, daarbij te leeren. Hij schreef in dezen winter zijne eerste voorlezing, over Polen, en droeg haar te Lexington voor. Het was een onderwerp, waarin men toen algemeen belang stelde, evenals in Griekenland en Hongarije. Hij studeerde tien of twaalf uren per dag — de school vorderde er zes, van Mei tot September zeven. Het was te veel; in drie maanden verloor hij 28 pond aan gewicht. Nooit had hij de kunst geleerd om voor zijne gezondheid te zorgen; hij had geen vriend om hem voor de gevolgen van een zittend leven, onvoldoend voedsel, te korten slaap, buitengewone inspanning te waarschuwen; en zelfs zijn krachtig gestel ondervond er de gevolgen van. Spoedig vertoonden zich teekenen van zwakheid en afgematheid; hij legde den grondslag voor de kwaal, die zijn lichaam zoo vroeg heeft gesloopt. Eerst toen het te laat was, merkte hij het en trachtte hij den verloren grond terug te winnen; hij stelde zich regels en deed zijn best om ze in acht te nemen; maar de fout was niet te herstellen; ook waren de eenmaal aangenomen gewoonten moeilijk weer af te leggen

Hij had lucht en beweging noodig, maar niet minder gezellig verkeer. Hij had een liefhebbend hart; hij dorstte naar vriendschap, en miste zelfs kennissen. Aan uitspanning was niet te denken, al had hij ze verlangd Door niets werd de eentonigheid van zijn arbeid gestoord; zijne studiën gingen altijd voort, met zulk een meedoogenloos geweld, dat zich nu en dan teekenen van verdooving en steken in het hoofd vertoonden, waarvan hij het gevaar niet begreep. Zelfs de godsdienst, zijn steun in alle omstandigheden, deed zich in dien tijd in zijne minst aantrekkelijke gedaante voor. Hij moest ook daarvan

Digitized by Google

eene gedwongen studie maken, en geene verkwikking. Hij woonde de godsdienstoefeningen bij van den beroemden Lyman Beecher, die toen het toppunt van zijne populariteit had bereikt, de machtigste en meest besliste prediker der orthodoxie in Nieuw-Engeland, die met alle kracht de »Unitariërs, Universalisten, Papisten en ongeloovigen" bestreed. Hij was naar Boston gekomen om Channing en de nieuwe ketterijen te verpletteren. Parker woonde eene zijner gerekte bijeenkomsten bij, »luisterende naar de vurige woorden van een opgewonden man, en de vreeselijkste leerstukken in de preek, het gezang en het gebed hoorende verkondigen." Het gevolg hiervan was, dat hij den weinigen eerbied, dien hij nog voor het Kalvinistisch stelsel had, verloor — eene uitkomst, die, naar wij meenen, veel minder waard was dan zij kostte, en niet opwoog tegen de vreugd en de kracht, die hem eene betere opvatting van het Christendom gegeven zou hebben. Er was niet het minste gevaar, dat hij de Kalvinistische theologie te veel zou vereeren.

Had hij wat geld voor zijne toekomstige plannen kunnen besparen, het ware een troost voor hem geweest. Maar van zijn karig loon kon niet veel worden afgezonderd. Zijne hoop om zich geregeld tot de evangelie-bediening voor te bereiden, verdween in rook en vervulde zijn hart met weemoed. Gelukkig duurde zijn leven in Boston maar een twaalftal maanden, tot April 1832. Hij ging van daar naar Watertown, waarschijnlijk op aansporing van betrekkingen, die daar woonden, en opende eene bijzondere school. Hier begon de hemel op te klaren. Zijne eerste leerlingen waren twee zonen van George Robbins, en in het eerste jaar groeide dat getal tot vijfendertig aan; het klom allengs tot vierenvijftig. Het schoolgeld bedroeg maar *f* 12,50 in de drie maanden, en verscheiden leerlingen liet hij toe om niet. Er kwam ook een kleurling, een meisje;

Digitized by Google

hij maakte geen onderscheid, maar wel de ouders zijner leerlingen, en het zwarte schaap werd weggezonden. Later bekende Parker met schaamte, dat hij daarin niet edelmoedig had gehandeld en maakte het goed bij haar ras; maar het was te vergeven in een jongeling, die afgesloten van de wereld geleefd had, wiens geweten nooit getroffen was geworden door het onrecht, den Negers van Noord en Zuid aangedaan, en die het ras alleen als ieder ander afwijkend element beschouwde. Ware hij op de gedachte gekomen, dat hier een beginsel in het spel was, dan zou hij de school liever hebben zien te gronde gaan dan toe te geven. De jongens gaven hem gezelschap; hij ging met hen om als een makker, deelde in hunne spelen, won hun vertrouwen en hunne liefde, en maakte van zijn invloed gebruik om hun karakter te vormen. Vijf of zes hunner woonden in hetzelfde huis als hij. Voor deze gaf hij zich bijzondere moeite om hunne gewoonten te verbeteren, hun karakter na te gaan en hun zedelijk leven te ontwikkelen. De jongens voelden, dat zij in aanraking waren met een rein en eerbiedwaardig hart.

Bij de inrichting der school was Parkers kennis van het timmermanshandwerk hem te pas gekomen. Hij was zijn eigen knecht en portier. 's Winters kloofde hij het hout voor den haard, legde het vuur aan, en hield steeds zelf het vertrek schoon. De jongens, die van andere scholen bij hem kwamen, waren in den beginne eenigszins ontstemd over de inspanning, die hij van hen verwachtte; maar hij wist de smeulende vonken aan te blazen en gaf immer voedsel aan de vlam. zoodat allengs de meest achterlijken van zelf volgden. Hij had eene manier om de leerlingen hunne eigen vragen te doen beantwoorden en hunne eigen bezwaren uit den weg te ruimen, zooals alleen meesters in de kunst bezitten. Zoo deed hij ook in zijn godsdienstig onderwijs. Van theologische handboeken

Digitized by Google

was hij afkeerig; hij ging in de bosschen en liet daar de boomen, bloemen en dieren spreken. De godsdienst stond het hoogst in zijne belangstelling; hij voelde zich ongelukkig, als hij zijne jongens daarvan de kracht en de schoonheid niet kon doen gevoelen.

Het leven te Watertown was in menig opzicht veel gezonder dan dat te Boston. Er was lucht en licht en de onmiddellijke aanraking met de natuur. In den zomer kon men lange wandelingen doen. Elken zaterdag ging Parker naar Charlestown om onderwijs in het Hebreeuwsch Hij zette ook zijne botanische onderzoekingen voort. Er was hier ook gezelligheid. Zijn huisheer en diens vrouw waren eenvoudige, maar vriendelijke menschen; hij was aan hen gehecht. Bij den dood van den eerste vond de jonge onderwijzer werk voor hart en hand in den dienst, dien hij in staat was aan zijne weduwe binnen- en buitenshuis te bewijzen. Toen zijne taak in de school hem wat minder zwaar begon te vallen, kreeg hij tijd en lust voor den omgang met zijne bloedverwanten. Hij hield van zijn oom en zijne neven; hun kring werd allengs de zijne; zoo werd hij in acht of tien gezinnen als een welkom gast begroet, en ook later bleef hij met hen in betrekking.

Te Watertown maakte Parker kennis met twee menschen, die op geheel zijn volgend leven invloed geoefend hebben. Charles Briggs, predikant te Lexington, had hem een brief van aanbeveling meegegeven aan Convert Francis, unitarisch predikant van de eerste parochie; daardoor kreeg hij toegang tot eene aanzienlijke bibliotheek, een rijken en onbekrompen geest en een hart, dat voor iederen vriend der waarheid en der letteren klopte. De vrouw van dezen predikant was de vriendelijkheid in persoon; zij had goede manieren en eene even groote liefde voor bloemen als Theodoor. Mr. Francis was een van die zeldzame menschen, die door te weinigen gewaar-

Digitized by Google

deerd worden, een vrijzinnig geleerde in den besten zin van het woord, zonder eenige waanwijsheid, met een open oog voor het licht, vanwaar het ook kwam, een ontzettend boekenlezer, een groot beoefenaar der Duitsche wijsbegeerte en godgeleerdheid, zooals er weinigen in dien tijd waren. De nieuwste beoordeelingen en beschouwingen waren op zijne tafel en in zijn hoofd. Hij was geheel vrij van alle dogmatisme, zoowel der liberalen als der conservatieven. Het was een gelukkig, vriendelijk, voorkomend man, juist iemand voor Theodoor, om zich in zijn licht te verkwikken. Dat was voor het eerst een dampkring, waarin hij ruim kon adem halen. De zondagpreeken lieten een zonnigen hemel zien boven eene rijke wereld. De gesprekken in de week ontsloten nieuwe paden en velden van letterkunde. Hier waren boeken zonder tal; hier was een vriendelijke tolk en een sympathetisch onderzoeker. Gedurende de twee jaren van zijn verblijf te Watertown had Parker oneindig veel verplichting aan dezen ontwikkelden geleerde, die een antwoord op zijne vragen had en een onuitputtelijk geduld in het luisteren. De schuld werd in later jaren nog grooter en nooit werd er iets van vergeten.

Zijne vriendschap met Mr. Francis bracht Theodoor in betrekking tot de gemeente. Hij werd bestuurder van de zondagschool. Maar hij zou zijne natuur verloochend hebben, zoo hij niet zelf een deel van het onderricht had op zich genomen, en zoo hij op de gewone manier onderwezen had. Vooral in de methode ging hij zijn eigen weg. Zijne denkbeelden waren nog te weinig vast om tot grondslag voor onderwijs te dienen. Hij was een unitariër, die rustig binnen de grenzen van zijne sekte leefde. Eene der onderwijzeressen van de zondagschool was Miss Lydia Cabot, de eenige dochter van John Cabot van Newton; zij woonde met eene tante te

Digitized by Google

Boston, maar was in den kost te Watertown, onder hetzelfde dak als hij. Beiden werden elkander genegen; zij werden verloofd en later man en vrouw. Met de liefde begon voor Parker een ander leven. Hij kreeg nieuwen lust in zijn werk. »Door u te beminnen," zoo schreef hij aan zijne verloofde, »bemin ik des te meer mijne boeken, mijne school, de menschheid, ja, ik geloof, zelfs God." De gelukkige brieven uit dezen tijd vergunnen ons een blik in zijn edel hart. Ze zijn vol van opmerkingen over boeken en personen, wandelingen en gesprekken, vol geestigheden, uitstortingen van gevoel, proeven van gedichten — frisch, warm, vol afwisseling, met slechts een paar trekken van kommer, die nauwelijks dezen naam verdienen, maar overigens rijk aan vonken van vreugd en levenslust.

De twee jaren, die hij in Watertown doorbracht, waren rijk aan genot en arbeid. Zijne studiën waren van verbazenden omvang. Ondanks de school met al hare bemoeiingen, zijn leven in de maatschappij, zijne bezoeken aan Mr. Francis, zijne briefwisseling met Miss Cabot, verzekert hij ons, dat hij de studie van Latijnsche en Grieksche schrijvers voortzette, vooral van Cicero, Herodotus, Thucydides, Pindarus, Theocritus, Bio, Moschus (de laatste vier vertaalde hij), en Aeschylus. Voor zijne zondagschool schreef hij eene geschiedenis der Joden, die nog in handschrift bestaat; zijne studiën in de bovennatuurkunde zette hij voort, beginnende met Cousin en de school der nieuwe Fransche wijsgeeren; hij leerde Hebreeuwsch van Mr. Seixas, een Jood, en aanvaardde de studie der theologie. Buitendien las hij in de werken van Goethe, Schiller, Klopstock en Coleridge. In verloren oogenblikken maakte hij dan nog kennis met een nieuwen roman van Walter Scott of een gedicht van Byron. Tot in den morgen zette hij zijn arbeid voort. Zijne hospita vulde iederen

Digitized by Google

dag de lampen met olie: maar den volgenden morgen was de zijne altijd leeg.

Het kostte hem moeite, Watertown te verlaten. Zijne jongens hielden van hem en boden hem als geschenk een zilveren beker aan. Dit was Theodoor te veel; de tranen kwamen hem in de oogen. Hij moest zich eenige oogenbliken verwijderen, om op gepaste wijze zijne leerlingen te kunnen vaarwel zeggen.

HOOFDSTUK IV.

DIVINITY-HALL.

In April 1834 ging Parker naar de Divinity-school te Cambridge, en bleef daar twee jaren en drie maanden. Hij had een weinig geld van zijne verdiensten gespaard — omtrent *f* 375, terwijl hij te Watertown, buiten zijne kleeding, een *f* 500 aan boeken besteed had. De uitgaven in Divinity-Hall waren niet groot — *f* 165 in het jaar voor onderwijs en het gebruik van eene kamer, ruim *f* 3 in de week voor den gemeenschappelijken kost. De laatste uitgave zocht hij uit te winnen door zich voor *f* 1,25 in den kost te doen op droog brood — eene levenswijze, die hij verstandig genoeg was te verlaten voor een kosthuis, dat zoo ver gelegen was, dat hij vóór en na den maaltijd een goed eind moest loopen. Uit een fonds kreeg hij daarenboven nog eene tegemoetkoming van *f* 275 à *f* 300 er bij, benevens de inkomsten van

Digitized by Google

het onderwijs, dat hij aan enkele kinderen gaf. Weinig studenten in de theologie zagen er als *gentlemen* uit, en Parker maakte geene uitzondering. Hij had een zonderling voorkomen, met zijn lang, dik haar, zijne eenvoudige, maar slordige kleeding. In andere opzichten echter onderscheidde hij zich gunstig. Van den beginne af, zegt een zijner onderwijzers, maakte hij op mij den indruk van een zeer levendig gestel, eene onverzadelijke eerzucht en eene eerlijkheid, die geene onwaarheid kende. Ik zie hem nog, bij de theologische disputen, stil op zijne plaats zitten, knoopen in zijn zakdoek makende, waarvan elk, zooals hij mij zeide, een argument beteekende, waarop hij een antwoord had. Of ook, zooals hij voor een marmeren beeld stond, »de genius der liefde," in ernstige bewondering, zonder eenige gemaaktheid. Zijn geknoopte zakdoek in het spiegelgevecht van afgetrokken vraagstukken, was een voorbode van de geeselroede, waarmee hij eens al de huichelarijen, ongerechtigheden en bijgeloovigheden van kerk en staat zou tuchtigen.

Er waren omtrent dertig studenten in de Hall, toen Parker er kwam De studiën bestonden het eerste jaar in Hebreeuwsch, kritiek van het N. Testament en de bewijzen voor de waarheid van het christendom. Andere praktische oefeningen werden daaraan toegevoegd. Theodoor voelde zich hier in zijn element. Hij legde zich met al zijne macht op zijne studiën toe; niet minder dan veertien uren per dag. Zijne makkers zagen met bewondering tot hem op, als een athleet in het studeeren. Met allerlei boeken maakte hij hier kennis, die voor anderen gesloten bleven. Hij placht telkens in de bibliotheek te duiken en ging dan met groote Latijnsche of Grieksche werken naar boven, naar zijne kamer, om ze te lezen met eene gretigheid, zooals een meisje op eene kostschool een roman verslindt. Hij verslond letterlijk boeken, zegt een van zijne

Digitized by Google

medescholieren. Maar men dacht toen nog, dat hij niet veel meer dan een boekworm zou worden; niemand vermoedde in hem dien merkwaardigen man, die hier de wapens smeedde, waarmee hij later den edelen strijd voor het zuiver, onvervalscht christendom voeren zou.

Toch begonnen in dien tijd zijne zeggenskracht en zijn zedelijk gevoel reeds de aandacht te trekken. Hij was de beste verdediger van stellingen, niet de beste schrijver, in de Hall. Hij sprak immer met kracht en op den man af, met eene onafhankelijkheid van oordeel, eene bezieling en eene frischheid, die veel voor den kansel beloofden. Hij hield van zaakrijke onderwerpen en gesprekken. Daarbij was hij gezellig, wat boekwormen nooit zijn; voor eene grap liep hij dikwijls bij zijne kameraden op. Niemand ontvlamde spoediger dan hij in verontwaardiging, of barstte sneller in uitgelaten vroolijkheid uit, vooral wanneer hij hard gewerkt had. In zijne geestigheid had hij iets van Rabelais. Had hij talent voor de schilderkunst gehad, dan zou hij een Hogarth geweest zijn. Maar nooit verloor hij de betamelijkheid uit het oog, die een onderwijzer en een geestelijke passen.

Wij zullen geene lijst geven van al de boeken, die hij in dezen tijd las; er komen niet minder dan vijfenzestig titels voor in zijn geheim dagboek van November en December 1835, van Peter Simple af tot Bouterweck en Rosenmüller. Daaronder vinden we Channing's *Essay on slavery*, misschien het eerste zaad van den boom, die in de volgende tien jaren zoo welig opgroeide. Hij had eene buitengewone gave om achter het geheim van eene taal te komen. Toen in 1836 een der leeraren afwezig was, nam hij het onderwijs in het Hebreeuwsch op zich. Hij drong niet altoos diep in eene taal door, maar stelde zich soms met een enkele teug tevreden. Toch vinden wij onder de talen, met welker letterkunde

Digitized by Google

hij meer of min kennis maakte, het Italiaansch, Portugeesch, Spaansch, Hollandsch, Deensch, Zweedsch, IJslandsch, het nieuw-Grieksch, Chaldeeuwsch, Arabisch, Perzisch, Koptisch, Ethiopisch en Russisch genoemd. Eens vond een vriend hem in later jaren bezig met het Mpongwe, een Afrikaansch dialekt. De Duitsche taal gaf hem de rijkste stof voor zijne theologische studiën. Maar ook het Engelsch verwaarloosde hij niet; met ernst legde hij zich toe op het Anglo-Saksisch alfabet en de afleiding van het Celtisch en Gothisch taaleigen.

Voor zulk een arbeid moeten de werktuigen van goed gehalte zijn. Hij was gewoon zijn geheugen te oefenen op een groot papier, met onregelmatig gerangschikte datums bedekt, dat hij op zijne deur had geplakt. Ook stelde hij regels van zelfbeheersching op, aldus:

I. Lichamelijk.

1. Overdaad in spijs en drank vermijden.
2. Mij dagelijks ten minste drie uren in de open lucht bewegen.
3. Altijd zes uren slaap nemen (waarbij in potlood gevoegd is: meer is beter, zeker zeven uren; zeer dikwijls acht).

II. Verstandelijk.

1. Een onderwerp onderzoeken, als de nieuwsgierigheid wakker is. Soms is dit onmogelijk; dan het onderwerp aanteekenen in een boek, en het zoo mogelijk onderzoeken.
2. Den geest gehoorzaam houden aan den wil, om onafhankelijk te zijn van uitwendige omstandigheden.

III Zedelijk.

1. De vroomheid bewaren door: *a* de beschouwing

Digitized by Google

der natuur, *b* der eigenschappen van God, *c* van mijne eigen afhankelijkheid, *d* door het morgen- en avondgebed, en ten allen tijde, wanneer ik daartoe gestemd ben.

2. De dankbaarheid bewaren door nadenken over Gods goedheid in *a* ongevraagde weldaden, *b* verhoorde gebeden.
3. De uitspattingen der verbeelding beteugelen, waarin vele bijzonderheden liggen opgesloten, die niet aan het papier mogen toevertrouwd worden, opdat het papier niet bloze.

Uit dezen laatsten trek blijkt de oprechtheid van Parker. Alleen de reinen van hart kunnen zulke opmerkingen maken. Indien wij die fluisterende stem in zijne biecht niet hadden gehoord, zouden wij nooit vermoed hebben, dat hij ooit door onzuivere gedachten werd overvallen, zoo onberispelijk was zijn leven, zoo vreemd was aan zijne lippen de klank van ieder onrein woord, zoo ongewoon was voor zijne blauwe oogen de vluchtigste blik, die eenige onkuischheid deed vermoeden.

Aan een neef schrijft hij in 1834: »Eén ding mishaagde mij in uw brief; ik bedoel de onheilige manier, waarop gij woorden uit den bijbel aanhaalt. Zulk een gebruik der Schrift, zooals gij weet, is onbestaanbaar met den christelijken geest; en het zal genoeg zijn, dat u de verkeerde strekking worde aangeduid, om dat in het vervolg te vermijden." Aan denzelfden, eene maand later: »Bezoekt gij de (unitarische) kerk van Mr. Barry geregeld? Zijt gij nog lid? Zoo niet, dan beschuldig ik u niet; maar ik meen toch, dat het ieders plicht is, al de hulpmiddelen van den godsdienst te gebruiken, die wij in ons bereik hebben; en dit middel vermag zeker veel.

Digitized by Google

Het is geen doel, maar middel. Misschien meent gij, dat het houden van de wet, het zedelijk zijn, godsdienst is. Ik denk er anders over. Meen niet, dat het mijne bedoeling is, u te berispen; ik wil u alleen waarschuwen." Eenige weken later, aan denzelfden neef, die zoo dicht bij hem in leeftijd stond, dat hij hem liefst toesprak als »vriend": »Wanneer iemand een christen is, dan maakt het weinig verschil, of hij Kalvinist is of Lutheraan, Roomsch of Protestant. Wij weten allen, dat elke sekte in haar onderwijs genoeg zuivere en levende christelijke voorschriften bevat, om onze zaligheid te verzekeren, in zooverre dit van onszelven of onze medemenschen afhangt... hoewel ieder man van geweten liever zou zien, dat al zijne vrienden van dezelfde overtuiging waren als hij." In een volgenden brief zegt hij: »Gij meent toch, hoop ik, niet, dat de godsdienst een *iets* is, een toestand of een gevoel, dat in een oogenblik over u komt, terwijl gij er vroeger geen begrip van hadt; de godsdienst bestaat in liefde tot God en welwillendheid jegens de menschen, die allengs opkomt in het hart en steeds toeneemt... Er is geen stilstand in den godsdienst; als gij niet vooruitgaat, gaat gij achteruit. Tracht naar meerder uitnemendheid in godsdienst. Zoek standvastiger te worden in het gebed, nauwgezetter in waakzaamheid, volmaakter in uw uitwendig gedrag. Maar vooral, streef er naar om zuiverder van hart te worden. Dat is het ééne noodige. Zoolang als gij hierin achterlijk zijt, al woont gij al de samenkomsten in het land bij, al bidt gij met de kracht van een martelaar, — ja, al sterft gij als een martelaar — gij mist den godsdienst, gij voldoet niet aan de eischen van het christendom. Vergeet niet, liefderijk te zijn tegenover der menschen meeningen en gebreken, ja zelfs tegenover hunne misdaden. Veracht iemand niet, omdat gij hem voor minder godsdienstig houdt dan gij zijt." Nog een paar aanhalingen uit deze intieme

Digitized by Google

briefwisseling, om ons zijne denkbeelden over den godsdienst in dit tijdperk van zijn leven te doen zien. »Onder godsdienst versta ik... volslagen gehoorzaamheid aan den wil van God in alle dingen, zoowel de onbeduidendste als de belangrijkste... Daartoe behooren wantrouwen in zichzelf, zachtmoedigheid, opgeruimdheid, vreugd, vertrouwen, liefde. Zoo iemand op aarde reden heeft om blijde te zijn, dan de christen." Zoo schrijft hij in 1833. En in het volgend jaar: »Mij dunkt, dat het ieders plicht is — zooveel mogelijk goed en zoomin mogelijk kwaad te doen. Maar hoe en aan wien? Iemand van redelijk verstand en weinig opvoeding wordt vrij laat in zijn leven godsdienstig, voelt een ernstig verlangen om goed te doen, een zegen voor het menschdom te zijn; hij laat zijne bezigheid varen en, zoo half opgevoed als hij is, wordt hij een prediker. De bedoeling van dien man kan heel goed zijn, maar hij vergist zich gansch en al omtrent de middelen. Inderdaad vertraagt hij den wasdom van den godsdienst en benadeelt hij de waarheid, al is zijn hart nog zoo goed."

Wat zijne theologische denkbeelden betreft, was hij in dezen tijd tot sarcasme geneigd tegenover het scepticisme. In een langen brief geeft hij eene karikatuur van het rationalisme, dat twijfelingen oppert omtrent het bestaan van Columbus; hoewel hij erkent, dat twijfel, uit onderzoek voortgesproten, te verkiezen is boven geloof, op vooroordeel gegrond. »Onkunde is geene vroomheid, noch de moeder der vroomheid, en geloof, dat niet op rede rust, is geen geloof, maar dwaasheid." Doch hij aarzelde lang om de vruchten van zijne studie op het unitarisch geloof zijner jeugd toe te passen. Zoo durfde hij de eeuwigheid der toekomende straf, de ingeving van den bijbel, de wonderbare geboorte van Jezus nog niet geheel verwerpen. Aan de volslagen verdorvenheid van des menschen wil, aan de erfzonde geloofde hij niet. Ook niet aan de leer

Digitized by Google

der voldoening. Maar hij had eene vaste overtuiging van Gods alwetendheid, van 's menschen verantwoordelijkheid voor zijne eigene daden. Het gebed was hem niet eene hulde, die wij aan God brengen, maar een zegen, dien wij onszelven schenken. Het lezen van den bijbel, het bezoeken der kerk, godsdienstige gesprekken beschouwde hij mede als middelen tot opwekking van het godsdienstig leven. Zonden in het hart waren, in zijn oog, even slecht als zonden met de hand. Aan de wonderen hechtte hij weinig waarde, maar geloofde ze toch nog.

Reeds beginnen echter in zijn geest allerlei twijfelingen op te komen. Hij leest de kerkvaders, Augustinus, Origenes, Hieronymus, en spreekt zich met de grootste vrijmoedigheid over hen uit. Hij leest de Wette's commentaar op de Psalmen en is het met hem eens, dat het eene ijdele hersenschim is, van Messiaansche psalmen te spreken. Zoo twijfelt hij nu ook aan het profetisch vermogen van Jezus. Ondanks dit, meent hij aan de goddelijkheid van Jezus' karakter, aan de algenoegzaamheid en waarheid zijner leer te kunnen vasthouden. Zijne denkbeelden over verschillende onderwerpen in dezen tijd zijn bewaard in het »Bijbelsch magazijn," dat sedert 1831 door E. S. Gannett, een ambtgenoot van Channing, werd uitgegeven en van 1835 tot 1836 door Parker en twee andere leerlingen zijner klasse werd geredigeerd. De meeste artikelen, die daarin voorkomen, zijn van Parker. Hij legde daarin de uitkomsten zijner studie van bijbelverklaring met groote vrijmoedigheid neer. Toch dragen zijne artikelen geen spoor van bijzondere stoutmoedigheid of van overijling in spreken of denken. Zij zijn nog al droog en bewandelen den middenweg tusschen het heerschend unitarisme en de nieuwe denkbeelden, die begonnen op te komen. De stof was meest ontleend aan de Wette, Eichhorn, Astruc en de geleerden uit de gematigde rationalistische school. Zij handelen

Digitized by Google

over de echtheid en de samenstelling van den Pentateuch, de verzameling der Psalmen, het ontstaan der boeken van Jezaia, den aard der profetie, de beteekenis der zoogenaamde Messiaansche profetieën. Over theologie en wijsbegeerte werd niet gesproken, zelfs niet over de kwestie van het wonder. Er kwam niets in voor, waardoor een kalme geest verontrust kon worden. Met bewondering haalt hij het woord van Goethe over de Hebreeuwsche geschriften aan: »Zij staan zoo gelukkig bijeen, dat zelfs uit de meest verschillende elementen het gevoel van één geheel nog voor ons oprijst. Zij zijn volledig genoeg om te bevredigen, fragmentarisch genoeg om op te wekken, ruw genoeg om aan te grijpen, teeder genoeg om het hart tot rust te brengen." »Delany," zegt hij, »gelooft aan de algemeenheid van den zondvloed; wie zou dat niet?" Omtrent de uitroeiing der Kanaänieten op bevel van God, merkt hij op: »Indien volken onder goddelijke toelating door aardbevingen en pestilentiën bezocht worden, waarom zou dan het zwaard niet voor dezelfde doeleinden gebruikt mogen worden?"

Men ziet, dat de kritiek van het »Bijbelsch magazijn" vrij onschuldig was. En toch begon de storm tegen den voornaamsten schrijver reeds op te komen. Vertoornde inteekenaars zonden protesten in tegen zulk eene verwoestende kritiek, die het eene boek na het ander, de eene profetie na de andere van kracht beroofde, totdat er voor de vrome christenen niets meer overbleef om zich aan vast te houden, dan wat men gemeen had met de Deïsten. »Zijn de theologen te Cambridge van plan om de profetieën af te breken en onzen gezegenden Verlosser en zijne apostelen tot bedriegers en leugenaars te maken?" zoo riepen de wachters op Sion's muren. Aanzienlijke godgeleerden schudden het hoofd. De schrijver gevoelde eenig leed over de beweging, die hij niet begreep, maar ging

Digitized by Google

voort, stap voor stap, evenmin als iemand het eind ziende, waar hij heenging; zijne onverschrokkenheid en zijn geloof bewaarden hem voor alle vrees van gevaar. Zijn vertrouwen op de waarheid en op de macht van den eerlijken geest, werd niet geschokt. »Wie durft zeggen, dat de man, die vasthoudt aan Gods waarheid, overijld te werk gaat?" Deze edele onergdenkendheid was zijn schild, maar bracht hem, in de oogen van anderen, juist in gevaar.

Eene der redenen voor den langzamen tred, waarmee de toekomstige »aartsketter" op den weg der revolutie voortging, was gelegen in de letterkundige richting, waarin hij zich toen nog uitsluitend bewoog. Zijne lektuur was volstrekt niet tot theologische en kritische werken beperkt. Hij genoot Dante en Tasso. In Goethe begon hij belang te stellen; hij bleef hem steeds waardeeren. »Ik beschouw den grooten reus in de Duitsche letterkunde als niet weinig zelfzuchtig," zegt hij. »Inderdaad, was niet zijn geheele karakter op dit gevoel gegrond? Wat hebben wij van den man te denken, die zich afsluit van alle gevoel van menschelijke ellende? Wat heeft hij ooit in het belang van het menschdom gedaan? Voltaire kon goedhartig en vaderlandlievend zijn; maar wanneer was Goethe dit?" Na het lezen der »Wanderjahre" had hij eene betere meening over hem. »Een vijand van het christendom kon zoo niet geschreven hebben." »Wie kan zeggen, dat Goethe geen christen was, na de lezing van de Bekentenissen eener schoone boetvaardige?"

Zijn natuurlijke afkeer van romans had hij overwonnen. In zijn dagboek spreekt hij met waardeering van »Tom Jones", van »The Linwoods", de »Bubbles from the Brunnen", de »Gesta Romanorum", de »Robin-Hood Ballads" en andere dergelijke boeken. Peter Simple is volstrekt niet naar zijn smaak; Longfellows »Pilgrimage beyond the sea" vindt hij

Digitized by Google

een aangenaam boek na het eten. Heine's »Deutschland" treft hem. »De schrijver is zeker een man van genie en kan niet anders zijn dan een menschenhater en een niet-christen." Er komt geen eind aan de lijst: Southey's »Doctor", Oberlins »Gedenkschriften", Bulwers »Rienzi", »Pickwick", »Lalla Rookh", enz. enz.

Ook eene reeks van gedichten uit dit tijdperk komt in zijn Dagboek voor. De meeste zijn aan de natuur en den godsdienst gewijd, maar munten niet uit door vorm of inhoud. Het eigenlijk poëtisch vuur bezat Parker niet; hij wenschte dat hij het had, die »gevaarlijke" gave, zooals sommigen haar noemen, die »goddelijke" gave, zooals Milton zegt. »De echte dichter bezit zulk eene bron van altijd levend water in zijne edele en diepe ziel, die voortdurend oprijst in zijne borst en zich uitstort in zijn gansche leven. Wie bewondert niet die eenige geestdrift, waarmee de ware dichter rondziet in de gansche natuur? Ja, al wat leeft en zich beweegt, of alleen *is*, heeft voor hem eene diepe en voortdurende bekoorlijkheid. Waar hij gaat, ziet hij schoonheid, want zij woont in zijn eigen boezem en verspreidt haar liefelijk licht over alles, waarop zijn oog rust." — Zijne beste gedichten zijn van godsdienstigen aard, en de schoonste die op Jezus, wiens naam steeds zijne geestdrift opwekte.

Ziehier enkele »gedachten," hier en daar in zijn dagboek en aanteekenboek verspreid. Zij leeren ons den ernst kennen, die hem bezielde:

Waren er geene monsters te overwinnen geweest, er zou geen Herkules zijn geweest.

Liefde is de volmaakte werking der geheele ziel.

Egyptische slavernij brengt Egyptische duisternis aan.

Niets droogt zoo spoedig op als tranen.

Wie een beginsel heeft, is geïnspireerd.

Digitized by Google

Godsdienst is de hoogste vorm der liefde.

Rijkdom is schadelijker voor het talent dan armoede. Onder gouden heuvels en tranen ligt misschien menige geestelijke reus begraven.

Vrijheid is de waarborg der rechtvaardigheid.

De ziel beeft, evenals de magnetnaald, van elke aanraking met God.

Er is een Salomo in elken domoor, een duivel in elken heilige.

Artolatrie (brood-aanbidding) keert de oude orde om, maakt God tot brood en niet brood tot God.

Het geloof moet zijne credentialen vertoonen, eer het de rede beheerschen kan.

Als gij niet durft zeggen wat gij denkt, zult gij spoedig durven zeggen wat gij niet denkt.

De rede erkent geene nuttelooze of gevaarlijke waarheden.

Indien deze wereld alles ware, zou het hart eene treurige gave zijn.

Eene nieuwe waarheid kan nooit zooveel kwaad doen als eene oude dwaling.

God en de waarheid zijn altijd aan denzelfden kant.

Een mensch kan zeggen, wat ketterij is; maar God kan alleen zeggen, wie de ketter is.

Wijsbegeerte is liefde tot wijsheid, christendom de wijsheid der liefde.

Een enkel zaad is de vrucht van alle zonnen, die ooit schenen.

Het vermogen om lief te hebben is de maatstaf van groote zielen.

Het lachen der dwazen is als het geraas van doornen

Digitized by Google

onder een pot, dien zij niet verwarmen, maar alleen beschadigen kunnen.

Klimplanten zijn altoos teer.

Vermijd dat gezelschap, waarin het gevaarlijk is te spreken en moeilijk te zwijgen.

Er zijn diepe wateren in dezen mensch, die er op wachten om beroerd te worden. De engel is nog niet afgedaald; hij zal komen. »Wat zonderling leven is het mijne! Hoe merkwaardig is de loop, dien het genomen heeft, als ik terugzie op het verleden! Voorwaar, er is eene godheid, die onze gangen bestuurt. Ik ben benieuwd wat de almachtige Vader met mij bedoelt. Ik zou niet met onbescheiden nieuwsgierigheid het kabinet der toekomst willen binnendringen: maar ik moet toch bekennen, dat ik volstrekt niet onverschillig ben voor den weg, die mij zal aangewezen worden. Ik vertrouw, dat ik mij aan den wil des Allerhoogsten onderwerpen zal. In allen gevalle zal er genoeg te doen zijn; dat is een troost voor iemand, die werken wil en gaarne voor zijne medemenschen nuttig is." Den 17den Juni 1835 schrijft hij aan zijne verloofde: »Verbeelden wij ons het geluk, dat ons wacht op de standplaats, die wij innemen zullen; wij zullen duizende genoegens smaken, die thans onze ziel reeds verkwikken door hun beeld, door de schaduw, die zij vooruit werpen; en als zij *werkelijk* komen, zullen wij gereed zijn om ze te ontvangen en ze welkom te heeten, als oude gasten..... Ik stel mij nu reeds voor, hoe ik predikant zal zijn en de heerlijke voldoening zal smaken van Gods werk onder mijne handen te zien gedijen. Ik verlang naar een tehuis — een tehuis van schoonheid, van hartelijkheid, van liefde, een tehuis, waar alle edele gevoelens worden gekoesterd en alle kwellende zelfzucht en

Digitized by Google

twist buitengesloten... Op dat huis mogen rampen nederdalen — zij treffen alle menschen; ieder land heeft zijne stormen — maar als het op een rots van heilige liefde gebouwd is, zal het blijven staan. De waterstroomen mogen er over heengaan, zij kunnen het niet doen wankelen."

De preeken van Parker in de Divinity Hall waren droog en geleerd, zoodat hij zich eene ernstige berisping van den hoogleeraar op den hals haalde. Hij had er veel verdriet van. Zijne eerste openbare preek in de dorpskerk was eene teleurstelling. »Ik voelde mij erg verlegen; hoewel het misschien niet uitkwam. Om de waarheid te zeggen, ik voelde de preek niet zoo, als ik gewoonlijk doe; want het uur, doorgaans tot voorbereiding voor den dienst besteed, werd »tot tijdverdrijf" gebruikt. God geve mij, in zijne genade, de macht om hierin dagelijks vooruit te gaan. Help mij om mijne plichten met eene meer christelijke getrouwheid te vervullen, u meer te beminnen en hen, wier belangen mij toevertrouwd zijn!"

De »dag van het examen" was een »dag vol beving." Den morgendienst »bracht hij er goed af." Het onderwerp, dat hij te verdedigen had, was het »Gnosticisme," waarvoor hij Neander en Matter had gelezen en gesprekken met den professor had gehouden. De oefeningen van den namiddag »wogen zwaar." Hij werd ontstemd door zekeren D. D., die opmerkte, dat hij geene bepaalde richting had, maar een *eclecticus* was. Zoo was de tijd zijner voorbereiding geëindigd. »Twee jaren en drie maanden zijn snel en aangenaam vervlogen. God heeft mij in al mijne studiën gezegend; en nu ben ik klaar om heen te gaan, maar niet zonder vreezen en beven. Welk eene verbazende verandering heeft er plaats gehad in mijne denkbeelden en gevoelens omtrent alle belangrijke punten van onderzoek, sedert ik hier kwam!

Digitized by Google

»Ik vraag om uwen zegen, liefderijk Vader! op al mijn arbeid. Bewaar mij voor zonde en voor elke schadelijke dwaling!"

HOOFDSTUK V.

DE CANDIDAAT.

Toen Theodoor de Hall verlaten had, gunde hij zich eene korte vacantie. Hij leefde een paar weken op zijn gemak, met Lydia, of alleen langs velden en wegen dwalend, kersen en bloemen plukkend. Maar het begon hem spoedig te vervelen. Hij verlangde weer naar werk. »Er is voor den mensch wat te *doen*, en, meer nog, er is wat voor hem te *denken*." Het was de gewoonte, dat jonge predikanten, na het verlaten der school, hunne krachten beproefden op den preekstoel van een oud vriend, voordat zij uitgingen in den grooten wijngaard, die op maaiers wachtte. Theodoor deed zijne eerste proef in de kerk van zijn ouden vriend Francis te Watertown, na eene maand van worsteling met allerlei twijfel, hoop en vrees, niet alleen des daags, maar ook in de stille uren van den nacht.

Hij preekte over »de noodzakelijkheid van een hemelsch leven" en »den godsdienst als beginsel en gevoel". Zijne hoorders waren zeer met hem ingenomen. Den volgenden zondag preekte hij voor Mr. Putnam in eene groote en volle

Digitized by Google

kerk, met zoo gunstig gevolg, dat allen verrast waren, die alleen van zijne verbazende geleerdheid wisten. Nu kwamen de beproevingen van den candidaat; hij moest zijne waar op de openbare markt brengen. Hij begon met een viertal weken te Barnstable, eene zeehaven, door te brengen. De plaats scheen bijster arm aan geestelijk leven. Men scheen er niet van te houden, over godsdienstige onderwerpen te spreken. Doch er waren vier bijzondere en drie openbare scholen. Daarin hoopte Parker eenige bezigheid te vinden. Spoedig maakte hij kennis met een schoolmeester en andere inwoners. Iederen dag dwaalde hij over de heuvelen rond, zocht bloemen en zout-kristallen, en verheugde zich in den aanblik der zee. En terwijl hij de menschen leerde kennen, merkte hij, dat er toch nog meer godsdienstig gevoel in hen was, dan hij aanvankelijk had vermoed.

De open preekstoel maakte hem in den beginne een weinig verlegen. De menschen zaten zoo dicht bij hem en keken hem aan, alsof zij hem wilden opeten. De kerk was goed, gemakkelijk om te bespreken. Eerst voelde hij zich niet op zijn gemak; maar toen hij eenmaal aan den gang was, sprak hij niet alleen het opgeschrevene uit, maar »voegde er veel ex improviso bij, dat nog beter en leerzamer was." De menschen waren bijzonder aandachtig en kwamen 's middags in nog grooter getale dan 's morgens. Maar Parker had de gewone ervaring van jonge predikanten, dat zijne beste preeken het minst gewaardeerd werden. Als hij eene goed bewerkte rede uitsprak, werd er niet geluisterd; »zij begrepen het niet; dat was mijne schuld, niet de hunne." Maar »als er weinig gedachte en even weinig oorspronkelijkheid in de preek was," waren zij één gehoor. De kleinen hadden melk noodig.

Zijne brieven aan Miss Cabot zijn vol van allerlei bijzon-

Digitized by Google

derheden omtrent zijn verblijf te Barnstable. Wij laten die rusten en deelen alleen nog den indruk mee, dien deze vier weken, volgens zijn Dagboek, op hem maakten: »Het schijnt, dat het bij mij van binnen veel helderder is geworden; het is mij, alsof het chaotisch vocht door de metalen draad is aangeraakt en de kristallisatie begonnen is. Er komen tijden in den loop van iemands zedelijke en verstandelijke ontwikkeling, waarin het werk van jaren in enkele uren schijnt afgedaan te worden. Het is mij, alsof de natuur er anders uitziet en het leven eene nieuwe beteekenis heeft gekregen, sedert ik hier kwam. Welnu, indien ik enkele plichten beter heb leeren volbrengen, zij de hemel er voor geprezen!"

Te midden van al zijne maatschappelijke bezigheden stond zijn geest niet stil. Onder de boeken, die hij hier las, worden door hem genoemd: Ackerman's *Christliches in Plato*, Schelling's Voorlezingen over akademische studie, Jahn's *Vaticinia Messiana*, Schmidt's *Mysticismus der Mittelälter*. Maar vooral werd hij geboeid door de Wette's Inleiding in het Oude Testament, die hij in het Engelsch begon te vertalen.

Den 28sten Augustus nam hij afscheid van zijne vrienden te Barnstable, »met menige zucht en veler wensch, dat ik spoedig moge terugkeeren." Zij wilden, dat hij langer blijven zou; maar hij sloeg het aanzoek af. Zijne boeken waren op; hij was voor het oogenblik voldaan van het leven in deze plaats, en — hij verlangde, zooals men denken kan, naar de vriendin van zijn hart. In September en October vertoefde hij te Northfield en Greenfield, te Portland, Lowel en Billerica. Zijne brieven uit dezen tijd zijn bijzonder frisch en dartel, vol van gezonde gevoelens omtrent verschillende onderwerpen. Hoort, hoe hij schrijft aan een vriend: »Is de vriendschap niet eene der bronnen in de woestijn, waar de moede pelgrim de verdroogde lippen verfrischt, zich eene wijle neerzet, om

Digitized by Google

zijne levensreis met nieuwen moed te vervolgen? De liefde is de bron bij de deur zijner hut. Zij is er 's winters en bevriest niet. Zij is er 's zomers en droogt nooit op. Zij heeft altoos een geurigen smaak en een bezielenden invloed op den geheelen inwendigen mensch. Ik vertrouw, dat gij spoedig dit genezend water zult vinden en, al is de bron diep, er een overvloedigen voorraad uit zult halen."

In November komt hij voor drie zondagen in Barnstable terug, met een nieuwen voorraad boeken en papieren, om de sombere herfstdagen te verhelderen. Allen zijn blijde hem te zien; zijne oude vrienden ontvangen hem hartelijk; de kerk is vol. Het gehoor is aandachtiger dan ooit, en als er iets goeds wordt gezegd, ziet aller gelaat er uit, als »een vuur, dat wordt aangeblazen." Men wenschte hem te beroepen, hoewel sommigen aarzelden, de rechtzinnigheid van zijne gevoelens verdenkende. Er werd eene vergadering belegd; maar toen hij hoorde van het plan, verhinderde hij het. »Ik wilde, dat ik mij verdeelen kon, hun een deel geven en het andere meenemen naar eene andere plaats. Maar men kan zijn halven geest niet schenken, evenmin als zijn halve hart; en eene gemeente is even jaloersch als een meisje. Ik zal hun geen beroep op mij laten uitbrengen. Ik ben niet koket tegenover gemeenten."

Te Barnstable kreeg hij de tijding van den dood zijns vaders. Hij was er niet op voorbereid, al had hij sedert lang die gebeurtenis verwacht. »Wij weten nooit," schrijft hij aan zijne Lydia, »of onze wapenrusting sterk genoeg voor den strijd is. Wij weten, dat onze vrienden moeten sterven en zich met de gezellen hunner jeugd vereenigen. Zijn zij oud, dan denken wij, dat het spoedig gebeuren zal, en zijn zij tevens zwak en ziek, dan denken wij, dat wij spoedig onzen pelgrimstocht vervolgen moeten zonder hunne vriendelijke

Digitized by Google

hulp. Dat alles dringt ons om ons voor te bereiden; maar als de gevreesde gebeurtenis werkelijk plaats heeft, dan verdwijnen al onze besluiten, onze berusting, waarop wij gerekend, onze kracht, die wij ons voorgesteld hadden, als sneeuw voor de zon. Ik treur niet om mijns vaders wil, maar om mijzelven. Hij gaat heen om zijne vrienden te ontmoeten, zijne vrouw, zijne voorvaderen en zijne kinderen weer te zien; dat is zonder twijfel eene aangename ontmoeting. Zij zullen zijn lang vertoef op aarde betreuren en zich nu verheugen, dat hij het sterfelijke afgelegd heeft, om het onsterfelijke aan te doen."

Het dagboek van 8 November bevat, treffende overdenkingen omtrent hetzelfde onderwerp en schildert het tooneel der hereeniging in de andere wereld. Zoo dikwijls de dag terugkwam, dacht hij er met liefde aan. De jaren deden de gevoelens van dankbaarheid, die hij voor zijn vader koesterde, niet verminderen. De sterke man schijnt nog in de dagen, als de strijd heet is rondom hem, de armen uit te strekken naar het vereerde beeld en het gelaat aan den vertroostenden boezem te verbergen. Over het algemeen was hij sterk aan zijne bloedverwanten gehecht, ook aan hen, die hij nooit gezien had. Hij koesterde het plan om in Engeland de vroegste sporen van zijn geslacht op te zoeken en op het graf van al zijne voorouders in Amerika een gedenkteeken te plaatsen. Zij waren bloed van zijn bloed; hij was er trotsch op, zich te herinneren dat hij bloed van het hunne was.

Van meer belang is het op te merken, dat het jonge strijdros reeds den naderenden strijd begint te rieken. George Ripley had een artikel geschreven over Martineau's *Rationale of religious inquiry*, dat den toorn van een geleerd ex-professor van de Divinity-school te Cambridge had opgewekt; de ex-professor had daarop geantwoord en den jeugdigen schrijver

Digitized by Google

op hoogen toon de les gelezen. Daarover laat Theodoor zich aldus uit: »Dat openlijk optreden en den schrijver te recht zetten van een artikel, dat eenvoudig en zonder eenige aanmatiging geschreven was in een tijdschrift, waarmee Mr. N. niets te maken had, is belachelijk. Iemand schrijft iets, dat een weinig verschilt van hetgeen prof. N. gelooft, en dadelijk moet hij voor den dag komen met zijn brandmerk, en de lieden vertellen, dat hij niet zoo denkt! Wat doet het er toe? Is hij het volk? Zal alle waarheid met hem verloren gaan? Toen ik laatst Mr. R. zag, gaf ik reeds mijn vermoeden te kennen, dat de eerste, die over dit werk zijne meening uitsprak, te lijden zou hebben; en ik wilde een ouden Duitschen veteraan in de voorhoede drijven, die niet om eenige slagen geven zou; maar hij dacht dat er geen gevaar was." Dat was het eerste schot van een langen strijd.

Zijne studiën zette hij inmiddels met ijver voort. Welke onderwerpen hem in dezen tijd bezig hielden, blijkt uit de volgende agenda in zijn Dagboek:

I. Moeilijke theologische vraagstukken:

1. Welke is de omvang der bekende bovennatuurlijke openbaring aan den mensch?
2. Welke is de grondslag, waarop het gezag van Jezus rust?
3. Welke is de beteekenis van het geloof in O. en N. T.?
4. In welk opzicht is Christus meer een verlosser dan Sokrates?
5. Waarom had de wereld een verlosser noodig?
6. Wat heeft hij uitgewerkt?
7. Zal het christendom een algemeene godsdienst worden?
8. Op welken grondslag rust de godsdienst in den

Digitized by Google

mensch? Het doel der wonderen. Wat zij in andere godsdiensten willen zijn.

II. Vraagstukken over bijbelsche kritiek en exegese:

1. De echtheid van het begin der evangeliën van Mattheus en Lukas. De wonderbare geboorte.
2. De opstanding; waarom werd het lichaam van Christus opgewekt? Waarom in den hemel opgenomen? In hoeverre is de opstanding een bewijs voor de onsterfelijkheid van den geest? Is de stoffelijke opstanding van Jezus' lichaam in strijd met het spiritualisme?

III. Vraagstukken omtrent de zedelijkheid:

1. Het verband tusschen verstand en wil.
2. Grondslag van het denkbeeld van plicht.
3. Grondslag van het denkbeeld van God.
4. De grenzen van den plicht.
5. Subjectieve gevolgen van het doen of nalaten van den plicht.
6. Vrijheid en noodzakelijkheid.
7. Waarom is de mensch in het leven geplaatst?
8. Hoe groot is het verschil in de waarde der onderscheidene middelen om het doel des levens te bereiken? Welke toestand is daartoe het meest geschikt? Zijn uitwendige middelen van eenig nut? Hoeveel? (Vergelijk den toestand van een slaaf en een zoon van een koopman in Boston, of een Nieuw-Zeelander en een inwoner van Massachusetts).

Digitized by Google

In Februari is hij te Greenfield en verkwikt zich daar in den koelen wind van het Noorden en den aanblik van bergen en boomen en ruime velden. »Op het land heeft alles iets te zeggen; het kleinste in de natuur heeft zijne schoonheid om ons te behagen, en zijne moraal om ons te onderrichten. Voorwaar, het land is een groot stelsel van godgeleerdheid, terwijl de stad alleen een koopmans-woordenboek is, een »vlugge rekenaar" en een »kookboek." Eene enkele wandeling langs de oevers der rivier of tusschen de heuvelen, een oogenblik luisterens naar de muziek der vogels heeft mij meer geleerd dan Emerson en al de predikanten van Boston." Toch trok de plaats hem niet aan. Er waren maar twee duizend menschen en vijf verschillende gemeenten, een bewijs van sektegeest en godsdienstige verslapping, dat niet opwekkend was. Hij zou er des noods hebben kunnen blijven, ondanks de kleine bezoldiging. Maar als een ander daarmee tevreden was, dan zocht hij liever iets anders.

Hij werd het doelloos candidaats-leven moede. Hij verlangde naar geregelden, degelijken arbeid. De gedachte kwam wel eens bij hem op, of hij misschien in een anderen werkkring, als letterkundige of rechtsgeleerde, zijne krachten beter zou kunnen gebruiken. Toch kende hij geene schooner betrekking dan die van evangeliedienaar, de trouwe poging om aan het menschdom eene verhevener richting te geven, haar den aanleg, dien God haar gaf, te doen ontplooien, haar tot meerdere volkomenheid op te leiden, zoodat niemand meer een half of een kwart mensch zou zijn, als de meesten, maar allen heele menschen, bij wie al wat in hen is zich ontwikkelt. Soms bloedde zijn hart bij de gedachte aan hen, die door de wereld groot en gelukkig worden genoemd, maar die inderdaad ellendig en klein zijn en zelfs geen vermoeden van hunne kleinheid en ellende hebben. Kon hij dezen treu-

Digitized by Google

rigen toestand veranderen en toonen, waar de ware kracht gelegen is, en de menschen die *jacht op beuzelingen* afleeren, daarvoor zou hij gaarne arbeiden. Maar als hij aan al de hinderpalen dacht, hoe diep het kwaad geworteld was, hoe het werd gestijfd door de kracht der zinlijkheid en der bedwelming van het goud en de eerzucht, en dat hij daartegenover niets anders stellen kon dan de »dwaasheid der prediking," nog »dwazer" gemaakt door de dwaasheid van den prediker zelf, zijne bewustheid van onkunde, van zondigheid en zwakheid, dan ontzonk hem de moed. Het was in zijn oog, alsof men Gibraltar met vijgen wilde omverwerpen. Eéne gedachte beurde hem op: Wie Gods wetten houdt en in gehoorzaamheid aan die wetten zijne krachten gebruikt, al zijn ze nog zoo klein, heeft een sterken bondgenoot. En in zulk een strijd, met zulk een helper, is het edeler overwonnen te worden, aan de zegekar van den vijand gebonden, ja tot stof vertreden te worden onder den kreet: Groot is de Mammon der Yankees! dan elken anderen strijd aan te gaan. »Daarom," zegt hij, »zal ik voortgaan. Met de gevolgen reken ik niet; dat is Gods zaak. Ik heb alleen te maken met mijn plicht. Wat er van kome, ik zal dien doen. Al wat ik heb, geef ik aan de eene zaak, hetzij veel of weinig."

Overal, waar Parker preekte, werd hij met vreugde ontvangen. Op de meeste plaatsen werd hij uitgenoodigd langer te blijven. Zoo was het te Waltham, te Concord, te Leominster. Maar West Roxbury trok hem het meest aan. Het was eene rustige plaats op het land; de bezoldiging was mager — *f* 1500; de gemeente was klein en bestond grootendeels uit eenvoudige menschen. Maar de stad was dicht bij Boston en Cambridge en beloofde hem werk naar zijn hart. Zijne vrienden Francis te Watertown en Stetson te Medford woonden niet ver af. Er werd een beroep op hem

Digitized by Google

uitgebracht en hij nam het aan. Hij verlangde naar een tehuis; hij verlangde naar huiselijk leven. Vrees en hoop bestormden zijn hart: maar de hoop was de sterkste. Hij beschouwde het huwelijk als de aanvulling van den man. »Men kan geen geheel man zijn, voordat men gehuwd is, maar alleen eene jammerlijke breuk, een mannekijn. Ik zie op het huwelijk met eerbiedigen schroom."... »De boom des levens staat nog in het paradijs, al zijn Adam en Eva er uit verdreven en al vermoordt Kaïn zijn broeder. Zoo troost ik mij soms, als ik vrees, dat al mijn tegenwoordig geluk in een oogenblik in stof kan verkeeren of althans als de regenboog verdwijnen. Ja, dat kan gebeuren. Droevige voorgevoelens verspreiden nu en dan hunne schaduw over mijn pad; maar ik weet, dat twee zielen, één gemaakt door liefde en die eenheid verwezenlijkende, den tijd en de ruimte kunnen trotseeren en voor altoos vereenigd kunnen leven. Daarbij, de dood is slechts een vriendelijke engel met een streng gelaat, die komt om te zegenen, al is het met zuchten en tranen." Zoo schreef hij drie dagen na zijn huwelijk. Het dagboek viert de bruiloft met verzen en gebeden en met een *Codex matrimonianus*, eene huwelijkswet, die wij hier laten volgen, om te doen zien, met welk een ernst hij zijn nieuw leven begon:

»Daar mij door den wil van God eene vrouw is gegeven, is het betamelijk, dat ik mijzelf regels en wetten voorschrijf. Daarom besluit, beloof en verbind ik mij om, met Gods hulp, de volgende regels standvastig in acht te nemen:

1. Nooit, dan alleen voor de beste zaak, mij tegen den wil mijner vrouw te verzetten.
2. Alle diensten voor haar vrijwillig te volbrengen.

Digitized by Google

3. Nooit te knorren.
4. Haar nooit onvriendelijk aan te zien.
5. Haar nooit met bevelen lastig te vallen.
6. Hare vroomheid te bevorderen.
7. Hare lasten te dragen.
8. Hare zwakheden over het hoofd te zien.
9. Haar altijd lief te hebben en te verdedigen.
10. Haar altoos liefderijk in mijne gebeden te gedenken. Zoo zullen wij, als God wil, gezegend zijn.

20 April 1837.

Den 21 Juni 1837 werd hij bevestigd met eene preek van zijn vriend Francis, die hem vermaande zijne studiën niet te laten varen; terwijl een der predikanten, die, volgens de gewoonte, gebeden uitspraken, voor hem bad: »Moge zijne liefde voor de studie hem nooit afleiden van Uw werk!" Het een en het ander besloot hij in acht te nemen.

HOOFDSTUK VI.

WEST ROXBURY.

»Wij hebben een flink huis in Springstreet, een mooien tuin, een goed paard. Ik ben het hoofd van een gezin van zeven zielen, om voor allen te leven, te werken, te lijden; niet weinig zorg. Ik ben echt praktisch geworden; altoos met eene el en een kompas in den zak; ik praat van niets dan

Digitized by Google

ossen, varkens, druiven, aardbeziën en andere vergankelijke dingen. Onze buren bevallen mij goed; er zijn zoo wat vijftig of zestig familiën in de gemeente, honderd à honderdvijftig kerkgangers; de menschen zijn goed, rustig en matig; zij luisteren uitstekend, niets minder dan de hoorders van Dr. Channing. Wat er aan de preek ontbreekt, maken zij er onder het luisteren bij, wat niet het geval is met de hoorders van den doctor, die zich geheel op hem verlaten. De zondagschool neemt onder mijne handen toe; eens in de veertien dagen heb ik eene bijeenkomst van onderwijzers, waarin ik den bijbel verklaar, hetgeen voor mij en hen veel beter is dan alle preeken; want ik richt mij tot hun hart en geweten, niets minder dan op den kansel, en daar er geene vormen bij te pas komen, nemen zij wat mee naar huis, vertrouw ik. Ik preek een tal van ketterijen en zij gaan er alle in; want de hoorders weten niet, hoe groote ketters zij zijn."

Aldus beschrijft Parker zijn leven in zijne eerste gemeente in een brief aan een vriend. Buitendien deed hij herderlijke bezoeken, waarbij hij zich van al wat ceremonieel was placht te onthouden. De school trok hij zich ook nu bijzonder aan. Nevens andere bezigheden, doop, begrafenis en dergelijke, verwaarloosde hij de studie niet. Zijne vertaling van De Wette's Inleiding op het O. T. was voltooid, eer hij te West Roxbury kwam, maar zou hem nog jaren lang bezig houden, door het bijvoegen van aanteekeningen uit allerlei schrijvers. Dien arbeid zette hij voort, las Jacobi, Henry More, het Leven van Apollonius van Tyana, Bulwers Athene, Fichte, Coleridge, Descartes; bijna iederen dag opende hij zijn Homerus. »De oude studiën bloeien: methaphysica, theologie, kritiek; al wat ons zoozeer placht te vermaken en te onderrichten, breidt zich uit in mijn nieuwen toestand. Gedachten, zoo hoog als de hemel en zoo diep als het middelpunt der aarde, bezoeken mij

Digitized by Google

soms in mijne eenzaamheid. Daarbij koesteren en bemoedigen mij de glimlachjes der liefde."

Hij vond te Roxbury een kleinen, maar uitgelezen kring van geestverwanten, welopgevoede, ontwikkelde menschen, gewend aan rijkdom, ervaren in de kunsten van het leven, met open harten en, wat nog beter is, met een zin voor al wat menschelijk is. Zij woonden zoo dicht in zijne buurt, dat hij maar eenige stappen had te doen, om hunne deur te bereiken. Hij werd spoedig bij hen te huis, en het was hem een genot, daar over letterkunde en kunst en de openbare belangen te praten. Het was voor Theodoor, in armoede opgevoed, eene nieuwe wereld. Het waren zonnige dagen, gulden uren, in lanen of onder waranden doorgebracht, met jeugd en schoonheid en geest en letterkundige geestdrift en gezellige vroolijkheid. De laatste boeken, het laatste gedicht, de laatste voorlezing, de nieuwste beschouwingen, werden daar besproken, en in plaats van hem af te leiden van zijne studie, werd daardoor zijn geest verfrischt en opgewekt. Maar ook de oude vrienden werden niet vergeten; er was doorgaans een gast in het »profeten-kamertje," die gedrongen werd zoo lang mogelijk te blijven. De vroolijke studeerkamer, waar zomers de bloemen kwamen binnenkijken en 's winters de zonnestralen doordrongen, weerklonk vaak van vroolijk gelach. Parker voelde zich aangetrokken door schoonheid en vreugd, maar nog meer door goedheid. Tegenover zijn huis woonde eene arme vrouw, moeder van vijf kinderen, waarvan het oudste zeker niet meer dan tien jaren telde. Haar man werkte op eene hoeve en van zijn dagloon moest het gezin leven. Toen er nu een nog armer gezin in het dorp kwam, waarvan de vrouw ziek en erg zwak was, ging de eerste vrouw naar haar toe, nam het kleinste kind bij zich, nam het vuile goed mee naar huis en bracht het schoon terug. Terwijl Parker dit

Digitized by Google

met ingenomenheid in zijn Dagboek vermeldt, voegt hij er bij, dat de vrouw van een orthodoxen ambtgenoot de zieke ging bezoeken, met haar bad en haar bang maakte, door te zeggen, dat haar tijd gekomen was, met de vraag, of zij wel in den bijbel las, enz. »Het bracht haar twee dagen van streek. Als zij sliep, scheen er iets zwaars op haar hoofd te drukken; zij zag vizioenen, die haar benauwden, kermde om haar kind en werd hoe langer zoo erger. Ik heb er niets tot verklaring bij te voegen."

Het meest hield hij zich in dezen tijd met de studie der letterkunde van den bijbel bezig. Hij voelt zich aangetrokken door het Egyptisch en Fenicisch alfabet, door oude opschriften en munten. De werken van den rationalist Paulus en van Bauer liggen op zijne tafel, benevens Eichhorns Urgeschichte, Schleiermachers Lukas, ook het Leben Jesu van Strausz. Ook spreekt het Dagboek van een Grieksch werk van zekeren Palaephatus over »ongeloofelijke dingen," waarin de mythologie op rationalistische wijze verklaard werd. Het hield hem aangenaam bezig en hij wenschte, dat iemand een boek mocht schrijven over »ongeloofelijke dingen" in het Oude Testament, wonderen, profetieën, wonderbare geboorten enz.

Maar hij was voorzichtig in het vaststellen van zijn oordeel. De gebreken van Strausz' mythische theorie en de zwakheid van Paulus' verklaringen zag hij in. Maar hij hield zich met deze onderwerpen meer uit een letterkundig oogpunt bezig dan als prediker. De hoofdrichting van zijn geest was praktisch. Exegetische vragen brachten zijn bloed niet in beweging, zoo lang zij niet gepaard gingen met uitkomsten, die van belang waren voor het leven; maar dan ook werden zij wachtwoorden en oorlogskreten. Zoover was het nu nog niet gekomen, en hij las, herlas, overdacht, maakte aanteekeningen, als geleerde, met een helderen geest. Daarbij wist hij tijd te vinden, zoowel

Digitized by Google

voor de oude en nieuwe letterkunde, als voor het bewerken van zijn tuin, het zaaien van groenten en het brengen van bezoeken.

In het jaar 1837 schijnt het getij van zijn leven zijne volle hoogte bereikt te hebben. Vroeg in den winter wordt de lucht beneveld; waardoor, is niet duidelijk. Hij schrijft aan een vriend: »Op dat stukje papier, dat gij een brief noemt, zegt ge, dat gij iets in mijne stemming hebt ontdekt, dat een gevoel van ongeluk of althans van ontevredenheid verraadt. Ik stem u toe, dat er iets van aan is, en meer dan gij u verbeeldt; maar van de oorzaak, *geen woord!* Wat men er u ook van zegge, ik zal het niet doen, zelfs niet aan u. Ik wist altoos, dat er moeite genoeg voor mij in aantocht was; maar ik dacht nooit, dat het in deze gedaante zou komen."

Hij voelde zich nu en dan niet wel en klaagde, dat hij geene gedachten had, beschuldigde zich, dat hij zich niet gelukkiger voelde. »Laat het geluk komen, als het wil; het is iets bijkomends, niet het wezen. Laat mij manlijker, edeler zijn, meer waar, meer een christen. Ik doe mijn werk niet; ik ben te traag, te bang voor de wereld. Eén *goed uur* van gedachten in de week, is alles wat ik vraag. Ik heb er meer dan één gehad. Toch heb ik maar weinig *gedaan.*

De bijzondere oorzaken van deze neerslachtigheid zijn niet duidelijk. Eigenlijk ziek was hij niet; hij leefde geregeld en eenvoudig, was veel buitenshuis, in zijn tuin, deed groote wandelingen, ging veel met zijne vrienden om, wisselde zijne studiën af met Bulwers romans, Longfellows romancen en Marryats verhalen. Hij had niets ziekelijks in zijn karakter; maar zijne behoefte aan genegenheid was onverzadelijk; daaraan konden zijne vrouw en zijne vrienden niet voldoen. Toch voelde hij zich met de eerste volkomen gelukkig. Toen zij eens van huis was, schreef hij: »In naam te huis, maar sedert

Digitized by Google

mijne vrouw hier niet is, is mijn thuis te New Jersey. Ik mis haar — booze vrouw! — heel erg. Ik kan zonder haar niet slapen, niet eten, niet werken, niet leven. Het is niet zoozeer de liefde, die zij mij schenkt, als die zij ontvangt, waardoor ik gelukkig ben. Ik heb altijd iemand noodig in de armen van mijn hart om te liefkozen en te troosten; zonder dat treur en ween ik. Maar ik ga spoedig, om haar weer te zien. Intusschen en altoos zegene haar de hemel! Ik kan niets zonder Lydia doen, zelfs niet lezen."

De vrees van kinderloos te blijven kwelde hem zeer. Hij behandelde de kinderen zijner vrienden, alsof het zijne eigene waren, liefkoosde ze, gaf hun lieve namen; maar zij waren niet de zijne en vermeerderden slechts het gevoel van leegte in zijn hart. Maar erger dan dit was het gevoel van teleurgestelde verwachtingen, dat hem nu en dan overviel. Hij was niet begeerig naar roem of macht of rijkdom, maar naar het bereiken van zijn doel, en hoe meer hij zich inspande, des te minder was hij met de uitkomst tevreden. »Als ik zeker wist, dat een enkel woord van mij het binnenste van eens anders ziel deed ontwaken, zou ik God danken, dat ik leven en spreken mag. Soms word ik om mijne preeken geprezen; maar ik zou liever zien, dat één mensch deed wat ik preek, dan den lof van allen hooren."

Die uren van neerslachtigheid waren echter betrekkelijk zeldzaam. In al de deelen van zijn Dagboek komen zij maar een keer of twaalf voor. Het bezoek van een vriend wekte hem aanstonds op. In zijne brieven is er niets van te merken. Altoos waren zijne vrienden in de schuld bij hem; hij schreef vele en lange, zaakrijke brieven; zijne geheele ziel stortte hij er in uit. Aan het eind van deze karakterschets zullen wij daarvan eenige proeven geven. Hier stellen wij ons tevreden, daaraan de trekken van zijn beeld te ontleenen.

Digitized by Google

Veel spreekt hij over de personen, met wie hij in aanraking komt. In Channing heeft hij veel behagen; hij stelt hem hoog boven zich, maar voelt toch, dat zij beiden op denzelfden bodem staan. Eene afscheidsrede van Emerson treft hem diep. Daarin »heeft hij zichzelf evenzeer overtroffen, als hij doorgaans anderen overtreft. Het zou jammer zijn er een »aftreksel" van te geven, zoo schoon, zoo juist, zoo waar, zoo vreeselijk verheven was zijne schildering van de gebreken der kerk in haar tegenwoordigen toestand..... Het was het edelste van al wat hij ooit gesproken heeft, de meest bezielde taal, waarnaar ik ooit luisterde..... Het bracht eene groote opschudding te weeg. Het regent artikelen in tijdschriften; er wordt in de kerk over gepreekt. Men denkt dat de wereld ten einde loopt. Sommigen schijnen te meenen, dat het christendom dezen storm niet zal doorstaan en dat de waarheid, na alles wat Baco er van gezegd heeft, het nu zal moeten opgeven. Wat mij betreft, ik zie, dat de zon nog schijnt, de regen valt, de honden blaffen, en ik twijfel zeer of Emerson ditmaal het christendom zal omver werpen."

De lucht is vol onheilspellende voorteekenen. In denzelfden brief wordt de bevestiging van zekeren Simmons besproken. De preek was bijzonder »liberaal"; zij beweerde, dat het goede goed is ook in een heiden, dat een Eskimo niet buiten den hemel gesloten zou worden, als hij een goed en godsdienstig man was, en dat een oprecht gebed, al werd het tot een afgod opgezonden, door den Eenen Waarachtige zou worden aangenomen. Velen ergerden zich aan deze beweringen. In eene vereeniging of club, die Parker bijwoonde, werd de vraag besproken, of Emerson een christen was. Sommigen zeiden: neen, en hielden hem voor een atheïst; maar niemand ontkende, dat hij een deugdzaam en vroom man was. Daardoor ontstond de moeilijke vraag, of iemand deugdzaam en geen

Digitized by Google

christen kon zijn, en godsdienstig maar tevens een atheïst. Sommigen meenden, dat hij een christen moest genoemd worden, als hijzelf het verlangde.

Zoo hield Parker zich bezig met alles, wat maar eenigszins met zijne roeping in betrekking stond. Alle letterkunde was in zijn oog gewijd; alle feiten waren goddelijk. Hij bestudeerde de natuur en het leven in den ruimsten omvang. Zijne lektuur nam steeds wijder omvang aan. Goethe werd niet door hem vergeten. »Mijn paslood," zegt hij, »zal zijne diepten niet peilen, noch mijn teleskoop zijne hoogten bereiken. Hij is zoo uitgebreid en zoo veelzijdig, dat ik in den mensch, als in een doolhof, verdwaal. De »Farbenlehre" brengt mij in verbazing. Herman en Dorothea is mijn bijzondere lieveling." Maar met de zedelijke gebreken van den grooten Duitscher heeft hij geen vrede: »Goethe is een kunstenaar, geen mensch..... Zijne vaderlandsliefde schijnt zeer laag te staan; er klopt geen warm gevoel in zijn hart. Goethe schijnt de menschen nooit als broeders aangezien te hebben. De meeste menschen hebben een technisch standpunt, vanwaar zij de wereld overzien; predikanten zien op de menschen, als dingen, die bekeerd moeten worden, koningen, als dingen, die bestuurd moeten worden. Goethe beschouwde ze, vooreerst, als dingen die tot zijn vermaak moesten dienen, en ten tweede als voorwerpen van kunst. »Kom aan," zegt hij, »laten wij ons een gedicht maken." Zijne volmaakte kunstvaardigheid is verwonderlijk. In zijne voltooide werken is bijna niets in een slechten smaak..... Hij praat van zelfverloochening en dergelijke, maar brengt haar nooit in beoefening."

Te midden van deze zonnige velden der letterkunde gaat de stroom van strenger studie immer voort. Hume, Gibbon, Robertson zijn beuzelingen; Schleiermacher, Bouterweck, Baur, Hegel, Laplace, Leibnitz beteekenen meer. Geen boek wordt

Digitized by Google

door hem genoemd, zonder eene korte beschrijving van zijn inhoud en eene kritische opmerking, een bewijs, dat het gelezen is. Plato houdt hem geregeld gezelschap. Shakespeare wordt maar eene enkele maal genoemd, met vermelding van zijne sonnetten, die hem bevallen om hun gloed van gevoel.

In zijn Dagboek en zijne brieven komt Parker steeds stouter met zijne denkbeelden en twijfelingen voor den dag. Opmerkelijk is wat hij zegt van het Avondmaal: »Deze plechtigheid wordt voor mij hoe langer zoo minder. Ik zou haar gaarne nalaten, want zij hindert me. Geef mij eene samenkomst voor gebed, samenspraak of prediking, niet het tweeslachtig ding, dat wij nu hebben. Ik beken, dat de plechtigheid nooit veel voor mij beteekende. Als men den tijd alleen doorbracht, zou men er veel bij winnen. Zoo mogelijk, zou dit mijn plan zijn: eene bijeenkomst voor godsdienstige samenspraak en gebed (zoo noodig) in den avond te hebben, in een of ander huis; brood en wijn zouden daarbij een deel van het onthaal kunnen uitmaken. Mij dunkt, dat Jezus van deze plechtigheden verwonderd zou opzien. Maar laat het gaan; het verwarmt de harten van vrome vrouwen, zegt men."

Zoo sprak hij echter niet in het openbaar. Zijne uitgegeven geschriften zijn omzichtig en zijne preeken waren grootendeels praktisch en godsdienstig. Tegenover godsdienstige vooroordeelen was hij zeer toegevend, niet uit gebrek aan moed, maar deels uit wantrouwen in de juistheid zijner eigen denkbeelden, deels uit vrees van te snel voor zijne hoorders voort te gaan. De geest van zijn geloof kwam in zijne preeken en gebeden uit. Hij zeide niets in het openbaar, wat hij niet geloofde; hij zorgde, dat niemand recht zou hebben, hem overtuigingen toe te schrijven, die hij niet deelde. Maar hij wachtte op den drang van zijn geweten, eer hij alles zeide, wat hij wist, of meende, dat hij wist, omtrent den bijbel. Twee

Digitized by Google

toespraken over de schriften bleven twee jaren lang, ongebruikt in zijn lessenaar den geschikten tijd afwachten. Toen die tijd kwam, vond de prediker zijne hoorders meer dan voorbereid op haar inhoud. In dezen tijd was Parker geen beeldstormer; hij werd het nooit, dan alleen wanneer hij zag, dat achter het beeld een god verborgen was.

Toch begonnen er slechte geruchten van hem rond te gaan. De kansels begonnen voor hem gesloten te worden; ambtgenooten weigerden met hem te ruilen, een teeken, dat zij hem niet meer als broeder erkenden. Hij werd langzamerhand als een verdacht man beschouwd, zoodat hem brieven van deelneming, bemoediging, waarschuwing werden toegezonden. Hij antwoordde daarop in dezen geest: »Mij dunkt, dat men zich dikwijls veel meer dan noodig is omtrent de gevolgen van eene meening of daad bekommert. Als wij hebben uitgemaakt, dat eene meening *waar* is en eene daad volkomen *goed*, wat hebben gij en ik dan met de gevolgen te maken? Zij behooren aan God, niet aan den mensch. De mensch heeft er even weinig mee te maken als met het opgaan der zon, of het rijzen van den vloed..... Gij kunt niet denken, dat ik de wereld in vuur en vlam wensch te zetten, door ketterijen te verkondigen. Ik heb niet de *furor divinus*, waardoor sommige jonge menschen gedreven worden om hunne ruwe opvattingen de wereld in te zenden, misschien tot schade van henzelven en het publiek. Voorzichtigheid, in den gewonen zin, is een lage deugd, die iemand dringt om voor zijne tijdelijke belangen te zorgen, al is het ten koste van al wat edel is. Maar de christelijke voorzichtigheid is iets anders. Het is een wijs bedenken van de uitkomst, een voorzien van de gevolgen in hunne *oorzaken* en een voorbereiden om ze tegen te treden, als ze komen. Men kan zeggen, dat *prudentia* niet anders is dan *providentia*. Ik heb maar één troost voor

Digitized by Google

alle rampen: een onbepaald vertrouwen, dat het alles goed is, dat het eens de best mogelijke gevolgen voor mij zal hebben, en dat ik dan zal inzien, hoe dwaas het van mij was te klagen. Wij allen betreuren alle teleurstellingen; wij droomen geliefkoosde plannen, alleen om ze verijdeld te zien zoodra wij ze willen verwezenlijken. Allengs breken de wolken en wij zien, dat het erger zou geweest zijn, indien zij waren geslaagd. Zoo moet het in alles zijn. »Moge de hemel weigeren de helft onzer gebeden te verhooren," was een verstandige wensch van een wijze der oudheid. Volstrekt kwaad kan er niet zijn, en van het standpunt der Alwetendheid, wanneer het geheel zich vertoont, zooals het is, kan er geen *schijn* van kwaad zijn. Dat is al de troost, dien ik heb voor mijne zorgen of voor alle zorgen; daarom kan ik met den ouden Henry More zeggen:

Heer! werp mij dieper in het stof,
Opdat gij mij te hooger moogt verheffen.

Het is echter mogelijk, een zoo diep, zoo krachtig, zoo volmaakt geloof te hebben, dat alle zorgen even blijmoedig kunnen gedragen worden, als zegeningen worden genoten. Maar alleen voor enkelen, zeker niet voor mij. Ge hebt van nature een diep en krachtig geloof, dat van zelf overvloeit en, evenals de wateren van den Nijl of de Ganges, alles rondom doet groeien en bloeien."

Uit deze woorden blijkt Parkers vertrouwen, maar ook zijne bezorgdheid. Hoewel met een opgeruimd gestel en een stoutmoedig hart toegerust, had hij eene groote vatbaarheid voor lijden, die met al zijne kracht van ziel niet kon worden onderdrukt. De kreet was te smartelijker, omdat hij niet gehoord werd. Hij gaf meer dan hij dacht om het broederlijk gevoel zijner ambtgenooten; want zij waren zijne broeders

Digitized by Google

in eene bediening, die hij liefhad en die hij niet dulden kon door onedele beschouwingen bezoedeld te zien. Het deed hem pijnlijk aan, toen hij hunne genegenheid en hun vertrouwen verloor.

HOOFDSTUK VII.

GISTING.

Het was eene merkwaardige beweging, die vóór ruim dertig jaren in Massachusetts plaats had. Alle instellingen en alle denkbeelden werden in den smeltkroes der rede geworpen en als door vuur gelouterd. Kerk en staat werden op de proef gesteld, en het hout, het stroo, de stoppelen — al wat brandbaar was — werd verteerd. Niet enkel tot Boston was deze beweging beperkt; zij strekte zich uit over den geheelen staat. Zij ging niet van Boston, als het middelpunt, uit; in verschillende deelen der republiek begon zij tegelijk. Zij scheen niet medegedeeld, niet door besmetting voortgeplant te worden; het was iets, dat in de lucht zat en door allen werd ingeademd. Zij kwam niet voor bij eene enkele klasse van menschen; terwijl in Boston een Channing, Ripley, Emerson, Alcott, Francis, Hidge, Parker over de vraagstukken der wijsbegeerte redeneerden, waren de pachters op het land en de eenvoudige lieden van Cape Cod even vol van den nieuwen geest als zij, en geraakten, hoewel alleen door middel van het gezond verstand, tot dezelfde uitkomsten. Het was een

Digitized by Google

tijd van vergaderingen voor allerlei hervormingen. Een man van het volk als Theodoor Parker, vrij van allen sleur, geen onderscheid van personen kennende, evenzeer op zijn gemak met geleerden als ongeleerden, belangstellende in hetgeen Epictetus noemt den »blooten mensch", moest wel bij de hand zijn, waar iets van praktisch belang plaats had.

In Augustus 1840 werd te Groton eene vergadering gehouden van zoogenoemde Second Adventists en Come-outers. De eersten droegen hun naam naar de wederkomst van Christus, die zij verwachtten; de anderen heetten zoo, omdat zij uit de kerk waren »uitgegaan"; wij zouden ze Afgescheidenen noemen. Deze vergadering werd door Parker en enkelen zijner geestverwanten bijgewoond. Op hunne vraag, waartoe de meeting belegd was, kregen zij alleen ten antwoord, wat er niet gedaan moest worden. De twee vragen, *niet* te bespreken, waren: Wat maakt iemand tot christen? Wat is de christelijke kerk? Het was eene zonderlinge vereeniging van menschen: Jozef Palmer, een slachter met een zacht gelaat en een langen grijzen baard, dien hij groeien liet, omdat God hem dien gegeven had, zeker met eene goede bedoeling; Dyer, een jong pachter; Nickerson en Davis, predikers onder de Come-outers, die in kleeding, handen, voorkomen de kenmerken droegen, dat zij tot de laagste klasse behoorden; Bearse, een visscher, en zijne vrouw, die ook het woord voerde. Deze allen waren de leiders der beweging.

Zij spraken over de hervorming der kerk. »Er is maar één weg om uit de kerk te geraken," zei er een, »de weg van Judas, van Ananias en Saffira. Niemand, dan gij zelf, kan u uit de kerk zetten. En de weg om er in te komen? die van den rijken jongeling." Een ander liet zich aldus uit: »De waarheid is Christus en Christus is de waarheid; alleen de inwendige Christus kan ons zalig maken." »Er zijn in

Digitized by Google

het land," sprak een derde, »vele sekte-kerken, kleine Babels, zooals gij ze noemt. Gij wilt die kleine Babels omverhalen en één groot Babel oprichten, waarin gij zelf woont. Mij dunkt, gij zijt al goed op weg; als dit ten minste geene spraakverwarring is, dan weet ik het niet." Zoo ging het voort op allerlei tonen. Parker maakte zijne opmerkingen en deelt ze in zijn Dagboek mede. Zoo geeft hij aan een der sprekers den naam van Mantalini, omdat hij in alles op den dandy van dien naam in Nicholas Nickleby geleek. Vele van de denkbeelden der Come-outers kwamen met zijne eigene overeen. »Wij geven weinig om den doop," zei Nickerson, »en bedienen hem daarom zelden." »Maar," zei Bearse, »als iemand gedoopt wenscht te worden en de geest beweegt mij, dan doe ik het; wij achten dat niet eene taak van den predikant alleen; ieder mag het doen, wien God daartoe de begeerte geeft." Ook het avondmaal was weinig bij hen in eere; zij bedienden het alleen, wanneer iemand, door den geest gedreven, daartoe het verlangen te kennen gaf. »Al onze maaltijden zijn maaltijden des Heeren, als wij eten met een goed hart." Wie zich bij hen wilde aansluiten, werd zonder eenige ceremonie opgenomen; geenerlei vragen werden hem gedaan omtrent zijn geloof; zijn naam werd niet opgeteekend; hij was vrij om te komen en te gaan. Zelfs wanneer zich iemand bij hen wilde voegen, die niet in Christus, niet in den bijbel, ja, niet in God geloofde, werd hij welkom geheeten, en als hij spreken wilde in hunne vergadering, dan werd het hem niet verboden. Zij hadden geene regels voor den eerdienst; ieder bad, als hij er zich toe opgewekt gevoelde, in stilte of luide. Ieder had het recht van prediken. Kerken hadden zij niet; ieder huis was hun een huis des Heeren, en zoo ook elke dag een dag des Heeren. Hunne ware godsvereering was een godsdienstig leven, in nederigheid, recht-

Digitized by Google

vaardigheid, dankbaarheid. Hunne voorgangers konden ontwikkelde menschen zijn of niet; zij werden niet geordend en ontvingen geen traktement. Zij werkten als anderen voor hun dagelijksch brood, leefden eenvoudig, maar bezochten tevens de treurenden en kranken en stervenden. Jozua Davis was een daglooner en gaf in één jaar *f* 250 aan de armen. Er was bij hen geen onderscheid tusschen gewijd en ongewijd. Den bijbel gebruikten zij als een middel tot opwekking van het godsdienstig leven. »Sommigen vereeren den bijbel," zei Bearse, »volmaakt als de heidenen hunne afgoden doen. Dat is niet minder afgoderij. De bijbel is eene schrift van het woord, niet het woord zelf; want het woord wordt nooit geschreven, dan alleen in het levend hart."

Parker hield in deze vergadering eene lange toespraak, die met veel instemming werd aangehoord. Hij zette in eenvoudige taal zijne denkbeelden omtrent het oorspronkelijk christendom uiteen, volgens den geest van Jezus. Hij schetste, hoe men daarvan reeds spoedig was afgeweken, het opkomen van den kerkelijken en sekte-geest, schilderde in levendige kleuren den tegenwoordigen toestand der kerk en wees de radikale hervormingen aan, die er noodig waren, zou de godsdienst zijn recht handhaven om de redder van het menschdom te zijn. »Wat is de kerk nu?" vroeg hij. »Paulus zeide: waar de geest des Heeren is, daar is vrijheid. Maar waar de geest der kerk is, daar is slavernij. De heilige geest zegt: wees waar, leid een goddelijk leven. De kerk eischt een *geloof* en geen goddelijk leven. De beste menschen komen tot haar, maar vinden geen leven, geene kracht."

De indruk, dien deze vergadering op Parker maakte, was zeer gemengd. Van de eene zijde had hij bij de leiders veel illiberaliteit gevonden; zij wenschten andere sekten uit te roeien, alleen om voor hunne eigene plaats te maken. Maar van de

Digitized by Google

andere zijde zag hij in hun streven eene verwezenlijking van zijne eigen denkbeelden omtrent de kerk. Zijne kracht werd er door gesterkt; hij meende, dat door deze vergadering eene eerste beweging was gemaakt naar het doel, dat hij zelf beoogde.

Een der gevolgen was, dat hij zelf eene vergadering te Boston bijeen riep tot bespreking der belangen van den zondag, de evangeliebediening en de kerk. Dat was eene gevaarlijke onderneming; zijn goede naam werd er door in de waagschaal gesteld. Het was mogelijk, dat hij door allerlei soort van radikalen werd in beslag genomen. Zelfs Channing betwijfelde, of het wel de geschikte tijd was. Maar Parker had goeden moed; de vergadering werd gehouden, doch zonder belangrijke gevolgen. Bijzonderheden van hetgeen er verhandeld werd en van de wijze, waarop het geschiedde, vernemen wij niet. Nog was voor Parker de tijd niet daar, om bepaalde hervormingen te ondernemen. Algemeene vraagstukken hielden hem daartoe nog te veel bezig, vooral de toestand der geheele maatschappij. Gelijk alle menschen, die veel op hunne kamer leven, stelde hij het hoogste belang in het vraagstuk der zonde. Hij las de werken van St. Simon, Victor Considerant, Charles Fourier, die toen in Amerika bekend werden. De groote vraag omtrent het erfelijk eigendom, de betrekking tusschen meester en dienstknecht, werkgever en arbeider, hield hem ernstig bezig. Hij meende, dat de maatschappij op eene groote leugen rustte, maar dankte God, dat hij niet geroepen was om haar terecht te brengen. »Negentien twintigste der misdaden," zeide hij, »zijn gepleegd tegen het eigendom, een bewijs, dat daarin iets verkeerds is. De maatschappij maakt misdadigers en hangt ze dan op. Met de kerk is het nog erger; die is eene kolossale leugen; zij is een hospitaal van dwazen; eene toevlucht voor bedriegers en domooren. Het

Digitized by Google

eenige, dat zij trouw doet, is het doopen van kleine kinderen."

Ziehier een voorbeeld van den geest, die er toen in Amerika heerschte. George Ripley, een boezemvriend van Parker, een der welsprekendste predikers van Boston, was zoo diep doordrongen van den verkeerden toestand der maatschappij, dat hij, in volkomen overeenstemming met zijne edele vrouw, zijn ambt nederlegde, zijne fraaie bibliotheek verkocht en te Brook Farm eene soort van communisme stichtte. Hij wilde daarmee de leer der Bergrede in beoefening brengen en den strijd tusschen arbeid, kapitaal en geestbeschaving opheffen, door een gemeenschappelijk aandeel van allen in alles. Zijne onderneming droeg, zooals men zich voorstellen kan, weinig vruchten en vond elders geene navolging. Brook Farm was dicht bij Parkers woning; hij bracht er menig bezoek, maar voelde zich niet door deze proefneming aangetrokken. Hij vermaakte zich met het gezicht van beschaafde dames, over de wasch-tobbe gebogen, van dichters die den ploeg bestuurden, en wijsgeeren, die bezig waren aardappelen te delven. Zijn goed instinkt deed hem het onpraktische van dergelijke ondernemingen inzien.

HOOFDSTUK VIII.

DE UNITARIËRS.

Het is ons reeds gebleken, dat Parker geen overhaast hervormer was, noch in de theologie, noch in de praktijk. Door zijn gevoel, zijne genegenheid, zijne gezelligheid, zijne praktische geestesrichting was hij behoudend, geen afbreker. Hij was niet de man om het gekrookte riet te vernielen of het

Digitized by Google

rookende lemmet uit te dooven. Hij had de kerk, de bediening, de broeders lief. Hoewel vlug in het opnemen, was hij bedaard en voorzichtig in het scheppen. Hij had tijd noodig om tot een besluit te komen en wachtte zijne gelegenheid af. »Tijdig of ontijdig" te getuigen, was zijne gewoonte niet. Hij wilde zeker zijn, eer hij een plan maakte, zelfs eer zijn beste vriend er iets van wist. Als wij alles in aanmerking nemen, dan is het opmerkelijk, hoe langzaam zijne oude denkbeelden voor nieuwe plaats maakten. Wat hij geloofde, was te diep in zijn vasthoudenden geest geworteld, om bij de eerste poging, zelfs door eene sterke hand, te worden uitgerukt. Evenals Luther, klemde hij zich, zoolang hij kon, vast aan het geloof zijner jeugd. In de Divinity-school, hoewel hij veel met Dr. Francis had gesproken en vele boeken van rationalistische strekking had gelezen, was hij voor een Unitariër ouderwetsch in zijne denkbeelden. Hij bewonderde de oudere predikanten.

Maar tevens maakte zich langzamerhand, en zonder dat hij het zelf merkte, de geest der nieuwe Duitsche wijsbegeerte van hem meester. Hij werd medegesleept door Kant, Fichte en Schelling; hij luisterde naar Richter, Goethe, Schiller; hij zette zich neer aan de voeten van Herder en Schleiermacher, Stäudlin en Ammon, Gabler en Wegscheider, Strausz en de Wette. De leer der intuïtie, dat de waarheid zich onmiddellijk aan de rede of de ziel openbaart, waardoor het gezag van de kerk, den bijbel en de formulieren werd opgeheven, deze leer nam hij aan, voordat hij aan een enkel woord der schrift twijfelde of een enkel wonder verwierp. De schaal van het dogma, van de kerkelijke plechtigheden, van de kerk, werd niet verbroken, voordat de geestelijke kern zich met zijne natuur vereenigd had en daardoor veilig was voor alle stormen van buiten. »Het schitterend genie van Emerson, dat in de winter-

Digitized by Google

avonden over Boston opging," werkte krachtig mee tot zijne ontwikkeling. Het »trok de oogen tot zich van alle nadenkende jonge lieden, als eene groote, nieuwe ster, schoon en geheimzinnig, aanvankelijk betooverend, maar voorts bezielend en het uitzicht op nieuwe paden en nieuwe verwachtingen ontsluitend."

Parker dronk de nieuwe wijsbegeerte in als de moedermelk. Van zijne jeugd af had hij den godsdienst als iets geestelijks beschouwd, nooit als een vorm of eene leer. Toen hij man werd, wettigde de rede wat hij altoos had gevoeld; de vroomheid van zijn hart werd de wijsbegeerte van zijn verstand. Zijne eenige taak was, den nieuwen geestelijken tempel te bevrijden van het puin van vroegere gebouwen, die op denzelfden grond waren opgetrokken. Deze taak ondernam hij met groote opgewektheid, rekenende op de dankbaarheid van zijn geslacht.

Maar hierin had hij zich bedrogen. De Unitariërs beschouwden hun werk als afgedaan. Zij hadden, althans tot hunne eigen voldoening, bewezen, dat de leer der drieëenheid, der godheid van Christus, der voldoening, der verdorvenheid en der eeuwige verdoemenis niet rustte op den Bijbel, en hiermee waren zij tevreden. Wat nu wel op de schrift rustte, dat spraken zij niet uit; maar het gezag der schrift stond bij hen vast. Zij waren zeer ervaren in de kritiek van den tekst; maar achter den tekst gingen zij niet. De echtheid en geloofwaardigheid van het Nieuwe Testament, het afdoend gezag der apostelen, de bovennatuurlijke oorsprong en goddelijke zending van Christus, de ingeving der profeten, de waarde der wonderen als bewijzen voor de waardigheid van den Messias en zijne gezanten, dat waren uitgemaakte waarheden voor hen. Slechts enkelen waren daaraan ontgroeid. Channing stond boven hen, voor zoover de frissche kracht van

Digitized by Google

zijn zedelijk gevoel tegen de oude zedeleer van zijne sekte opkwam en zijn streven naar hooger zieleadel het gewone peil van fatsoenlijkheid, waarop de Unitariërs als partij stonden, te boven ging. Sommigen, die kennis hadden genomen van de werken der Duitsche theologen, gevoelden geene roeping om hunne nieuwe ontdekkingen openlijk te verkondigen. Zij misten daartoe den waren zedelijken ernst, of het geloof in het volk, of het gevoel van ambtsplicht, voor den hervormer noodig. Anderen konden er niet toe komen om partij te kiezen. Als geleerden hadden zij hunne denkbeelden, die soms vrij ver gingen; maar als geestelijken beschouwden zij het als hun plicht de oude theologie in den meest redelijken vorm te prediken.

De sekte, als zoodanig, was verstijfd. Zij had hare wapenrusting afgelegd, zich neergevleid op het gras en wilde nu niet gestoord worden. Hare vroomheid was niet diep; hare preeken waren zedekundige verhandelingen geworden, hare gezangen eene aaneenschakeling van leerstukken, hare gebeden droog; de hartstocht voor het heilige was gezonken tot een gevoel van betamelijkheid. Zoo was het scheppend tijdperk der beweging voorbij en het gevoel van afmatting te sterker, naarmate de opwekking flauwer was geweest. Toen Luther de Roomsche kerk vaarwel zeide, was hij in volle zee, terwijl de storm gierde en de golven rondom hem ten hemel stegen. Maar toen de eerste Unitariërs de kerk verlieten, waren zij vrij dicht bij land en stuurden spoedig naar de veilige haven. Zij waren eene zoo beleefde sekte als ooit voor het Godsrijk onder zeil ging.

Parker daarentegen, toen hij de kerk verliet, meende, dat hij de touwen kapte en zich waagde op de open zee — de diepe zee der waarheid. Als een man van volkomen oprechtheid, eene onverdeelde natuur, geheel uit één stuk, kon hij

Digitized by Google

geen praktisch onderscheid maken tusschen den mensch en den evangeliedienaar, den geleerde en den prediker, den man van studie en den man van zijn plicht. Voor hem was het fijne onderscheid tusschen waarheden van de studeerkamer en waarheden van den kansel eene onbekende zaak. Zijne vrijmoedigheid had hem reeds verdacht gemaakt als een rustverstoorder. Hij had waarschuwende brieven ontvangen, was een ongeloovige genoemd; ambtgenooten hadden geweigerd den kansel met hem te ruilen wegens »ongesteldheid," »huiselijke omstandigheden," »herhaalde afwezigheid buiten de gemeente;" maar eene open breuk had er nog niet plaats gehad, daar geene der partijen zich bewust was, hoe wijd de kloof reeds gaapte.

Dit kwam aan den dag bij gelegenheid van de daardoor beruchte bevestiging van Charles Shackford te Zuid-Boston, den 19 Mei 1841. Parker preekte toen over »het voorbijgaande en blijvende in het christendom," naar aanleiding van de woorden: »hemel en aarde zullen voorbijgaan, maar mijne woorden zullen niet voorbijgaan."

Het was eene merkwaardige preek, vooral door den hoogen ernst, die den spreker bezielde en als 't ware tot in de toppen van zijne vingers trilde. Als kunstwerk kan zij niet in de schaduw staan bij Emersons zwanenzang van drie jaren te voren, maar als manifest was zij van veel meer gewicht. Reeds de inleiding klinkt ons als de alarmklok in de ooren. »In deze woorden blijkt ons duidelijk, hoe Jezus van Nazaret geloofde, dat de godsdienst, dien hij predikte, nooit zou vergaan, dat de kern er van altoos zou blijven. Toch zijn er enkelen, die zich ongerust maken, zoodra een ketter het waagt, maar even aan de dorre takken der theologie te schudden; zij beven, alsof daarmee het christendom zelf hopeloos verloren was. Telkens hoort men den kreet: De Filistijnen zijn daar,

Digitized by Google

en het christendom is in nood!" — Zoo gaat de rede voort, steeds in omvang toenemende en eene diepe voor snijdende over het gansche grondgebied der kerk. Enkele volzinnen kunnen een denkbeeld geven van den indruk, dien zij te weeg bracht:

»Jezus voelde dat zijne woorden voor de eeuwigheid bestemd waren; daarom vertrouwde hij ze aan de onzekere lucht; en reeds achttien eeuwen zijn ze bewaard gebleven, zoo duidelijk als toen ze hem van de lippen vloeiden. Thans zijn ze in elke menschelijke taal overgebracht en worden door duizend tongen uitgesproken, van de dennenwouden van het noorden tot de palmbossehen van Oost-Indië. Zij vermengen zich, als het ware, met het gedruisch der bevolkte stad, en vloeien samen met het geklots der golven van de zee. Op zondagmorgen weerklinken ze van kerk tot kerk, van eiland tot eiland, van stad tot stad, totdat hunne zoete klanken de gansche wereld rondgaan. De woorden van Jezus zijn de adem der goeden, de hoop der wijzen, de vreugd der vromen geworden, en dat van vele millioenen harten Zij zijn de gebeden onzer kerken, onze beste stichting aan den haard en op het veld, de verrukking onzer harten. Nog doen deze woorden wonderen, waarbij de eerste wonderen niets waren in verhevenheid en nuttigheid. Zij bouwen onze tempels en versieren onze huizen. Zij wekken verheven gedachten op, reinigen onze harten, bezielen onze gebeden om waarheid en liefde, maken het leven der eenvoudigsten schoon en goddelijk, geven vleugelen aan ons heiligst verlangen. Hoe tooveren die woorden! Zij wiegen de zorg in slaap, zij nemen den angel weg uit de smart, zij berooven den tegenspoed van zijn neerdrukkend vermogen....

»Als wij zien op de woorden van Jezus, op het echte christendom, den zuiveren godsdienst, dien hij predikte, dan

Digitized by Google

schijnt er niets zoo vast en zeker te zijn. Maar als wij zien op de geschiedenis van hetgeen de menschen christendom noemen, dan schijnt er niets zoo onzeker en vergankelijk...

»Eeuwen lang waren de leeringen der christenen niet beter, zoo niet slechter, dan die hunner heidensche tijdgenooten. De theologie onzer vaderen schijnt van het Jodendom en heidendom en de grillen der wijsgeeren afkomstig te zijn, veel meer dan van de beginselen van het oorspronkelijk christendom. Toen de oude godsdiensten wegstierven, lieten zij aan het opkomend geloof, als een bezinksel, eene erfenis, hunne vormen en leeringen, achter; of liever, gelijk de reus in de fabel zijn vergiftigd kleed achterliet om het kleed van zijn overwinnaar te besmetten... De stroom van het christendom is bezoedeld geworden door elken bodem, dien hij doordrongen heeft, zoodat ons nu niet het zuiver water uit de bron des levens te drinken wordt gegeven, maar het brakke vocht, met slib en vuil vermengd... Op gezag van het geschreven woord werd den mensch geleerd, onmogelijke legenden, tegenstrijdige verklaringen te gelooven, verdichting voor geschiedenis aan te nemen, droomen voor openbaringen Gods, een Oostersch gedicht voor een deftig verhaal van wonderbare gebeurtenissen, eene verzameling van liefdezangen voor een ernstig gesprek over de onderlinge liefde van Christus en de kerk. Men heeft geleerd, dat eene schilderij, door iemands gloeiende Oostersche verbeelding ontworpen, een bewijs is, dat de oneindige God in menschelijke woorden gesproken heeft, verschenen is in de gedaante van eene wolk, een brandend bosch of een mensch, die at en dronk en in rook verdween, dat hij zijne eigen wetten schond, toornig was en alleen door een sterveling werd weerhouden om een geheel volk te verdelgen... Wat oorspronkelijk een beweren van bijgeloovige Joden was, werd een artikel des geloofs, waarvoor christenen

Digitized by Google

verbrand werden, als zij het niet aannamen... Zoover is het gekomen, dat ook nu nog iemand voor ongeloovig gescholden wordt, zoo niet voor een atheïst, wiens eerbied voor den Allerhoogste hem verhindert te gelooven, dat God aan Abraham beval, zijn zoon te offeren — eene gedachte, die ons van afgrijzen doet sidderen... De nieuwere kritiek is begonnen, den afgod in stukken te breken, dien de menschen van den bijbel hebben gemaakt....

»In een bedorven tijd stond Jezus daar en zag op tot God. Er was niets tusschen hem en den Vader van allen. Wij zijn nooit christenen, gelijk hij de Christus was, zoolang wij nog niet aanbidden, zooals Jezus, met geen middelaar, met niets tusschen ons en den Vader van allen....

»Wee den man, die goed vindt, iets anders op zijne studeerkamer te denken en iets anders op den kansel te prediken! God zal hem in zijne genade oordeelen, niet de mensch in zijn toorn. Maar boven zijne studeerkamer en boven zijn kansel kan geschreven worden: IJDELHEID! op zijn geestelijk gewaad, op zijn voorhoofd en rechter hand: BEDROG, BEDROG!"

Ziedaar enkele voorbeelden van woorden, die men zich voorstellen moet, bij eene openbare gelegenheid uitgesproken, van een kansel, door predikanten omringd, voor een gehoor, grootendeels uit kerkelijke personen samengesteld. Het was wonder, dat men er rustig naar luisterde, dat slechts één man de kerk verliet, dat de andere predikanten, die aan de plechtigheid deelnamen, niet terstond een protest indienden. Maar het duurde niet lang, of de storm brak los.

De denkbeelden, door Parker verkondigd, waren niet nieuw. Velen waren ze bijna toegedaan; velen koketteerden er mee; enkelen beschouwden ze op hunne kamer als letterkundige bespiegelingen, maar lieten er zich buitenshuis geen woord van ontvallen. Deze laatsten begonnen het eerst de

Digitized by Google

klok te luiden. Evenals vogels, die luchtig heen en weer vliegen, maar zich in een hoek verschuilen, als de zwarte storm zich verheft, zoo kropen deze liefhebbers achter de wallen, toen zij de stofwolken op den weg zagen oprijzen. De meest geavanceerden maakten den meesten haast om terug te treden. Zij waren uit wandelen gegaan, maar niet gereed voor den strijd. De minder aanzienlijken vonden het veilig, zich met de leiders terug te trekken, en volkomen gerechtvaardigd, als zij nu en dan een steen van achter de borstwering wierpen. De een na den ander, op wien Parker gerekend had, liet zich in de ure des gevaars wachten.

Boston dreunde van den strijd. Alle bladen waren er vol van, vooral de godsdienstige bladen. Alle schrijvers gebruikten stalen pennen. De woorden »ongeloovige", »spotter". »lasteraar" waren aan de orde van den dag. Parkers naam werd zelden genoemd, dan alleen in vereeniging met Voltaire, Paine en andere hoogepriesters van het ongeloof. Zijne vroomheid werd sentimentaliteit genoemd, zijne verklaringen van geloof huichelarij, zijne geleerdheid van den tweeden rang, zijn genie alleen in zijne redeneerkunst blijkbaar. De uitwerking der preek op de ambtgenooten van Parker deed zich onmiddellijk gevoelen. De eene »broeder" na den ander verontschuldigde zich omtrent afspraken tot ruiling, die reeds gemaakt waren. In Juli was de lijst tot twaalf namen geslonken en van deze twaalf bleef maar een deel getrouw. Alleen zuiver eerlijke mannen waren bestand tegen den dwang, die door geestelijken en leeken op hen geoefend werd. Wat al weifelingen in den boezem van menig predikant! Zal hij met Parker willen ruilen? Dat was de vraag, waarnaar een kerkeraad den candidaat beoordeelde. Wat zal ik doen, als Parker om eene ruiling verzoekt? Die vraag legde zich de jonge predikant angstig voor. Met Parker te ruilen werd de

Digitized by Google

proef van het geloof. De voorganger van eene afgelegen gemeente, waar Parkers gelaat niet bekend was, kon zijne hoorders onthalen op eene preek van een welsprekend vreemdeling, wien niemand vermoedde de aartsketter te zijn; maar onder den rook van Boston was deze heimelijke toegeeflijkheid onmogelijk. Slechts één man in Boston, en nog wel iemand, die de denkbeelden van Parker openlijk voor plat naturalisme verklaarde, toonde een beteren geest; hij deelde aan zijne gemeente mede, dat hij van plan was hem voor zich te laten optreden, op grond dat Parker een christen was en een ijverig predikant, en dat verschil van meening het verbreken der gemeenschap niet rechtvaardigde. Wel was eene groote beweging het gevolg van deze aankondiging; maar de uitkomst toonde, dat men toch eenigen eerbied had voor zulk eene vastheid van beginselen.

Op de vergaderingen der Bostonsche predikanten-vereeniging was thans de belangrijkste vraag, die er behandeld werd, in hoeverre het geoorloofd was met Parker te ruilen. Op eene dier vergaderingen, waar hij zelf tegenwoordig was. kwam zijn boek ter sprake, getiteld: Discourses of matters pertaining to religion, in de lente van 1842 uitgekomen. Het bevatte vijf voorlezingen, door den schrijver in den herfst te Boston gehouden [1]) De voorzitter verklaarde, dat dit boek erg deïstisch was en het christendom als een bijzonderen godsdienst omverwierp. Maar spoedig nam de discussie eene geheel andere wending en werd Parker beschuldigd van onbetamelijkheid in zijn gedrag als lid der vereeniging. Hij had, namelijk, dingen gezegd en laten drukken, die een blaam wierpen op het gedrag der broeders.

Parker verdedigde zich tegen deze aanklacht, zoowel als

[1]) In onze taal overgebracht door I. I. Sweers, onder den titel: De godsdienst in haren oorsprong, hare bronnen en hare ontwikkeling, 1863.

Digitized by Google

tegen die van Deïsme. Hij had nooit een onvoegzaam woord tegen de broeders gesproken, zelfs geene onvoegzame gezindheid gekoesterd. De Deïsten ontkenden de mogelijkheid der rechtstreeksche inspiratie, die in zijn boek verdedigd werd. Hij meende, dat het vol was van het echte christendom. Mocht hij zich in den aard van het christendom bedriegen, dan verzocht hij beter onderricht te worden. De voorzitter merkte op, dat eene katechisatie thans niet aan de orde was. Nu kwamen andere beschuldigingen voor den dag. In een tijdschrift, »the Dial", had hij een artikel geschreven tegen een kerkeraad, welks leden tot de Vereeniging behoorden. In eene preek over »de Farizeërs" had hij op de Vereeniging gedoeld. Zoo werd de strijd al heviger; want Parker liet niet op zijn antwoord wachten. Zoo ver ging het, dat men hem in bedenking gaf, of hij zich niet uit de Vereeniging behoorde terug te trekken. Maar hiertoe toonde zich Parker volstrekt niet geneigd. Was het alleen om zijn persoon te doen, dan zou hij gaarne heengaan; maar het gold hier de zaak van het vrije onderzoek. Zijn terugtreden zou als een toegeven van zijn kant en eene zegepraal der tegenpartij worden aangemerkt; daarom was het zijn plicht te blijven; en hij zou blijven, zoo lang als de wereld duurde.

Eindelijk traden enkelen op aan Parkers zijde. Een der leden van de vergadering roemde zijne oprechtheid; twee anderen stemden daarmee in met bezielde woorden. Parkers gemoed werd vol; de teerhartige beeldstormer barstte in tranen uit, gaf den gastheer de hand en ging heen. Daarmee was de zaak uit. De afgeschoten pijlen vielen onschadelijk op den grond. Toen Parker vertrokken was, werd nog eens in warme taal, door een man, die in vele opzichten van hem verschilde, zijn lof verkondigd. Kort daarna ontving hij een brief van iemand, die gemeend had, dat Parkers tranen het

Digitized by Google

gevolg waren van het een of ander onvriendelijk woord, door hem gezegd, en dit nu trachtte goed te maken. Maar hij antwoordde: »Ik kan leven met niemands sympathie dan alleen die van den Oneindige en zijne fluisterende stem: wel gedaan! Maar komt de sympathie van menschen daarbij, zij is mij hartelijk welkom. Gij vergist u in de oorzaak mijner tranen; niet iets hards, door u of anderen gezegd, heeft ze mij doen storten. Al hadden allen nog zooveel harde dingen gezegd, ik zou geen spier vertrokken hebben; maar juist de vriendelijke woorden, die er gesproken werden, deden mij weenen. Ik kan bewijs met bewijs beantwoorden (waar het de plaats is om over den inhoud van een theologisch boek te spreken), slag met slag, onvriendelijkheid met vriendelijkheid, den ganschen avond door. Maar zoodra iemand mijne verdediging op zich neemt en een woord van sympathie zegt, dan word ik eene vrouw in plaats van een man.... Ik kende immer het gevaar, dat ik liep, met te zeggen, wat der populaire theologie vijandig was. Ik heb George Fox en Priestley niet vergeten; neen, ook Abelard en Paulus niet. Denk niet, dat ik mij met deze edele mannen vergelijk, behalve hierin — dat elk hunner geroepen werd om alleen te staan; zoo is het ook met mij. Ik weet, wat Paulus meende, toen hij zeide: »Bij mijne eerste verantwoording stond niemand mij ter zijde;" maar ik weet ook wat bedoeld wordt, als een, grooter dan Paulus, zegt: »Nogtans ben ik niet alleen, want de Vader is met mij...."

Parker wist nu, dat hij alleen moest staan, en hij aanvaardde dien toestand. »Ik zal gedwongen zijn," zegt hij, »op deze manier den kansel te verlaten; de geestelijken zullen weigeren met mij te ruilen. Ik zal geen lust hebben om honderd preeken in een jaar te schrijven voor honderd twintig menschen, waarvan de helft kinderen; zoo zal ik iets ander,

Digitized by Google

moeten doen." Uit een brief aan Dr. Francis blijkt, dat hij in dien tijd werkelijk iedere week twee preeken maakte. Van improviseeren, ook voor zijne eenvoudige gemeente, was bij hem geene sprake. Het meest hinderde hem, dat mannen, die hetzelfde dachten als hij, zich geheel anders voordeden. Hij vergelijkt dat bij het openen van eene lade, waarin men goud meent te vinden, en er is niets dan koper in. Hij vergeleek zichzelven in zijne kleine gemeente bij een os, wiens geloei men niet kan verhinderen, en die nu in een hoek van de schuur wordt vastgebonden, zoodat niemand hem kan hooren. Daartegen was hij op den duur niet bestand; dan meende hij niet aan het doel van zijn leven, maar alleen aan de bedoelingen zijner vijanden te beantwoorden. In de Unitarische predikanten zag hij zich bitter teleurgesteld; hij had gedacht edele menschen in hen te vinden, trouw aan een ideaal beginsel van hetgeen goed is. Maar hij vond in hen eene vereeniging van veiligheidsvrienden. »Vul hen op met een goed dinee, dan mogen vrijheid, theologie en godsdienst voor hun part naar den duivel loopen. Ik geloof, dat zij half gelijk hebben, die zeggen: de kerk is een humbug; zij kunnen er bijvoegen: de predikanten zijn dito." Hij spreekt in een brief aan zijn vriend Francis het plan uit om in Springstreet te blijven wonen, zeven of acht maanden in het jaar te studeeren en de andere maanden het land in te gaan om te prediken en voorlezingen te houden, overal waar menschen zijn te vinden. Hij zal het land laten weerklinken van zijne woorden; en als dan de oude theologie, die het verstand in boeien slaat en de ziel verlamt, niet te gronde gaat, het zal zijn, omdat er meer waarheid in is, dan hij er ooit in heeft gevonden. Twee dingen kent hij niet: vrees en eerzucht. Wat hij als onwaar erkent, zal hij van de daken prediken, wat er ook van komen moge. Het smart hem tot in

Digitized by Google

het diepst zijner ziel de bediening te verlaten (die hij liefheeft, zooals weinigen) en zijne kleine gemeente. Maar als de plicht het gebiedt, kan hij geen weerstand bieden.

Het waren bittere dagen voor Parker. Tusschen hoop en vrees werd hij geslingerd, tusschen den wensch om heen te gaan en de liefde van enkele trouwe harten. Hij verlangde naar den dood. Hij ontvangt het bericht, dat Channing gestorven is, en betreurt in hem een man, die meer dan iemand in Amerika gedaan heeft om waarheid, deugd en godsdienst te bevorderen, een der trouwste vrienden, wiens raad en sympathie hem een zegen waren, een man, wiens leven aan het grootste en beste aller werken gewijd was. »Een groot en goed man is van de aarde heengegaan. Waarom, o mijn God! blijven zoovelen, wanneer zulk een wordt weggenomen? Waarom kon ik niet sterven in zijne plaats?

Zijn troost was — de natuur, vol van God, ieder jaar voor hem nieuw, zijne studiën, het vooruitzicht van nuttig te zijn, pogingen om de openbare deugd te bevorderen. Hij gaat met nieuwe kracht aan het werk. Zijne voorlezingen te Boston en elders kosten hem veel inspanning. Zijne bewerking van »de Wette's Inleiding in het Oude Testament" zet hij voort, ontwerpt nieuwe plannen voor studiën van het oorspronkelijk christendom, de kerk-historie, de ontwikkeling der kerkleer, de dynastieën van Egypte, de mythologie bij de Perzen, Semieten, Christenen, de wijsbegeerte van Baco, Leibnitz, Plato. Hij leest Tyrtaeus, Anacreon, Sappho, Orpheus en Pindarus. Hij vindt rust in de diepe vroomheid van John Woolman, Fénélon, madame Guyon. Hij tracht door vertalingen van Duitsche mystieke liederen den vrede zijner ziel te verzekeren. Zijn leven wordt steeds stormachtiger op de oppervlakte; maar in zijn binnenste keert de kalmte weer.

In de lente van 1843 voelde hij de gevolgen van al wat

Digitized by Google

hij had doorgestaan. Zijne gezondheid was geknakt. Eene reis naar Europa werd hem aangeraden. Dat was juist wat hij behoefde. Zijn de Wette was voltooid; andere ondernemingen had hij ten einde gebracht of opgegeven. Hij had een kritiek tijdperk van zijne loopbaan doorgeworsteld en een standpunt in zijn beroepsleven bereikt, waarop het wenschelijk was stil te staan en terug te zien. Hij wilde uit de verte een blik werpen op het werk, dat hij volbracht had, zijn geest voor een stroom van nieuwe denkbeelden openstellen, de gedachten en instellingen der oude wereld met die der nieuwe vergelijken, enkelen der mannen zien, die hij reeds zoo lang met de verbeelding had vereerd. Dankbaar nam hij de gelegenheid aan om een jaar rust te nemen; den 9den September 1843 ging hij onder zeil en zette den Atlantischen Oceaan tusschen zich en het verleden.

Als wij het thans afgesloten tijdperk van Parkers leven overzien, dan komt het ons eenigszins vreemd voor, dat eene betrekkelijk zoo geringe aanleiding zooveel gevoeligheid te weeg bracht. Zijne minder aangename verhouding tot eenige heeren te Boston rechtvaardigt bezwaarlijk zooveel hevigheid aan de eene zijde of zoo erge bezorgdheid aan de andere. In vergelijking van Savonarola's strijd met paus Alexander of Luthers woedenden kamp met Rome, ziet de Unitarische oneenigheid er vrij alledaagsch uit. Er werd heel wat inkt bij vermorst; maar alleen de intkokers werden er door geledigd en alleen het papier er door zwart gemaakt. Er was geene reden tot zuchten en klachten; het was zwak, bijna zou men zeggen, kinderachtig. Maar Parker was geen sentimenteele melkbaard; hij was een dapper, standvastig man, die, op de proef gesteld, de eigenschappen van een held toonde te bezitten. Hij kon de gevangenis en zelfs het schavot in het aangezicht zien. Maar door zulke krachtige prikkels was zijn bloed niet in

Digitized by Google

beweging gebracht. Savonarola en zijns gelijken moesten op hunne zedelijke grootheid steunen; zij ondervonden de kracht en tevens den troost van hun heldenmoed. Parker gevoelde niets van dat alles; niet aangevallen, niet uitgedaagd, had hij niets te doen en niets te dragen. Zijne vrienden maakten hem zwak en zijne vijanden gaven hem geene kracht. Hij bezweek, omdat er niet te strijden was.

Hij geloofde, dat er eene tweede hervorming, radikaler dan die van Luther, op handen was, een nieuwe strijd tusschen »oude stelsels en het woord," waarin de ziel aan den eenen kant zou staan en het Protestantisme, gesteund door het Romanisme, aan den anderen; en hij geloofde zichzelf geroepen om een aanvoerder in dien strijd te zijn. In de genoemde vereeniging van Unitariërs, de voorhoede van het liberalisme, leerlingen der rede, vrienden der beschaving, verwachtte hij natuurlijk bondgenooten en medestanders te vinden. Maar hij vond hen blind en onnadenkend, zoo niet valsch; dat was een slecht teeken voor de zaak der waarheid, eene droevige openbaring van de macht der tegenpartij, en eene bittere voorspelling van naderende ellende. Op zichzelf beschouwd, was het van weinig belang, wat de Unitariërs zeiden of niet, maar als aanwijzing van het karakter des christendoms beteekende het veel. Het verkondigde den nieuwen Luther, dat hij letterlijk alleen moest staan, en het zeide hem dit niet op een toon die het bloed deed stollen, maar in zachte klanken, die het gebrek aan geestelijke veerkracht in de sprekers verrieden en aanduidden, dat zij die kracht ook niet bij den tegenstander onderstelden, die zelfs den troost niet had van te worden aangevallen. Ziedaar den toestand, zooals hij zelf dien beschouwde. Hij kan zich daarin bedrogen hebben; maar hij voelde het inderdaad, en wie zich op zijn standpunt verplaatsen kan, zal de bezorgdheid of de kwade voorteekens, die het met

Digitized by Google

zich bracht, niet als onmanlijk veroordeelen. Voor zulk een zielstoestand is er niets beters dan eene reis in de groote Europeesche wereld; zij geeft rust en tevens kracht; want daar zijn vele dingen reeds klaar, die in de nieuwe wereld nog op touw gezet moeten worden. Het oordeel der wereld staat met groote letters in de geschiedenis der wereld te lezen, en gedenkteekenen der overwinning verkondigen daar de goede uitkomst van hetgeen eens eene hopelooze worsteling scheen.

HOOFDSTUK IX.

EUROPA.

De reis van Parker in Europa was geene pleizierreis, maar een ernstige pelgrimstocht. Hij stelde zich daarbij niet voor, den tijd te dooden, maar het best mogelijk gebruik er van te maken; niet den arbeid te ontwijken, maar zich daartoe aan te gorden. Zijn hoofd en hart nam hij mee; hij had een duidelijk begrip van hetgeen bezienswaard was en een diep gevoel van hetgeen hem ontbrak, zoodat hij in staat was de beste dingen in zich op te nemen. Geen verstandiger en vrijzinniger Amerikaan zette ooit den voet in de oude wereld. Maar deze was voor hem eene nieuwe wereld, waar hij schatten ging zoeken, die zijn eigen land niet bezat. Op het schutblad van zijn Europeesch Dagboek staat eene potlood-teekening van de kleine dorpskerk te West-Rox-

Digitized by Google

bury, als het ware een zinnebeeld en eene herinnering, om hem te doen denken aan de eenvoudigheid zijner roeping tegenover de rijke steden en de prachtige kerken, die hij bezoeken zou. Op andere bladen staan lijsten van hetgeen in verschillende steden gezien moest worden.

De pelgrimstocht begint te New-York, waar hij drie dagen wordt opgehouden, doordat de wind niet gunstig is. Maar het slechte weder houdt hem niet thuis. Hij brengt een bezoek aan Lydia Maria Child, later bekend geworden als de schitterende schrijfster der »Brieven uit New-York", en aan Isaac Hopper, voor wien hij de levendigste bewondering gevoelt. Met dezen ziet hij eenige merkwaardigheden van de stad, die wij hier niet behoeven op te noemen, en gaat den 9den September aan boord, begeleid door enkele vrienden, die een welriekend geschenk van perziken en bloemen achterlieten. De kust van Amerika verdwijnt bij het vallen van den avond. »Mijne vrienden blijven achter maar ééne is met mij, aan wie mijn aardsch wel en wee verbonden is. Ik denk dikwijls, dat ik nooit terug moet keeren; toch zal ik misschien. Het zij zooals de hemel wil".

Parker was een echte landman: hij hield niet van de zee, en de zee niet van hem; maar geene zeeziekte kon zijne ontembare geestkracht onderdrukken. Als hij geene boeken heeft, tracht hij te denken en maakt plannen voor preeken en allerlei ander werk. Hij ergert zich aan het onderscheid tusschen de kajuit en het vooronder — honderd zestig arme lui, met bijna geen enkel gemak, en dertig, in weelde levende. »Gelijk de leeuw in de woestijn den wilden ezel opeet, zoo doen de rijken met de armen." Op eene der eerste bladzijden van zijn Dagboek drukt hij aldus de stemming uit, waarin hij zijn pelgrimstocht aanvaardt: »Ik zal nu een jaar met reizen in den vreemde doorbrengen. In dit jaar zal ik niets verdienen, noch

Digitized by Google

mijn voedsel, noch mijne kleeding, zelfs het papier niet, waarop ik schrijf. Ik zal mijne schuld aan de wereld vergrooten door iederen aardappel, dien ik eet, en elke mijl, die ik reis. Hoe zal ik die schuld afdoen? Alleen door buitengewone inspanning, als ik terugkom. Daarop zal ik mij toeleggen." Dan geeft hij eene uitgebreide schets van zijn toekomstigen arbeid en zet die op het papier, als een waarborg voor de vervulling van zijne gelofte.

Na eene reis van vijf-en-twintig dagen kwam hij te Liverpool aan. Wij zullen niet verhalen wat hij al zag op zijne reis, want hij zag alles op de oppervlakte en veel wat daaronder lag. Zijn Dagboek is druk, vol plaatsen en menschen door hem bezocht, en aanteekeningen, die stof tot denken gaven. Na Liverpool, Manchester en Oxford gezien te hebben, komt hij te Parijs, met een onverzadelijken honger naar al wat daar te zien en te genieten viel. Het eerst gaat hij naar de Sorbonne, met een brief aan Victor Cousin, dan naar de Opéra comique. Alle groote gebouwen der wereldstad worden door hem bezichtigd; hij neemt een kijkje in de Morgue, snuffelt in oude boekenstalletjes op de kaden. Het Louvre overweldigt hem; daar ziet hij de Venus van Milo en vergelijkt haar met de Venus de Medici te Rome. »De *dartele vrouw* kwam tot hare volle ontwikkeling in de Venus de Medici; zij is eene vrouw, als een stuk speelgoed, wellustig, maar niet dadelijk beleedigend voor het geweten. Alleen na veel nadenken zegt ge: ga achter mij! Maar de Venus van Milo is een schitterend menschelijk gewrocht, voor al de gebeurtenissen van het leven. Verbeeld u de Venus de Medici als eene moeder, eene zuster, als de vrouw van een rijk man, die zijn fortuin verliest! Bah!" Uit het gebeden-boek, in het Oratoire in gebruik, schrijft hij de volgende vertaling van den 23sten Psalm over:

Digitized by Google

Tu m'es si bon que par ta Providence
Parfums liqueurs, j'ai tout en abondance.
Tant de douceurs accompagnent ma vie,
Que mon bonheur est digne d'envie;
Et tu feras que dans ta maison sainte
Je passerai tous mes jours en ta crainte.

Geen dag ging ongebruikt voorbij, en wel moet hij naar geest en lichaam afgemat geweest zijn, toen hij, na een verblijf van zeven-en-twintig dagen, Parijs verliet, om zich naar Lyon te begeven. Hier bezocht hij de kluis, waar Polykarpus het evangelie predikte, »toen het iets kostte een christen te zijn"; hij staat op het graf van Irenaeus, ziet de beenderen der martelaren, in een groot gewelf opeengehoopt, en vergeet bij die herinnering de »Bostonsche Vereeniging" en al de beproevingen en smarten, hem door de Broeders aangedaan. Te Avignon betreedt hij het paleis der pausen en de geheime kamers der inkwisitie. Hij ziet de gaten, waarin de marteltuigen worden vastgemaakt, den haard om tangen gloeiend te maken, de gevangenissen, waarin ketters den hongerdood sterven. Hij dankt God, dat die afgrijselijke dagen voorbij zijn, en legt de gelofte af, om aan eene steeds betere toekomst te arbeiden.

Van Avignon gaat de reis naar Arlès en Marseille; dan wordt de bodem van Italië betreden, Genua, Pisa en Florence bezocht. Wat al merkwaardigheden boeien overal het oog van den opmerkzamen beschouwer! Wij laten hem Napels bezoeken, den Vesuvius beklimmen, Herculanum en Pompeji doorwandelen, en verwonderen ons niet, als hij, aan het eind van een dier welbestede dagen, 'savonds in den schouwburg in slaap valt. Daar treedt hij Rome binnen, met zijne ontelbare herinneringen. Reeds op den weg zijn Hannibal en Fabius Maximus en Sylla voor zijne verbeelding opgerezen,

Digitized by Google

en Caesar en Pompejus, als hij de velden voorbijgaat, waar zij hunne veldslagen geleverd hebben. Hij heeft zijn Horatius in de hand en volgt den dichter in de beschrijving der plaatsen, die zich aan zijn oog vertoonen. Den 20sten Februari neemt hij zijn intrek in een paar nette kamers in de Via del Babbuino voor *f* 45 in de maand, met bediening. Het was juist Carnaval; hij nam met zijn gezelschap een rijtuig om »den onzin te zien", en is 'savonds met zijne vrouw in den schouwburg om den eeuwigen Polichinello te genieten. Maar den volgenden dag beginnen zich de schatten van Rome voor hem te ontsluieren. Hij heeft een oog voor kunst, deze boer van Lexington, en weet in het Vatikaan, de paleizen en de kerken de juweelen op te merken, die daar te bewonderen zijn: den Apollo van Belvedère, den Laocoön, den Mozes van Michel Angelo, de Galatea van Rafaël, die hem echter teleurstelt, de werken van Leonardo en Titiaan, die hem verrassen door hunne volkomenheid en hun fijn gevoel. Er moet eene *ziel* in het werk zijn, om hem te behagen. In de bouwkunst wordt hij meer getroffen door de eenvoudige grootschheid der kerken dan door eenige pracht van stijl of kostbaarheid van versiering.

Maar hij bestudeert Rome vooral als evangeliedienaar. Daar vindt hij het christendom van vijftien eeuwen, ook het indrukwekkendst gedeelte van het levend christendom. Hij is er maar voor enkele weken en moet geen oogenblik laten verloren gaan. Met een schat van kennis toegerust, voorzien van de gave der opmerking, vol eerbied voor het verleden en liefde voor het tegenwoordige met heiligen ernst, gaat hij den godsdienst van Rome bestudeeren. Een zijner eerste tochten was naar het Coliseüm. »Het is volmaakter dan ik vreesde. Het is thans gewijd, om het te beveiligen tegen de verwoestingen der barbaren van het hedendaagsche Rome. Aan den ingang

Digitized by Google

is een kruis, met een opschrift, dat veertig dagen aflaat belooft aan ieder die het leest. Midden in het amfitheater is een ander kruis met aanwijzing, dat ieder die het leest, volkomen aflaat krijgt van twee honderd dagen. Als Seneca of Cicero eens weerkwamen, zouden zij denken, dat de wereld weinig gevorderd was in de *theorie* van den godsdienst, al is er nog zooveel in de praktijk gedaan. Soms preekt hier een monnik. Wat al herinneringen rijzen hier op! — de zwaardvechters, de wilde dieren, de christenen, de keizers, de legers; Rome gevallen; het nieuwe Rome, en dat ook gevallen. O! men zou de steenen kunnen bewegen, door hier te prediken."

Hij bestudeert de kerken, St. Jan van het Lateraan, beroemd door zijne twaalf groote conciliën, St. Pieter en de gevangenis der inkwisitie, met vier of vijf honderd gevangenen, die niet meer gepijnigd worden, maar van wie niemand ooit meer iets ziet of hoort; Santa Maria Maggiore, waarin de overblijfselen van Jezus' krib bewaard worden. Hij bezoekt de katakomben, en wordt daar bevestigd in zijne meening, dat de christelijke kerk lang vóór Konstantijn hare oorspronkelijke eenvoudigheid verloren had. Hij voelt hier, hoe licht het moet gevallen hebben, het kruis der martelaars te dragen. De gedachtenis van Christus, van de apostelen, de zekerheid van de verhooring der gebeden, de verwachting van hemelsche vergelding — dat alles moet hebben saamgewerkt om den geest te steunen, zoodat men den dood niet vreesde, maar zocht.

Op Asch-woensdag ziet hij den paus in de Sixtijnsche kapel, in tegenwoordigheid van de kardinalen en andere kerkelijke waardigheidsbekleeders, de mis vieren. De muziek trof hem, maar de plechtigheid maakte niet den minsten indruk. Hij dacht aan den man van Nazaret, wiens beeltenis boven het altaar hangt, aan hetgeen hij zeide van den tempel, de

Digitized by Google

priesters enz. Alles wekte zijn medelijden op en deed de tranen in zijne oogen komen. »Moet dat altoos zoo blijven? En dat in het christelijk Rome, door het hoofd der kerk? De plechtigheid van het kussen van de hand of den voet van den paus, het knielen voor hem, het branden van wierook, en dat alles in den naam van den timmermanszoon van Nazaret — het is al te erg! Ik waardeer de geleerdheid, den ijver, de toewijding, de menschlievendheid, die er zijn in de katholieke kerk; maar deze onzin is mij te veel. Alsof God om dat alles lachte, was daar het ontzagwekkend fresco van Michel Angelo, het laatste oordeel voorstellende; en ginds Aäron, met de Joden het gouden kalf vereerende, en Mozes, in verontwaardiging de tafelen der wet verbrekende! Er is geene treffender ironie dan die der natuur!" Hij werd aan den paus voorgesteld, die, in de eenvoudige kleeding van een monnik, met zijn rug tegen eene soort van tafel stond. Hij praatte een weinig over den toestand van Rome, de Engelsche taal in Amerika, den beroemden kardinaal van de Propaganda, die zoovele talen kent. Hij zag de bezoekers vriendelijk aan, gaf een teeken, waarop zij vertrokken.

Parker deed ernstige pogingen om den godsdienst van Rome te verstaan, niet enkel uit de monumenten of de plechtigheden, bijgeloovigheden en vertooningen, maar ook uit de menschen, die den godsdienst verklaarden en bedienden. Hij bezocht, onder het beste geleide, het college van de Propaganda, waar mannen van alle volken, talen en karakters in het geloof onderwezen worden en voorbereid om het in alle landen in hunne eigen taal te verkondigen; hij bezocht de indistrie-school voor arme meisjes, het conservatoire van de Mater dolorosa, door kardinaal Odescalchi gesticht. Door brieven van aanbeveling komt hij in kennis met mannen, in de kerk uitmuntende door vroomheid, braafheid en geleerd-

Digitized by Google

heid. Bisschop Baggs en pater Glover doen hem de eer aan van een lang gesprek over de leer en de instellingen der kerk; hij disputeert niet, maar vraagt, om zeker te zijn dat hij hun standpunt begrijpt. »Ik vond hen over het algemeen vriendelijk, vrij van alle gemaaktheid. Zij trekken de hoeken van den mond niet naar beneden; zij praten niet door den neus, zij trekken de wenkbrauwen niet in de hoogte, zeggende: O-o-o-o! Er is veel in de katholieke kerk, dat mij altoos beviel, hare muziek, bouwkunst, schilderijen, beelden. Daarenboven staat er eene lange lijst van menschen in haar kalender, die ik in waarheid vereer. De kerk is demokratisch (in den goeden zin) in hare heiligen-verklaring. Niemand wordt heilig verklaard dan voor zijne persoonlijke verdiensten, niet om zijn rijkdom of afkomst of macht, maar om zijne deugd. En als zij dan *tot* de heiligen bidden, zooals de Protestanten zeggen? Of *door* hen, zooals *zij* zeggen? De waarachtige God zou, dunkt mij, even gaarne St. Cecilia genoemd worden als Jehova; en een waar gebed moet welgevallig zijn aan den waren God. Dat zeide ik gister tot een pater Jezuiet; maar hij antwoordde, dat dit eene *verfoeilijke leer* was, waardoor de afgoderij werd gerechtvaardigd. De katholieke kerk bevordert, dunkt mij, praktisch de gevoelens van eerbied, geloof, welwillendheid beter dan de protestantsche kerken; maar ik zie niet in, dat zij zulk een machtigen invloed op het geweten oefent, en ik weet, dat zij heden ten dage niet beantwoordt aan de rede of het praktisch gezond verstand. Terwijl bisschop Baggs zegt, dat er „buiten de kerk geene zaligheid" is, voegt hij er bij, dat „niemand veroordeeld wordt dan door eigen schuld", en dat »menigeen in zijne ziel tot de katholieke kerk behoort, die er lichamelijk buiten staat." God alleen weet wie. Ik wenschte, dat ik beter over de priesters hier kon denken... Ik zou het betreuren, als de katholieke kerk

Digitized by Google

thans te gronde ging; want welke der protestantsche sekten zou haar kunnen vervangen? Misschien zal zij die alle overleven. Als ik een gek tot het christendom bekeeren wilde, zou ik hem naar Rome zenden; maar zoo ik een wijsgeer tot de katholieke kerk wilde brengen, zou ik hem overal elders dan naar Rome zenden."

Het is bij jonge menschen de gewoonte, als zij op het punt staan Rome te verlaten, uit de Fontana di Trevi te drinken. Den laatsten avond, dien Parker daar doorbracht, wandelde hij naar de waterleidingen (het was volle maan), wierp een laatsten blik op het Coliseüm, op het kapitool, de kolommen, en zeide ze alle vaarwel, misschien om ze nooit weer te zien. Den volgenden dag, 11 April, bracht hem de diligence door de Porta del popolo over de Milviaansche brug en zoo langs de Via Flaminia naar Bologna.

Van hier nam hij zijn weg over Venetië naar Padua, Verona, Innsbrück, München, Regensburg, en kwam den 7den Mei te Weenen aan, de lichtzinnigste stad van Europa in zijn oog, meer dan Parijs; want in Weenen is geen leven van wetenschap, kunst, letterkunde of handel; alleen politiek en vermaak. Eene vergoeding gaven hem de galerijen, waar hij de werken van Murillo, Perugino en Paul Veronese bewonderde. Met veel belangstelling bezocht hij Praag. Voor Dresden kon hij maar twaalf dagen afzonderen; hij geniet er met volle teugen de Madonna van Rafaël en Titiaans schattingpenning en Veronese's bruiloft te Kana en Holbeins maagd en de Hollandsche meesters. In de Groene gewelven gevoelt hij zich, meer dan door al de juweelen, door den ring en beker van Luther en het kruis van Jan van Bologna aangetrokken.

De dagen, die hij te Berlijn doorbracht, waren meest gewijd aan het bijwonen van voorlezingen, het bezoeken van beroemde personen, het bestudeeren der staatsinstellingen, der

Digitized by Google

zeden en gewoonten van het volk, het bezoeken van scholen, het verzamelen van de statistiek der opvoeding en dergelijke. Hij hoort Hengstenberg, Twesten, Marheinecke, Vatke, Michelet, Boeck, Schelling. Een college, door een jong leerling der school van Hegel (Werder) over logika gegeven, beschrijft hij aldus: »Het punt van uitgang was *Bestimmtheit*. Hij geraakte daarover in vuur en trachtte, zooals ik vermoedde, de *Urbestimmtheit* op te sporen. Hij zeide, dat in *Bestimmung* opgesloten lag *Daseyn* en *Realität*. Hierop trachtte een vette, dikhoofdige student, met bolle wangen, blijkbaar de lieveling van zijn ma, het onderscheid te vatten; maar, na een aantal vruchtelooze pogingen, gaf hij het in wanhoop op. Toen zeide de professor: »In »Daseyn" is iets reëels en iets anders. Nu, Etwas ist durch und durch Etwas, und nicht Anders; Anders ist durch und durch Anders, und nicht Etwas." Hij kwam over dit onderwerp in vervoering, wees met den vinger op de borst, legde hem langs den neus en stak hem toen in de lucht. Het is niet gemakkelijk, de diepte van het Hegelianisme te peilen. Daartoe moet ge uwe *Sinnlichkeit* afleggen, die bij vele menschen hun alles is, dán uwe *Vorstellungen* wegruimen, wat bij de meeste menschen hetzelfde is als Esopus' meerkol te plukken; voorts uw *Begriff* afleggen; dan zijt gij »veel te naakt om beschaamd te zijn." Kortom, dan zijt gij een *Urmensch*, een *blosse Geist*. Gij hebt dan de noodige »vlugheid om af te dalen;" ge gaat naar beneden, al dieper en dieper, en gij leert, dat »*Seyn* hetzelfde is als *Nichtseyn*."

Parkers belangrijkste studiën te Berlijn waren die over den burgerlijken en maatschappelijken toestand van den staat en het volk. Hij kreeg geene hooge gedachte van de zedelijkheid der Germanen; den lof, dien Tacitus hun gaf, hadden ze in zijn oog verloren. De statistiek omtrent het gebruik van

Digitized by Google

bier en sterke dranken toonde, dat onmatigheid bij hen eene hoofdondeugd was — niet de onmatigheid, die het verstand verbijstert, maar die het verdooft.

Van Berlijn ging hij naar Wittenberg, een waar genot! Het eerst richtte hij zijne schreden naar Luthers graf in de Slotkerk, met dat van zijn vriend Melanchthon daartegenover. Hij kocht daar een afdruk van de vijf-en-negentig stellingen en teekent daarbij aan: »Welk eene verandering tusschen toen en nu! Waar zal het einde zijn? — De avondster flonkerde aan den hemel; de koelte daalde neer op mijn hoofd; ik voelde den geest van den grooten hervormer. Drie en een vierde eeuw, en welk eene verandering! Nog drie en een vierde eeuw en men zal zeggen: de protestantsche hervorming deed weinig, in vergelijking van hetgeen later is gedaan. Moge *dit* werk uit God zijn." Hij ging naar Luthers huis, bezag de kamer, waar hij placht te denken en te werken, den kachel, dien hij zelf had ontworpen, met de vier evangelisten in relief, zijne zitplaats aan het venster, waar hij s'avonds opzag naar den hemel, de tafel, waaraan hij het middagmaal gebruikte en met Melanchthon en anderen studeerde. De boeken (hij had er niet vele) waren verdwenen. Buiten de muren zag hij de plaats, waar de pauselijke bul verbrand was; zij was omheind en beplant. In het midden groeide een jonge eik; de oude eik, waaronder de stoute daad volbracht werd, was in den zevenjarigen oorlog omgehouwen. En ginds stond het bronzen standbeeld van Luther in zijn predikersgewaad, met zijn bijbel onder den arm, »eene grootsche figuur, breed, manlijk, met die boersche uitdrukking, maar vol adel en gebiedend geloof."

Te Halle hoorde hij Erdmann Schleiermacher tegen de beschuldiging van pantheïsme verdedigen, bezocht Tholück, hoorde hem college geven, en bracht een bezoek aan het huis

Digitized by Google

en het graf van Gesenius. Van daar ging hij naar Leipzig, Lützen, Weimar, Erfurt, Gotha, Eisenach, met zijn Wartburg, het Patmos van Luther, Frankfort, Heidelberg, waar hij Schlosser, Ullmann, Umbreit, Hävernick, Delitzsch, Paulus, Creuzer, Gervinus leerde kennen, mannen, die hij reeds kende uit hunne werken. Gervinus werd een zijner beste vrienden.

Te Tubingen ontmoette hij Ewald en Baur, met wie hij lange gesprekken hield en wier lessen hij bijwoonde. Baur kwam hem voor als een wonder van geleerdheid. »Hoevele uren studeert gij elken dag?" vroeg zijn bezoeker. »*Ach! nur achtzehn*," gaf de oude man ten antwoord. De Amerikaan bracht het zelfs in zijne beste dagen nooit zoo ver; maar hij deed wat de Duitscher niet deed — hij besteedde veel tijd om de uitkomsten van zijne studiën voor het volk geschikt te maken en ze in een eenvoudigen vorm te brengen voor maatschappelijk gebruik. De Tubinger reus was ontsteld bij de gedachte om het publiek in zijn vertrouwen te nemen; dat was juist het streven en de roem van den Amerikaan. De Duitscher bereikte een hoogen ouderdom in zijne boekerij; de Amerikaan stierf in de kracht zijner jaren.

Te Bazel ging hij natuurlijk veel met de Wette om, wandelde met hem, at hij hem, en bezocht onder zijn geleide de merkwaardigheden der stad. Zoo kwam hij in Zwitserland, en reisde daar van Bern naar Lausanne, naar Genève met zijne herinneringen van Kalvijn en Servet, Rousseau en Voltaire. Te Zurich hoorde hij eene voordracht van Hitzig en Oken. Te Schaffhausen ontmoette hij Schenkel. Van daar gaat hij naar Strassburg terug. Uit zijne aanteekeningen blijkt, dat hij haast heeft. Niets bijzonders teekent hij op van Maintz tot Keulen. Alleen te Bonn tracht hij Bleek te zien, maar vindt hem niet thuis. Nitzsch is koud en droog; hij is verwonderd dat de Unitariërs bestaan zonder geloofsbelijdenis, spreekt van

Digitized by Google

Strausz als *ganz und gar unchristlich*. Wat hij van hart was, wist hij niet; zijn leven, erkende hij, was onberispelijk. Te Keulen bewondert hij de kathedraal, maar gelooft niet, dat zij voltooid zal worden. »De tijd van groote kerken te bouwen is voorbij. Onze eeuw is niet eene geloovende, maar eene onderzoekende. Er zullen betere dagen komen, wanneer eene edeler beschaving hare gedachten zal belichamen en, zonder de armen te verdrukken, tempels voor den Allerhoogste oprichten."

Na een vluchtig bezoek aan Luik en Aken keerde Parker naar Engeland terug. Vergeefs trachtte hij te Londen een uitgever voor zijn De Wette te vinden. Hij verlangde naar huis. Den 1sten September bereikte hij, na een overtocht van twaalf dagen, de snelste die ooit volbracht was, zijne oude woonplaats en vrienden. Welk eene vreugd! »Ik geloof werkelijk, dat mijn vijand mij verlaten heeft, althans voor eene poos. Ik kan niet zeggen, hoe dankbaar ik daarvoor ben." — Die vijand was de pijn in het hoofd, die hem van tijd tot tijd op reis gekweld had. Zijne gezondheid was niet altijd goed geweest. Hij was te Florence, en nog eens te Rome, ziek, met ontrustende voorteekens in de zijde. Maar hij hield zijne vermoedens voor zich.

Uit Florence schreef hij in Januari aan zijn vriend Dr. Francis: »Ik heb nu vijf maanden gehad om over mijn toestand na te denken. Ik voel er al de somberheid van, de zwaarte der taak, mij opgelegd; maar ik voel ook, dat ik *voort* moet, *voort;* dat de tijd van rust nooit voor mij komen zal, maar dat ik, zoolang ik leef, moet strijden tegen de valsche goden en hunne even valsche priesters. Ik heb tot nog toe weinig gedaan; blijft mijne gezondheid goed, dan zal ik misschien iets kunnen doen. Ik ben dankbaar voor deze gelegenheid om in het midden mijner loopbaan stil te staan en te zien,

Digitized by Google

waar ik heenga. Ik heb verkeerde dingen gedaan, zonder twijfel; maar hoe meer ik er over denk, des te meer schijnt mij de algemeene richting van mijn pad de ware toe, en des te minder voel ik neiging om af te wijken of stil te staan." Of zijne daaropvolgende reis in Italië, Duitschland, Zwitserland hem van gedachten deed veranderen, hebben wij thans na te gaan. Het jaar, in Europa doorgebracht, was een tijd van vertroosting geweest, waaraan hij behoefte gevoelde, en van ervaring, die hij ook noodig had. De vrucht er van is blijkbaar in den rijken schat van herinneringen, die hij medebracht, maar nog meer in den vasten grond van overtuiging, waarop hij verder voortbouwde.

HOOFDSTUK X.

HERNIEUWDE STRIJD.

Had iemand verwacht, dat Parker uit Europa zou terugkeeren als een gehoorzaam lid der Bostonsche Vereeniging, met andere denkbeelden en plannen, dan zag hij zich bedrogen. Zijne meeningen en voornemens waren slechts te meer bevestigd. Hij had zijn standpunt uit de verte gadegeslagen; hij had het onder allerlei licht beschouwd; hij had de christelijke instellingen onderzocht in de plaatsen harer macht; hij had gesproken met hoogepriesters van de pauselijke kerk te Rome, met protestantsche evangeliedienaars en theologen

Digitized by Google

te Londen, Oxford, Berlijn, Heidelberg, Bazel en Zurich; hij had de lessen der uitstekendste hoogleeraren in de wijsbegeerte bijgewoond; hij had de werking van kerkelijke stelsels bestudeerd, de teekenen der tijden in de bespiegelende, maatschappelijke en zedelijke wereld opgemerkt — en de uitkomst was: eene dieper overtuiging dan ooit omtrent de juistheid van zijne methode en de nauwkeurigheid zijner gevolgtrekkingen. Hij voelde zich, meer dan ooit te voren, een hervormer — een, die met vele anderen geroepen was om eene nieuwe godsdienstige beweging te besturen, even belangrijk in haar tijd, als het protestantisme in de zestiende eeuw. Zijne godsdienstige overtuigingen waren niet van buiten af tot hem gekomen, maar de natuurlijke vrucht van zijn eigen geest en ervaring. Zij waren in zijne bewustheid aanwezig, voordat zij eene uitdrukking hadden gevonden. Als jongen, ja bijna als kind, was zijn geest van de realiteit, de immanentie, de oneindige volmaaktheid van God reeds diep doordrongen; zijne verzekerdheid van de persoonlijke onsterfelijkheid der ziel had geen bewijs voor hem noodig; zijn eerbied voor de zedelijke wet, die uitdrukking vond in zijn eigen geweten, verliet hem nooit. Hij schijnt aan deze drie dingen nimmer getwijfeld te hebben, en zij waren de hoofdzaken van zijn godsdienstig geloof. Aanhoudende studie en nadenken maakten het gevoel tot geloof, en gaven aan het geloof een vorm, maar voegden niets wezenlijks aan den inhoud toe.

Aan deze drie groote waarheden uitdrukking te geven, ze te doen zien in hare schoonheid, te doen waardeeren en aannemen als de hoofdbeginselen van het bijzonder en openbaar leven, dat was zijne doorgaande eerzucht. Hij stelde zich als het groote doel van zijn arbeid voor, door een breed historisch overzicht te bewijzen, dat de besturende rassen van het menschdom de wijding van hun denken aan zijne drie hoofd-

Digitized by Google

stellingen gaven, en hij deed eene menigte zeer belangrijke en nauwkeurige onderzoekingen hieromtrent. Van alle kanten trachtte hij daartoe bouwstoffen te verzamelen. In de schriften van atheïsten en materialisten was hij even goed te huis als in die van geloovigen. Hij kende Feuerbach even goed als Cudworth, Vogt en Moleschott even goed als Fichte en Sintenis. Enkelen zijner beste vrienden deelden zijne theologische denkbeelden, niet; maar zij waren bekwame en welsprekende mannen; hij placht gaarne hunne inzichten met de zijne te vergelijken en zoo zijn geloof op de proef te stellen. Uit elken strijd keerde hij met eene vaster overtuiging weer.

De preeken, die hij te West-Roxbury na zijne terugkomst uitsprak, waren vol krachtig geloof, ruimer, breeder, ernstiger dan te voren. De negatieve zijde van zijne theologie werd nu en dan door hem in het licht gesteld, opdat de positieve zijde des te beter zou uitkomen. Hij ruimde weg wat hij als puin beschouwde, om den tempel te doen te voorschijn treden; hij verwijderde het latwerk der bouwlieden, opdat het volk de open deuren zou zien. Hij verwierp niets anders dan wat aan de waardeering der godsdienstige waarheid in den weg stond

Indien de tegenstanders van Parker minder hartstochtelijk waren geweest, zou de vroegere strijd niet hernieuwd zijn. Misschien zou hij dan te West-Roxbury zijn gebleven en buiten Boston, buiten zijne sekte weinig van zich hebben doen hooren. Maar zijne vijanden deden voor hem, wat zijne vrienden nooit zouden hebben kunnen doen, wat hij nooit uit eigen beweging had gedaan. In Nov. 1844 werd Parker door John Turner Sargent, predikant van de Suffolk-street-chapel te Boston, uitgenoodigd om van kansel te ruilen. Ware Mr. Sargent een onafhankelijk predikant geweest, alleen aan de Vereeniging, waartoe hij behoorde, verantwoordelijk, dan zou

Digitized by Google

zijn verzoek niet zoo groote beweging hebben gemaakt. Maar zijne kerk was eene zendings-kapel van de Weldadige Broederschap; hij was, als 't ware, haar agent, en nu voelde zich de uitvoerende commissie van de Broederschap gecompromitteerd. Zij luidde de alarmklok, belegde onmiddellijk eene vergadering, beraadslaagde, overwoog, stelde een vertoog op, dat aan alle predikanten werd toegezonden, en richtte een ernstigen brief aan den overtreder der kerkelijke betamelijkheid. Het was een belangrijk geval. Sargent was een gewaardeerd predikant onder de armen. Zijne familie bracht veel bij tot den bouw en de verfraaiing van de kerk, waar hij preekte. Hij was mild voor de behoeftigen en onvermoeid in zijne bediening. Zijne betrekkingen waren rijk en hadden veel invloed. Zijn persoonlijk karakter was boven alle bedenking verheven. Nooit was hij openlijk aangeklaagd, dat hij de denkbeelden op zijn kansel preekte of in zijne studeerkamer geloofde, die Parker zoo gevaarlijk maakten. Hij ontkende zelfs alle instemming daarmee in zijn antwoord op het vertoog van het Bestuur. Maar dat alles baatte niets. Hij had met den aartsketter geruild; hij rechtvaardigde de daad; hij wilde geene gehoorzaamheid voor het vervolg aan zijne meerderen beloven. Uit achting voor zichzelf moest hij zijn ontslag wel vragen. Men aarzelde niet het hem te geven, en zoo verloor de evangeliebediening onder de armen een uitnemend prediker, iemand die getoond had bijzonder geschikt te zijn voor zijne moeilijke taak, alleen omdat de Unitarische Vereeniging geen moed genoeg had om getrouw te zijn aan haar eigen beginsel.

Dit geval baarde groot opzien. De nieuwsbladen waren vol van brieven en antwoorden, aanklachten en verdedigingen; ook aan vlugschriften ontbrak het niet. De beweging was op het hoogst geklommen, toen Parker, nog altijd lid van de predikanten-vereeniging, de Donderdag-avondbeurt had in de

Digitized by Google

eerste kerk von Chauncy-Place op 26 December. Deze Donderdag-avondbeurt was eene oude instelling, van een der vaders van de eerste kerk afkomstig, die haar eerst zelf waarnam, maar later zijne ambtgenooten te Boston en in de buurt daartoe mede uitnoodigde. Jaren lang was het eene zeer drukke beurt geweest, maar in Parkers dagen kwam er bijna niemand meer en werd het hoe langer zoo moeilijker een predikant te vinden, die haar wilde vervullen.

Welk een gansch ander tooneel, toen Parker daar optrad! De boven- en benedenbanken waren reeds vroeg bezet; wie wat laat kwamen, moesten zich met eene staanplaats tevreden stellen; zelfs de trappen van den preekstoel zaten vol. Het onderwerp, door Parker behandeld, was: »De betrekking van Jezus tot zijn tijd en alle tijden." Het was eene preek, waaraan veel ontbrak; maar zij was bezield, ernstig, wegslepend; de negatieve elementen waren gansch verborgen achter de hooge vereering van Jezus' persoon. Allen luisterden met verschillende aandoeningen. Hoe eenvoudig en duidelijk de preek ook was, zij bracht de meest tegenstrijdige gevoelens in beweging en lokte de meest tegenovergestelde verklaringen uit. Ook nadat zij gedrukt was, hield de strijd niet op. Parker had misschien de meest opwekkende voorstelling van Jezus' persoon gegeven, welke ooit op die plaats was gehoord; en toch, dat hij haar daar gegeven had, werd als eene nieuwe beleediging beschouwd, die in geen geval herhaald moest worden. De strijd was heet. Men durfde Parker niet uit de Vereeniging drijven, en hij weigerde uit eigen beweging heen te gaan. Na veel over en weer praten kwam men eindelijk tot een besluit. De predikant van de kerk zeide alle bestaande afspraken omtrent de vervulling dier buurt op, maakte eene nieuwe lijst en liet alleen den naam van Parker weg. Zoo was men op eens uit de moeilijkheid gered. Maar deze

Digitized by Google

slimme maatregel vond toch zooveel afkeuring, dat niet lang daarna de Donderdag-beurt werd opgeheven.

Eene maand na deze gebeurtenis werd Parker door den predikant Clarke, die niet met hem instemde, tot eene preekbeurt uitgenoodigd. Hij preekte voor eene volle kerk over een zeer onschuldig onderwerp: »de uitnemendheid der liefde". Maar ook daarmee was men niet tevreden. Een deel van de gemeente scheidde zich af en voegde zich bij eene andere kerk. De openbare meening was blijkbaar tegen Parker. Eene minderheid was voor hem, en deze minderheid groeide aan en deed zich weldra hooren.

Den 22sten Jan. 1843 had er te Boston eene vergadering van eenige heeren plaats, waarin het eenvoudig besluit werd genomen,

»HET ZAL DEN EERW. THEODOOR PARKER WORDEN MOGELIJK GEMAAKT, ZICH TE BOSTON TE DOEN HOOREN."

Er werd eene geschikte zaal gehuurd — het Melodeon, op de plaats, waar nu de schouwburg staat, en op den 16den Februari, een kouden winterdag, terwijl een fijne regen van den hemel daalde en de straten vol sneeuw lagen, aanvaardde Parker daar zijne bediening, met veel twijfel van zijn eigen kant, en met groote verwachtingen van den kant zijner vrienden. Maar de prediker was vol moed, al geloofde hij nog niet aan de uitkomst. Eene vergadering met de voornaamste leden der Bostonsche predikanten-vereeniging leidde tot niets. Hij schreef hun een open brief, waarin hij al de feiten constateerde, die van hunne onbroederlijke gezindheid jegens hem getuigden, en hun verzocht met duidelijke woorden de orthodoxe leer der Unitariërs, waarvan hij tot nog toe nooit gehoord had, te willen omschrijven Een aantal vragen legde hij hun voor, waarop hij een rond en manlijk antwoord hoopte te ontvan-

Digitized by Google

gen, opdat het voor de gansche wereld duidelijk worden mocht, waarin zij van elkander verschilden. »Mijne heeren," zoo besloot hij, »gij leeft op uw gemak, en ik ben overladen met vele bezigheden; gij zijt veilig in het midden uwer schare van medestanders, terwijl ik bijna niemand heb om te raadplegen. Maar ondanks deze vele voordeelen aan uwe zijde, heb ik niet gevreesd in het strijdperk af te dalen en, alleen met het oog op de waarheid, u dezen brief te schrijven. Verlangend zie ik naar uw antwoord uit. Met hartelijke wenschen voor uw bestendigen voorspoed, uwe toenemende nuttigheid en wasdom in alle christelijke deugden, blijf ik enz."

Deze brief maakte een eind aan een langen strijd en tevens aan Parkers betrekking tot de Unitariërs. Het antwoord, dat hij verwachtte, is nooit gekomen. Zijn schrijven was ook meer een openlijk manifest, dat een tegen-manifest zou kunnen te voorschijn roepen, maar in allen gevalle als eene voortdurende uitdaging aan de kerken gelden kon. Nooit echter is die uitdaging aangenomen.

Parker was met zijne Bostonsche vrienden overeen gekomen, dat hij iederen zondag-morgen in het Melodeon zou optreden, aanvankelijk een jaar lang. De dienst te West-Roxbury werd door plaatsvervangers waargenomen, terwijl Parker daar bleef wonen en met zijne gemeente in herderlijke betrekking bleef. Maar de genomen proef gelukte zoo volkomen, dat hij vóór het eind van het jaar eene vaste aanstelling kreeg, als predikant van de Bostonsche Vereeniging. Den 3den Jan. 1846 riep hij zijne gemeente van West Roxbury in een hartelijken brief vaarwel toe en aanvaardde zijne nieuwe betrekking. Een buitengewone zegen had er op de prediking in het Melodeon gerust. Iederen zondag-morgen was de zaal met aandachtige hoorders gevuld, meestal van de lagere klasse, maar verstandig, vol ijver en vastberadenheid; zij zochten geestelijk voedsel

Digitized by Google

en waren zeker het te vinden. Zij vloeiden saam, mannen en vrouwen, uit de vier hoeken der kerkelijke wereld, enkelen uit de »buitenste duisternis" der niet-kerkelijke wereld. Het was juist een gehoor, zooals de prediker verlangde. Het deed hem gevoelen, dat zijn dienstwerk niet overbodig was, geen kinderspel, maar een strijd; doch het deed hem ook gevoelen, dat hij omringd was van mede-arbeiders en medestrijders. De aantrekkingskracht en de bezieling waren wederkeerig. Het volk zag op tot den prediker; de prediker zag het volk in het gelaat, en beiden verheugden zich.

De bevestiging had den 4den Jan. 1846 plaats. Het was eene hoogst eenvoudige plechtigheid. Er werd geen lastbrief uitgereikt; het geweten van den evangeliedienaar werd als een voldoend onderpand voor zijne trouw beschouwd; er werd geene vermaning tot de gemeente gericht; allen hadden reeds geluisterd naar de stem van hun eigen hart en waren bereid om die te volgen; geene rechterhand der gemeenschap werd er gegeven (zooals anders gebruikelijk was), daar honderd handen, met zielen er in, zich uitstrekten om den herder welkom te heeten. De voorzitter van het bestuur deelde in het kort de omstandigheden mede, waaronder de Vereeniging gesticht en Parker beroepen was; daarop begon de dienst. Parker preekte over: »Het denkbeeld van eene christelijke kerk." Hij gaf daarin den sleutel voor de bediening, die hij aanvaardde. Geen tekst gaf hij op, maar begon terstond, alsof hij haast had en geen tijd wilde verliezen.

Hij beschreef de kerk als »eene vereeniging van mannen en vrouwen, wier gemeenschappelijk streven is, in godsdienst uit te munten, en die samen Jezus van Nazaret beschouwen als het edelst voorbeeld van godsdienst en zedelijkheid. Niet de vorm, hetzij plechtigheden of leeringen, maar de geest maakt een echristelijke kerk uit. Zij wil hare leden tot chris-

Digitized by Google

tenen vormen, zooals Jezus de Christus was, menschenzonen als hij, Godszonen als hij... Heeft Jezus ooit gedwaald — gelijk uit de evangeliën schijnt te blijken — dan is het de taak der christenheid, zijne dwalingen te vermijden, zoowel als zijne waarheden te belijden.... Het is christelijk, al de waarheden van den bijbel aan te nemen, even goed als al de waarheden, die niet in den bijbel staan... Alleen vrije menschen kunnen de waarheid vinden, liefhebben, beleven. Zooveel vrijheid als gij buitensluit, zooveel onwaarheid sluit gij binnen... Waarheid te denken is de godsdienst van het hoofd, edele en liefderijke werken te verrichten de godsdienst van den wil; God en menschen lief te hebben en te vertrouwen is de blijmoedige godsdienst van het hart... Het christendom moet als iets menschelijks beschouwd worden, als de menschelijke natuur in hare ware grootheid... De leden eener christelijke kerk moeten voor elkander zorgen, elkanders lasten dragen, elkander raden en vermanen; de sterken moeten de zwakken helpen, de rijken de armen."

Ziedaar de denkbeelden, die Parker in zijne intree-rede ontwikkelde. »In onze dagen," zoo besloot hij, »hebben de menschen groote vorderingen gemaakt op het gebied van wetenschap, handel, nijverheid, alle kunsten van het leven. Wij hebben, daarom, eene ontwikkeling van den godsdienst noodig, die daaraan beantwoordt. Trachten wij eene kerk te stichten, waarin godsdienst, liefde tot de menschen, vroomheid voor God, de hoofdzaak zijn. Trachten wij daarvan zooveel te hebben, als overeenkomt met den wasdom en de eischen van dezen tijd. De gebeden dier kerk zullen eene verheffing der harten van edele menschen tot God zijn, zoekende naar waarheid, liefde, vroomheid. Hare sakramenten zullen groote werken van hervorming zijn, instellingen tot verpleging en ontwikkeling der menschen. Indien men de belangen van

Digitized by Google

den godsdienst behartigde, evenals die van den handel, de staatkunde, de kunsten; indien de volmaakte godsdienst, het christendom van Christus, met al de macht van dezen tijd op het leven werd toegepast — welke schoone vruchten zouden wij aanschouwen! Wij zouden een grooten staat stichten, met eenheid van zin en vrijheid voor allen; een staat, waar eerlijk werk was voor elke hand, brood voor elken mond, kleederen voor ieder lijf, beschaving voor iederen geest, liefde en geloof in ieder hart. De waarheid zou onze prediking zijn, het doen van onzen dagelijkschen plicht ons sakrament. Profeten, van God bezield, zouden het woord bedienen, en de vroomheid hare psalmen of gebeden opzenden, liefelijk van klank en blijmoedig van het begin tot het einde. Het schoonste monument van Christus, het fraaiste zegeteeken van den godsdienst, is een edel volk, wel gevoed en gekleed, ijverig, vrij, beschaafd, manlijk, vroom, wijs en goed."

Stoute woorden komen meer in intree-preeken voor; maar zelden zijn ze eene profetie van stoute daden. Bij deze gelegenheid waren ze het wel. De prediker was van plan tot stand te brengen, wat hij schetste. Er was in de gemeente eene commissie van weldadigheid, de aalmoezeniers der vereeniging. Tweemaal in het jaar hielden zij eene collecte voor de armen. Elke veertien dagen kwamen zij bijeen, om over de werkverschaffing aan mannen, vrouwen en kinderen te spreken. Bijna al de leden der gemeente namen deel aan ene der groote hervormingen, als de afschaffing der slavernij, de matigheid, de gevangenissen enz. De zondagschool wilde niet best vlotten, hoewel Parker haar zelf bestuurde en aangenaam met de kinderen wist te praten; hij vertelde hun liefst eene geschiedenis of eene gelijkenis. Beter ging het met de zaterdag-avond-school voor jonge vrouwen, waar moeders en dochters naast elkander zaten. Niemand werd buiten-

Digitized by Google

gesloten. Op ongedwongen wijze sprak Parker daar over allerlei onderwerpen, die op het godsdienstig, zedelijk en maatschappelijk leven betrekking hadden. Vragen werden uitgelokt; maar nooit mocht het onderhoud in beuzelpraat ontaarden. Een gansche winter werd er besteed aan de behandeling der opvoeding, die van hare verschillende zijden beschonwd werd; ook de vermogens en plichten der vrouw kwamen aan de beurt; er werd eene goede manier van lezen en luisteren geleerd; het belang van nauwgezetheid en degelijkheid werd vooral aan de jongeren voorgehouden; over den invloed van ziekte, ongeluk, tegenspoed op het karakter werd er gehandeld. Parker was zoo gesteld op deze avonden, dat hij ze zelden verzuimde en zich daarvoor dikwijls, als hij op reis was, haastte om naar huis te komen. Verscheidene jaren zette hij deze bijeenkomsten voort.

Ook des zondags-middags trachtte Parker eene bijeenkomst te houden, om godsdienstige onderwerpen te bespreken; maar zijne vijanden lieten het niet toe; zij wisten de orde te verstoren, en liever gaf Parker het op, dan de politie in te roepen. Ook gelukte het hem niet, zooals hij wenschte, de verschillende deelen zijner gemeente tot nuttige maatschappelijke doeleinden te vereenigen. Hij was te Boston als prediker aangesteld; men wenschte zijne denkbeelden over godsdienstige onderwerpen te hooren. Dat bleek zijne eigenlijke roeping te zijn. Hij stond tegenover de wereld als een profeet, als aanvoerder eener nieuwe godsdienstige hervorming, in den trant van Luther, maar dieper opgevat.

De gemeente was niet rijk. Vrijzinnigheid en rijkdom gaan zelden samen; een menschenleeftijd geleden was er zeer weinig verband tusschen die twee. De volgende brief werd den 30sten Oct. 1847 door den penningmeester der gemeente ontvangen:

Digitized by Google

„Waarde Heer. — Verleden zondag vernam ik, dat de geldelijke toestand onzer Vereeniging noch gunstig, noch veelbelovend is; ja, dat wij *f* 1000 schuld hebben. Ik meen u in deze moeilijkheid eenigszins te kuunen helpen, al weet ik niet veel van geldzaken af. Daarom stel ik u voor, dat in het volgend jaar mijn inkomen niet *f* 5000, maar *f* 4000 zal bedragen. Ik kan de overige *f* 1000 licht door anderen arbeid verdienen, en de gemeente is geholpen. Ik verzoek u, dit voorstel aan de andere leden van het Bestuur mede te deelen en het niet bekend te doen worden aan andere leden der Vereeniging.

Geloof mij, waarde heer, oprecht de uwe,
THEODOOR PARKER.

Dit kan de eerste maal zijn geweest, maar het was niet de laatste maal, dat Parker minder aannam, dan hem werd aangeboden. De evangelie-bediening is zelden een middel om rijk te worden Hij werd er armer door; want een groot deel van zijn inkomen besteedde hij aan werken van liefdadigheid. Ware hij een huurling geweest dan zou hij dichter bij de vleeschpotten gekropen zijn. Maar de meester, dien hij diende, rekende de huurlingen onder de dieven en roovers.

HOOFDSTUK XI.

DE HERDER

In Januari 1847 ging Parker te Boston wonen, in een klein huis met tuin in Exeter-Place, waar hij bleef tot aan zijn vertrek uit Amerika en waar thans nog zijne weduwe

Digitized by Google

woont. Het huishouden bestond uit hemzelven en zijne vrouw, een jongeling van 21 jaren, Cabot genaamd, een wees, dien zij als kind tot zich hadden genomen, en Miss Stevenson, eene jonge dame van bijzondere ontwikkeling en beschaving, die veel belang stelde in kennis en wetenschap. Het was eene gastvrije woning. Er was altijd plaats aan tafel en een bed voor onverwachte bezoekers. De bibliotheek diende zoowel voor biechtstoel als voor studeerkamer; het was een luchtig, licht en aangenaam vertrek, met boeken in de rondte in eenvoudige kasten, niet achter glas verscholen. Buitendien lagen er hopen van boeken op de schrijftafel en op den grond. Een Parische Christus-kop en een bronzen beeld van Spartacus waren het voornaamste sieraad. De schrijver zat in een rottingstoel; vlak daarbij stond eene sofa voor bezoekers. Doorgaans stond eene vaas met bloemen bij het borstbeeld van Jezus. In de vensters stonden ook bloemen, van vriendelijke handen afkomstig en door hem met zorg gekweekt.

Parkers liefde voor bloemen was even teeder, als zijne kennis uitgebreid. Op zijn kansel had hij zelfs eene vaas, die door vrienden in de gemeente van bloemen werd voorzien. Hare schoonheid en geur drongen door tot zijne preek en zijn gebed. Na de godsdienstoefening werden zij door hem naar de kamers van treurenden en kranken gebracht. Zijne liefde voor wilde bloemen was bijna een hartstocht; hij wist, waar hij ze mijlen in het rond elk jaar het eerst zou vinden. Iedere lente ging hij naar Lexington om de eerste viooltjes te plukken op het graf zijner moeder. Altoos zorgde hij, bij het plukken van wilde bloemen, dat hij er niet te veel op ééne plaats wegnam, om een nieuwen bloei niet te verhinderen; en zelfs voor zijne vrienden hield hij de plaats verborgen, waar hij ze placht te vinden. Een geschenk van bloemen stelde hij altoos op hoogen prijs. Menige dankbare brief

Digitized by Google

en menig vers getuigen er van. Als het voorjaar kwam, en de eerste zonnige lentedag daar was, verheugde hij zich als een kind. 's Winters had hij altijd in zijne studeerkamer voedsel bij de hand voor de duiven, die spoedig wisten, waar zij hun ontbijt konden halen, en die hij elken morgen achter het venster bespiedde. Eens, toen hij 's zomers buiten was, en eene gedachtelooze moeder aan tafel vertelde, hoe blij haar jongen was met een sprinkhaan, dien zij voor hem met een touwtje aan de tafel had vastgebonden, sprong hij op met een blos van verontwaardiging, en in het volgend oogenblik verheugde zich de gevangene in zijne vrijheid. Hij was een vriend van de insekten en van alles wat een helper noodig had.

Als eene zorgende voorzienigheid had hij altoos, wanneer hij op reis ging, suikerklontjes bij zich, om in de spoorwagens aan de kinderen uit te deelen; niet minder was hij een weldoener voor oudere kinderen. Van zijn achttiende jaar af, zegt iemand, die hem goed kende, was er geen tijd, dat hij niet aan een of ander jong mensch de middelen ter opvoeding verschafte. Menig jongeling, die moeite met zijne studiën had, voelde zijne krachtige hand, hem ondersteunende, dikwijls zonder dat hij wist, van waar de hulp kwam. De jonge lieden van zijne gemeente te West-Roxbury wekte hij tot studie op, door hun zijn kostbaren tijd te geven en met vriendelijke hand hunne opstellen te verbeteren. Jonge meisjes, die de middelen niet hadden om eene goede school te bezoeken, onderwees hij zelf, dikwijls terwijl zijn hoofd vol was van studie en zorg. En hij wachtte niet, totdat zij het hem kwamen vragen, maar zocht, wie hij helpen kon, en deed het dan op eene wijze, dat men het niet kon weigeren. De voorzitter van Harvard-college had een doorgaanden last om hem bericht te geven, als er een verdienstelijk jongeling was, dien hij met eenig geld kon helpen. Hij achtte het een voorrecht, de

Digitized by Google

rekeningen te betalen van een beginnenden leerling. Hoe ijverig hij ook aan het werk was, altoos had hij een oor voor elke bede om hulp, die tot hem kwam. Hij scheen nooit te gevoelen, dat hij op zijne studeerkamer rechten had, die ieder man, vrouw of kind, zwart of wit, moest eerbiedigen. Juist als hij een nieuwen stroom van gedachten op papier wilde zetten, werd er soms aan de deur geklopt, en altoos noodigde het vriendelijk: »binnen!" den bezoeker om haar te openen. De pen werd bedaard neergelegd, de leunstoel naar de sofa geschoven, terwijl het gewone: »wat kan ik voor u doen?" alsof hij in niets was gestoord, den bezoeker op zijn gemak zette.

En welk een tal van menschen kwam er tot hem, met hunne bijzondere belangen, huislijke en persoonlijke! Nu eens een jonge Schot, die, van een algemeenen brief voorzien: »aan een christelijk predikant in Amerika", werk in zijn beroep zoekt, en gehoord heeft, dat de man, die hem het best zal helpen, hier woont. Dan eens een Methodistische predikant letterkundige hulp vraagt en in overvloed ontvangt. Dan weer komen een man en vrouw, zonder van elkaar af te weten, raad vragen bij onderlinge oneenigheid, en hooren eerst veel later, wie hen weer tot elkaar heeft gebracht. Een rijk en beschaafd man, die niet in het Melodeon gezien wil worden, komt bij den prediker aan huis om troost in droefheid. Jonge lieden vragen hem raad om eene loopbaan te kiezen; rijpe geleerden wenschen eene aanhaling uit een klassiek schrijver te vergelijken. Welmeenende vromen wenschen dan en daar met hem voor zijne bekeering te bidden en worden vriendelijk verzocht het maar dadelijk te doen. Een bluffer, meenende, dat in eene publieke toespraak op hem gedoeld was, komt vol wraak de trappen op en klopt aan de deur met den stok, waarmee hij den bewoner denkt te tuchtigen;

Digitized by Google

maar hij vergeet zijn toorn in de tegenwoordigheid van den kalmen man en gaat verootmoedigd weer heen. Een doctor in de godgeleerdheid wil den man zien, die zoo veel goeds heeft gedaan in de zaak der matigheid. Een jong predikant roept zijne hulp in om een trouweloos echtgenoot terecht te brengen, wiens wanhopige vrouw zeker is, dat Parker er iets aan doen kan. Bezorgde moeders komen raad vragen omtrent hunne kinderen aan den man, die het zijn leven lang betreurde, dat hij zelf kinderloos bleef. Voorzitters van vereenigingen hebben eene bekwame pen noodig om hun verslag te schrijven. Een voortvluchtige slaaf loopt bij hem in, op weg naar een station van den »onderaardschen spoorweg." [1]) Nu komt er een vriend, die de eerste hepatica of de laatste gentiana brengt voor de vaas op de schrijftafel, dan een kleine jongen om een uur met het speelgoed in »Parkies" schrijftafel te spelen, dat hij daar altijd voor de kinderen bewaart; dan weer een Baptistisch predikant met een polemisch handschrift, dat voor de pers herzien moet worden; of een jong adspirant naar letterkundigen roem, met verzen om te beoordeelen, of met een artikel, waarvan hij hoopt, dat het in een tijdschrift zal kunnen geplaatst worden — ziedaar een aantal bezoeken, die alle werkelijk hebben plaats gehad, en waarvoor hij nooit de deur sloot. Al die bezoeken gebruikten den tijd, maar schenen nooit het geduld van dezen meest gastvrijen man uit te putten. Hij had daarvan een overvloed voor de gemelijke klachten van den een, de opgewonden droomen van den ander, voor het vizioen der profeten van Jezus' wederkomst, de tranen der dweepers over de zonden der maatschappij; en eer de bezoeker de trap was afgedaald, had zijne vlugge pen den afgebroken volzin weer opgevat en

[1]) Zoo heette een der geheime middelen om voortvluchtige slaven voort te helpen.

Digitized by Google

snelde voort, alsof er niets was gebeurd. Hij was de herder van alle verloren schapen. Hij bezocht gevangenissen en troostte de veroordeelden. Eenige vrienden, meenende, dat hij zich overspande, wilden met hem een uitstap naar Boston (in New-Hampshire) doen; maar toen hij den dag te voren, zondags, aan tafel zat, kwam eene arme zwarte vrouw hem vragen om de begrafenis van haar kind op dinsdag bij te wonen. Hij zag van de reis af en voldeed aan het verzoek der moeder.

Een aantal bewijzen zijn er van hetgeen hij voor velen deed. Een jong student, dien hij in zijne vriendschap had opgenomen en die veel bij hem aan huis kwam, had te weinig middelen om in zijne behoeften te voorzien. Op zekeren avond stopte hem Parker een banknoot in de hand om een beter bed te koopen, en zond hem ieder jaar eene bijdrage voor zijn college-geld. Op den eersten Kerstmis, nadat hij student was geworden, vond hij op zijne kamer een pakje met een mythologisch en biografisch woordenboek en deze regels: »Waarde Jo, dit boek is van iemand, die veel van uw vader houdt en hoopt evenveel van u te houden. Wees dus een brave jongen."

Een jong meisje, die Parker had hooren preeken, op het punt om het ouderlijk huis te verlaten, kwam hem met haar vader danken voor al het goede, dat hij haar gedaan had. Hij nam van zijne tafel de »Tien preeken," die juist waren uitgekomen, schreef daarin haar naam en den zijne en zijne goede wenschen er bij; daarop nam hij met een kus en een zegen van haar afscheid.

Eene jonge vrouw kwam bij hem om eene preek ter leen te vragen, die haar bijzonder getroffen had. Twee dagen later ging hij haar opzoeken, gaf haar een boek en stelde zijne gansche bibliotheek voor haar open, met verzoek om haar oordeel over hetgeen zij gelezen had. Als zij buiten was, trad hij met haar in briefwisseling en zette dit elf jaren

Digitized by Google

voort. Zelf zeide hij van hare brieven: »zij zijn even goed als die van Bettine aan Goethe, zonder de leugens."

Vluchtelingen uit Duitschland en Zwitserland vonden bij hem een goed onthaal. Vreemde geleerden dankten hem een dak en bezigheid. Hij gaf zich moeite om uitgevers te vinden voor boeken, waarvan de waarde niet erkend werd, en om voor behoeftige schrijvers zonder naam een gunstig akkoord te sluiten. Ballingen wisten bij hem allerlei hulp te vinden. Zijne beurs, zijn geest, zijn hart, alles was tot hun dienst. Hij hield er geene theorieën op na, die hem verhinderden om het woord van den apostel in beoefening te brengen: »draagt elkanders lasten." De sterke hielp den zwakke op zijne manier, totdat de sociale wetenschap een beteren weg zou vinden. Ziehier eene der aanteekeningen, die niet vreemd zijn in zijn dagboek:

»Nadat ik allerlei kleine dingen had in orde gebracht, die tot ons nieuwe huishouden behoorden, ging ik mijne preek afmaken; toen kwam

1. Een zwarte, om eenige geldelijke hulp; hij was het waard. Hij is koopman in nieuwe en oude kleeren; leent tusschenbeiden geld. Ik kon hem niet helpen, daar ik zelf geen geld had, maar zal doen wat ik kan.
2. Een orthodox predikant van Ohio, om hulp voor eene nieuwe kerk in zijn staat. Hij heeft vijf duizend dollars noodig.
3. Een geestelijke, om over Zoroasters leer van de onsterfelijkheid der ziel te praten.
3. Silas Lamson, met zijn langen baard en witte kleeren. Hij laat mij twee nieuwe werktuigen zien om te ploegen en te eggen, voor de tentoonstelling te New York.
5. Mrs. M. — om te spreken over Ned en de geneesmiddelen, die wij hem gister zonden.

Digitized by Google

6. Greeley Curtis, pas van Rome weergekeerd en op weg naar Californië.
7. Onze waarde Mrs. Russell kwam te vijf uren en bleef tot negen. Zij wijdde het eerste gebruik in van gas in ons huis; zoo brandt het licht in de kamer en het licht in het hart te gelijk. Wij dronken voor het eerst thee bij het gaslicht en staken het aan in de spreekkamer, de keuken en de studeerkamer.

Hoe kon zoo'n man nog tijd vinden voor de boeken, die hem elke stoomboot uit Engeland, Frankrijk en Duitschland bracht? Als bij instinkt nam hij hun inhoud in zich op. Onder het praten sneed hij de bladen open en sloeg ze langzaam, een voor een, om. Het boek wordt neergelegd, met het vouwbeen. »Gij hebt het toch zeker niet gelezen?" — »Stel mij op de proef, en oordeel." — Nooit kwam hij te kort. Het was, alsof bij hem twee stroomen van gedachte tegelijk voortgingen en diepe sporen achterlieten, ja, alsof hij eene dubbele persoonlijkheid had, de eene met allerlei dagelijksche dingen bezig, terwijl de andere druk aan het werk was. Maar nooit was er tegenspraak tusschen die beiden.

O groote Vriend van al der menschen kindren, gij,
Die eens, in knechtsgestalte omwandlend hier beneden,
Gevangnen hebt bevrijd, de zonde hebt bestreden,
Uw broedren hebt vertroost met godlijk medelij!
U eert mijn lied. Nog zijn der waarheid heldre stralen
De glans, die op hun baan de volken veilig leidt,
Terwijl ze, in duisternis rondtastend, struiklen, dwalen,
Schoon immer hopend op den dag der zaligheid.
Ja, gij zijt nog de weg. Woon, Heiland, in ons midden!
Den heilgen wordt het licht des hemels openbaar;

Digitized by Google

En 't leven, voor wie reinst en vurigst hopen, bidden,
Wordt door uw licht een strijd, een worstling, bang en zwaar.
Uw naam bezielt met moed, om zondaars te verlichten,
En broeders, bloedende aan hun wonden, op te richten.

HOOFDSTUK XII.

DE PREDIKER.

De roem van Parker als prediker is nauw verbonden met de Concertzaal te Boston; daar ontvouwde hij de grootste kracht; daar verdrong zich de menigte om hem te hooren. Het was een ruim gebouw, naar de regelen der kunst ingericht, eenvoudig van uiterlijk, maar uitnemend voor het doel, waartoe het bestemd was, en ook zeer geschikt om te spreken. Het had *f* 250,000 gekost, die door inschrijving werden gevonden. Als het noodig was, konden er drie duizend menschen in het ruim en op de galerijen plaats vinden. De spreker stond voor een eenvoudigen lessenaar.

Parkers gemeente verhuisde daarheen den 21sten November 1852, tot leedwezen van velen, die het huislijk samenzijn in het Melodeon betreurden. Maar Parker gevoelde zich hier steeds meer op zijne plaats. De vele deuren lieten de wereld binnen, en dat verlangde hij. Het was de merkwaardigste vergadering, die ooit in Amerika geregeld bijeenkwam, tot nu toe de talrijkste, alleen het gehoor van Whitefield uitgezonderd, dat uit eene geheel andere soort van menschen

Digitized by Google

bestond, veel minder ontwikkeld. Whitefield was ook een geheel ander man dan hij, een redenaar, die met uitstekende kunst de aandoeningen van eene hartstochtelijke menigte wist op te wekken, terwijl Parker een geleerde en een onderwijzer was, die zich tot het verstand en het geweten richtte. Hij bediende zich van geene der gewone kerkelijke hulpmiddelen. Hij las uit den ouden bijbel voor, maar met groote vrijheid, en uit vele andere schriften daarenboven. Er werden liederen gezongen, maar niet uit verzamelingen, die algemeen onder de christenen in gebruik waren. De gebeden waren de uitdrukking van het vroom gevoel, doorgaans van dankbaarheid of verlangen, eenvoudig van vorm, zonder de vermelding van eenig leerstuk in het begin of in het einde. De preeken waren ernstig, degelijk, zelden minder dan een uur lang, dikwijls meer; zij waren vol van gedachten. De prediker rekende op het verstand zijner hoorders en stelde het dikwijls op eene zware proef. Wie hem geregeld hoorde, kreeg eene vrijzinnige opvoeding, niet in de theologie of in den godsdienst alleen, maar ook in de staatkunde, de geschiedenis, de letterkunde, de wetenschap, de kunst, in alles wat de belangstelling van verstandige menschen waard is.

Parker had geene rhetorische gaven. Zijne oogen waren verwonderlijk helder en onderzoekend; maar zij misten hunne kracht, doordat hij een bril droeg; zijn gelaat had overigens niet veel uitdrukking. Ook was zijne houding niet indrukwekkend; zijne gebaren waren niet fraai, zijne voordracht was niet bevallig. Hij bewoog zich weinig, als hij sprak; zijne hand hief hij nu en dan slechts op van het handschrift, dat voor hem lag, als om voor zichzelf meer nadruk aan een volzin te geven. Hij las zijne rede, behalve bij enkele gelegenheden of als hij er wat tusschenvoegde, met eene niet muzikale stem, met weinig verheffing. En toch werd zijn

Digitized by Google

gehoor geboeid. Waardoor? door zijne ernstige gedachten alleen, in eene zoo eenvoudige taal uitgesproken, dat een weinig ontwikkeld man eens bij het verlaten van de kerk de opmerking maakte: »Is dat Theodoor Parker? Gij hadt mij gezegd, dat hij een merkwaardig man was; maar ik begreep ieder woord, dat hij zeide." Hij had tot regel, niets te zeggen wat boven de bevatting was van het eenvoudigst verstand. Nooit was zijn stijl droog; zijne woorden waren gespierd, de volzinnen kort en krachtig; zijne taal was doortrokken van de geur der velden en van de vruchtbare sappen van den grond. Bijna op elke bladzijde komen buitengewoon schoone denkbeelden voor. Met voorbeelden was zijne rede opgevuld, maar niet overladen. Nooit toonde hij het hart te willen veroveren ten koste van het verstand.

De hoorders van Parker waren niet gemakkelijk te voldoen. Zij kwamen niet bijeen op de gewone kerkmanier, uit gewoonte of navolging, als eene soort van eerdienst of om de wereld te believen. Zij kwamen in de kleeren, die zij hadden, en zetten zich neer, waar eene plaats open was; zij gingen heen, als zij vermoeid waren. Enkelen brachten dagbladen mee en lazen die, voordat de prediker binnenkwam. Sommigen toonden door hunne manieren, dat zij het gebed als iets overbodigs beschouwden, anderen, dat zij om de preek kwamen, niet voor de bijbellezing en het gezang. De zitplaatsen waren vrij; de kosten — die niet hoog waren, want Parker verlangde steeds een klein inkomen — werden uit vrijwillige bijdragen gevonden, meestal bijeengebracht door enkele trouwe vrienden en geregelde kerkgangers, die Parkers lijfgarde uitmaakten en instonden voor den geregelden gang van zaken in de Vereeniging. Vandaar dat de menigte, die hem van zondag tot zondag hoorde, niets gevoelde van die bijzondere belangstelling, welke het betalen van geld met

Digitized by Google

zich brengt. De eenige band, die hen samenhield, was die van verstandelijke en zedelijke voldaanheid.

Terwijl velen door de theologische denkbeelden van den prediker, zijne »ketterijen", werden aangetrokken, voelden zich ook velen daardoor afgestooten. Zoo duidelijk sprak hij die denkbeelden uit, dat zelfs conservatieven van de liberale soort zich er aan ergerden; en toch waren ze zoo gematigd en redelijk, dat radikalen van de uiterste linkerzijde er dikwijls niet door bevredigd werden. Niet weinigen verdroegen ze in den beginne geduldig, ter wille van de humaniteit, die zij in de Muziekzaal vonden, zooals nergens elders. Aan zijne ketterij dankte Parker zijne »kans om in Boston gehoord te worden", maar niet zijn gehoor. Ware hij meer »orthodox" geweest, dan zouden zijne volgelingen waarschijnlijk talrijker en van een hooger stand geweest zijn. Alleen aan zijne innerlijke kracht had hij zijn invloed te danken. Doorgaans stelt men hem zich voor als een louter verstandsman; maar dat is eene groote dwaling. Zijn rijkdom van gevoel was even merkwaardig als zijn rijkdom van geest. Een braaf man, die dicht bij hem placht te zitten en nooit onder zijn gehoor ontbrak, zegt: »Gedurende meer dan de helft van zijn gebed kon ik de tranen langs zijne wangen zien vloeien. Twee jaren achtereen kon hij, bij het lezen van Jezus' verhoor en kruisiging op Paasch-zondag, niet verder komen, maar moest, door zijn gevoel overmand, gaan zitten om aan zijne tranen den loop te laten." Het voorgebed, dat in de Engelsche kerk bijzonder eentonig is, was voor hem een middel om verwijderde harten tot hem te trekken en voor de preek te stemmen. Zelfs zeide hij eens, dat het gebed voor hem iets natuurlijks was; »eene opwelling van een dergelijk gevoel heb ik soms op straat of als ik aan het werk ga. Ik zing gebeden, als ik in de bosschen dwaal of wandel op een stillen weg. Deze

Digitized by Google

fonteinen van gemeenschap, die zoo diep verscholen liggen, schijnen altoos bij mij op te borrelen, en het uitspreken van een gebed is mij steeds even eenvoudig als het ademhalen."

In eene preek lezen wij het volgende: »Toen ik een jongen was, hoorde ik sommigen lange en innige gebeden uitspreken. Het was mij, alsof een engel ze zong uit de lucht en de spreker ze opving en overbracht op zijne eigen snaren. Ik verwonderde mij, dat alle menschen niet zoo baden, dat niet allen het konden. Eer ik een man was, leerde ik inzien, dat zulke ingevingen niet van zelf komen, maar door veel inspanning en moeite, door beproeving en zorg, nu eens over vele dagen verspreid, dan eens in weinige saamgedrongen; dat zij hunne schatten niet verkregen door bloemen op een schoonen zomerdag te plukken, maar door diep in een bewogen vloed te duiken, dat zij met veel inspanning de parel uit de schelp te voorschijn haalden." Zoo natuurlijk was zijn gebed, dat de bloemen op de tafel voor hem, en de geluiden van dieren, die hij hoorde, daarin als van zelf werden opgenomen. Eens, toen een hond de zaal was binnengedrongen en juist onder het gebed begon te blaffen, ging hij voort: »Wij danken u, o Vader van allen, die zelfs het minste dier hebt geschapen, om u op zijne wijze te loven!"

Op een winterdag preekte hij over »Hindernissen". Hij beschreef den man, die den zegen van hindernissen ondervindt, zeggende: »Voor zulk een man zullen alle hinderpalen" — op dit oogenblik kwam er eene massa sneeuw, die op het dak opgehoopt lag, met donderend geweld naar beneden zoodat het gebouw er van dreunde en alle hoorders opschrikten. — Bedaard ging hij voort: »verdwijnen als sneeuw voor de zon." Dit gaf eene zekere verheffing aan eene rede, die niet veel scheen te beloven. Het is een bewijs, hoe hij van elke omstandigheid wist partij te trekken. In een brief

Digitized by Google

aan een intiemen vriend, in 1845, zegt hij, dat hij zich dikwijls teleurgesteld voelde, als hij de uitdrukking zag op het gelaat van sommigen en daaruit opmaakte, dat zij niet altoos wat hij zeide, zoo waardeerden als hij zelf. »Het is volstrekt niet aangenaam," voegt hij er bij, »ontkenningen te moeten verkondigen; veel liever zou ik licht geven, hoe flauw ook, dan weerlicht, hoe scherp ook. Het valt mij moeilijk te donderen; maar soms is het noodig. Nu en dan moet ik uitroepen: »wee u, Schriftgeleerden en Farizeërs, gij geveinsden!" maar de hoogste toon van mijn lied zal altoos zijn: »Wie den wil van God doet, blijft tot in eeuwigheid."

Hij preekte gaarne; de onderwerpen drongen zich aan hem op, meer dan hij gebruiken kon. Er waren voor hem te weinig zondagen, eer dan te vele. Toen hij in Europa reisde, had hij er vermaak in, schetsen van preeken te maken. Zijne vacantiën waren kort: hij had ze nog korter willen hebben. Iederen zondag placht hij eene nieuwe preek te doen, vooral op regenachtige of stormachtige dagen; want de menschen, die onder buien komen, zeide hij, hebben aanspraak op wat goeds. Als ziekte of drukte of afwezigheid van huis hem verhinderd had eene nieuwe preek te maken, dan was hij niet gewoon het oude handschrift te verbergen, maar kwam er openlijk mee voor den dag. Maar hij kon niet vele oude preeken doen. Het kostte hem meer, de nieuwe niet dan wel te schrijven.

Parker *maakte* zijne preeken evenmin als zijne gebeden; zij werden geboren; zij kwamen op in menigte, als de vloed, voor maanden, soms voor jaren. Men weet, dat hij eens onderwerpen voor vier jaren vooruit had, en dat hij ze alle heeft behandeld. In het Dagboek komen telkens groepen van onderwerpen voor den dag. Er waren geene grenzen, waar-

Digitized by Google

binnen hij zich beperkte; hij placht over allerlei belangen van het leven, van de ziel, tot zelfs van de keuken te spreken; — over den godsdienst in allerlei opzichten, over de groote en kleine aangelegenheden der gemeente, over maatschappelijke hervormingen in al hare vertakkingen; over de bepaalde vragen van den dag op het gebied van wijsbegeerte, theologie, moraal, handel. En ieder onderwerp werd naar zijn bijzonderen aard behandeld; aan geene regels van kanselwelsprekendheid voelde hij zich gebonden. Als een onderwerp een langdurig onderzoek eischte, dan werden de bouwstoffen lang, soms een jaar te voren, verzameld. Er werden zorgvuldige studiën ingesteld, aanteekeningen gehouden en nu en dan algemeene toepassingen aan de verzamelde feiten toegevoegd. Zijne toespraken over volksbelangen of over onderwerpen van groot gewicht, zooals de koopman, de gevaarlijke klassen, de groote steden, de gevaren en plichten der vrouw, onmatigheid, misdaad, kostten veel arbeid, zoowel in het bijeenbrengen van statistieke opgaven, als in nadenken. Zij zijn verhandelingen en tevens preeken, diepzinnig en boeiend. Zijne staatkundige redevoeringen, die hij bij elke belangrijke gebeurtenis hield, zijn eene vereeniging van geschiedenis, wijsbegeerte en profetie, die eene blijvende plaats in de letterkunde verdienen. Toch werden zij opgesteld voor omstandigheden, die spoedig zouden voorbijgaan. Zij bevatten stof voor een boekdeel. Zijne biografische redevoeringen zijn voorbeelden van degelijkheid en kracht [1]). Toen hij zijne kanselrede over John Quincy Adams opstelde, ging hij de geheele loopbaan van den staatsman na, las al zijne redevoeringen, ontleedde ieder betoog, overwoog elke daad, onderzocht

[1]) Zie Beroemde Amerikanen, door Theodore Parker, met aanteekeningen van Dr. M. A. N. Rovers, Utrecht, 1871. J. L. Beijers.

Digitized by Google

ieder staatkundig besluit, en stelde toch zijne geschiedenis in een zoo helder licht, dat de eenvoudigste hem kon begrijpen.

Voor het uitspreken van zijne grootste rede, die over den dood van Daniël Webster, deed hij nog meer: uit alle mogelijke bronnen zamelde hij berichten op omtrent Websters bijzonder leven en karakter, ging zijne afkomst na, las de voornaamste werken van beroemde redenaars, rechtsgeleerden en staatslieden in Engeland, bestudeerde nog eens de redevoeringen van Demosthenes en Cicero, om zich de juiste plaats voor te stellen, die de groote Amerikaan als advokaat, staatsman, redenaar en mensch bekleedde. Die merkwaardige rede — lofrede, treurzang, aanklacht en verdediging tegelijk — werd in éénen adem opgeschreven. Weken, jaren had hij zichvoorbereid; want Webster was een van Parkers afgoden geweest, die eene soort van betoovering op hem oefende. Enkele uren van afzondering op het land, na s'mans dood, hoopten de stof zoo op, dat zij als gesmolten metaal in den letterkundigen vorm vloeide. De volzinnen kwamen gloeiend uit het hart van den spreker. De uitwerking was verbazend. Niet zelden gebeurde het, dat de hoorders, tegen het eind van Parkers bezielde redevoeringen, geheel en al aandacht, naar voren leunden, er uitziende, zooals hij eens zeide, als engelen of als duivelen. Zoo deden zij ook nu, met ingehouden adem luisterend; en toen hij sprak van zijne droefheid over Webster en op roerenden toon uitriep: »O Webster, Webster! mijn koning, mijn koning! ware ik voor u gestorven!" toen was ieder oog nat van tranen.

Deze volkomen toewijding aan zijne roeping maakte Parker tot den grooten prediker, die hij was, waarschijnlijk, alles wel beschouwd, tot den grootste van zijn tijd. Hij was grooter dan Newman Hall, die duizenden volwassenen bezighoudt met kinderpreeken; dan Spurgeon, die doorgaans een gehoor van vijf of zes duizend menschen heeft, maar die alle ge-

Digitized by Google

leerdheid, kennis van menschen en zaken, breedte en dichterlijken gloed van geest, beschaving van verstand en fijnheid van opvatting mist — een ernstig, ijverig, werkzaam man, machtig door zijne kerkelijke bekrompenheid, niet, zooals Parker, door zijne algemeene menschenliefde. Hij was grooter dan Channing, in verhevenheid van denkbeelden, geleerdheid, ruimte van sympathie, levendige belangstelling in maatschappelijke zaken, rijkdom van verbeelding en kracht van taal. Channing had evenveel zedelijken ernst, evenveel diepte van gevoel, eene grooter gave van voordracht, misschien eene fijnere verbeelding; maar als prediker reikte zijn invloed veel minder ver. Zijn geest was aristokratisch, die van Parker demokratisch. Channing zweefde in de lucht, ook wanneer hij stevig op den grond stond; hij had iets engelachtigs, ook wanneer hij de rechten der negers bepleitte. Parker daarentegen zette den voet vast op den bodem, ook als hij zich het hoogst verhief, en terwijl hij de meest ideale beginselen ontvouwde, vergat hij niet, dat zijn broeder hem bij de hand hield, om door hem geleerd te worden. Channing sprak altijd proza, zelfs wanneer hij over bovenzinnelijke onderwerpen uitweidde. Parker, ook als hij redeneerde over de dingen van de straat, kon een dichterlijken toon aanslaan. Channing had een hart voor groote populaire denkbeelden en bewegingen, maar hij was te trotsch om altijd in nauwe aanraking met het volk te zijn; Parker was door en door een man van het volk, even goed op zijn gemak met den eenvoudigste als met den aanzienlijkste, meer van harte te huis bij de onontwikkelden dan bij de beschaafden; vandaar dat zijn woord snel over ruwe paden ging, terwijl dat van Channing keurig net de sierlijke wegen bewandelde.

Als men vraagt, wie thans de beroemdste prediker in Amerika is, zullen weinigen aarzelen den naam van Beecher te noemen.

Digitized by Google

Hij is zonder twijfel meer populair dan Parker; hij is meer gezocht, in veel ruimer kring onder de lagere klassen bekend; zijn woord heeft meer kracht. Toch dankt Beecher veel van zijne populariteit aan dezelfde eigenschappen, waardoor Parker beroemd was — zijne humaniteit, zijne onafhankelijkheid, zijne goedhartigheid, zijn gevoel voor de natuur, zijne eenvoudigheid, zijn humor. Maar de hinderpalen, waarmee hij te strijden heeft, zijn niets, in vergelijking van die, welke Parker ontmoette; eigenlijk heeft hij in het geheel geene moeilijkheden. Hij is geen hervormer, geen prediker van nieuwe, onaangename waarheden, geen strijder van onwelkome beginselen. De populaire strooming is hem gunstig. Zijn dubbelzinnig standpunt, als predikant bij eene orthodoxe unitarische gemeente, maakt hem aantrekkelijk voor conservatieven en liberalen beiden. Hij is niet radicaal genoeg om de eersten te ergeren, en niet conservatief genoeg om de laatsten te mishagen; daarom vereenigen zich menschen van allerlei richting om hem heen. Zulke menschen als die Parker volgden — tot de onkerkelijken, ongeloovigen, ontevredenen behoorende — maken in Beechers gemeente de minderheid uit; zij verlangen meer kennis dan deze bezit, meer moed, meer behoefte aan hervorming, meer stoutheid van verbeelding, meer scherpte van spreken, meer levendige kracht van voordracht. Terwijl Parker in humor, geest, levendigheid, dartelheid ten volle Beecher evenaarde, was hij verreweg zijn meerdere in rijkdom van kennis en verstand, in diepte van gevoel, in gemoedsbeweging; en in zedelijken ernst stond hij zoo verre boven hem, dat de twee mannen niet in éénen adem genoemd kunnen worden. Beecher is de Spurgeon van Amerika; Parker was de Maarten Luther. Wat zou Parker, met Beechers schitterend gehoor, voor het menschdom hebben kunnen doen! Beecher houdt de menschen bezig; Parker onderwees en vormde

Digitized by Google

ze. De eerste is een voorwerp van belangstelling en bewondering; de laatste was een voorwerp van liefde en vrees. Waar de eerste eene trilling op de oppervlakte der gemeente doet ontstaan, groef de laatste eene diepe voor in den grond.

Beoordeel de drie mannen naar hunne gedrukte preeken. Welk beschaafd mensch kan de preeken van Spurgeon lezen? Daartoe gaan ze al te laag bij den weg. Die van Beecher zijn over het algemeen vervelend, dikwijls afgezaagd, woorden rijk, zelden onderrichtend of tot iets edels opwekkend. Men kan zich gemakkelijk voorstellen, dat hij ze zondagsmorgens na het ontbijt maakte. Parker liet veel te veel drukken; van niet weinige zijner voortbrengselen is het gelukkig, dat ze niet in den handel zijn. Maar neem een der deelen op van de preeken, die hij de uitgave waard achtte — de »Tien preeken" over den godsdienst, »Theïsme en atheïsme", die over »de onsterfelijkheid", »de gevaren van voorspoed en tegenspoed", »wat de godsdienst vermag", »toespraak op een zomerdag", »de taak en de plaats van het geweten", »de preek over armoede", »over den oorlog", »over kooplieden", »de hoofdzonden van het volk", »de invloed van een verkeerd denkbeeld" — en gij zult dankbaar zijn voor menig uur van stichting, leering en genot. Het zijn preeken, altijd preeken, geene verhandelingen. Ieder boek begon als eene preek. Zijn vermanend karakter komt uit in al wat hij schreef; het is omdat hij zelf zoo doortrokken was van het zedelijk element. Uit een letterkundig oogpunt is er veel op zijne preeken aan te merken; maar als preeken, aangelegd om het geweten zoowel als het verstand te treffen van allerlei ongeoefende hoorders, voor wie eene gedachte in allerlei vormen moet ingekleed en meer dan eens herhaald worden, zullen zij haar vatten en onthouden, als zoodanig zijn ze bijna volmaakt en kunnen zij nog van groot nut zijn om duizenden op te voeden en te

Digitized by Google

bezielen, tot wie de stem des predikers nooit doorgedrongen is, die wellicht nog niet geboren waren, toen hij insluimerde. Uit zijne staatkundige toespraken en adressen kan meer geleerd worden, dan uit menig deel der hedendaagsche geschiedenis. Zijne bespiegelende toespraken werpen licht over afgetrokken wijsgeerige vraagstukken; zijne gewone preeken zijn rijk aan praktische wijsheid voor het dagelijksch leven en zullen nog gelezen worden, als honderde thans populaire preeken vergeten zijn, en zelfs wanneer de letterkunde van den kansel zoo weinig wordt gewaardeerd, als zij grootendeels verdient.

Evenwel, niet allen waren met Parkers manier van preeken ingenomen. Wereldschgezinde ouders klaagden nu en dan, dat de prediking in de Concertzaal niet goed voor jonge menschen was. Zelden werd de bedenking gemaakt, dat de godsdienstoefening niet stichtelijk was. Toch gebeurde dit eens. Zekere Dr. Howe zeide tot een vriend van Parker, dat hij hem niet meer ging hooren, omdat zijne godsdienstige behoeften niet door hem bevredigd werden; hij verkoos de kerk der Swedenborgianen. Deze opmerking deed Parker smartelijk aan. In zijn Dagboek zegt hij er van: »dat is inderdaad het pijnlijkste oordeel, dat ik ooit over mijne bediening hoorde. Nooit kwam mij nog de bedenking ter ooren, dat mijne prediking niet godsdienstig genoeg was. Velen zijn om verschillende redenen heengegaan — de een, omdat ik preekte tegen den oorlog, de ander, omdat ik preekte tegen de slavernij; nog anderen, omdat ik preekte tegen de onmatigheid of tegen de wandaden der staatkundige partijen. Sommigen hebben mij verlaten, omdat ik niet in de volkstheologie geloofde, velen, omdat de plaats niet eerbiedwaardig was en het gehoor meerendeels bestond uit »winkeliers en werklieden"; — maar dit is de eerste maal, zoover ik weet, dat iemand elders is heengegaan, omdat ik niet *godsdienstig* genoeg preekte. Doch

Digitized by Google

wie weet, hoevelen op dezelfde wijze geërgerd zijn? God helpe mij, mijzelven te leeren kennen en in te zien, hoe zwak ik ben!...."

»Eens had ik het vermaak lief, maar de godsdienst hield mij terug. Ik had het geld lief; nog heb ik een hartstocht voor rijkdom en nam eens het besluit, honderd duizend dollars te verzamelen; maar de godsdienst verbood mij rijk te zijn, zoolang de armen voedsel en onderwijs noodig hadden. Ik houd van gemak, maar neem het niet; de godsdienst bindt mij aan deze schrijftafel en zendt mij heen naar duizend dingen, die ik, ook nu nog, liever niet doe. Ik houd van roem, en uit godsdienst koos ik een pad, waarvan ik wist, dat het mij mijn gansche leven tot schande zou leiden; en als er ooit iets anders van komt, zal het zijn, wanneer ik al dergelijke dingen vergeet. Ik houd van het gezelschap van beschaafde menschen, van een goeden naam, achting, enz.; mijne godsdienstige overtuiging heeft mij van dat alles beroofd, mij tot een verworpeling en tot metgezel van verworpelingen gemaakt en mij een naam gegeven, zoo gehaat als er een is in Nieuw-Engeland. Ik zie de menschen op straat naar mij kijken en mij met den vinger nawijzen, zeggende: dat is Theodoor Parker! en mij aanzien, alsof ik een *moordenaar* was. Oude vrienden, zelfs gemeenteleden, willen mij op straat niet groeten. Ik ben van alle fatsoenlijke kringen uitgesloten. Ik wist, dat het zoover zou komen. Het is het gevolg van mijn godsdienst, en ik zou dien godsdienst voor al het goed der wereld niet willen verliezen. Ik heb zorgen gedragen, waardoor menigeen zoo diep wordt neergebogen, dat hij niet meer kan opstaan. Maar ik heb mijn troost in den godsdienst gevonden; mijne vreugd is in God, en dat heeft mij staande gehouden. Toch ben ik blij om die beoordeeling, en, waar of niet, ik zal er mijn voordeel mee doen."

Digitized by Google

Zulk eene bekentenis in zijn geheim Dagboek verraadt een diep en zuiver gevoel. Zijne droefheid was evenmin gemaakt als zijne klacht. Het was waar, dat men hem van ter zijde aanzag en hem hatelijke bijnamen gaf, als leugenaar, schelm, wolf in schaapskleederen, namen, erger dan die van ongeloovige; en dat reeds in 1845. In verloop van jaren werden die bijnamen niet zachter, de toon niet vriendelijker en de gebaren niet zwakker. Er kwam eene steeds wijder klove tusschen den hervormer en »de wereld". De stoutmoedige prediker, die de Bergrede letterlijk opnam, de Geboden eerde, de Zaligsprekingen liefhad, de eeuwige wet aanbad, haar streng op elke bijzondere ondeugd en ieder maatschappelijk kwaad toepaste, die, geen onderscheid tusschen personen kennende, openlijk de aanzienlijkste mannen van Boston, Massachusetts, Nieuw-Engeland, het volk, voor den rechterstoel van Christus daagde en hen openlijk aanklaagde wegens bijzondere ongerechtigheden en openbare wandaden; de profeet, die zijn waarschuwenden vinger ophief tegen Winthrop, Everett, Webster, Choate, groote manufacturiers als Lawrence, groote kapitalisten als Thayer — hij kon de schande niet ontgaan, die altoos het deel is van den berisper der zeden. Er was voor hem geen galg, geen wurgpaal, geene gevangenis. Hij behoefde in geen Wartburg te vluchten, om de kerkelijke of andere bloedhonden te ontwijken. Die oude manier van vervolging, die de menschen staalde, hunne hartstochten opwekte, hen wapende met het fier gevoel van een martelaar te zijn, zou voor iemand als Parker gemakkelijker te dragen zijn geweest, dan die ijskoude minachting, dat schouderophalen, die afgewende blik, dat meesmuilen, waartegen men niets kon doen, die schaduw van den haat, die met geen wapen was te treffen, dat venijnig achter den rug praten, dat door geene standvastigheid weerlegd kon worden. »Tegen vleesch en bloed

Digitized by Google

te strijden" is betrekkelijk licht; want het vleesch is hard en het bloed is heet; maar te »vechten tegen de geestelijke boosheden in de lucht," doet den dapperste bezwijken.

Uit het Dagboek.

»Ik heb Boston veel erger gevonden, dan ik verwachtte. Ik ben teleurgesteld in het verstand van de bestuurders der stad en nog meer in hun zedelijk karakter. Maar aan den anderen kant heb ik veel liefde gevonden, waar ik het niet verwacht had. Mijn vertrouwen op het volk, op de menschheid, is versterkt. Mijn vertrouwen op de kooplieden van Boston is veel verzwakt. Ik ken edele uitzonderingen. Maar Boston is de hoofdstad der ploerten.

Het komt mij voor, alsof mijn leven eene mislukking was. Laat mij zien:

1. *Mijn huiselijk leven.* Het is werkelijk zoo; want ik heb geene kinderen; en wat is een huis zonder die lieve kleine wezens?
2. *Mijn maatschappelijk leven.* Het is eene volkomen mislukking. Ik ben hier een verworpeling van de maatschappij, alsof ik een doortrapte zeeroover ware; ik bedoel, van al wat zich »de fatsoenlijke," de achtenswaardige maatschappij" van Boston noemt.
3. *Mijn beroepsleven.* Ik sta gansch alleen; geen predikant is voor mij. Geen enkel jongman zie ik opstaan, om zich nevens mij te stellen of mij vooruit te gaan. Mij dunkt, dat, met eene enkele uitzondering, mijn invloed als prediker zich bij geen enkel jong predikant heeft doen gevoelen. Het is waar, ik heb eene edele gemeente; ik ben er trotsch op met een hoogmoed, die mij nederig maakt."

Een gevoelig karakter lijdt natuurlijk, waar een ongevoelig

Digitized by Google

hart niets merkt. Parker was hoogst gevoelig en daardoor werden voor hem, wat anderen als kleine onbeleefdheden beschouwden, boosaardige en opzettelijke beleedigingen. Nu en dan zal zijne gevoeligheid zich ook gekwetst gewaand hebben, waar zoo iets niet werd bedoeld. Maar hij was niet ergdenkend; indien deze ziekelijke aandoening bestond, was het in zeer lichten graad. Hij trachtte, nooit tegenover iemand eene stemming te koesteren, die hij niet kon rechtvaardigen; en al wie bekend is met den maatschappelijken toestand van Nieuw-Engeland tusschen 1850 en 1860 zal het hoogst waarschijnlijk vinden, dat hij zeer goede gronden voor zijn gevoel had. Verklaarde hervormers werden toen met minachting behandeld. Niet alleen mannen als Garrison, wien niemand in »gezelschap" kende, maar mannen als Phillips, wien iedereen kende, werden in den maatschappelijken ban gedaan. Charles Sumner, de lieveling der samenleving, een orthodox man, werd buiten de wet gesteld, op straat geslagen, vermeden, uit fatsoenlijke kringen gebannen, alleen omdat hij tegen de slavernij was. Al de hooghartigheid en bedaardheid, al de kracht der familiebanden en der persoonlijke onberispelijkheid van Channing waren noodig om hem voor maatschappelijke en kerkelijke geringschatting te bewaren. Zij bewaarden hem niet voor onhartelijkheid, verdenking en laster onder de »broeders." Nooit ontving hij van de stadsbestuurders eenig teeken van waardeering in den vorm van eene uitnoodiging voor hunne feesten. Parker voegde bij de ergste zonden dezer mannen nog die van theologische ketterij. Hij was een Garrison, een Sumner, een Channing te zamen; en hij was gevaarlijker voor de achtbaarheid van Boston dan een hunner, omdat hij een »ongeloovige" was, en een ongeloovige onder de Unitariërs, die de heerschende sekte uitmaakten. Hij bracht den godsdienst der kerken in een slechten reuk.

Digitized by Google

En hij deed dat elke week, op zondag — niet door een blad uit te geven, dat fatsoenlijke menschen niet lazen; niet door eene feestrede te houden bij voorkomende gelegenheden, maar — door evangelische toespraken, eens om de zeven dagen, tot twee of drie duizend menschen, waarvan dan een verslag in de nieuwsbladen kwam. Hij was een voortdurende doorn, een Nessus-kleed, dat niet afgelegd kon worden, een lastig man, dien men niet kon ontwijken. Men voelde hem, telkens wanneer hij zich bewoog. Zelfs van zijne zwijgende lippen kwamen bestraffingen; door zijne gesloten oogleden schoot de bliksem heen. Hij werd bemind en gehaat, meer dan hij wist. Gelukkig kon hij zich altijd in zijne lievelingsboeken verliezen of zich aan den boezem der vriendschap vergeten. Zijne beste toevlucht was de gemeenschap met God.

Ten slotte nog een woord over den invloed, dien hij oefende op het verstand zijner hoorders. Men stelt zich hem wel eens voor als een ontkenner, een verwoester van het geloof. Ieder goed onderwijzer moet dat tot op zekere hoogte zijn; elk »ja" werpt eene schaduw van zich af, die dikker is, naarmate dat »ja" meer te beteekenen heeft. Luther had eene zeer negatieve zijde, evenzoo Kalvijn, Wesley, Channing. Alleen een dunne damp geeft geene duisternis noch koude. Al wie afwijkt van aangenomen denkbeelden, zet ze op zij; als hij daardoor uitgedreven wordt, dan veracht hij ze. Voor Parker was de waarheid een open hof, waarin hij zich vrij heen en weer bewoog, zonder twijfel tot ergernis van alle hooghartigen. Wie hem eene enkele maal hoorde, mocht een hevigen schok gevoelen; het kon niet anders, als hij wat teer van huid was. De vrijmoedige spreker uitte zijne gedachten. Er werden vragen opgeworpen, waarop de toevallige hoorder geen antwoord wist; er werden twijfelingen geopperd, die de nieuweling niet in staat was op te lossen, zoodat hij nu ook

Digitized by Google

den spreker verdacht, daarmee geen weg te weten. De opkomende gedachten troffen soms den ongewapenden geest aan eene kwetsbare zijde en wondden hem zoo, dat hij hinkend wegliep, om zijne vrienden tegen die vergiftige tong te waarschuwen. Maar van de andere zijde was er geen meer positief prediker dan hij. Hij bedoelde niet anders, dan het geloof op onwankelbare grondslagen op te bouwen, het uit de aardbeving en den stortvloed te redden, het uit de grijnzende wildernis over te brengen in de veilige stad, het in staat te stellen om door de kracht der wetten van het verstand, liever dan door middel van allerlei steunsels van buiten, staande te blijven. En dat doel bereikte hij volkomen. Waar hij ééne overtuiging omverwierp, stelde hij er vijf voor in de plaats. Hij maakte tien geloovigen tegen één ongeloovige. Wie geregeld naar hem luisterden, voelden den grond van week tot week vaster worden onder hunne voeten; zij werden steeds meer verzekerd van de werkelijkheid der ongeziene dingen en de onwankelbaarheid hunner beste verwachtingen. Hoe kon het ook anders? Overtuiging werkt overtuiging; er kan alleen dan twijfelzucht uit voortkomen, wanneer de overtuiging onzeker is en los in de lucht hangt. Overtuigingen hebben wortels, en wortels moeten een bodem hebben. Parker deed zijn best, om den moerasgrond op te vullen, eer hij begon te bouwen. Slaagde hij soms maar voor een deel, dan was het niet altoos zijne schuld. Hij kon zijn gehoor niet kiezen, zijne hoorders niet dwingen om te blijven, totdat zijn werk geëindigd was. De zaaier is niet aansprakelijk voor den akker en het weer.

In eene preek over »den geestelijken toestand van Boston" lezen wij, als de slotsom van Parkers ervaringen gedurende vier jaren van zijne werkzaamheid aldaar, de volgende woorden:

»Het was gister vier jaren sedert ik hier kwam om tot

Digitized by Google

u te spreken. Ik kwam aarzelend, met tegenzin, met veel wantrouwen omtrent mijn vermogen om te doen wat mij noodig scheen. Ik kwam niet om te sloopen, maar om op te bouwen, hoewel het duidelijk is, dat menige theologische dwaling moet opgeruimd worden, eer eenige groote hervorming van s'menschen toestand kan worden aangevangen. Ik kwam niet om te strijden tegen eenig mensch, tegen eenige sekte of partij, maar om een woord van waarheid en godsdienst te spreken in den naam van God en menschen. Ik was aan geene sekte gebonden, evenmin als gij. Reeds als kind leerde ik, dat er maar één godsdienst is, al zijn er vele theologische stelsels. Ik heb het zoo bij christenen en joden, bij kwakers en katholieken gevonden. Ik hoop, dat wij allen bereid zijn om te huldigen wat in iedere sekte goed is, en terwijl wij het kwade verwerpen, in onzen ijver onze liefde en wijsheid niet te vergeten.

»Toen ik hier kwam, verwachtte ik zeker niet een populair man te worden. Ik had veel gedaan, wat in alle landen iemand gehaat maakt, hoewel in Boston misschien minder dan in eenig ander oord ter wereld. Ik had de populaire theologie van het christendom verworpen, het lage standpunt van zedelijkheid, waarop de maatschappij staat, in het licht gesteld, over het gebrek aan vroomheid in hare natuurlijke gedaante geklaagd. Ik had de kleine, maar eerbiedwaardige sekte, waarin ik opgegroeid was, erg beleedigd. Ik kwam, om op de teekenen der tijden te letten, van een onafhankelijk standpunt, en over de belangrijkste aller onderwerpen te spreken. Ik dacht, dat een veel kleiner gebouw dan dit te groot voor mij zou zijn. Ik wist, dat er een geschikt gehoor zou wezen, maar ik meende, dat het uit weinigen zou bestaan en dat deze spoedig genoeg zouden gehoord hebben en huns weegs gaan.

»Ik weet, dat ik eenige voordeelen boven de meeste gees-

Digitized by Google

telijken bezit: ik ben aan geene sekte verantwoordelijk; geene sekte gevoelt zich verantwoordelijk aan mij; de waarheden, die ik verkondig, rusten niet op de overlevering, op wonderen of iemands gezag, maar alleen op de menschelijke natuur. Ik tracht de natuurlijke wetten te prediken, waaraan de mensch onderworpen is. Ik beroep mij op de geschiedenis tot opheldering, niet als bewijs; ik ben niet bang voor de wijsbegeerte. Ik ben bereid om een twijfel goed in het aangezicht te zien en acht de rede even heilig als het geweten, het gevoel of den godsdienstigen aanleg in den mensch. Ik zie in de hedendaagsche wetenschap eene diepe vroomheid. Ik heb den volmaakten godsdienst pogen in het licht te stellen, den idealen godsdienst der menschelijke natuur, de vrije vroomheid, de vrije goedheid, de vrije gedachte. Dat noem ik christendom, in navolging van den grootsten man ter wereld, die zelf het predikte; maar ik weet, dat dit nooit het christendom der kerken was, in geen enkelen tijd. Ik heb dezen godsdienst trachten te leeren en op de behoeften van dezen tijd toe te passen. Deze dingen geven mij zeker eenig voordeel boven de meeste andere predikanten. Over de nadeelen, die mij persoonlijk betreffen, behoef ik niet in het openbaar te spreken: alleen enkele, die uit mijne positie voortvloeien, moeten met een enkel woord worden aangeduid. De muren van dit gebouw, de herinneringen, er aan verbonden, zijn niet bijzonder stichtelijk; in dit opzicht moeten wij ons geheel op onszelven verlaten. Andere geestelijken kunnen, door hunne geregelde ruilingen, hunne hoorders eene aangename afwisseling bezorgen van inhoud en vorm. Een enkel man, dikwijls gehoord, wordt vervelend en onvruchtbaar; want »niemand kan ons altijd voeden." Ik gevoel, dat dit een groot nadeel is, waaronder ik gebukt ga. Uwe vriendelijkheid en hartelijke toegevendheid doen mij dat hoe langer

Digitized by Google

zoo meer gevoelen. Maar één man kan niet voor twintig gelden.

»Toen ik hier kwam, wist ik, dat ik de menschen ergeren zou. Mijne theologie zou stuitender en radikaler blijken te zijn, dan men dacht; de vrijheid van spreken, die aan de menschen op een afstand behaagt, zou zoo dicht bij niet aangenaam zijn; mijne zedeleer wist ik, dat niet aan allen zou behagen, ook niet aan alle goede menschen. Ik zag in uwe blikken, dat ik niet te ver ging voor uwe sympathie, of te snel om mij te volgen. Ik merkte spoedig, dat mijne hoogste gedachten en mijne vroomste gevoelens het warmst door u werden toegejuicht. Maar toen ik begon, het afgetrokken denken en de mystieke vroomheid in tastbare deugd om te zetten, en wat gij als christelijk geloof hadt aangenomen, in dagelijksch leven te vertolken, toen wist ik, dat ik velen ergeren zou. Het kon niet anders. Toch heb ik een zeer geduldig en getrouw gehoor gehad. Eén ding moet ik in mijne prediking doen; ik moet ernstig zijn. Ik kan hier niet voor u en voor God staan, trachtende vroomheid en deugd te leeren, zonder het vuur te voelen en te openbaren. Hoe grooter het kwaad is, hoe meer populair, des te sterker moet ik het weerstaan, en met des te duidelijker, helderder woorden. Om populair te zijn, behoef ik niet aangenaam, niet geliefd te wezen. Het eenige wat daartoe noodig is, is dit, dat ik de waarheid spreek. Maar laat dat zijn, zooals het is. Gij komt hier week aan week; het is nu jaar aan jaar, dat gij komt, om naar één eenvoudig man te luisteren. Wordt gij arm in uwe zielen? Wordt uw godsdienst arm en laag? Wordt gij minder in menschelijke hoedanigheden? Zoo ja, laat uwe plaats ledig, laat mij spreken tot koude en naakte muren; gaat elders heen en voedt uwe zielen met eene verstandige lijdelijkheid of eene nog verstandiger werkzaamheid. Dat is

Digitized by Google

uw plicht; laat geene genegenheid voor mijn persoon u terughouden dien te volbrengen. Dezelfde theologie, dezelfde vorm past alle menschen niet. Maar is het niet zoo, doe ik u goed, wast gij op in verstand en geweten, in hart en ziel, dan vraag ik één ding: — laat uwe vroomheid natuurlijk leven worden, uwe goddelijkheid menschelijkheid.

HOOFDSTUK XIII.

DE HERVORMER.

Parker kwam te Boston als een theologisch, niet als een maatschappelijk hervormer; maar het leven in de stad bracht hem in zulk eene nauwe aanraking met ellende, misdaad en zonde, dat hij zich er niet aan onttrekken kon. Een hervormer bij instinkt, spoedig in verontwaardiging op de gedachte van kwalen, die hij nog nooit had gezien, bracht de dagelijksche ontmoeting van het kwaad in zijne meest tastbare vormen zijn gemoed in beweging en wekte al zijne geestkracht op. Zijne zwaarste aanklacht tegen den godsdienst was niet het bijgeloof, maar de liefdeloosheid, de onmenschelijkheid.

»Soms," zegt hij in zijn Dagboek, »heb ik in de bosschen het lijk van een arend gevonden, verdroogd, door afgrijselijke wormen bewoond — een stinkend, vuil ding. Eens was het een arend, die zich statig ten hemel verhief, de speelnoot van den bliksem en het zinnebeeld van den donder; nu is

Digitized by Google

het een karkas. Zoo vindt de reiziger in de Sahara een dooden kameel, vel en beenen en magere spieren, door den heeten wind der woestijn heen en weer geschud. Eens was hij een schip der woestijn, voedsel in zijn pakzadel en water in zijn lichaam dragende. Wat hielden de kinderen van den kameel! Nu is hij dood en zonder waarde; het eenige wat hij noodig heeft, is eene begrafenis; zijne tanden steken lang en nutteloos en droog uit zijne rotte lippen. Maar krankzinnige menschen stonden er bij en zeiden mij, dat de doode kameelen nog de eenige schepen der woestijn waren, en dat de donder van den hemel in de klauwen van den arend verborgen was. — De geestelijken laten de dwalingen (leugens), dwaasheden en zonden van den tijd aan zichzelf over en gaan eerst voort in den ouden sleur en dan over tot mysticisme. Zij maken de zonde (dat is een feit) tot een beginsel en leeren eene *theorie van slechtheid*; b. v. zij verklaren, dat er geene »hoogere wet" is, rechtvaardigen de slavernij en de wet op de voortvluchtige slaven, prijzen de zonden van hooggeplaatste menschen."

Als wijsgeer was Parker een optimist. Zijn geloof in den oneindigen God, »Vader en Moeder beiden," maakte hem dat.

»Optimisme," zegt hij in zijn Dagboek, »is de *vroomheid der wetenschap*. In de wereld der schepselen, die hun instinkt volgen, is slechts zooveel vatbaarheid voor pijn, als noodig is om de bewaring van het leven en het lichaam te verzekeren. De honger is geen kwaad, maar alleen een krachtige prikkel om den leeuw en den luiaard aan te sporen, hun werk te doen. Niet anders is het met de menschen. Neem de gansche wereld bijeen, het gansche geslacht; dan is zonde eene aandrift tot deugd. Wroeging, tekortkoming, uitwendige rampen, voortkomende uit slavernij, oorlog, onmatigheid, armoede enz. — al het lijden van het menschdom is juist geschikt

Digitized by Google

om het menschdom wakker te maken en aan het werk te zetten voor een grooter goed. De treurige gevolgen van armoede, bedelarij enz., al dat lijden wekt de menschen op om te arbeiden, liever dan van honger om te komen, en om eene eenvoudiger levenswijze te bedenken. Als dat gelukt, dan zal het leven meer genoten worden en zal er meer welvaart zijn. God is een liefderijk Vader, niet een teerhartig vader, die zijne kinderen bederft."

Maar Parker was geen trage optimist, geneigd om stil te zitten en de voorzienigheid te laten werken. Hij geloofde in het geweten als een machtig werktuig in de hemelsche huishouding, in zijn eigen geweten als een belangrijk rad in de machine, en hij zorgde er voor, dat het in orde bleef. Hij had weinig geloof in eene voorzienigheid, die den mensch buitensloot, in een levenden God, wien het onverschillig was of zijne verhevenste eigenschappen in hunne verhevenste gestalte met hem meewerkten of niet; in een goddelijken wil, die alleen onder den grond werkte, door chemie, zwaartekracht, physiologie. Zijn God was menschelijk en deed zich door middel van de menschheid gevoelen; zoo was zijn optimisme eene bezielende kracht, die van zelf uit zijn vroom gemoed opwelde.

»De mensch begint met te zeggen: *het goede.* Het valt hem hard zichzelf te vergeten; daarom zegt hij: *het goede en ik.* Dat doet uitnemende diensten; nu gaat hij voort, zeggende: *ik en het goede.* Dit bevalt nog beter, en hij eindigt met te zeggen: *ik, zonder het goede of daartegen.* Zoo gaat hij naar den duivel, en heel spoedig ook. God heeft een welbehagen in hem, die zegt: *het goede.*"

Wij willen thans de denkbeelden van Parker leeren kennen over de voornaamste hervormingen van zijn tijd, door eenige uitspraken uit zijn Dagboek en zijne brieven van verschillende

Digitized by Google

dagteekening bijeen te voegen. Zijne denkbeelden veranderden hieromtrent in den loop der jaren weinig.

DE SABBAT EN DE ZONDAG.

In 1848 barstte de beweging los tegen de handhaving van den joodschen sabbat in de christelijke maatschappij, eene beweging, die reeds eene geruime poos aan den gang was, in den vorm van eene oproeping voor eene anti-sabbat-vergadering, door Garrison opgesteld en onderteekend door vele hoofden der hervorming, waaronder Parker. Het doel, dat hij zich voorstelde, was, den zondag aan zijne ware beteekenis te doen beantwoorden, als een dag van geestelijke ontspanning, verbetering en vreugd, de afschaffing van strafwetten, die onschuldige, weldadige en zelfs noodzakelijke overtredingen der oude Mozaische instellingen als eene misdaad veroordeelden, en de uitbreiding der vrijheid van geweten tot menschen van allerlei geloof De vergadering kwam in Maart bijeen en liep uit op een uitgebreid vlugschrift, waarvan het belangrijkste deel van Parker afkomstig was en de denkbeelden bevatte, die hij twee maanden te voren in eene preek over dat onderwerp uiteen gezet had. Het was te gematigd van toon om de vergadering te bevredigen, die voor een groot deel uit de ergste radikalen bestond, maar te vrijzinnig om zelfs de liberale gemeente van Boston te voldoen. De volgende voorstellen maakte Parker voor de vergadering gereed:

1. Het is ons plan niet, de zedelijke overwegingen of bewijzen te verzwakken, waardoor de christenen er toe komen om den zondag aan de godsvereering te wijde

Digitized by Google

en aan pogingen om hun wasdom in vroomheid te bevorderen.

2. De geschiedenis en de ervaring leeren ons, dat de gewoonte om één dag in de week aan het bijzonder werk van geestelijke beschaving te wijden, zeer gelukkige vruchten heeft gedragen.
3. Wij wenschen alle hinderpalen weg te nemen, waardoor de menschen tot nog toe verhinderd worden om het meest christelijk gebruik van den eersten dag der week te maken.
4. Wij beschouwen de bijgeloovige denkbeelden omtrent den oorsprong der instelling van den zondag, als een dag die aan godsdienstige doeleinden gewijd moet worden, als den voornaamsten hinderpaal voor een nog vruchtbaarder gebruik van den dag.
5. Wij zouden het betreuren, als de zondag aan *arbeid* of aan *vermaak* werd gewijd; want, al houden wij alle dagen voor even heilig, toch meenen wij, dat de gewoonte om één dag in de week alleen aan geestelijke ontwikkeling te wijden nog van groot belang voor het menschdom is.
6. Als christenen en menschen betreuren wij en verklaren ons tegen alle pogingen van regeeringen om over de gewetens der menschen te heerschen.

Deze voorstellen werden niet aangenomen, maar wel die van Garrison, die veel radikaler waren. Twee maanden vroeger schreef Parker in een brief: »De Anti-sabbat-vergadering moet niet in een Anti-zondag-vergadering ontaarden; verre van dien. Mij dunkt, wij kunnen den zondag tienmaal meer waard maken dan hij nu is, als wij alleen maar den onzin wegruimen, die er mee verbonden is. Ik ben altoos eenigszins bang

Digitized by Google

geweest voor eene reactie van de drooge, stijve, joodsche manier van zondagviering, tot een laag, alledaagsch, stoffelijk, zinnelijk of louter geldmakend misbruik van den dag. Maar als wij onzen slag slaan, kunnen wij den duivel uitwerpen, zonder de hulp van Beëlzebul in te roepen. Het verleden is altijd zwanger van het toekomende. Het aanhangig vraagstuk is: het verleden te verlossen. Wordt de zaak wetenschappelijk behandeld, dan is de arbeid licht, de verlossing natuurlijk en de kleine is geboren; maar, wordt de zaak niet wetenschappelijk behandeld, dan duurt de arbeid lang en zwaar, dan is de verlossing onnatuurlijk en de smart hevig. De arme oude dame moet vele pijnen doorstaan en zal er misschien bij omkomen; en het kleine monster, dat zoo ter wereld komt is dan in een droevigen toestand en zal het zijn gansche leven betreuren, dat hij zijne moeder vermoord heeft. Nu komt het mij voor, dat wij den sabbat van een gezonden zondag kunnen verlossen, die zich herinneren zal, dat hij van joodsche afkomst is, maar tevens, dat het menschdom zijn vader is, en terwijl hij voor het menschelijk geslacht arbeidt, nooit een grooten mond zal opzetten tegen de moeder, die hem ter wereld bracht. Maar wordt de zaak eenige jaren uitgesteld, dan geloof ik, dat er gevaar is voor de gezondheid, zoowel van de moeder als van het kind.

MATIGHEID.

Even gematigd als zijne denkbeelden over den sabbat, waren die omtrent de matigheid. In zijn geheim Dagboek komen talrijke en tot in bijzonderheden afdalende studiën omtrent de onmatigheid voor. Hij maakte die studiën overal, in Noord- en Zuid-Europa, in Engeland en Amerika. Hij

Digitized by Google

stelde belang in het vraagstuk uit een staathuishoudkundig, een zedelijk, een maatschappelijk, een ethnologisch en nationaal oogpunt. Zelf was hij een matig man; hij onthield zich van wijn, totdat zijne geneesheeren dien aanraadden als geneesmiddel. In zijn Dagboek lezen wij, bij 26 Jan. 1846:

»Vandaag kwam iemand uit Boston, om in mijne tegenwoordigheid de matigheidsbelofte te teekenen. Hij had er twee bij zich. Ik gaf hem eene gouden pen om zijn naam te zetten en voegde den mijnen er bij."

Hij verhaalde dikwijls in preeken vreeselijke dingen van de onmatigheid. De »dronkaard-makers," zooals hij de slijters van sterke dranken noemde, kregen hun deel van zijne verpletterende aanklacht. Hij waarschuwde tegen den »duivel van het gedisteleerd," deed zijn best om hem zwart te teekenen en te verbannen. »Gij ziet menschen op straat gaan, geheel in brand, sommigen reeds half verbrand, anderen met eene verteerde ziel; alleen de sintels van den mensch zijn nog over — de muur van het gebouw, en deze staat te wankelen en te beven, op het punt van om te vallen. Wie uwer heeft niet een zijner betrekkingen, althans een vriend, in dat verterend vuur verloren?" John Pierpont, de strijder voor de matigheid op den Bostonschen kansel, had tot het laatst zijne sympathie; en de menschen, die hem uit Holles-straat verdreven, omdat hij preekte tegen het kwaad, waarvan zijne rijke gemeenteleden leefden, ontvingen van hem eene kastijding, die zij nooit vergaven of vergaten.

In den winter van 1850 tot 51 was in den naburigen staat Maine eene wet tegen het gebruik van sterken drank uitgevaardigd. Hij zegt daarover in zijn Dagboek het volgende: »Reeds lang geleden bracht men het beginsel in toepassing, hoewel het misschien niet erkend werd, dat het publiek al wat doodelijk of gevaarlijk is voor de gemeente, zou vernie-

Digitized by Google

tigen. Zoo mag niemand een »gevaarlijk dier" houden. In Frankrijk, en misschien in alle landen, wordt onzuiver vleesch door de regeering verbeurd verklaard. Werktuigen voor dobbelen, voor bedrog enz. zijn ook *contrabande in vrede.* Aan verdachte personen worden in oorlogstijd de wapenen ontnomen. Dat alles is hetzelfde beginsel. In Ohio is eene partij — ik hoop eene groote — die alleen voor *afschaffers* stemmen zal. Indien Maine, een enkel geslacht lang, hare tegenwoordige wet kan handhaven, zal het uitnemende vruchten voor den staat dragen. De wet schijnt eene inbreuk op het recht van personen; ja, maar om de rechten van allen te beveiligen. Mij dunkt, dat wijn goed is, ook bier, rum, brandewijn en dergelijke, als het goed gebruikt wordt. Mij dunkt, dat de afschaffers gelijk hebben in hunne toepassing *voor dezen tijd,* maar ongelijk in hun beginsel. Ik gelooef, dat het bij onderzoek blijken zal, dat, als andere dingen gelijk staan, menschen, die in het maatschappelijk leven een matig gebruik van opwekkende dranken maken, langer leven en een gezonder ouderdom hebben, dan afschaffers. Ik weet dit niet, maar geloof het. Ik houd wijn voor den besten der opwekkende dranken. Maar ik meen ook, dat negen tienden van den gebruikten alkohol misbruikt worden. Het kwaad is zoo ontzettend, zoo openbaar, zoo algemeen, dat het de plicht van den staat wordt voor zijne burgers te zorgen, de plicht van het geheel om te waken over zijne deelen. Als mijn huis in brand raakt, worden de klokken geluid, de buren saamgeroepen, de spuiten aangevoerd en water uitgestort, totdat mijn zolder een moeras is. Ben ik goed verzekerd, dan geef ik niet om den brand en beweer, dat mijne rechten geschonden worden door de spuitgasten en hun water. Maar zij zeggen: mijnheer, gij zoudt maken, dat de geheele stad verbrandde."

Ziedaar de leer van Parker over dit belangrijk onderwerp.

Digitized by Google

Zij is niet oorspronkelijk. In den mond van enkelen zou zij dweepachtig klinken van hare praktische zijde en hol van de wijsgeerige; maar uit zijn mond klonk zij anders. Zijne ernstige menschenliefde verhinderde hem evenzeer om koel als om warm te zijn. Hij beschouwde het physiologisch vraagstuk als wijsgeer, het maatschappelijk kwaad als mensch. Het voornaamste was voor hem, wat onmiddellijk in betrekking stond met des menschen zedelijk heil. In dat opzicht kende hij geen twijfel. De vraag, waarover niet te twisten viel, was de plicht der sterken om de zwakken te helpen, van de gezonden om de kranken te herstellen, van de wijzen om de onkundigen te onderrichten. Wanneer de regeering het geweten en het verstand van het volk vertegenwoordigt, dan is, voor zijn praktisch begrip, de zaak dood eenvoudig. Doet de regeering dit niet, dan is het de taak van den hervormer, haar zoo te verbeteren, dat het anders wordt. Parker was een *realist*, geen *doctrinair*, geen *sentimentalist*. Hij had geen geneesmiddel voor alle kwalen; hij kon niet aan een leiband loopen, maar was gereed om van het eene standpunt ten opzichte van een vraagstuk tot een ander over te gaan, naarmate de kansen van den strijd veranderden. Zijn beginsel was, den slag der menschenliefde te winnen op het veld der feiten. Een nieuw feit deed hem eene nieuwe houding aannemen.

DE OORLOG.

Ziehier, hoe Parker dacht over de vraag, die in Amerika veel besproken werd, of een christen zich mag verweren:

»Ik volg daarin, wat mij toeschijnt als *het licht der natuur*. Mij dunkt, dat men in deze te veel nadruk legt op de meening van Jezus. Hij onderstelde, dat de wereld spoe-

Digitized by Google

dig een eind zou nemen en het koninkrijk der hemelen welhaast zou worden opgericht. Daarom beveelt hij zijnen volgelingen »den booze niet te wederstaan," niet alleen, hem niet met geweld te wederstaan, maar *dien het geheel niet.* Zoo ook vermaant hij hen, »niet bezorgd te zijn voor den dag van morgen." Deze vermaningen werden, naar mijn inzien, gegeven in den *volstrekten zin* der woorden, en zouden goed te pas komen in eene wereld met geene toekomst De dag was »nabij," wanneer de Zoon des menschen met macht en heerlijkheid komen en vergelden zou al wat in liefde gegeven was, en het eeuwig leven daarenboven. Maar de Zoon des menschen (of God) zal de vreeselijkste soort van geweld gebruiken (Matt. XXV: 31—46). De menschen mochten geene wraak nemen of zelfs het kwade wederstaan; zij behoefden niet te denken aan de verdediging, waartoe zij voor den rechter zouden geroepen worden; alles zou voor hen geschieden door eene bovennatuurlijke macht. Als dit zoo is, dan kan ik, met al mijn eerbied voor Jezus' karakter en mijne waardeering zijner algemeene beginselen van zedelijkheid en godsdienst, zijn regel van gedrag in dit opzicht niet aannemen. Toch meen ik, dat men negen malen zijne toevlucht tot geweld neemt tegen eene, wanneer het noodig is. Ik heb nooit gepreekt tegen de leer der niet-verweerders, maar dikwijls tegen het buitensporig geweld in den staat, de kerk, de gemeente, het huisgezin. Mij dunkt, dat er gevallen kunnen voorkomen, waarin het mijn plicht zou zijn, geweld met geweld te keeren, zelfs door iemand het leven te ontnemen. Betere menschen dan ik denken er gansch anders over, en ik eerbiedig hunne nauwgezetheid, maar moet door mijn eigen geweten bestuurd worden en, tenzij ik anders worde ingelicht, zal ik geweld gebruiken, zoo het noodig is, om een vluchteling te helpen."

Digitized by Google

Ziedaar Parkers algemeen beginsel. Wat den oorlog in het bijzonder betreft, zoo beleedigde hij het reusachtig onderwerp meer dan dat hij er een forschen aanval op deed. Hij was bijzonder nauwkeurig in zijne onderzoekingen omtrent den oorlog: de kosten, die hij met zich bracht, het onderhoud der legers, het levensverlies, de natuurlijke en zedelijke gevolgen voor de maatschappij, òf verstomping en verdierlijking, òf opwekking en veredeling; het aandeel van den oorlog in den vooruitgang van het menschdom, zijne onvermijdelijkheid, de mate van schuld, die hij met zich brengt, de waarde der deugden, die hij aankweekt. Zijne onderzoekingen strekten zich zelfs uit tot de sterkte van het kanon en de gewone hoeveelheid van krijgsbehoeften, die de regeering voorhanden had; doch hij gaf geen regel voor ieder geval. Zonder twijfel achtte hij den oorlog nu en dan te rechtvaardigen en zelfs weldadig en zedelijk onvermijdelijk. Een brief aan Charles Sumner, na het lezen van zijne heerlijke redevoering over »de ware grootheid der volken", stelt zijn zedelijk standpunt hieromtrent nog duidelijker in het licht. Na het uitspreken zijner dankbaarheid voor de herhaalde lezing, vervolgt hij aldus:

»Boston is eene wonderlijke stad; het publiek is daar een wanhopige tiran, en zelden durft iemand van de voorschriften der publieke meening afwijken. Ik ken de verwijten, welke gij reeds ontvangen hebt van uwe vrienden, die thans misschien uwe vijanden zullen worden. Ik heb allerlei beweegredenen aan u hooren toeschrijven en weet, dat gij aanvallen verduren moet van menschen, die op een laag zedelijk standpunt staan, die alleen bij hunne partij kunnen zweren en van de publieke opinie leven. Kerk en staat zijn beiden gereed om den oorlog aan te gaan, hoe onrechtvaardig ook, indien een stukske grond daardoor aan het nationaal gebied

Digitized by Google

kan toegevoegd worden. De grootsche beginselen van het christendom, de echte woorden van Christus, worden bijna geheel vergeten. Weinigen durven een duimbreed verder gaan dan de publieke opinie. Ik dank u, a hartelijk, dat gij de rampen van den oorlog, zijne nutteloosheid en verkwisting, zoo goed hebt uiteengezet. Het gerucht, dat men over u maakt, toont duidelijk, dat gij den spijker op den kop hebt geslagen. Ik ben blij, dat het »artillerie-park" op u losgebrand heeft. Laudari a viro landato (door een geprezen man geprezen te worden) wordt iets waard geacht; en zoo ook is het een groote lof, door sommige menschen berispt te worden. Ik hoop, dat gij eene rijke belooning zult vinden in de zekerheid, dat gij uw plicht hebt gedaan en een dienst aan het menschdom hebt bewezen, enz."

De preek over den oorlog, op 4 Jan. 1846 uitgesproken, en die over den Mexikaanschen oorlog van 25 Juni 1848, laten geen twijfel over omtrent de richting, die Parker tegenover dit belangrijk onderwerp volgde.

DE DOODSTRAF.

De vaste overtuiging, die Parker omtrent de doodstraf had, sprak hij zonder nadere toelichting uit; misschien niet dikwijls, maar met nadruk. Wij lezen daaromtrent in zijn Dagboek het volgende:

30 Mei 1845. De anti-doodstraf-meeting bijgewoond, — niets merkwaardigs, maar een teeken van den tijd. Spoedig zal deze zonde van gerechtelijken moord voorbij zijn.

30 Aug. 1850. Van morgen werd, op bevel van den gouverneur van Massachusetts, Dr. John White, Webster, professor in de chemie en mineralogie, opgehangen op de gevangenisplaats

Digitized by Google

te Boston, vijf minuten na half elf. Dit is de tweede uitvoering der doodstraf te Boston binnen den tijd van weinige jaren; en het is eene vreeselijke zonde — dunkt mij — zoo het leven te ontnemen aan een mensch, die geheel in onze macht is. De wetten worden even goed op den armen neger als op den welopgevoeden en aanzienlijken professor toegepast; maar ik denk, dat wij niet lang meer zullen voortgaan met alzoo menschen te dooden, omdat zij een mensch gedood hebben.

GEVANGENISSEN.

Op Zaterdag-avond, in Juni 1846, schreef Parker uit West-Roxbury den volgenden brief aan Charles M. Ellis:

Waarde Charles. — Ik moet u weer een paar minuten lastig vallen. Kunt gij een afschrift voor mij krijgen van het laatste Juni-verslag van de Commissie voor de stads-gevangenissen, verbeterhuizen enz.? Kunt gij dan ook te weten komen, hoe vele personen van Boston naar de staatsgevangenis gezonden zijn, van 9 Juni 1845 tot 9 Juni 1846, en de termen van hun vonnis? Ik wensch deze zaak nauwkeurig te weten. Wie kan mij de verhouding der recidivisten in de staatsgevangenis zeggen? Gij zult het gebruik, dat ik van de inlichting denk te maken, in de preek zien over »de verloren klassen te Boston."

De preek, waarvan hier gesproken wordt, bevatte de stof voor een aantal verslagen en droeg den stempel van eene innige en verstandige menschenliefde. Wij voegen er bij, dat Parker, terwijl hij het gevangenisstelsel met zijn gansche hart als wreed en dom veroordeelde, toch niet ingenomen was met hetgeen men daarvoor in de plaats wilde stellen. Toen de

Digitized by Google

verbeteringsschool te Westborough werd geroemd, twijfelde hij. Hij noemde haar eene »school van misdaad", en had geen spijt, toen hij hoorde, dat zij afgebrand was. Dit was geheel in overeenstemming met zijne denkbeelden over hervorming. Het in de plaats stellen van een schoonschijnend kwaad voor een onverbloemd kwaad, gaf hem geen troost. De opvoeding van het menschdom was de hoofdzaak; en dat was eene zaak van studie, waarin goede zoowel als slechte menschen zich vergissen konden. Beminlijkheid was geene verschooning voor dwaasheid.

DE VROUW.

Onder dit opschrift kunnen wij slechts in algemeene trekken eenige aanduidingen geven van Parkers denkbeelden over enkele moeilijke vragen, die de meesten kunnen opwerpen en weinigen beantwoorden en niemand nog kan beslissen, omtrent het geluk en welzijn der vrouwen. Dat hij den oorspronkelijken aanleg der vrouw zoo hoog als iemand stelde, haar een even aanzienlijken rang onder de menschen toekende, evenveel van haar verwachtte, eene even volledige vrijheid en eene even degelijke opvoeding voor haar verlangde; dat hij even onbepaald haar recht erkende op maatschappelijke en burgerlijke voorrechten, even schitterende uitkomsten te gemoet zag van hare deelneming in de werkelijke belangen van het leven, behoeft nauwelijks gezegd te worden. De bewijzen daarvoor zouden, indien het noodig ware, uit gedrukte en ongedrukte preeken kunnen worden bijeengebracht. Maar evenals in andere dingen, stelde hij ook hier meer belang in den werkelijken toestand dan in eene mogelijke toekomst. Hij liet zijne luchtkasteelen in de wolken drijven en begon intusschen

Digitized by Google

te graven naar grondslagen, waarop zij veilig konden staan.

Hoe hij de handen aan het werk sloeg om het lot der vrouw te verbeteren, blijkt uit eene circulaire, die hij in 1852 opstelde, tot bescherming van meisjes, die door ijdelheid en ongedurigheid in verzoeking komen. Evenals dit reeds voor jongens geschiedde, wilde hij ook aan meisjes eene tijdelijke woning in de stad bezorgen, haar onderricht doen geven in de beste manier om het brood te verdienen, en eene plaats op het land voor wie het verlangden.

In New-York had men iets dergelijks begonnen, en hij nam er met groote belangstelling kennis van, vooral toen hij hoorde, dat men daar jonge meisjes voor den weg der onzedelijkheid trachtte te bewaren. De zaak der prostitutie trok reeds zeer vroeg zijne aandacht. Zelf reisde hij naar New-York om den stichter dier inrichting te raadplegen.

De rampen, die uit een onnadenkend huwelijk voortkomen, hielden hem ernstig bezig. Naar aanleiding van een ongelukkig huwelijk, waarvan hij getuige was geweest, schrijft hij aan eene bejaarde vriendin: »Bijna de helft der menschen verlangen een man of eene vrouw voor het nut der zaak. De deelhebber is een werktuig, een middel tot het bereiken van verschillende doeleinden. Het hoogste doel is de fatsoenlijkheid. Het lijden dezer personen is als dat van een schoen, die niet past, of de teleurstelling van een slechten koop, of de lastigheid van een hard bed. Ik heb voor deze menschen in hunne echtelijke smarten niet veel medelijden. Maar als een edel persoon met de beste bedoeling trouwt en dan tot de ontdekking komt, dat hij geen huwelijk heeft gesloten, dat is een vreeselijk lijden, en dan zijn alle onregelmatigheden van gedrag, uit- en inwendig, te verwachten. De hooge trap van zedelijkheid in Nieuw-Engeland maakt het lijden nog erger; want elders worden de echtelijke *Abschweifungen* geduld, en

Digitized by Google

de teleurgestelde personen vinden eenige vergoeding, althans eenige verzachting, voor hunne langdurige teleurstelling.

»Toch komt het mij voor, dat de inrichting van het huwelijk zeer onvolmaakt is en van alle kanten groote schade aanricht Daar hebt gij de groote ongebondenheid van jonge menschen, door sommigen hun gansche leven voortgezet; dan het onnatuurlijk en gedwongen celibaat van zoovele vrouwen, om niet te spreken van gedragingen, die velen naar het krankzinnigenhuis brengen. Dit alles is onnatuurlijk, is *tegen* de natuur en bestaat alleen ten gevolge van de algemeene dwingelandij, die zoo lang door de sterken over de zwakken is uitgeoefend. Er is ook veel gebrekkigs in onze inrichting van het huisgezin. In vele landen is de polygamie een ruw geneesmiddel tegen het gedwongen celibaat der vrouwen... Nu zullen er altoos edele vrouwen zijn, die weigeren te huwen, niet uit gemis van genegenheid of hartstocht, maar om andere redenen; en zij zullen een gelukkig leven leiden. Er zullen altoos mislukte huwelijken zijn. Er loopt een zwarte streep door alle menschelijke zaken; maar het gedwongen celibaat aan den kant van een aantal vrouwen en het lijden, dat daaruit voortvloeit, zal langzamerhand verdwijnen, zoodra het denkbeeld van hare gelijkheid met den man vasten voet krijgt. Wanneer de vrouw dezelfde rechten van geest, lichaam en stand heeft als de man, dan zult gij in Boston niet meer vijf duizend vijftien weduwen en drie honderd zes en zeventig weduwnaars vinden."

In zijn Dagboek schrijft hij over het huwelijk: »Uit een zielkundig oogpunt zou ik denken, dat de *monogamie* de natuurlijke wet der menschelijke natuur is. Dit blijkt mij ook uit de gelijkheid der seksen en uit de geschiedenis. B. v. onder de Negerslaven bestaat geen huwelijksvorm; alles is vrijwillig; maar scheidingen komen bijna nooit voor. Zoo is het

Digitized by Google

ook bij de Noord-Amerikaansche Indianen, b. v. de Osages, die niets daarvan weten, hoewel er geene *wet* of *gewoonte* is om het te beletten Als alles vrijer was in het maatschappelijk leven, twijfel ik niet, of het huwelijk zou gelukkiger zijn en de echtscheidingen zeldzamer. Wat al preutschheid bestaat daaromtrent in Nieuw-Engeland!

»Alle huwelijken, die ik ooit gekend heb, of bijna alle, zijn gebrekkig. Als ik het wel heb, kan een volmaakt en geheel huwelijk alleen plaats hebben tusschen gelijken of althans gelijken in waarde. Nu gebeurt het dikwijls, dat de partijen zeer ongelijk zijn, de eene volstrekt niet het equivalent van de andere. Daardoor zijn zij maar gedeeltelijk gehuwd en raken elkaar slechts in een of ander opzicht aan. Ik ken een man, wiens vrouw geen hartstocht heeft, genoeg gevoel; maar zij haat het hartstochtelijk deel van het huwelijk. In dit opzicht is de man dus niet gehuwd. Het is evenzoo met het verstand, de genegenheid, de welwillendheid enz. Een man of vrouw, die niet goed gepaard is, zoekt onrustig de andere helft. Voor de meesten is het huwelijk een band, voor weinigen een genot. Voor eene doffe natuur is dit gemakkelijk; zij verlangt te slapen, en slaapt. Maar voor eene groote, werkzame ziel moet het een vreeselijk kruis zijn. Een man trouwt eene vrouw, die boven hem staat; hij kan haar niet dragen; zij verlangt sympathie, en vindt zij die niet, dan vergaat dat deel harer natuur, dat niet gesteund wordt, en bederft de rest. Vindt zij die wel, dan is, in dat opzicht, haar wettige man niet de ware. Dat gebeurt."

Ziedaar de hoofddenkbeelden. Ze zijn duidelijk; ze getuigen van gezond verstand, maar missen die zedelijke verheffing, waardoor de geest van Parker zich in den regel onderscheidt. Hij wordt als 't ware neergedrukt door zijne sombere gedachten. In alles wat hij elders van het huwelijk

Digitized by Google

zegt, blijft hij even laag bij den grond. Het eenige licht, dat nu en dan door de nevelen heenbreekt, is zijn geloof in God en den mensch, en het vertrouwen, dat ons geslacht zijn weg zal vinden uit de diepte naar boven.

Over de echtscheiding sprak hij zich niet uit, vooral omdat de groote staten van Amerika juist bezig waren, hunne wetten daaromtrent te veranderen. Veel tijd heeft hij besteed om menschen, die scheiden wilden, weer tot elkaar te brengen; maar het is hem slechts ééns gelukt. Het eigenlijk overspel achtte hij niet de eenige schending van het huwelijk. Eens drong hij aan bij de wetgevende macht om doorgaande dronkenschap tot eene reden van scheiding te maken, als de beleedigde partij het eischte. Maar de ware opvatting van het huwelijk, en dus ook van de echtscheiding, meende hij, kan alleen het gevolg zijn van eene langzame, maar geheele omwenteling in de denkbeelden omtrent de vrouw. Hij hoopte, dat men allengs aan de lijfeigenschap der vrouw ontgroeien zou.

Ook over het stemrecht der vrouw sprak hij weinig. Er was in zijn tijd nog niet zooveel om te doen als later. Over het algemeen trachtte hij bij anderen het geloof op te wekken in de bekwaamheden der vrouw in alle goede opzichten, en dikwijls sprak hij met geestdrift over het aandeel, dat zij krijgen zou in den verschillenden arbeid, die thans alleen door mannen verricht wordt. Maar zijn eigen geloof was nog te veel van allerlei omstandigheden afhankelijk. Zoo schrijft hij in 1859 in zijn Dagboek:

»Het is aardig, het verschil op te merken in het praten van mannen en vrouwen, die in dezelfde betrekking staan tot het menschdom en de humaniteit. De vrouwen praten veel meer over nietigheden, en als zij belangrijke zaken behandelen, is het op eene betrekkelijk povere en bekrompen manier. Is dit het gevolg van slechte gewoonten en eene gebrekkige

Digitized by Google

opvoeding? Of komt het van een geheel verschil in de manlijke en vrouwlijke natuur? Indien de helft der leden van den Amerikaanschen senaat uit vrouwen bestond, mij dunkt, dat dan de helft der beraadslagingen (en misschien meer) een zonderling karakter zou dragen."

Wij hebben hiermee het standpunt van Parker tegenover de emancipatie der vrouw zoo nauwkeurig mogelijk in het licht gesteld. Als hij nu leefde, zou zijn geloof in het beginsel, evenals in andere dingen, tegen zijne twijfelingen omtrent bijzonderheden in de uitvoering opwegen. Zijn vertrouwen op de herscheppende kracht der vrijheid, of der menschheid in een toestand van vrijheid, was te volkomen en zijn geloof in de toekomst te oprecht om voor bezwaren terug te deinzen, die misschien samenhingen met een voorbijgaanden toestand van maatschappelijke ontwikkeling. Dit is zeker, dat de vrouwen in hem immer een kampvechter zouden gevonden hebben, bereid om elk harer natuurlijke rechten te verdedigen. Hij zou altoos meer dan een partijganger geweest zijn, maar nooit minder dan een vriend.

Aan het slot dezer schets van Parkers denkbeelden over de maatschappelijke vraagstukken, die in zijn tijd aan de orde waren, herhalen wij, dat hij het als zijne roeping beschouwde, eene *theologische* hervorming tot stand te brengen. Daartoe voelde hij zich geneigd door de richting van zijn geest en zijn hartstocht voor boeken. Hij was een onderzoeker en een denker, toegerust met eene verwonderlijke vatbaarheid om de gedachten van anderen in zich op te nemen, zich toe te eigenen en dan in een veel eenvoudiger vorm weer te geven. Hoewel geen wijsgeer in de wetenschappelijke beteekenis van het woord, bezat hij de gave om de zedelijke strekking der denkbeelden voor zijn doel te gebruiken, en was

Digitized by Google

daardoor in staat om anderen in de wijsgeerige wereld voor te gaan. Hij behandelde de denkbeelden, alsof het levende machten waren, en ging hun invloed na met de levendige belangstelling van een toeschouwer in een worstelperk, of liever, met de hartstochtelijke geestdrift van een meester in het dobbelspel. Zijn vertrouwen op de herscheppende kracht van eene goede theologie was onwankelbaar. Hij geloofde met zijn gansche hart, dat, zoo de theologie der Roomschen en Protestanten — met andere woorden, der »christelijke" kerken — kon uitgeroeid worden, en juister denkbeelden omtrent God en des menschen betrekking tot hem daarvoor in de plaats gesteld konden worden, de maatschappij de verandering in al hare vertakkingen gevoelen zou, van de regeering af tot het huiselijk leven; dat ieder onrecht dan hersteld zou worden, ieder kwaad uit den weg geruimd, elke dwaling verbeterd, elke smart opgeheven. Daarom hing zijne belangstelling in de maatschappelijke hervormingen, die wij noemden, aanvankelijk samen met zijne belangstelling in de theologie; de waarde zijner theologische denkbeelden werd daardoor in het licht gesteld; het was eene toepassing van zijne wereldbeschouwing op de hijzondere belangen der gemeente.

In zoo verre dus was Parker geen staatkundig hervormer, geen hervormer zooals Garrison of Phillips, Wilberforce of Clarkson, George Thompson of John Howard — mannen, die zich wijdden aan eene bijzondere zaak, die daarvoor hun tijd, hun geld en hunne talenten overhadden, die daarvoor streden, zich daarvoor opofferingen getroostten, bereid waren daarvoor te sterven. Zijne belangstelling in de zaak der matigheid, des vredes, der opvoeding, der afschaffing van de doodstraf, der redding van verwaarloosde meisjes, hield hem niet van zijne studie af, bracht hem niet in dagelijksche aanraking met mannen van zaken, deed hem geen boek, minder uit den vreemde

Digitized by Google

ontbieden, hield hem niet dag en nacht bezig. Daartoe was de tijd nog niet gekomen. Toen hij kwam, was hij klaar. Zijne hervorming der theologie had, in den grond, de hervorming der maatschappij ten doel, en toen de maatschappij luide kreten om hulp deed hooren, had hij een open oor en hart.

Den geest, waarin hij trachtte te arbeiden, vinden wij uitgedrukt in de volgende dichtregelen, voorkomende in het Dagboek van 1849:

Vader! ik vraag om rijkdom noch om roem,
Al kon hun glans mijn ijdle jeugd bekoren.
Ik sidder niet, dat men mij smade of doem';
'k Moge, onbemind, alleen mij zelv' behooren,
Doch schenk me, o Heer! gevoel voor recht en plicht;
Verleen mij voor uw waarheid heldere oogen;
't Geloof eens mans, dat duister maakt tot licht;
Een hart vol liefde en vriendlijk mededoogen.
'k Wensch veel te zijn voor andren. Geef mij macht.
Maak mij tot mond van wie de spraak ontberen;
Laat me oogen zijn voor hem, die woont in nacht;
Geweten hun, die wet noch waarheid eeren;
Den dwaas verstand, den zwakke moed en kracht,
En gids en steun voor wie uw koninkrijk begeeren!

HOOFDSTUK XIV.

DE STRIJD TEGEN DE SLAVERNIJ.

Parker was nooit onverschillig en kon het nooit zijn geweest, omtrent de slavernij, als een onmenschelijk stelsel. Reeds vroeg was zijne aandacht daarop gevestigd, als eene groote fout

Digitized by Google

in de staatsinrichting, als eene vlek op de Amerikaansche instellingen. In 1841 en 43 gaf hij eene preek uit over de slavernij. In 1842 schreef hij aan een vriend: »Misschien stelt gij meer belang dan ik in het welzijn van Latimer" (een voortvluchtige slaaf, wiens rechtsgeding hangende was en in wiens belang de afschaffers der slavernij aandrongen op de openbare tusschenkomst der geestelijken) »en van de slaven in het algemeen. Indien dit zoo is, dan moet het wel eene groote belangstelling zijn. Maar ik wil niet roemen op mijn ijver." Doch eerst in 1845 begon hij zich ernstig met de zaak te bemoeien, toen de slavernij eene rol in de staatkunde begon te spelen en de republiek bedreigde, toen men begon te spreken van de »slavenmacht." In dat jaar is hij bezig met eene statistiek van de zaak in het algemeen. Hij schrijft aan den geschiedschrijver Michelet om inlichting aangaande een werk, waarop hij zich wenscht te beroepen, daar hij eene verhandeling gereed maakt over de slavernij in het Romeinsche rijk. In hetzelfde jaar verzamelt hij feiten omtrent de slavernij in de Vereenigde Staten, hare invoering en vestiging aldaar. Van alle kanten haalt hij bouwstoffen bijeen. De slavernij was de eenige praktische kwestie in Amerika geworden, waarin alle andere vraagstukken opgesloten lagen. Zij eischte praktische maatregelen, en de praktische man verzamelde al zijne krachten om den strijd te aanvaarden.

Om de beteekenis van dien strijd en het aandeel van Parker goed te begrijpen, moeten wij eene korte schets laten voorafgaan van de verschillende tijdperken, waarin hij verdeeld kan worden.

De aanhechting van Texas had plaats in 1844, waardoor een gebied, zoo groot als Frankrijk, als een slavenstaat aan de Unie toegevoegd werd.

De oorlog met Mexico — het eerste gevolg der aanhechting

Digitized by Google

van Texas — volgde in 1846 en werd verdedigd door dezelfde partij, die den eersten maatregel had doorgedreven. De uitslag van dien oorlog versterkte den invloed dezer partij.

De verkiezing van generaal Taylor tot president in 1848 bevestigde de reeds behaalde voordeelen en begunstigde nieuwe plannen voor de feodale veroveringszucht. In 1850 ging de beroemde wet op voortvluchtige slaven door en opende het geheele noorden als een jachtgebied voor zuidelijke meesters, wier slaven naar de staten van het midden en naar Nieuw-Engeland waren ontvlucht. Daniel Webster was de voornaamste ondersteuner van deze wet uit naam der Whigs. Hij sleepte de rijken en aanzienlijken van Massachusetts mee.

Het bestuur van Franklin Pieree gaf aan de samenzweerders eene gelegenheid om hunne plannen te bevestigen; zij maakten daarvan ijverig gebruik, en zoo openlijk, dat de publieke opinie in het Noorden eindelijk wakker werd en het gevaar begon te vermoeden.

Den 15den Mei 1854 nam de loop der gebeurtenissen eene nieuwe wending door de aanneming der Kansas-Nebraska-wet in het huis der volksvertegenwoordigers, ondanks een hevigen tegenstand van het Noorden. Daar geen dezer landen genoeg inwoners had, om als staat erkend te worden, trachtte men ze, zoo spoedig mogelijk, met allerlei volk aan te vullen. Beide landen werden overstroomd door gauwdieven uit Missouri en kolonisten, toegerust met al wat ter beschaving noodig was en met wapenen om hun eigendom te verdedigen. Er brak een hevige burgeroorlog uit; niemand was meer veilig.

Onder de figuren, die in dezen vreeselijken tijd bijzonder uitkomen, behoorde die van John Brown, de strenge puritein, met wiens zelfopoffering een der tijdperken van de geschiedenis gesloten wordt. Den 3den Mei 1856 sprak Charles Sumner zijne beroemde rede in den Senaat uit, getiteld: »De misdaad

Digitized by Google

tegenover Kansas", welke de voorstanders der vrijheid woedend maakte en een onbeschaamden aanval op hem van Preston Brooks ten gevolge had. Met de uiterlijke teekenen van de beleediging, hem aangedaan, reisde Sumner van Washington naar Boston, vervulde alle harten met medelijden en deed de partij aangroeien, die besloten had dat de slavenpartij bij de eerstvolgende verkiezing zou worden ten onder gebracht. Maar het gebeurde niet Er werd een harde strijd gevoerd tusschen Fremont en Buchanan, waarin echter de laatste, een voorstander der slavernij, de overwinning behaalde en voor eene poos de heerschappij van het kwaad bestendigde. Het werd niet beter vóór 1860, toen Abraham Lincoln aan de macht der slavenhouders paal en perk stelde, maar te laat voor eene vreedzame oplossing van het vraagstuk. De burgeroorlog strafte het Zuiden voor zijne onrechtvaardigheid en het Noorden als medeplichtige.

Bij ieder keerpunt in dezen langdurigen strijd, van het eerste oogenblik tot bijna aan het einde, deed Parker zijn invloed gelden. Zijne stem klonk het luidst; overal was hij tegenwoordig, terstond tot handelen gereed. Hij trachtte allerwege hulptroepen voor den strijd te verzamelen, wijdde zich daaraan geheel, zoodat hij in dezen tijd veel minder boeken uit Europa ontving. Hij doorreisde met verwonderlijken ijver de noordelijke staten, om het volk door voorlezingen op te wekken, waarin hij al de kracht zijner welsprekendheid, redeneerkunst, historische kennis nederlegde. Het veld, dat hij alzoo bearbeidde, reikte tot aan de grenzen van het Zuiden. Eens werden die grenzen overschreden. Thomas Garrett, de beroemde stations-chef van den »onderaardschen spoorweg," [1]) stelde hem voor, eene lezing te

[1]) Een middel om voortvluchtige slaven in veiligheid te stellen.

Digitized by Google

Wilmington te houden (eene plaats, waar de voorstanders der slavernij bijzonder talrijk en hevig waren). Hij zeide hem tevens, dat de onderneming niet zonder gevaar was. Dat was eene verzoeking voor Parker, en terstond was hij bereid. Bij zijne aankomst stonden wachters op de muren, die niet veel goeds beloofden. De zaal, waar hij spreken zou, was vol opgewonden lieden, die hem met boosaardige aangezichten en toornige blikken begroetten. Parker trad op, even kalm, alsof hij in zijne concertzaal te Boston was en kondigde aan, dat hij spreken zou over »Rhode-Island en Delaware, de twee kleinste staten der Unie". Hij begon met eene schildering der beide staten ten opzichte van hunne natuurlijke voordeelen — de ligging, het klimaat, de hulpbronnen, het historisch en staatkundig verleden — alles zoo duidelijk in het voordeel van Delaware, dat de hoorders er verrukt van waren. Nu schetste hij den werkelijken toestand: Delaware arm, zonder eenigen ondernemingsgeest, in verval; Rhode-Island krachtig, rijk, vooruitgaande. Daarop vroeg hij: vanwaar dit verschil? en kwam tot het antwoord, dat de slavernij alle natuurlijke voorrechten van Delaware verijdeld had, terwijl de vrijheid in Rhode-Island alle natuurlijke bezwaren had overwonnen. De lange, zaakrijke redevoering werd tot het einde toe met gespannen oplettendheid aangehoord en maakte een diepen indruk, en in plaats dat er geweld tegen hem gebruikt werd, ontving hij den dank van de vergadering. Zijn ernst ontwapende zijn gehoor. Hij sprak als onderwijzer, niet als partijman. Zijn doel was de waarheid, niet de overwinning.

Van zondag tot zondag weerklonk nu zijn kansel van de tonen van een Israëlietisch profeet. Op ieder regeeringspersoon had hij het oog, vermaande de aarzelenden, waarschuwde de wankelenden, prees de dapperen, onderwees de onkundigen,

Digitized by Google

brandmerkte de trouweloozen, zonder aanzien des persoons, maar met zulk eene juistheid mikkende, dat zijne slagen goed neerkwamen. De geschiedenis dier twaalf jaren zullen wij hier niet verhalen; zij is het best in zijne eigen werken te vinden. Enkele proeven alleen deelen wij mede van de manier, waarop hij werkte op anderen. Ziehier een deel van een brief aan den grooten geschiedschrijver George Bancroft, waaruit blijkt, dat hij eer de vriendschap wilde verbreken dan ontrouw worden aan zijne overtuiging. De brief werd geschreven in 1845, den 18den November.

»... Er is nog eene andere zaak, waarover ik spreken moet, de *opname van Texas als een slaven-staat.* Als lid van het kabinet moet gij invloed op deze zaak hebben. Als *geschiedschrijver* weet gij, dat de slavernij het bederf van Griekenland was en de ondergang van Rome. Als *wijsgeer* weet gij, dat de slavernij alleen gesteund wordt door de slechtste hartstochten van den mensch; zij is thans de *schande* van het geheele volk, de vloek van het Zuiden, dat haar met zulke dwaze redeneeringen eischt. Zij is de ware oorzaak van de geheele ontstemming tusschen het Zuiden en het Noorden... Nu vraag ik, of gij, George Bancroft, de geschiedschrijver der vrijheid, van plan zijt om die provincie in deze republiek te helpen brengen, die de slavernij weer ingevoerd heeft, nadat het arme Mexico haar heeft afgeschaft. Gij hebt mij eens gezegd, dat uwe voorlezing over de Romeinsche slavernij, naar uwe meening, het beste is, wat gij ooit geschreven hebt. Ik geloof, dat weinigen u als schrijver hooger stellen dan ik; maar ik beken, dat ik geene plaats in uwe geschriften ken, welke uwe gedachten over de Romeinsche slavernij overtreft.

»Welnu, indien gij, met die woorden voor oogen en versch in uwe herinnering, de opname van Texas als een slavenstaat kunt gedoogen, daarenboven met die schandelijke constitutie,

Digitized by Google

die Texas aangenomen heeft; indien gij dat kunt doen — wat is dan uwe voorlezing over de Romeinsche slavernij, uwe geheele geschiedenis der vrijheid, wat anders dan eene proeve van welsprekendheid? Ik houd evenveel van edele woorden als gij; maar ook van daden, die daaraan beantwoorden — daarvan nog veel meer. Ik waardeer letterkundige vermaardheid; ik zeg niet, dat ik er naar streef, maar alleen, dat ik een groot schrijver zeer hoog in den rang der menschen plaats; maar ik zou liever willen, dat het nageslacht van mij zeide: als lid der regeering van de Vereenigde Staten, heeft hij zich tegen die regeering verzet in haar plan om een slaven-gebied, zoo groot als Frankrijk, te annexeeren, en ten gevolge van dat verzet zijne plaats in het kabinet opgegeven, liever dan mee te doen aan een afschuwelijk onrecht. — Ik zeg, dat ik liever zou hebben, dat het nageslacht dit van mij zeide, dan dat ik de geschiedenis der Vereenigde Staten beter schreef dan eenig sterveling. Gij zult zeggen, dat ik maar een arm predikant ben, met geene stem in de republiek en geene kennis van staatkundige zaken. Dat is zoo; niemand weet het beter dan ik. Maar ik weet, wat goed is, *volgens de eeuwige wetten van God*, en ik weet, dat de opname van Texas, volgens deze wetten, slecht is. Ik bid u, in deze zaak niet te rade te gaan met die lage populariteit, die zonder verdienste verkregen en zonder misdaad verloren wordt; te handelen, zooals het een wijsgeer betaamt, een man, verrijkt door de wijsheid van het verleden en vol van de beschaving van een edel christelijk leven. Als gij dat doet, dan zullen toekomstige geslachten, ook het tegenwoordig geslacht, uw hoofd met de schoonste eerbewijzen kronen — de toejuiching door goede menschen geschonken aan groote en edele daden. Doet gij dat niet, zijt gij ontrouw aan uwe eigen dappere woorden, en laat gij toe, dat het gebied der slavernij

Digitized by Google

wordt uitgebreid, dus bestendigd, terwijl gij geen woord van manlijk verzet doet hooren, dan moet immers de wereld u wel aanzien als een louter declamateur, een arm sofist, die de kunst verstond om de menigte met fraaie woorden te bekoren en door schitterende beloften de vele vrienden der vrijheid te bedriegen, maar zelf niets meer was dan woorden en beloften? Indien gij uwe eigen geschriften weerspreekt, wat kunt gij dan tegen mij zeggen, als ik uwe boeken verbrand, met de woorden: *hij en zijne boeken zijn hetzelfde* — SCHOONKLINKENDE WOORDEN, MAAR TEN SLOTTE ASCH EN STOF? — Handel slechts, zooals gij geschreven hebt, en uw naam is verzekerd; ja, veel meer dan dat — gij zult de daden van een man hebben gedaan. Men zal schrijven op uw graf: PAR OFFICIO ATQUE OFFICIUM MAXIMUM. Dat zou een schooner grafschrift zijn dan dit: *levis sit terra super terram levem*; en zoo schrijft toch de rechtvaardigheid op menig graf....

Parker had in eene openbare vergadering eene rede gehouden, die door enkelen zijner beste vrienden afgekeurd werd, omdat zij wat al te uitvoerig scheen te zijn in de bewijzen, door hem aangevoerd, en wat al te laag bij den grond, wat den vorm en de uitdrukkingen betrof. Hij schrijft daarover in een brief aan zijne oude vriendin, Miss Stevenson:

»... Ik heb nog eens over de zaak nagedacht en haar uit een onpartijdig oogpunt beschouwd, als een historisch feit. Maar ik ben het volstrekt niet met u eens. Ik ben blij, dat ik zoo gesproken heb; het spijt mij, dat ik enkele dingen heb achterwege gelaten, die ik van plan was te zeggen — dingen, die niemand zouden hebben doen *lachen*, maar aller bloed doen verstijven van afschuw — dingen, die geklonken zouden hebben als de slagen van een strijd-bijl op de deur van een roover. Dat ik juist die woorden heb ge-

Digitized by Google

zegd, die ik toen zeide, op dien tijd, moge *mij* geene eer doen; ik zocht niemand, heb niemand noodig. Het moge mij in ongenade brengen; daarom geef ik niet. Ik ben blij, dat ik het zeide, het *juist zoo* zeide. Ik ging er heen in eene zeer ongewone stemming. Ik was vol verontwaardiging over den lagen geest (zoo scheen het mij toe), die er krachtige mannen toe bracht om stil te staan, om te *zeggen* en niet te doen. Ik voelde, dat ik ze kon opeten en hunne ellendige eerzucht uitspuwen. Ik heb weinig geduld met iemand, die den nek van een neger maakt tot een trap naar roem en macht. Ik houd de meeste menschen voor oprecht. Ik beschuldigde geene tien keeren in mijn leven iemand van huichelarij. Want ik voelde, dat er veel goeds is, niet alleen bij de democratie en de oude Whigs, maar ook daar, waar ik het vroeger niet gezocht had. Ik voelde mij als een Israëlietisch profeet tegenover al de lafhartigen, de nieuwe school zoowel als de oude. Ik ben blij, dat ik *gemeene woorden* voor *gemeene zaken* gebruikte; ik wilde, dat ik gezegd had dat, al was de hel met goede besluiten bevloerd, *de besluiten der staatkundige partijen in het noorden tegen de slavernij te dun, te onoprecht en te huichelachtig waren om zelfs daar op den duur te kunnen blijven.* Dat *meende* ik te zeggen... Ik moet bekennen, dat ik nooit zoo hoog geklommen ben als dien avond, dat ik nooit in zulk een dampkring donderde en bliksemde. Ik dacht niet over zulke woorden; zij *kwamen* van zelf, en ik dank er God voor. Ik hoop, dat ik nooit weer zoo zal behoeven te spreken. Mijne eigenzinnigheid, mijn persoonlijke smaak stonden op den achtergrond; mijne natuur — de natuur der menschheid — en mijn eerlijk bloed spraken in mij, door mij. Ik weet *nu* stellig, dat ik meer en beter sprak dan ooit. *Goede beoordeelaars* zullen u dat niet zeggen; maar als een ander zoo

Digitized by Google

gedaan had als ik, en ik daar stond, gevoelende zooals ik toen gevoelde, dan zou *ik* het u zeggen.

»Ik ben zeer ingenomen met uw brief. De wonden, door eene vriendin mij toegebracht, zal ik dankbaar dragen en altoos de gezegende litteekenen daarvan bewaren. Ga zoo voort. Ik verlang niet op mijne vijanden te wachten, om mij mijne gebreken te zeggen. Gij hebt een inzicht, eene diepte van blik, eene fijnheid van ziel, veel grooter dan ik ooit aantrof, en kunt mij meer helpen dan iemand anders. Behandel mij niet als een klein kind of een meisje, maar als een man, die u het meest liefheeft, als gij hem slaat."

Parker hield veel van formulen, korte, pittige omschrijvingen van een beginsel, die gemakkelijk in het geheugen bewaard konden blijven en lang stof tot nadenken opleverden. Op godsdienstig gebied vatte hij zijne hoofdleer samen in deze drie punten: bewustheid van den oneindigen God, van het onsterfelijk leven, van het eeuwig goede. In de staatkunde kwam even dikwijls zijne korte bepaling der demokratie terug: regeering van het volk, door het volk, voor het volk. Zoo ook bracht hij in den strijd tegen de slavernij zijne denkbeelden in een beknopten vorm, die niet kon misverstaan worden: 1°. de vrijheid kan de slavernij onderdrukken door eene juiste toepassing der wet; 2°. de slavernij kan de vrijheid onderdrukken door eene juiste toepassing der wet; 3°. slavernij en vrijheid kunnen het zwaard trekken en vechten. Met onvermoeide herhaling komen deze beginselen voor in preeken, toespraken, voorlezingen en brieven. De spreker ging daarvan telkens uit en keerde geregeld daartoe terug, ze ontwikkelende, opheldernde, bewijzende, feiten, argumenten en daarop gegronde vermaningen ophoopende, de laatste gebeurtenissen en de jongste voorvallen gebruikende, maar altoos deze vaste

Digitized by Google

formulieren voor aller oogen ophoudende, om de groote gevolgtrekkingen, die er uit voortvloeiden, nooit uit de gedachten te verliezen.

Hij had een even groot instinkt voor menschen als voor beginselen. Een voorstander der slavernij herkende hij onder elke vermomming en ontdekte den tegenstander met een scherp oog door die wederkeerige sympathie, die verder voelt dan zij zien kan. Zijne brieven dragen de veelvuldige blijken, dat de uitkomst immer zijn voorgevoel bevestigde; en hij was altoos gereed om de vonk aan te blazen of uit te dooven, naarmate zij beloofde te verlichten of dreigde te verteren. Wie ook ontrouw mocht wezen, hij zou getrouw zijn. Niemand zou wankelen bij gebrek van zijne aanmoediging.

De geestkracht van Parker in de zaak der slavernij had zijn naam reeds bekend gemaakt in alle deelen des lands. Zijn gerucht drong door tot Georgia, vanwaar hij laage brieven ontving, om hem te berispen en zijne denkbeelden te bestrijden. Hoe geduldig hij was in het aanhooren en weerleggen van dwaze argumenten, kan uit het volgende antwoord blijken:

»Ik dank u voor uwe openhartigheid en zal u even duidelijk en openhartig antwoorden als gij mij schrijft. Gij behoeft niet te onderstellen, dat ik eenigen wrok tegen de slavenhouders koester. Ik wensch hun het goede toe, niet minder dan aan hunne slaven. Ik meen, dat zij een groot onrecht doen aan zichzelven, aan hunne slaven en aan het menschdom. Ik meen, dat het slavenhouden een kwaad is in zichzelf, en daarom eene zonde; maar ik kan niet zeggen dat deze of die bijzondere slavenhouder een zondaar is, omdat hij slaven houdt. Ik weet, wat zonde is, God alleen, wie een zondaar is."

»Gij schijnt te denken, dat het Oude en Nieuwe Testament gelijk staan, dat daarom christendom en jodendom hetzelfde zijn; althans, als christen beroept gij u op het O. T., om daar-

Digitized by Google

mee het slavenhouden te verdedigen. Zie nu eens goed en merk het verschil op tusschen O. en N. T. Het O. T. eischt de besnijdenis, een bijzonderen priesterstand, het offeren van zekere dieren, de waarneming van zekere feestdagen, volle-maan-dagen, nieuwe-maan-dagen, den zevenden dag en dergelijke; het eischt die *in den naam* des Heeren. Toch neemt gij geen dier dingen in acht. Nu zult gij zeggen, dat de ritueele wetten in het O. T. van God afkomstig zijn, maar door Christus werden afgeschaft, die ook sprak op bevel van God. Ware dit zoo, dan zou het blijken, dat God zijne eigen geboden had afgeschaft. Gij zegt, dat God niet veranderen kan; dat zeg ik ook. Ik geloof niet, dat God ooit wetten maakt en ze dan weer verandert. Maar is de bijbel in zijn geheel, zooals gij zegt, het woord van God, dan is het duidelijk, dat God in het N. T. terugneemt, wat hij in het Oude had bevolen "

Zoo gaat het voort. Met allerlei voorbeelden toont Parker aan, dat de man, die zich op den bijbel beroept, zelf de voorschriften van den bijbel niet volbrengt. Even uitvoerig weerlegt hij het beweren, dat de Negers, als afstammelingen van Cham, vervloekt zijn. Hij toont uit den bijbel aan, dat de schrijver van Genesis de Negers niet kende, dat hij alleen spreekt van Egyptenaren en andere Noord-Afrikaansche volken, waarvan het bekend is, dat zij geene Negers waren. En al had hij ze gekend, dan deelden zij nog niet in den vloek van Cham; want Noach had alleen Kanaän vervloekt, en onder de nakomelingen van Kanaän was, volgens Gen. X, geen Afrikaansch volk; zij woonden allen in het westen van Azië. En al waren de Negers kinderen van Cham, op welken grond kon men ze dan vier duizend jaren later tot slaven maken? Omdat God ze vervloekte? Daarvan zegt de bijbel niets; hij spreekt alleen van Noach. Wel mocht Parker er bijvoegen: »Mijn waarde heer, ik ben werkelijk verbaasd, dat een verstandig

Digitized by Google

man in de negentiende eeuw, een *Christen*, een republikein van Georgia, zich in ernst op zulk een argument beroepen kan."..... »Laat mij u vragen, als gij iemand zijne vrijheid, zijn persoon ontneemt, zondigt gij dan niet tegen het gebod: gij zult niet begeeren wat uws naasten is? Overtreedt gij dan den gulden regel niet: wat gij wilt, dat u de menschen zouden doen, doet gij hun ook alzoo?"

Gelukkig had Parker nu en dan ook brieven van een anderen inhoud te schrijven; hij richtte ook woorden van dank tot mannen, die toonden in zijne gelederen te staan, zooals John Hale, het moedig lid van den senaat, die in dat achtbaar lichaam alleen zijne stem tegen de slavernij verhief en Horace Mann, die een krachtig woord gesproken had in het belang der afschaffing.

De voorlezingen, die Parker in dezen tijd overal hield, namen een groot deel van zijn tijd weg. Zijne bezoekers werden steeds talrijker. En toch ging hij voort met het lezen van een aantal boeken. Daarenboven nam hij nog, met Emerson en Cabot, de redactie op zich van de »Massachusetts Quarterly Review," een tijdschrift, bestemd om de groote vragen van den dag over wetenschap, staatkunde, wijsbegeerte, zedekunde en theologie te behandelen. Het grootste gedeelte van den arbeid kwam op de schouders van Parker neer, en hij rustte zich voor deze nieuwe taak met zijne gewone nauwgezetheid en ijver toe. Toen het eerste nommer uitkwam, had hij reeds eene schets gereed van den inhoud der beide volgende afleveringen. Belangrijke artikels kwamen er in voor van zijne hand, over de staatkundige bestemming van Amerika, over John Adams, Emerson, Prescott enz. Een tal van brieven had hij aan zijne medewerkers te schrijven, en ook daaruit blijkt de ernst, waarmede hij hunne stukken beoordeelde. Slechts drie jaren heeft het tijdschrift bestaan. Het publiek was er nog niet rijp voor.

Digitized by Google

In 1850 hield het op, toen de wet op de voortvluchtige slaven werd ingediend en Parker al zijne krachten noodig had om handelend op te treden.

Deze nieuwe wet joeg den schrik in het hart der zwarten, die tot nu toe rustig in de midden-staten en in Nieuw-Engeland gewoond hadden. De slaven-jagers kwamen de grenzen over en liepen rond in de steden van het Noorden om hunne prooi te vinden. Dom, ruw, slim, onbeschaamd, grepen zij wat zij konden en spanden strikken voor mannen en vrouwen, die even hoog boven hen stonden in alle menschelijke eigenschappen van verstand, ondernemingszucht, eerlijkheid en moed, als zij boven de Boschjesmannen. De regeering had besloten, dat »de christenen voor de leeuwen" zouden geworpen worden; en de leeuwen deden naar hun aard. De jammer en de ellende waren onbeschrijfelijk. Vrije menschen waren niet veilig, ook zij niet, die nooit slaven geweest waren. Een zwarte was een zwarte; zijne kleur was een stempel der dienstbaarheid, een uiterlijk blijk, dat hij roerend goed was. Kon hij vrijpapieren toonen en een ambtenaar krijgen om ze goed te keuren, dan was alles in orde; maar de ambtenaar was doorgaans een werktuig van de regeering en al te vaardig om den schijn tegen hem te doen getuigen. De vangst van den jager was natuurlijk het grootst in de grens-staten, vooral in Pensylvanië; maar de beste prooi was meer in het Noorden te vinden en daarheen spoedden zich de speurhonden. Het is onmogelijk te zeggen, hoevelen in het geheel weggevoerd of gevat werden — zeker geen klein getal; zoo de tegenstanders der slavernij niet zoo werkzaam geweest waren, zou het nog veel grooter geweest zijn.

De oude Commissie van Waakzaamheid was op haar post; overal waar gevaar was, had zij hare vertakkingen, om de zwarten te waarschuwen, te verbergen, hunne ontsnapping,

Digitized by Google

zoo mogelijk, te bevorderen, hen met de hulp der wet bij te staan, als zij gevangen werden genomen, hen uit de klauwen der vervolgers te verlossen door list of geweld, als andere middelen ontbraken.

Te Boston was de paniek vreeselijk; want hier, het brandpunt der afschaffingspartij, was de schuilplaats der vluchtelingen. Er werden afdoende maatregelen genomen om het gevaar te keeren. Vergaderingen werden belegd, lijsten van voortvluchtigen opgemaakt; de Bostonsche commissie, die aanvankelijk 163 leden telde, had er in korten tijd 250. Aan het hoofd der commissie van uitvoering stond de naam van Theodoor Parker. Van eene bijzondere commissie om bij plotseling voorkomende gelegenheden te handelen, werd Parker tot voorzitter benoemd. Zijne gansche ziel stond in vlam. Hij was klaar voor ieder werk: om besluiten op te maken, aanplakbiljetten te schrijven, raad te geven of te handelen.

Hoe het volk over de wet dacht, blijkt uit de volgende schets, door Parker van eene vergadering in Oct. 1850 gegeven: »Gij zult wat van onze vergadering van gister avond willen weten. Zij liep *zeer goed* af. Phillips en Apthorp gingen er om half zeven met mij heen. De galerijen waren dicht bezet. Om zeven uren waren er drie à vier duizend menschen in de zaal. Niemand van de aristokratie of maar zeer weinigen; niemand van »onze familie". Adams was voorzitter, hij las eene nette kleine toespraak voor. Dr. Lowell opende den dienst met een roerend gebed, dat de harten der hoorders ten hemel opvoerde. Douglas sprak, niet zeer goed en wat al te lang. Maar de gematigdheid van zijn toon, de feiten, die hij vermeldde, en zijn geest deden eene goede uitwerking op een deel van het gehoor. Toen kwam een lange brief van den ouden Quincy, niet belangrijk, dan alleen om den schrijver. Toen sprak Wendell, zoo goed als nooit. Hij werd zeer toegejuicht, toen

Digitized by Google

hij optrad, en hij herhaling onder het spreken. Daarop volgde zekere Briggs van Ohio, een kerel met eene gladde tong, die eenige anekdoten vertelde, maar weinig indruk maakte. Hij is blijkbaar een redenaar van de laagste klasse en zeide, vrij verstandig, dat de hoorders waarschijnlijk liever mannen van Boston zouden hooren, waarop hij ging zitten. Toen zeide ik zelf eenige woorden, vertelde enkele geschiedenissen omtrent de gevoelens en de gevaren der zwarten in den tegenwoordigen tijd, en stelde verscheidene gevallen voor, hun vragende, wat zij doen zouden, indien de gerechtsdienaar een man poogde weg te voeren, die geoordeeld werd een slaaf te zijn. Zij antwoordden goed en beloofden alleen de wapens te zullen gebruiken, die zij van hunne moeders ontvangen hadden, en den slaaf in vrijheid te stellen. Ik verzocht hun, Winthrop te bedanken voor zijne houding in den Senaat, en aan Mr. E.... niet hun haat, maar hun *medelijden* te kennen te geven; dat deden zij. Toen sprak Remond; toen nog eens Douglas, zeggende, dat de bestuurders van den Albany en Syracuse-spoorweg hunne beambten verboden hadden, een enkelen slaaf in handen der officieren op te nemen, maar hem en de gerechtsdienaars uit de wagens te zetten en hun best te doen, den slaaf te verlossen. Toen gingen wij over tot de besluiten — ook zeer kostelijke. Toen sprak Colver, en voegde bij de besluiten nog dit: »wet of geen wet, constitutie of geen constitutie, nooit zullen wij een voortvluchtigen slaaf uit Boston laten wegvoeren." Ook dat werd aangenomen en toen, vijf minuten vóór elf, juist terwijl Mr. — opstond met een voorstel omtrent de *habeas corpus*, naar ik vermoed, gingen allen heen."

Dit is niet meer dan eene flauwe schets van eene hoogst merkwaardige vergadering. De volle zaal was overladen met gevoelens, waaraan de sprekers, behalve Phillips en Parker, geene voldoende uitdrukking gaven. Het groote schip van

Digitized by Google

Douglas had erg met de stormachtige zee te kampen. Kleinere schuiten konden het niet houden, maar liepen spoedig in de baai terug. De sterkste gevoelens werden het uitbundigst toegejuicht. Waren de slavenhouders daar tegenwoordig geweest, zij zouden op eens het denkbeeld om hun plan ten uitvoer te brengen hebben opgegeven. Zij waren er niet en — beproefden het.

In vier gevallen barstte het smeulend vuur te Boston uit. In het eerste was Parker zelf betrokken. Het betrof twee voortvluchtige slaven van eene hoogere klasse, William en Ellen Craft, te Macon; de man was schrijnwerker en huurde zichzelf van zijn eigenaar, „een zeer vroom man", „een uitnemend christen", voor omstreeks *f* 500 in het jaar. Onlangs zat hij in de spreekkamer van Parkers biograaf over zijn plan te praten om eene industrieele school in Georgia op te richten, met het voorkomen van iemand, die aan goed gezelschap gewoon is; hij sprak uitnemend Engelsch en toonde volkomen op de hoogte te zijn van al wat er voor zijne onderneming noodig was. Moeilijk kon men toen gelooven, dat deze man eens vervolgd was als weggeloopen slaaf door een ellendeling, die zijne eigen taal niet kon spellen en *eirly* schreef voor early, *wate* voor wait, *wif* voor wife, *no* voor know en *inguage* voor engaged. Jaren lang hadden de Crafts het plan tot de vlucht gekoesterd. Toen zij nu een sommetje hadden opgespaard, kochten zij in verschillende winkels, op verschillende tijden, ter sluik, een pak heerenkleederen. Ellen trok ze aan, William vergezelde haar als knecht, en zoo ontkwamen ze. Zij woonden te Boston, waar de man zijn ambacht uitoefende. Van zijne komst af had Parker hen gekend; zij behoorden tot zijne gemeente; zij waren fatsoenlijke, ordentelijke, achtingswaardige lieden. Toen hij eens laat in den avond van Plymouth kwam, hoorde hij, dat de jagers hen op het spoor waren; zij logeerden in het Hotel der Vereenigde Staten. De

Digitized by Google

Commissie van Waakzaamheid was wakker. Craft werd gewaarschuwd en was niet over te halen om aan „zijn ouden vriend", een der jagers, de fraaiheden van Boston te laten zien en met zijn „wijf" in het hotel te komen. Ellen werd in een bevriend huis verborgen; William verkoos voorloopig zich te wapenen en met zijn werk voort te gaan; hij zou wel voor zichzelf zorgen. Hij werd nu door de jagers van diefstal beschuldigd: hij stal namelijk de kleederen, die hij droeg, en zijn eigen persoon, toen hij wegliep. Eene formeele aanklacht volgde, onder eene onstuimige beweging van het volk. Een der jagers zeide, dat hij Craft zou meenemen, al moest hij ook tot in alle eeuwigheid te Boston blijven; het was hem niet om de negers te doen, maar om *het beginsel*. De rechter eischte een borgtocht van *f* 5000 als schadevergoeding; er waren twee menschen, die de som wilden geven; hunne namen zijn nooit bekend geworden. Bij dezen stand van zaken maakten zich de jagers uit de voeten en ontkwamen met moeite aan de woede van het volk. Maar zij keerden terug en nu werden zij geen oogenblik uit het oog verloren, maar bewaakt door eene opzettelijk daartoe benoemde commissie; ieder had zijne beurt, ook Parker, die intusschen niet verzuimde, de beide vervolgden nu en dan toe te spreken. Op den dag der uitspraak werden de jagers 's morgens om zes uren aan hun logement door zestig man opgewacht. Parker vroeg hen te spreken en gaf hun als vriend den raad om zich maar zoo spoedig mogelijk uit Boston te verwijderen, daar hij anders niet instond voor de gevolgen. 's Middags zaten zij reeds op den trein naar New-York. William en Ellen vertrokken daarop naar Engeland, nadat zij door Parker wettig waren getrouwd, met een brief van aanbeveling als eene proeve — »welke menschen in de model-republiek van hunne vrijheid werden beroofd."

Digitized by Google

De huwelijksinzegening had den 7den Nov. des morgens te elf uren plaats in eene zwarten-herberg te Boston. Parker hield, naar gewoonte, eene korte toespraak tot het paar, dat nu voor het eerst den band van een christelijk huwelijk sloot. Eerst sprak hij in algemeene termen over de verplichtingen der echtgenooten; daarna bracht hij aan Craft zijne bijzondere plichten onder het oog. Hij stond buiten de wet; geene wet beschermde zijne vrijheid in de Vereenigde Staten; daarvoor moest hij zich op de publieke opinie van Boston en op zichzelf verlaten. Werd hij aangevallen door iemand, die hem weer in slavernij wilde brengen, dan had hij een recht, een natuurlijk recht, om dien mensch ten doode toe te wederstaan. Voor zichzelf kon hij weigeren, als hij wilde, dat recht uit te oefenen; maar zijne vrouw hing af van zijne bescherming; en haar te beschermen was een plicht, dien hij niet kon afwijzen. »Zoo droeg ik hem op, als het allerergste gebeurde, het leven en de vrijheid van zijne vrouw tegen elken slavenhouder, op alle gevaar af, te verdedigen." Daarop werd de huwelijksplechtigheid voltrokken en met een vurig gebed besloten. Er lag een bijbel op de tafel; op eene andere een mes, buiten weten van Parker daar door iemand neergelegd. Toen hij binnenkwam, zag hij beide, en aan het eind der plechtigheid nam hij het boek, gaf het den man in de linkerhand en beval hem aan, zijne edele waarheden te gebruiken voor het heil zijner eigen ziel en die zijner vrouw. Daarna nam hij het mes, gaf het den man in de rechterhand en droeg hem op, het alleen in den uitersten nood te gebruiken, geene wraakzuchtige gevoelens te koesteren jegens hen, die hem eens gevangen hielden, of diegenen, die hem en zijne vrouw thans tot slaven trachtten te maken. »Ja, indien gij het zwaard niet ter verdediging van de vrijheid uwer vrouw

Digitized by Google

gebruiken kunt, zonder den man, dien gij treft, te haten, dan zal uwe daad niet zonder zonde zijn."

In den brief, dien Parker aan het paar naar Engeland medegaf aan zijn vriend Martineau, zegt hij o. a.: »Geldelijke hulp hebben zij niet van noode; maar wilt gij hunne geschiedenis aan uwe vrienden vertellen en de publieke aandacht vestigen op het feit, dat zulke menschen in Boston niet veilig zijn, dan zult gij de groote zaak der menschelijkheid op eene nieuwe wijze bevorderen".... »In mijne studeerkamer," zoo besluit hij, »heb ik twee zegeteekenen van de Amerikaansche omwenteling: een snaphaan, waarmee mijn grootvader vocht in den slag bij Lexington (19 April 1775) tegen de »Britten", en een groot geweer, dat hij in dien slag veroverde. Hij was de aanvoerder der Lexingtonsche soldaten en maakte den eersten gevangene en nam het eerste geweer, in den oorlog voor de onafhankelijkheid en de rechten der menschen veroverd. Maar thans moet ik aan »de Britten" vragen om bescherming voor twee mijner eigen gemeenteleden, die niemand eenig kwaad hebben gedaan. Zoo is het inderdaad; en ik dank God, dat het oude Engeland, met al zijne zonden en schanden, geen slavenjager op zijn grondgebied duldt."

Met welk een diepen ernst de zaak der slavernij door Parker werd aangevat, kan ten overvloede blijken uit het volgend schrijven aan den heer Millard Fillmore, te Washington: »Deze brief verlangt niet anders dan tijd om gelezen te worden; ik kan niet verwachten, dat gij hem beantwoorden zult. Ik zelf ben een geestelijke in deze stad — ongelukkig, niet een van hen, die zeer geacht zijn; integendeel, ik heb een slechten naam en ben een der meest gehate menschen in den Staat; niemand buiten het staatkundig gebied is in Massachusetts zoo gehaat als ik. *Ik* meen, dat dit alleen te wijten is aan

Digitized by Google

zekere meeningen, die ik koester, omtrent theologie en moraal. Toch geloof ik, dat ik nooit beschuldigd ben van gebrek aan eerbied voor God of aan liefde tot den mensch, van minachting der waarheid en rechtvaardigheid. Ik zeg dit alles bij manier van inleiding; want ik kan niet onderstellen, dat gij iets van mij weet.

»Ik heb in deze stad eene groote godsdienstige vereeniging, bestaande uit »allerlei menschen van alle standen" — voortvluchtige slaven, die geen wettig recht hebben op de nagels van hunne vingers en het Onze Vader niet kunnen lezen; maar ook mannen en vrouwen van aanzien en beschaving. Ik wensch u in te lichten omtrent de moeilijkheid, waarin wij (de gemeente en ikzelf) door de nieuwe wet op de voortvluchtige slaven gebracht zijn. Er zijn verscheidene voortvluchtige slaven in onze gemeente. Zij hebben geen kwaad gedaan; zij hebben hetzelfde »onvervreemdbaar recht op het leven, de vrijheid en het streven naar geluk" als gij. Zij komen natuurlijk tot mij om raad in hunne droefheid: zij zijn vreemdelingen en vragen mij hen op te nemen, hongerig en vragen mij hen te voeden, dorstig en wenschen, dat ik hun te drinken geve, zij zijn naakt en verlangen van mij kleeding, ziek en wenschen dat ik hen bezoeke; ja, zij zijn op het punt van om te komen en vragen het leven uit mijne handen. Zelfs de letter van het meest joodsche der evangeliën laat Christus zeggen: »voor zooveel gij het niet aan een mijner minste broeders hebt gedaan, hebt gij het niet aan mij gedaan." Zij komen tot mij als tot hun christelijken herder en vragen mij, alleen aan hen te doen, wat het christendom blijkbaar verlangt; zij wenschen, dat ik aan anderen doen zal, wat ik wil, dat anderen mij doen.

»Maar uwe wet zal mij straffen met eene boete van duizend dollars en eene gevangenschap van zes maanden, als ik een

Digitized by Google

dezer vreemdelingen bij mij opneem, deze naakte en hongerige kinderen der behoefte kleed en voed; ja, als ik ze bezoek, wanneer zij ziek of in de gevangenis zijn, of hen »direct of indirect" help, wanneer zij op het punt zijn van om te komen. Onderstel dat ik weigerde voor hen te doen, wat het christendom eischt; ik zal niet zeggen, wat ik dan van mijzelven zou denken, maar wat gij zoudt zeggen. Gij zoudt zeggen, dat ik een *schurk* was, dat ik werkelijk een *ongeloovige* was (mijne theologische broeders noemen mij zoo); dat ik eene gevangenschap van zes jaren verdiende; en gij zoudt gelijk hebben. Maar, wanneer ik doe zooals gij moet weten dat ik behoor te doen, dan berooft uwe wet mij van mijn eigendom, ontrukt mij aan mijne vrouw en sluit mij op in een kerker. Misschien waardeer ik de verplichtingen, die de godsdienst mij oplegt, niet zooveel als mijne tegenstanders van een ander geloof; maar ik kan u verzekeren, dat ik liever mijn gansche leven in eene gevangenis zou liggen of daar van honger sterven, dan te weigeren een van deze mijne gemeenteleden te beschermen. Noem mij niet een dweper; ik ben een bedaard en matig man, maar *ik moet de wetten van God eerbiedigen, wat er ook van komen moge. Ik moet getrouw zijn aan mijn godsdienst.*"

De Commissie van Waakzaamheid werd niet met rust gelaten. De slavenjagers waren nog in den omtrek. Nog geene drie maanden later ontstond er eene nieuwe beweging door de gevangenneming van een anderen voortvluchtigen slaaf, Shadrach. Den volgenden dag (zondag) verzocht men alle predikanten in alle gemeenten gebeden op te zenden voor zijne bevrijding. Zij werden verhoord, eer zij opgezonden waren. Zoodra Parker van de gevangenneming hoorde, ging hij naar het hof, waar de man was opgesloten, om »zoo mogelijk eene bevrijding te bewerkstelligen;" maar het was reeds gebeurd.

Digitized by Google

Een lastig lid der Waakzaamheid-commissie sloeg op de deur, totdat zij hem geopend werd; de menigte drong daarop binnen; in een oogenblik, voordat de ontstelde agenten er aan dachten, was de man in de armen zijner vrienden opgenomen en weggedragen. Het gebeurde zonder eenig rumoer; maar het inrukken der redders was te heftig om anders dan door gewapende macht verhinderd te worden, en dat zou gevaarlijk zijn geweest, want er waren toebereidselen voor gewapenden tegenstand gemaakt. In denzelfden namiddag werd de man in allerijl op weg naar Canada gezonden en gered. Parker schreef in zijn Dagboek: »Ik acht het de edelste daad, die in Boston is verricht sedert de vernieling van de thee in 1773. Ik dank er God voor."

Bij elke dezer gelegenheden werd eene proclamatie in Boston aangeplakt, door Parker opgesteld, waarin het signalement der jagers nauwkeurig werd opgegeven, om ieder voor hen te waarschuwen. Niet zoo gelukkig liep een derde geval af. Thomas Sims trok een mes tegen zijne vervolgers en werd gevangen genomen als rustverstoorder. Zonder vorm van proces werd hij aan zijne vervolgers uitgeleverd, die hem onder een sterk geleide in zware boeien aan boord van een schip brachten, om hem zoo verder te vervoeren. Parker hield er eene preek op. Aan de verontwaardiging over het onrecht had Charles Sumner grootendeels zijne verkiezing tot lid van den Senaat te danken.

Nog eens kwam Boston in beweging door de gevangenneming van Anthony Burns, een slaaf, die zonder eenigen grond van inbraak beschuldigd werd. Er werd eene vergadering gehouden om het plan te beramen tot een plotselingen aanval op het gerechtshof. In die vergadering nam ook Parker het woord; zijn spreken was als het brullen van een leeuw in nood. »Medeburgers van Virginië," riep hij uit,

Digitized by Google

»medeburgers van Boston! Er is op bevel van Virginië eene daad gepleegd in de stad van John Hancock en Adams. Zij werd gepleegd door de hand van een Bostonner. Een Bostonsch man gaf het bevel tot gevangenneming; een Bostonsch gerechtsdienaar bracht het ten uitvoer; het zijn Bostonsche mannen, die een burger van Massachusetts zoeken te vangen en hem voor altoos in slavernij te zenden. Dat is onze schuld. Wij zijn de vazallen van Virginië, dat den arm uitstrekt over de graven onzer moeders en menschen vangt in de stad der Puriteinen. Mijne heeren! Er is van heden af geen Boston meer. Er *was* eens een Boston; thans is er alleen eene voorstad van Alexandrië. Mijne heeren! Er is ééne wet — de slaven-wet; zij is overal. Er is eene andere wet, die ook overal is, en die wet.... is in uwe handen en uwe armen, en gij kunt haar ten uitvoer brengen, als gij er kans toe ziet. Ik ben een geestelijke en een man des vredes. Ik heb den vrede lief. Doch er zijn middelen, en er is een doel. *Vrijheid* is het doel, en somtijds is de vrede niet de weg, die daartoe leidt. Er zijn manieren om deze zaak te behandelen, zonder iemand dood te schieten. Wees er zeker van, dat deze mannen, die een mensch in Boston gevangen hebben, lafaards zijn, en als wij met vastberadenheid opstaan en verklaren, dat deze man de stad Boston niet zal verlaten, *zonder dat er een geweer wordt afgeschoten*, dan zal hij niet heengaan. Nu wenschte ik voor te stellen, dat, als gij heengaat, wij elkander morgen ochtend te negen uren weer ontmoeten op het plein van het hof. Allen die daarvóór zijn, worden verzocht de handen op te steken (vele handen werden opgestoken; doch er waren ook stemmen, die riepen: laten wij van avond gaan; en een voorstel werd in dien zin gedaan). Stelt gij voor om van avond te gaan? Steekt dan de handen op. Het wordt niet aangenomen. Wij zullen elkaar dus morgen ochtend te negen uren

Digitized by Google

op het plein van het hof ontmoeten." Het besluit werd met weinig geestdrift genomen.

Door eene vergissing werd een afgesproken teeken, dat de vergadering terstond naar het hofplein moest doen snellen, te laat gegeven. Parker had doorgepraat, zich herhaald, om tijd te winnen, en was eindelijk in wanhoop gaan zitten. Toen het teeken kwam, in de tijding, dat er een aanval plaats had op het hof, en allen de zaal uitstroomden, was het te laat. Wel werd de deur der gevangenis opengeloopen; maar men wist niet goed, waar de gevangenen te vinden. Inmiddels rukte de politie aan; er werden eenige personen gevangen genomen, anderen gewond, een enkele gedood, maar het doel was niet bereikt. Den volgenden morgen kwam eene afdeeling mariniers om de orde in de stad te bewaren. Parker was diep ter neer geslagen. Hij ging voort, de eene proclamatie na de andere uit te vaardigen, ten einde de burgers op te wekken. Er zijn zeven van die proclamatiën bewaard. De eerste kondigt alleen in korte, eenvoudige woorden de inhechtenisneming aan. De tweede doet een beroep op de burgers van Boston om toe te zien, dat geen vrij burger tot slaaf worde gemaakt, zonder voor eene jury te hebben terechtgestaan. Eene derde roept de »landeigenaars van Nieuw-Engeland" op om het zedelijk gewicht hunner tegenwoordigheid en de hulp van hun raad aan de vrienden van rechtvaardigheid en menschelijkheid in de stad te verleenen. Eene vierde brandmerkt de beleediging, dat men moordenaars, bravo's, dieven en afzetters gebruikt om de wreedaardige wet te helpen uitvoeren. Eene vijfde waarschuwt de burgers om op hunne hoede te zijn tegen eene poging om Burns weg te voeren, nadat hij zou zijn vrijgesproken. Eene zesde vermaant om wakker te zijn tegen leugens en bedrog, daar een verhaal rondliep, dat Burns vrijgekocht was. De laatste doet een beroep op alle ware Amerikanen,

Digitized by Google

om op het ergste voorbereid te zijn: »Laat er geen gewapende tegenstand zijn, maar het gansche volk uitrukken en de straten bezetten en de schande en vernedering van Boston aanzien, en dan heengaan en maatregelen nemen om mannen aan te stellen, die de eer van den staat en de hoofdstad beter zullen handhaven"

Er werd niets gespaard om den eischer tegenover Burns te helpen verslaan Er werden stappen gedaan om hem gevangen te nemen en als borg te houden. Er waren zwarten, die op de loer lagen om hem te vermoorden; doch er kwam niets van. Het was alles te laat; de gevangene werd aan zijn eischer uitgeleverd, en nu zag men in Boston een tooneel, dat lang in aller geheugen zou blijven. Op vrijdag, 2 Juni 1854, waren de straten, de vensters, de balkons, de daken vol menschen, die in verontwaardiging het schouwspel aanstaarden van een ongelukkigen neger in het midden eener gewapende bende boosdoeners, die weer door afdeelingen soldaten, met kanonnen bij zich, werden beschermd, door de Hofstraat en de Staatstraat gaande naar de aanlegplaats. Het was een indrukwekkend tooneel. De Commissie van Waakzaamheid had bevolen, dat de straten in de buurt, waar de optocht doorging, met zwart bekleed en de klokken geluid zouden worden. De burgemeester trachtte dit laatste te beletten; hij stampte met den voet, toen het hem werd gevraagd, en weigerde. Toch gebeurde het; daarenboven werd de nieuwe brandklok geluid, toen de optocht zich in beweging zette. Het was een hevig tumult, en wel wonder, dat er geene ongelukken voorvielen. Wat er in de ziel van Parker omging, hoorden duizenden den volgenden zondag in de concert-zaal, »toen de nieuwe misdaad tegen de menschelijkheid" beschreven werd in woorden, die de herinneringen van het verleden opriepen en eene waarschuwende stem deden uitgaan in de toekomst.

Digitized by Google

Zoo werd het treurspel afgespeeld. Maar nu begon het blijspel. Den 7den Juni werd proces-verbaal opgemaakt tegen allen, die tot de beweging van den 2den hadden medegewerkt. Op de hoofden was het gemunt, in de eerste plaats op Parker, die den 29sten Nov. werd gevangen genomen. Maar het gansche proces viel in het water; allen werden losgelaten en daarmee was de zaak afgedaan. „Wel, mijnheer Parker," zeide een gemachtigde tot hem, „ge zijt ditmaal door een knoopsgat er uit gekropen." — »Een ander maal zal ik een grooter gat slaan," gaf hij norsch ten antwoord. Het speet hem eenigszins, dat het zoo was afgeloopen, want hij verlangde naar eene gelegenheid om het woord te voeren. Maar overigens verheugde hij zich over den uitslag, daar hij op deze manier van veel moeite ontslagen was en de staat en de stad voor veel schande bewaard bleven. Evenwel, hij liet het er niet bij blijven, maar gordde zich op nieuw ten strijde. In den zomer van 1855 schreef hij dat merkwaardig boek, waarvoor hij in den winter de bouwstoffen verzameld had en waaraan hij den titel gaf van »Verdediging". Het is een boek van 220 bladzijden, niet zoozeer eene verdediging als wel een historisch overzicht en eene uiteenzetting van beginselen. Het is een gedenkteeken van historische kennis, een bezield verhaal van gebeurtenissen en eene strenge beoordeeling van personen. De slavernij werd daarin voorgesteld als de ergste dwingelandij; de maatregelen, die daaruit voortvloeiden, werden gerangschikt onder de schandelijkste daden van de schandelijkste tijden; hare dienaren werden gerekend tot de laagste werktuigen der heerschzucht.

»Geesten van tirannen," roept hij uit, met de woorden van eene preek, na de overgave van den voortvluchtigen slaaf Sims gehouden — »ik zie op u neer. Schim van Kaïn, gij groote eerste moordenaar! Vergeef mij, dat ik uwe macht vergat en er niet aan dacht, dat gij de stamvader zijt van een

Digitized by Google

zoo talrijk nakroost. Ik zal de graven openen en de afschuwelijkste tirannen uit de dooden te voorschijn halen.

»Kom hier, Herodes de slechtaard! Laat mij u in het aangezicht zien. Neen; ga heen! Gij waart een heiden.

»Kom, Nero, gij vreeselijke Romeinsche keizer! Kom naar boven. Neen; gij waart dronken van macht, doorkneed in Romeinsche verdorvenheid. Gij hadt, buitendien, het voorbeeld van uwe gewaande goden.

»Kom hier, heilige Dominicus! Kom, Torquemada! Vaders der inkwisitie. Meedoogenlooze monsters! Zoekt hier uwe gelijken. Neen; gaat voorbij. Gij zijt geene makkers van zulke menschen als deze. Gij waart de dienstknechten van atheïstische pausen, van wreede koningen.

»Kom te voorschijn, gij samenraapsel van slechtheid, George Jeffreys! Uwe handen zijn gekleurd met het bloed uwer vermoorde medemenschen. Vreeselijke en vervloekte schim! Twee honderd jaren lang is uw naam in het aangezicht der wereld aan de kaak gesteld en heeft uwe gedachtenis voor het oog der menschheid aan de galg gehangen. Kom, schaduw van een gerechtelijken slachter! Laat ons zien, hoe gij zult gelijken op hen, die in Boston menschen vangen.

»Wat! siddert gij? Keert gij u om? Zijn deze uwe verwanten niet? Het is waar, George Jeffreys, — dit is niet uw geslacht. Het was eene groote verzoeking, waarvoor gij zijt bezweken. Gij hebt alleen menschen getroffen, die van eene misdaad beschuldigd werden, geene menschen, die alleen van hunne geboorte beschuldigd werden. Gij zoudt een mensch niet voor vijf-en-twintig gulden in slavernij zenden. Ik wil u niet rangschikken onder hen, die nu, in Boston, een neger voor vijf-en-twintig dollars tot slaaf zouden maken. Rust zacht, Herodes! wees stil, Nero! slaap, Dominicus! slaap ook, Torquemada! in uw vurigen kerker! slaap, Jeffreys! onder het

Digitized by Google

»altaar der kerk," dat met christelijke liefde uwe gehate beenderen tracht te verbergen."

Deze vreeselijke woorden werden uitgesproken door een bezadigd man, die even bereid was om ze te laten oordeelen door de wetten der waarheid als door de regelen der redeneerkunst. Zij, die alleen met de verbeelding op daden zien, die de illusie, zoo niet de betoovering van den afstand noodig hebben en daarom al de groote voorbeelden van roem of schande op rekening der oudheid stellen — lezen die woorden als de vlagen van een krankzinnige. Maar wie, zooals hij, de feiten in het licht van volstrekte rechtvaardigheid beschouwden, die maar één maatstaf kenden — de hoogste wet — lezen ze met ontzetting, als het oordeel van een profeet. Parker speelde niet met de hartstochten zijner hoorders; want hij herhaalde met overleg diezelfde taal, vier jaren nadat zij het eerst was uitgesproken, in een boek bestemd om gelezen te worden. Hij was zich niet bewust, dat hij overdreef; hij paste alleen de leer toe, die hij tegen de bedenkingen van Channing jaren te voren verdedigd had, — dat het geweten van ieder mensch de tolk der hoogste wet is, of zijn zou, indien men het liet spreken. Door die leer werd hij gerechtvaardigd voor allen, die haar aannamen. De leerlingen van eene andere wijsgeerige school, die de menschelijke natuur volgens eene andere methode bestudeert en geneigd is om de redeneeringen van menschelijke monsters zoowel als van toonbeelden der menschelijke natuur te raadplegen, mogen zijn oordeel voor onbillijk verklaren, op grond, dat het niet genoeg het samenweefsel der beweegredenen in aanmerking nam en op te ruwe schaal de fijne zedelijke hoedanigheden woog, waaruit een karakter bestaat; maar deze lieden hebben niet de minste zedelijke geestdrift; zij zijn geschikt om onzijdig, zoo niet sceptisch op zedelijk gebied te zijn.

Digitized by Google

Parkers aanklacht vond weinig sympathie bij de menigte achtingswaardige menschen, die oprecht geloofden, dat de Unie in gevaar was door den geest van vrijheid in het Noorden, en meenden, dat de terugkeer van enkele Negers in den staat, waarin zij geboren waren, een kwaad van veel minder beteekenis was; en de persoonlijke vrienden van den rechter en den gemachtigde, die beiden als beminlijke, nauwgezette en menschlievende heeren kenden, — zeker evenmin geneigd tot wreedheid of bewuste slechtheid als hunne heeren, — schimpten op des predikers beschuldiging als de grootste ongerijmdheid. Parker kan zich vergist hebben in zijne zielkunde; maar wij kunnen ons niet overtuigen, dat hij boosaardig was van natuur. Hij had sterke zedelijke antipathieën, maar was persoonlijk geen menschenhater. Hij verfoeide daden; van hen, die ze verrichtten, had hij een afschuw; maar als mensch droeg hij hun geen kwaad hart toe. Het is zoo, hij vergat nooit en liet anderen nooit vergeten, hoe een predikant zich eens had uitgelaten, dat hij een naasten bloedverwant aan de slavernij zou overgeven, als hij ontvlucht was, liever dan de nationale eenheid in gevaar te brengen. Hij vervolgde enkele veelbeteekenende mannen van Boston met onverbiddelijke gestrengheid, gaf hen aan de openlijke verachting prijs, stelde hunne daden ten toon, totdat zij een dichte hoop van slechtheid schenen. Maar hij beschouwde hunne daden als publieke daden, waarop hij de hand legde en die hij in het licht stelde, met het doel om aandacht te wekken voor beginselen, niet om karakters zwart te maken. Hij kende de kracht van herhaling en nadruk, om dingen in het geheugen te prenten. Niemand poogde ooit ernstiger, tegen eene heftige en sarkastische natuur in, het persoonlijk van het onpersoonlijk gevoel af te scheiden. Niemand poogde ooit ernstiger het persoonlijk gevoel geheel te onderdrukken. Slaagde hij daarin ten volle?

Digitized by Google

Dat kunnen wij niet zeggen; soms sprak hij bitter, zelfs honend van zijne »vijanden, vervolgers en lasteraars;" maar hij bad God hun te vergeven en hunne harten te veranderen; ja, hij zelf was bijzonder spoedig gereed om te vergeven bij het minste teeken van toenadering, en zou alles doen om hen te verbeteren. Wij mogen er bijvoegen, dat, indien hij schuldig stond aan onrechtvaardige oordeelvellingen, hij daartoe althans evenzeer gedreven werd door de innigheid van zijn zedelijk gevoel als door de hartstochtelijkheid van zijn aangeboren karakter. In onze dagen is een al te nauwgezet geweten geene gewone zaak. De meeste karakters staan allen op dezelfde hoogte — of laagte — en het eigenbelang is een veel sterker prikkel dan de eer. »Gevoel" van eene opgewonden soort is nergens in de mode; de zuivere voorschriften der zedewet verliezen allengs meer hunne beteekenis. Parker geloofde in die voorschriften; hij eischte, dat iedereen er in gelooven zou, dreigde met een »wee u!" allen, die er mee spotten. Maakte hij zich schuldig aan overdrijvingen, het waren de overdrijvingen des geloofs. Aan die overdrijvingen hebben wij, voor een deel, de macht van het geloof te danken, waardoor ten slotte het volk gered werd; want, toen de burgeroorlog uitbrak, werd de waarde van het geweten duidelijker. Toen wenschten weinigen, dat daarop in vroeger jaren minder nadruk was gelegd. Overdrijvingen in woorden klonken toen vrij dof nevens het gebulder van het kanon. Wie de stoutste profetie had verkondigd, bleek de kalmste beoordeelaar te zijn. In plaats van hem tot zonde te rekenen, dat hij enkele denkbeelden en hunne vertegenwoordigers aan de algemeene verfoeiing prijs gaf, was men meer geneigd zichzelf te beschuldigen van ongeloof, omdat men de waarschuwing had in den wind geslagen.

De inwendige geschiedenis van den slavenstrijd toont, dat

Digitized by Google

Parker daarin een groot en belangrijk aandeel had. Daarom moest hij er wel met de ziel in zijn; en de ziel van zulk een man, eens opgewekt, staat niet, terwijl hij den grond van het harde braakland omwoelt, stil om te weenen over een viooltje, dat zijne ijzeren ploegschaar vernield heeft. Voor hem was de zonde een zondaar, de boosheid een mensch, de vorst der duisternis een gentleman Indien hij zijn geweer met scherp laadde, het was, omdat hij een goed soldaat was. Waren er meer zulke geweren als het zijne binnenslands afgeschoten, dan had de donder der kanonnen van geheel een volk gespaard kunnen blijven.

Het jaar 1857 kenmerkte zich door eene vreeselijke finantieele krisis, waardoor menig handelshuis werd omvergeworpen en vele rijken tot den bedelstaf werden gebracht. Parker was geen onverschillig toeschouwer van deze ramp; maar hij sloeg haar gade met een helder hoofd en een gezond hart. Hij ging de oorzaken er van na en vond die in het algemeen gebrek aan eergevoel, in verband met het gemis van groote godsdienstige denkbeelden. De maatschappij was, in zijn oog, één geheel, waarvan alle deelen zich samen verheugden en samen moesten lijden. Van eene maatschappij, die eene hoogere wet in de staatkunde verwierp, kon men niet verwachten, dat zij haar erkende in den handel; de menschen, die de slavernij verdedigden, ten einde de voordeelen der zuidelijke markt te verzekeren, konden niet geacht worden de hoogste regels van het geweten in den strijd om rijkdom in toepassing te brengen. De »paniek" was, evenals de Kansas-oorlog en de onderdrukte oorlog in Washington, het gevolg van valsche denkbeelden omtrent God en den mensch. Die paniek was onvermijdelijk; men had haar kunnen voorspellen; zij was eene weldadige les; hare gevolgen zouden gezegend zijn; maar het schouwspel zelf was bedroevend.

Digitized by Google

In dien geest schrijft hij aan eene vriendin: »Stel u menschen voor, die nooit aan gebrek hebben gedacht, behalve zooals de *trotsche* engelen denken aan het lijden — als iets, dat alleen goed is voor de »lagere klassen" — thans van alles beroofd.... Alle eigendom is in waarde verminderd. Mijn inkomen zal dit jaar niet half zoo groot zijn als het vorige. Maar — ik leef nog; alleen zal ik geene boeken koopen; en het maakt een groot gat in mijne liefdewerken." — Iets later aan dezelfde: »De liefde zal doen wat zij kan, om in dezen nood te helpen. Er zijn reeds bedriegers op weg, om hunne luie beenderen te voeden met de weldadigheid van zelfverloochenende, eerlijke menschen. Ik haat nietsdoende menschen en zou (misschien) eene luie Ierssche vrouw van honger kunnen zien sterven zonder eenig medelijden. Maar voor hen, die werken en ook sparen willen, open ik mijn hart. De oude liefdadigheids-vereenigingen zijn met nieuwen ijver aan het werk, en ook eene commissie van heeren, die nieuwe proeven moeten nemen. De Yankees zijn vernuftig. Wij hebben werk noodig. Deze tijd van zorg zal sommigen doen nadenken over den chaotischen toestand van ons maatschappelijk stelsel, die een *antagonistische wedstrijd* is, in plaats van eene *samenwerkende industrie;* en langzamerhand zal er een betere toestand komen. De mensch is nog niet ver genoeg gevorderd, om in een welgeordend organisme te arbeiden; alleen de eigenliefde kan thans dit wilde dier tot arbeid drijven. Maar hij wordt wijzer en beter.... Er zijn lagere rassen, die altoos in dezelfde lagere verhouding tot het overig menschdom hebben gestaan en *altoos zullen staan.* Welk eene verandering zal er na twee geslachten in den toestand en het karakter der Ieren in Nieuw-Engeland zijn gekomen! Maar na twintig geslachten zullen de negers nog op dezelfde hoogte zijn als nu, indien zij niet geheel en al verdwenen zijn."

Digitized by Google

In het begin van 1858 schrijft hij: »De duivel der slavernij openbaart zich thans in grooten toorn, omdat hij weet, dat zijne macht niet lang meer zal duren. Banks zegt, dat hij geen staatkundige in het Zuiden kent, die niet meent, dat de slavernij binnen veertig jaren in elken slavenstaat zal hebben opgehouden Maar hoe strijdt de regeering er voor! Geene dwaze moeder heeft ooit haar eenigen zoon zoo streng van zich afgestooten en haar aap zoo teer aan het hart gedrukt. Als wij ons goed houden, zullen wij spoedig de slavernij uit Zuid-Carolina, haar laatste bolwerk, verdrijven. Ik geloof niet, dat wij ooit een nieuwen president zullen zien, die de slavernij voorstaat."

Later: »De slavenmacht drijft de zaken snel vooruit. In Virginië beslist het hof, dat een slaaf geen wettig recht heeft om te *kiezen*. Eene vrouw liet geld aan hare slaven achter, onder voorwaarde, dat zij *met hunne toestemming* zouden vrijverklaard worden. — Het hof verklaarde het testament voor onwettig; zoo kregen de slaven noch geld noch vrijheid. Louisiana heeft juist eene wet aangenomen, die vrije zwarten verbiedt in het land te komen, en allen verbant, die er thans tegen de wet zijn. Worden zij er na Juli 1859 gevonden, dan moeten zij verkocht worden in *eeuwigdurende slavernij*. Spoedig zal men trachten al de vrije zwarten weer tot slaven te maken. Er worden groote middelen in het werk gesteld om den slavenhandel weer in te voeren. Honderde Amerikaansche schepen zijn daarvoor uitgerust; de regeering doet er niets tegen en zal er niets tegen doen. HET EINDE IS NABIJ."

Is 't wonder, dat ik krank ben? Neen, voorwaar!
De droeve zin van 't menschlijk leed is diep
Me in 't hart gedrongen en dringt daaglijks dieper,

Digitized by Google

'k Aanschouw 't gebrek, den kommer en de ellend'
Van menschen, die, in steden eng besloten,
Gebukt gaan onder 's levens last. 'k Zie rijk
En arm, den dronkaard, den misdadiger,
Ook hen, die roekloos hem tot misdaad dringen
En groeien van zijn tranen en zijn bloed! —
Ik draag hun smarten; ik beschrei hun zonden.
Mocht ik ze stuiten! Neen! ik zie voor dit
Geslacht een honderd jaar Mijn roeping is
De strenge taak, een weg te banen tusschen
De doornen; — ik neem ze op in 't vleesch — den weg
Met naakte voeten plat te treden, en
Met bloed hem te eff'nen. Nu, 'k leg mijn gebeent'
Straks in een scherpe kloof der baan, die 'k brak.
In beter tijden staat men, waar ik viel,
En reist in blijde scharen, waar ik toog
Alleen en zonder steun, dan d' arm van God
En Zijne stem. Genoeg! Gods arm, Zijn stem.

HOOFDSTUK XV.

AFNEMENDE GEZONDHEID.

De ophooping van werk had in dezen tijd voor Parker eene onrustbarende hoogte bereikt; want er was telkens iets bijgekomen, zonder dat hem iets was ontnomen. Met alles ging hij voort en haastte zich naarmate de weg langer werd, zette de schouders uit, terwijl de last zwaarder werd. Zijne studiën vervolgde hij, maar onder minder gunstige omstandigheden; de boeken gingen in een zakje mee op den trein. Iederen dag las hij in den schommelenden wagen, waarvan

Digitized by Google

de beweging en het geraas eene onnatuurlijke prikkelbaarheid der hersenen te weeg brachten; en 's avonds zette hij het werk zoo goed mogelijk voort. Zijne preeken schreef hij even nauwgezet en met een nog strenger gevoel van verantwoorwoordelijkheid. Zijne voorlezingen, waarmee hij wenschte te stichten en te onderwijzen, nooit te vermaken, kostten hem eene langdurige en ingespannen voorbereiding en groote vermoeienis bij het uitspreken. Zijn herderlijk werk — het bezoeken van zieken, het vertroosten van bedroefden, het begraven der dooden — verrichtte hij getrouw. Het was hem een voorrecht met de treurenden te weenen en zich met de verheugden te verblijden; en zijne gemeente bevatte, behalve hen, die hem geregeld hoorden, een aantal vreemdelingen, die geen ander recht op hem hadden dan dat van hunne behoeften, en die zich haastten om hun last, niet aan zijne voeten, maar op zijne schouders te leggen. Hij beschouwde zich aangesteld »predikant van alle voortvluchtige slaven te Boston in het algemeen". Hoe hij deze taak volbracht, hebben wij gezien. In bijzondere gevallen was zijne zorg onovertroffen. Iederen dag zonderde hij dan gansche uren af voor hulp en deelneming. Hij vermenigvuldigde zich en breidde zich uit, naarmate de omstandigheden er toe drongen.

Men meent doorgaans, dat Parker bezweken is door overmaat van werk. Dit is tot op zekere hoogte waar, maar niet geheel. Zoo hij niet op eene buitengewone wijze overladen ware, zou hij een oud man hebben kunnen worden Zijn aartsvijand was niet het werk, dat hij had te doen; want hij arbeidde gemakkelijk. De studie was hem eene uitspanning; het kostte hem meer haar te staken dan haar voort te zetten. Daarenboven was zijne manier van leven — althans nadat hij den manlijken leeftijd bereikt had — hoogst eenvoudig. Hij was matig in eten en drinken, maar niet over-

Digitized by Google

dreven. Hij zat niet ongeregeld lang op. Hij hield veel van wandelen, en deed, in het gunstig jaargetijde, lange tochten — voetreizen in het land en op de bergen. Hij was opgeruimd, kon tegen den besten in lachen en schertsen. Het bloed vloeide snel door zijne aderen. In zijne jeugd was hij sterk in de armen en beenen.

Toch droeg hij eene kwaal in zich om, eene overgeërfde kwaal. Zijne moeder was teringachtig. Het klimaat van zijne geboorteplaats was ongezond. Hij groeide op onder de ongunstige omstandigheden der armoede — onvoldoend en ongeschikt voedsel en kleeding, ontbering en arbeid boven zijne krachten. Hij wist niets en leerde niets omtrent de noodzakelijkheid van slaap, oefening, uitspanning, zoodat hij zich ontwikkelde, zonder te denken aan de eenvoudigste voorwaarden van lichamelijke gezondheid; hij wist er zoo weinig van, dat hij zich verbeeldde te Cambridge van twee beschuiten per dag te kunnen leven. Geen wonder, dat zijne verborgen vijanden versterkt werden; meer is het wonder, dat de vesting het zoo lang uithield. Reeds vroeg spreekt hij in zijn Dagboek van eene slechte gezondheid. Dikwijls had hij pijn in het hoofd, soms in de zijde. Hij noemt het »dyspepsia of iets anders". Hij klaagt over verloren dagen en weken, als hij niets kon uitvoeren. Reeds in 1846 schrijft hij aan eene vriendin, dat hij niet anders doet dan het onvermijdelijke werk; dat hij den ganschen winter heeft geluierd. Hij zocht de oorzaak van zijne ziekte meer dan vijftien jaren in het verleden. Sedert hij te Boston kwam, was zijn leven vol zorg en kommer. Hij wist niet, wat er aan te doen; zoo lang als hij recht op kan staan, gaat het goed; maar zoodra hij *een weinig* leunt, gaat hij geheel naar beneden. Hij kan geene veertien dagen vacantie nemen, zooals hij wil. Juist wordt de *sociale meeting* op touw gezet; daarom moet hij blijven.

Digitized by Google

Wie kan zijn boog spannen? — geen langen, geen taaien, maar een boog, dien anderen niet gaarne behandelen. Hij weet niet, of hij bestemd is om lang te leven. Van zijne zeven voorvaderen in Amerika hebben er zes bijna de tachtig bereikt. Zijne kaars staat in een tochthoek en zal daarom, denkt hij, sneller afbranden dan anders. Hij weet niet, dat hij *rust* noodig heeft, misschien wat meer opvroolijking, die hij niet kan krijgen. Hij zou één avond in de week, drie maanden lang, met »vroolijke kerels" willen doorbrengen, die zingen: Wij gaan nog niet naar huis! De laatste week heeft hij in het geheel niets gedaan, zelfs geene preek gemaakt; want zondag deed hij eene oude preek, op dien stormachtigen zondag. »Ach!" roept hij uit; »een aantal slechte winden hebben *mij* goed gedaan."

In het Dagboek schrijft hij den 24sten Aug. 1853: »Ik ben van daag drie en veertig jaren oud. Ik placht te denken, dat ik even oud als mijne voorvaderen worden zou; maar zekere vermaningen in den laatsten tijd waarschuwen mij, dat ik geen oud man zal worden. De laatste drie jaren hebben groote veranderingen in mijne gezondheid en krachten te weeg gebracht Ik wandel en werk nu *met een wil;* vroeger door den onwillekeurigen aandrang, die eenmaal den wil noodig had om te worden bedwongen. Ik voel noch leed noch vreugd bij de gedachte van heen te gaan; maar ik zal trachten, mijne zaken in dien toestand te brengen, dat ik gereed ben, als ik opgeroepen word, en de zaken niet ongeredderd achterlaat."

Hij was reeds begonnen de kansen te berekenen. Hij dacht aan zijne tien broeders en zusters, die allen op één na, tusschen de 44 en 47 jaren gestorven zijn. Hij hield het oog op dat kritieke punt, in twijfel, of hij het zou te boven komen, vertrouwende, dat hij dan een oud man zou worden.

Digitized by Google

In het Dagboek van April 1856 lezen we: »Gister avond was ik te New Bedford om eene lezing te houden, en beproefde te spreken; maar ik was zoo ziek, dat ik niet goed kon hooren of zien. Ik ging de zaal uit met Mr. Robeson, en wandelde vijf minuten, ging naar een apotheker en dronk anderhalve lepel sherry; dat deed mij goed. Ik sprak, maar met veel moeite. Vandaag ben ik beter, maar loom en mat. *Ik houd het voor eene waarschuwing* — niet de eerste."

Den 30sten November van datzelfde jaar schrijft hij aan Miss Hunt: »Ik preekte twee zondagen, over noodelooze ziekte enz. en over den vooruitgang der Anglo-Saksers in drie eeuwen (eene preek op den driehonderdsten verjaardag van koningin Elisabeths troonsbestijging).... Daarop hadden de katholieken de zaal in bezit, en wij moesten op den Dankdag en den laatsten zondag sluiten. Het kwam heel goed; want ik was niet in staat om te spreken. Ik verrekte woensdag de spieren van mijne rechterdij bij het instappen van den spoorwagen en kwam in een slechten toestand thuis. Sinds donderdag ben ik niet beneden geweest. Maar ik word beter en zal aanstaanden zondag over de vorderingen preeken, welke de voornaamste denkbeelden der menschheid in de eerstvolgende drie eeuwen zullen maken. De laatste preek was aan de herinnering en de dankbaarheid gewijd; de volgende zal handelen over plicht en hoop.... Mijne gezondheid is goed; maar ik kan niet veel wandelen en heb een kuch — *niet uit de longen* — die overgaat. Ik kan zonder eenige moeite preeken, maar ga niet veel uit...."

Den 17den December: »Ik heb het even druk als de apostel, die »geen tijd had, neen, zelfs niet om te eten...." Ik ben steeds aan het lezingen houden, vijf-en-twintig sedert den eersten November, en misschien nog vijftig in het verschiet.

Digitized by Google

Dat alles houdt mij laat op en doet mij hard werken, waarvan gij weet, dat ik niet houd. In Januari en Februari zal ik verscheidene malen naar New-York-staat gaan, waar ik mij voor twintig of meer lezingen verbonden heb. Zoo zal ik misschien voortgaan ,totdat ik *vijftig* ben, en dan, na Aug. 1860, ben ik van plan om een recht apostolisch, nomadisch en christelijk leven te gaan leiden en alleen mijne boeken te zitten schrijven, die dringend roepen om klaar te komen. Maar wie weet? Het is niet desgenen die loopt, zijne schreden te besturen. Een ongeval kan vandaag het lezen verhinderen, of iets anders het noodig maken, dat ik den arbeid voortzet tot ik honderd ben. Armoede kan, als een gewapend man, mij in den ouderdom overvallen en mij aanzetten om te werken, als ik liever zou liggen slapen. Maar, daar de lucht thans zulk een storm niet belooft (ik had moeten zeggen: doet vreezen), maak ik eene andere soort van plannen." Wie weet, of het jaar 1860 wel de langgewenschte gelegenheid zal geven om mijne boeken te schrijven?

Het was, of hij het er op aanlegde, dat het niet gebeuren zou; want in het begin van 1856 begon hij ook zondags namiddags te preeken voor eene onafhankelijke gemeente in Watertown, die geen predikant had. Hij deed het een jaar lang, met geene andere vergoeding dan den dank der menschen en het bedrag van zijne rekening bij den koetsier. Hij maakte daarvoor wel geene nieuwe preeken; maar de reis in alle weer en wind was eene belasting op zijne nauwgezetheid. »Werken, terwijl het dag is" was zijn regel, vergetende, dat te veel werk den nacht vóór zijn tijd deed aanbreken. Aan de vrienden, die daartegen opkwamen, placht hij te antwoorden: »zie op den tegenwoordigen toestand van het land! — de slavenhouders roepen om meer en meer macht; de regeering is geneigd om alles toe te staan, wat zij vragen; het

Digitized by Google

zuiden is vereenigd en aanmatigend, terwijl het noorden verdeeld is en geneigd om onderworpen te zijn. Ik *kan* daarbij niet ledig staan, als een zwijgend getuige van deze doodelijke verdierlijking. Ik moet al de krachten, die ik bezit, gebruiken om de vreeselijke rampen af te wenden, waarmeê de slavernij, in de eerste plaats de slaven, maar ook het geheele volk bedreigt; en mocht mijn leven opgeofferd worden, welnu! dan kan het in geene betere zaak worden opgeofferd dan in het verzet tegen deze vreeselijke zonde."

Tot een vriend, die hem kwam bezoeken, niet lang voordat hij inzonk, zeide hij met aandoening: »Ik ben blij, dat *gij* gekomen zijt; want ik weet, dat *gij* mij niet hard zult vallen. De menschen komen mij berispen, omdat ik gedaan heb wat ik niet laten kon. Ik voel dat het noodlot op mij ligt. God heeft mij zekere vermogens toevertrouwd, en ik moet ze gebruiken ten dienste mijner medemenschen. Hier zijn vier millioen mijner broeders en zusters, die letterlijk stom zijn. Zij mogen niet spreken; en zij heffen hunne handen naar mij op, met de dringende bede: »Spreek gij voor ons!" en ik moet voor hen doen al wat ik kan. Ik heb ernstig over de zaak nagedacht en meen, dat ik den winter gerust kan doorgaan en mijn werk doen. Ik ben van een taaien stam en hoop, met zorg, lang te leven; maar het doet er weinig toe, of ik doorga of onderga, als ik mijn plicht maar doe naar behooren."

»Nooit", zeide zijn vriend, »zag ik iemand, die zich zoo door en door bewust was, dat hij zijn leven op Gods altaar nederlegde".

Den zomer van 1856 bracht hij aangenaam door in de onmiddellijke nabijheid van intieme vrienden, die hij drie jaren lang niet zien zou, maar die hij zelf nog in Europa ontmoette, voordat zij gestorven waren. Menigen avond van dien zomer zat

Digitized by Google

hij met hen in de open lucht en dan was hij in zijne volle kracht. Iedere star, die zich aan den hemel vertoonde, de geuren, opkomende uit het gras, het tjilpen van het krekeltje en den sprinkhaan, het geroep van den verschrikten vogel in den kastanjeboom, alle kleuren en geluiden werden door hem opgemerkt en in zijn levendig gesprek ingeweven. Den laatsten avond, toen hij hen vaarwel zeide, vroeg hij om het »Moorsche kussen", waarop hij hier, onder het schijnsel van de maan en de starren, placht te zitten, en nam het mee als eene gedachtenis, om het »plechtig" te gebruiken, als zijne vrienden waren heengegaan. Eene aanraking van de snaren zijns gemoeds wekte hem altoos op.

In de maand Augustus van dezen zelfden zomer schrijft hij aan Miss Stevenson: »Eene week lang heb ik nu tijd gehad — voor het eerst in een jaar of twee — om iets tot nut en genoegen te lezen. Gij kunt nagaan, hoe ik genoot! Kuno Fischer, Diotima (eene verhandeling over de schoonheid) en een half dozijn deelen van Vogt, met een »Vie de Pierre Ramus" door Waddington en een (zeer dom en schijnheilig) werk over »La vie future" door Martin, met verscheidene andere; dat is tot nog toe het resultaat. Hier is ongestoorde stilte en niets dat hindert."

Lichte lektuur, om den geest rust te geven!

Hij vermaakte zich ook in dezen tijd met vertalingen van Duitsche dichters; Heine was zijn lieveling, de moeilijkste om weer te geven. Het was zijne gewoonte, zondags s' avonds gedurende een enkelen winter en lente, naar een vriend te gaan om de vertalingen voor te lezen. — Hij maakte veel werk van deze kleinigheden, schreef ze bij herhaling over, scheen nooit moede ze te verbeteren, beroemde zich op hare kunstmatige volkomenheid meer dan op veel beter werk, verlangde, dat de beste bewaard zouden worden, met zijn naam

Digitized by Google

er bij. Er zijn dan ook enkele van deze vertalingen in het licht verschenen, die uitmunten door juistheid van opvatting en schoonheid van vorm.

Het verblijf in de buitenlucht had hem goed gedaan, en tegen den 6den September maakte hij zich gereed om weer in Boston op te treden. Hij had een gevoel, dat hij in den laatsten tijd niets had verricht, en hoopte nu weer aan het werk te komen. Maar hij nam zich voor, weinig uit lezen te gaan en het nooit te doen, als hij daardoor gedwongen zou zijn om 's nachts te reizen of in een slecht bed te slapen. Hij voelde, dat hij daarvoor eigenlijk niet geschikt was, maar troostte zich met de gedachte, dat hij daardoor in staat was geweest om zekere denkbeelden uit te spreken, die nuttig waren voor het volk, en dat zijne lezingen hem de middelen hadden verschaft om veel wel te doen.

Had hij zich maar geheel van die tochten onthouden! Want wat gebeurde hem in het midden van den winter? Hoort, hoe hij zelf het verhaalt:

»Den 9den Februari moest ik te Waterford lezen, den 10den te Syracuse, den 11den te Utica, den 12den te Rochester, daarop te middernacht van 14 op 15 te Boston terugkeeren. Ik zou elken nacht in mijn bed slapen, behalve den 12den. Maar het is alles anders gegaan. De conducteur van den spoorweg liet ons den ganschen nacht te East-Albany in de wagens, te midden der overstrooming. De gewone Nieuw-Engelsche voorzorg en geestkracht zou ons allen over de rivier gebracht hebben. Ik had geen middagmaal, geen avondeten, buiten hetgeen ik in mijn reiszak had (gedroogde vruchten en beschuit); den volgenden morgen geen ontbijt, behalve een stukje taai rundvleesch in eene Iersche herberg. Toen ik s'morgens van den 10den wakker werd, voelde ik eene erge pijn in de rechterzijde, die ik vroeger niet gekend had. Ik ging dien avond naar Syracuse

Digitized by Google

over Troy, las te Utica den 11den, nam s' avonds te 11 uren den trein naar Rochester en reed den ganschen nacht tot vijf of zes uren in den morgen door, toen ik te Rochester in een bed met vochtige lakens te recht kwam en een uur sliep. Ik was dien dag ziek en had s' avonds al de huiveringen van eene opkomende koorts. Maar ik las; ging in den nachttrein om twee of drie uren, na drie of vier uren in het station gewacht te hebben, bereikte Albany in tijds voor den trein van vier uren vrijdag namiddag, waarmee ik zaterdag nacht te twee uren in Boston aankwam, nadat ik sedert donderdag avond geen ordentelijk maal had gehad. Zondag preekte ik te Boston en Watertown, naar gewoonte. De volgende week was ik ziek, maar las vier malen; evenzoo de volgende en de daarop volgende, totdat ik in Maart niet meer kon en in eenzonk."

Na dit verhaal, zal niemand zich over den volgenden brief verwonderen. Hij is gedagteekend van 7 April 1857:

»Ik heb in meer dan drie weken maar één brief met mijne eigene hand geschreven; en thans zal mijne pen wel een weinig slingeren; maar ik zal mijn best doen.

»Wat een wonderlijk ding voor mij, ziek te zijn! Ik weet nog niet, of ik het eigenlijk wel *ziek* moet noemen. Maar ik was al eene maand onwel, voordat ik instortte. Ik lag eene poos, twee-en-twintig uren van de vier-en-twintig, recht uit; toen een-en-twintig, en zoo verminderde het iederen dag, totdat ik gisteren elf uren lang buiten de horizontale lijn was. Ik begon te begrijpen, dat een der beste geneesmiddelen de gewone zondagdienst zou zijn. Al de dokters zeiden: neen!; al de vrienden: neen! en met nog meer nadruk al de vrouwen.

»Maar ik dacht, dat er van de tien kansen zeven zijn, dat het mij goed zal doen; slechts drie van het tegendeel. Zoo maakte ik dan eene oude preek klaar over de »rechtschapen-

Digitized by Google

heid", wat nieuwe stof er bijvoegende. Een rijtuig bracht mijne vrouw en mij naar de zaal en met hare hulp en die van een stok kroop ik binnen en wandelde, zoo moedig als ik kon, naar den katheder. Ik voelde mij het hart een weinig ontzinken, toen ik de vergadering overzag — omtrent twee duizend menschen. Maar alles ging aanvankelijk naar wensch. Ik vroeg verschooning, dat ik ziek was geweest, en toonde aan, dat het niet geheel en al mijne schuld was; maar dat het zenuw-vergif, dat ik te East-Albany had ingenomen, er de oorzaak van was.

»Toen kwam de preek. Ik zette mijne beenen zoo ver uit elkaar als ik kon (oude menschen en kleine kinderen doen dat altoos), om eene groote basis te maken, en hield mijne hand steeds op den lessenaar, zoodat ik niet kon omvallen. Slechts twee of drie keeren trachtte ik de beide handen te gelijk op te lichten. Toen de dienst uit was, deden Mr. Manley en anderen mijn jas aan; mijne vrouw en Dr. Geist hielpen mij de zaal uit en in het rijtuig; zoo reed ik naar huis. Mijne pols heeft gewoonlijk vier-en-zestig slagen; om drie uren ging hij van zes-en-zeventig tot vier-en-tachtig. Ik twijfelde eene poos aan de proef; maar om vijf uren keerde het getij, en om zes zeide ik, dat ik niet *kraaien* wilde, voordat ik uit het bosch was; om negen was het duidelijk, dat de proef gelukt was; en maandag morgen, ondanks den regen, die den ganschen dag aanhield, was het voor allen duidelijk, dat ik gered was door de »dwaasheid der prediking". Van daag ben ik veel beter en zal zoo voorzichtig zijn als de teederste zorg verlangen kan.

»Zondag om twaalf uren hield de gemeente eene vergadering. Zij brachten mijn traktement van zestien honderd op twee duizend vijf honderd dollars en boden mij zes maanden rust aan om naar Europa te gaan, terwijl in den dienst zou wor-

Digitized by Google

den voorzien. Ik zal maar twee duizend dollars aannemen en het edelmoedig voorstel van eene reis afslaan. Het vriendelijk aanbod is een geneesmiddel; dus heb ik geene andere geneesmiddelen noodig. Ik droom nacht en dag over dit bezoek en heb er dus veel voldoening van. Maar de rust heb ik niet noodig en zal haar daarom niet nemen. Deze laatste ziekte is eene waarschuwing, die ik zorgvuldig ter harte zal nemen. Ik was nooit zoo dicht bij den rand van den afgrond. Ik had eene hersenkoorts of eene longkoorts kunnen krijgen. Ik ben nu met deze kleinigheid van een lichten typhus vrijgekomen. Men krijgt zelden den typhus tweemalen. Ik had den mijnen in mijn twaalfde jaar en lag eene geruime poos voor de poort van den dood, maar werd niet binnengelaten."

Juist in dezen tijd van lichamelijke zwakheid was hij blootgesteld aan een nieuwen aanval op zijn theologisch standpunt. Tot nog toe waren zijne kerkelijke vijanden louter leden der Unitarische sekte geweest. Zijn theologische strijd was beperkt gebleven binnen de grenzen van eene kleine afdeeling der kerk, waarover de groote godsdienstige wereld van Nieuw-Engeland heenzag als eene Bostonsche partij, eene plaatselijke bijzonderheid, te onbeduidend om eenige bezorgdheid te wekken. Thans werd het anders. Parker had een naam onder het volk gekregen. Hij las en preekte overal in de noordelijke Staten. Zijne gedrukte preeken werden bij duizenden verkocht en gelezen door tien duizenden. Vreemdelingen kwamen van verre om hem te hooren en brachten zijne denkbeelden door het gansche land heen. Zijn naam werd geroemd in aanzienlijke plaatsen door menschen, die het staatkundig en maatschappelijk lot van het land in handen hadden — door staatslieden, senaatsleden, bestuurders van Staten. Hervormers erkenden hem als hun aanvoerder, menschenvrienden

Digitized by Google

als hun bondgenoot in goede werken. Hij was een man van gewicht, de aandacht waard van hen, aan wie de zielzorg hunner medemenschen toevertrouwd was. Zouden zij niet ontrouw aan hun plicht zijn geweest, als zij hem zoo maar hadden laten voortgaan? Was het niet tijd om hem in zijn loop te stuiten? Had hij niet lang genoeg, ja te lang geleefd voor het welzijn der uitverkorenen? Hem te vermoorden, daarvan kon natuurlijk geene sprake zijn. Maar als de Heer hem tot zich wilde nemen, geheiligd of niet! Zou Hij daartoe niet met aandrang kunnen bewogen worden? Eene »tusschenkomst der Voorzienigheid" zou even goed werken als »vleeschelijke" middelen en daarenboven het geloof der vromen versterken.

De groote »revival" van 1858, het gevolg der finantieele krisis van het vorig jaar, bood de gewenschte gelegenheid om eene proef te nemen. Nieuw-Engeland was in eene koortsachtige beweging van vroomheid, geslingerd tusschen de verrukkingen van het opgewekt godsdienstig gevoel en de smarten van het berouw. Vrome zelfkastijders wendden al hunne kunsten aan op de zwakken, de zenuwachtigen, de bijgeloovigen. Biddende scharen gingen van stad tot stad, de ziekelijke gemoederen tot boete bewegende. Den ganschen dag waren de kerken open, en eene reeks van geestelijken hield den evangelischen wagen in voortdurende beweging naar het Godsrijk. Omroepers kondigden in de straten den tijd en de plaats aan voor bijzondere samenkomsten tot gebed. Het drama der verlossing werd met nieuwe toestellen en meer indrukmakende hulpmiddelen ten tooneele gevoerd. De goede lieden, die zich verbeeld hadden, dat het rijk van het lage bijgeloof ten einde was, althans in Boston, waren verbaasd, als zij de versleten beelden der openbaring weer zagen leven en de fletsche schilderijen der verdoemenis nog eens op de muren

Digitized by Google

van moderne vergaderzalen prijken. Het fetichisme, dat zij verouderd waanden, kroop nog rond in aanzienlijke plaatsen. Mannen met zwarte rokken en witte dassen sloegen de tomtom even hard als de Nieuw-Zeelanders, en riepen hun afgod even vurig aan als de priesters van Baäl.

Nu was het de tijd om van Parker verlost te worden. Hij was zwak, lijdende, neergebogen. Misschien zou nu een gemeenschappelijke aanval door de vereenigde geesten van hemel en aarde hem kunnen nederwerpen. Het wachtwoord werd gegeven; de geloovigen stonden gereed; er werd een gelijktijdige aanval gedaan op de heilige stad. Opdat alle krachten gebruikt mochten worden en geen greintje zou verloren gaan, werd aan alle mannen en vrouwen aanbevolen om, waar zij ook wezen mochten — in een winkel of op straat — iederen dag, als de klok één sloeg, te bidden. Een paar proeven van deze »adressen aan den troon der genade" zullen beter dan eenige beschrijving de manier en den geest dezer evangelische mannen in het licht stellen. Zij zijn ontleend aan het Dagboek, waar Parker ze bewaard had, met nog een paar andere proeven van het bijgeloof der negentiende eeuw:

»O Heer! breng van middag verwarring en afgetrokkenheid in zijne studeerkamer, en verhinder hem zijn werk voor morgen te voltooien, of, als hij trachten zal uwen heiligen dag te ontheiligen, door te beproeven tot het volk te spreken, houd hem dan tegen en werp hem neder, zoodat hij niet in staat zal zijn te spreken. O Heer! zet een klem in den mond van dezen man, zoodat hij niet in staat is te spreken, enz."

Een ander voorbeeld: »De hel heeft nooit een slechter en lasterender monster uitgebraakt dan Theodoor Parker; en alleen de genade van Jezus Christus heeft hem tot nog toe

Digitized by Google

voor de eeuwige verdoemenis bewaard. O Heer! indien deze man een voorwerp van genade is, bekeer hem en breng hem in het koninkrijk van uwen dierbaren Zoon; maar, is hij buiten het bereik van den reddenden invloed des evangelies, zet hem dan uit den weg en laat zijn invloed met hem sterven".

Sommigen beschouwden de ziekte van den sterken man als een oordeel over zijne goddeloosheid; ja, sommigen, zegt men, beschouwden haar reeds als een voorafgaand antwoord op de gebeden. Parker nam den onzin vroolijk op, zoover als het hemzelf betrof. In een brief laat hij, na er van gesproken te hebben, zijne gedachten terstond een anderen loop nemen:

»De roodborstjes zijn gekomen, de zwaluwen reeds lang. Mijn groeten aan den paus. Vertel hem niets van de gebeden; anders vrees ik den kardinaalshoed niet te krijgen, en mijn zwarte hoed is bijna versleten. Ik denk, dat de kleeren in den »Leviathan" zullen overkomen".

Maar als een teeken des tijds stemde hem de »revival" droevig en wekte in hem den theologischen ijver op, die eigenlijk nooit geheel had geslapen, maar tijdelijk geweken was voor eene meer »praktische geestdrift van menschlievendheid". De beide preeken over »de ware en valsche opwekking van het godsdienstig leven" en »de opwekking, die wij noodig hebben" toonden, dat het oude vuur nog brandde, even sterk, even schitterend, even betooverend als ooit — het vuur van toorn, het vuur der profeten, en dat sommigen tot toorn verwekte, anderen vervulde van hoop.

Dezelfde geest bezielde de vier merkwaardige redevoeringen, die hij uitsprak voor de vrienden van den vooruitgang in Pensylvanië, in Juni 1858, over »de voortgaande ontwikkeling der opvatting van God in den bijbel", »de kerkelijke opvatting van God en hare ongenoegzaamheid voor de be-

Digitized by Google

hoeften van wetenschap en godsdienst", »het wijsgeerig of natuurlijk denkbeeld van God en zijne geschiktheid voor al de behoeften van wetenschap en godsdienst", »het natuurlijk vermaak der ziel in den oneindigen God".

In dezen tijd was het duidelijk geworden dat, zoo Parker geene zorg voor zich wilde dragen, zijne vrienden het voor hem moesten doen. In Augustus noodigde hem een nieuwe, maar reeds vertrouwde vriend, door het gevaar ongerust geworden, om eene reis van een paar weken in een rijtuig te doen. Parker liet er zich toe overhalen; 21 dagen bleven de vrienden uit, den ganschen tijd door het schoonste weder begunstigd, voortdurend in de vrije natuur, soms in de oorspronkelijke bosschen, »met hunne ruischende pijnboomen en dennen". »Wij zagen geene koningen", zegt hij in een brief aan een paar vriendinnen, die pas eene reis door Europa hadden gedaan, »dan alleen *would be's;* en geene koninginnen, dan alleen *supposed to be's*; en geen paus, zelfs geen *kardinaal*.. O! waar is mijn kardinaalshoed? Wat trouwelooze vrienden zijt gij, dat ge van den paus dezen droom van mijn leven niet hebt weten te krijgen, het toppunt van al mijne wenschen — den kardinaalshoed! Denk eens, hoe ik op het platform van de concertzaal zitten zou, met mijn rooden hoed en mantel! Hoe ik in mijne koperen koets zou rijden, met mijne *Bruschi*-paarden, en Eminentie genoemd worden, en verheven en machtige prins! Ik kan het u niet geheel vergeven. Eene *vrouw* zou zeker den paus kunnen bepraten, als zij wilde. Maar gij geeft niets om mij, dat is duidelijk".

Parker was de vroolijkste reiziger. Hij had de dartelheid van een jongen, wanneer hij met mooi weer buiten was. Hij groette de boomen met name en heette de bekende bloemen welkom, stelde ze voor aan zijne tochtgenooten, met hare

Digitized by Google

familie en een verhaal van haar stamboom. Het voorkomen van het landschap openbaarde hem de geheimen van zijne Flora; hij wist, welke wilde bloemen er achter de rotsen moesten schuilen, welke in de weiden, de heggen, de schaduw der lanen, aan den rand der vijvers; en in een oogenblik was hij uit het rijtuig, om zijne prooi te zoeken en in het voorbijgaan de bessen te plukken, die hij aantrof, — »een feest voor de goden". Kwam hij langs eene steengroeve, dan moest hij noodzakelijk ophouden, het werk nagaan en met de werklieden praten, hen bijzonderheden aanwijzende in de vorming der steenen, die zij konden in acht nemen, om hun werk gemakkelijk te maken en de volle waarde der vruchten er van te verzekeren. De maaier trekt zijne aandacht; hij onderzoekt de zeis, waarvan hij de behandeling niet vergeten had, verklaart hoe zij gemaakt wordt, en laat er waarschijnlijk iets tusschen vloeien, dat den pachter van nut zal zijn, als hij er eens weer eene heeft te koopen. »Wat doet die man?" — »Hij zaait tarwe." — »Dat moet ik ook eens beproeven." Meteen springt hij uit het rijtuig en over het hek en noodigt den man om eens uit te rusten, terwijl hij het werk doet. De heer met de stadskleeding en hoed toont dat hij het kan; de glimlach van ongeloof verdwijnt van des pachters gelaat, en binnen een half uur is hij overtuigd, dat zijn helper eens pachter moet geweest zijn. Hij mengt zich in de redeneeringen van de dorpsherberg, luistert naar het dorpsorakel, neemt hem op, doet hem vragen, die hij niet kan beantwoorden, brengt feiten te berde, die hij niet kan weerleggen, en eindigt met de menigte, die zich intusschen verzameld heeft, te onderrichten omtrent den toestand van het land en de hoedanigheid van wat op het veld staat. De verdwaalde beer, aan een boom vastgebonden of in een nauw hok opgesloten, wekte altoos zijn medelijden op. Op reis

Digitized by Google

kwam de eigenaardige grootheid van den man aan den dag. Dan was zijn bruisend leven niet te onderdrukken. Daardoor had hij eene groote vatbaarheid voor de volheid van leven in de natuur, die in al de poriën van zijn wezen drong en tot het laatste oogenblik van zijn leven de verborgen kracht van zijn gestel opwekte. Elke aanraking met de natuur deed hem goed. Op een zoelen zomerdag zag men hem aan het zeestrand, met eene zeis de Canada-dorens afmaaiend, die de velden dreigden te bedekken. Hij wilde ze niet verder laten gaan dan den weg. De dagdieven in het hôtel meenden, dat hij groote behoefte aan bezigheid hebben moest; maar hij werd door zijn werk meer verfrischt dan vermoeid.

Geene tochten te water, geene reizen te land in open rijtuigen, baten echter tegen eene erfelijke kwaal en overmatige inspanning. Hij kon niet ledig zijn. Bij zijne terugkomst van dezen kleinen uitstap, lagen veertig brieven op hem te wachten; aanstonds kwamen er nog tien bij. Allerlei ander werk had zich opgehoopt, en hij was de man niet om iets van zich af te schuiven. In den herfst begon hij weer te preeken, en te lezen, en zijn herderlijk werk te verrichten, en zijn voortvluchtige-slavenwerk, en zijn Kansaswerk, en allerlei onverwacht werk daarenboven. In October zou hij voor het eerst in Boston eene lezing houden, in eene reeks van voordrachten, door zijne vrienden op touw gezet. Hij maakte daarvoor de verhandelingen over historische Amerikanen gereed, die ook in onze taal zijn overgebracht — over Franklin, Adams, Jefferson en Washington. Maar alleen die over Franklin en Adams werden door hem uitgesproken; van de beide andere liet hij eene menigte aanteekeningen na, die door zijn vriend Lyman, met wien hij den rijtoer deed, verzameld en aangevuld werden. Zijn doel met die lezingen was, gelijk met alles wat hij deed, het Amerikaansche volk

Digitized by Google

in de hoofddenkbeelden zijner instellingen te onderrichten en te versterken.

Heroieke middelen zijn niet altijd de beste voor helden. Het kostte bijna acht maanden, om de uitstorting van water op de borst, die op de eerste ziekte volgde, te overwinnen. Ondertusschen ontwikkelde zich in den zomer eene verzwering, die aan den lijder veel pijn veroorzaakte. Hij verloor twintig pond vleesch; er openbaarde zich een bedenkelijke hoest, nachtzweet en andere gevaarlijke teekenen. Het eind scheen nabij. In October onderging hij eene operatie, die verlichting aanbracht; de zieke waande zich van zijne kwellingen verlost, maar bij het instappen van een spoorwagen, om bij de begrafenis van een kleinen jongen tegenwoordig te zijn, die door een ongeval was verdronken, ontwrichtte hij zich in gevoelige lichaamsdeelen. De dappere man werd niet uit het veld geslagen; nog zeide hij te gelooven, dat hij zeventig of tachtig zou worden, beloofde in het vervolg voorzichtiger te zijn, bleef op zijne studeerkamer, liet daar zijn eten brengen, reed iederen dag uit, en werd door de bekwaamste geneesheeren met raad en daad bijgestaan. Maar de bezorgdheid zijner vrienden nam toe. In Augustus vereenigden zich reeds vele leden zijner gemeente, om hem te verzoeken, zijne vakantie zoo lang te rekken, als de uiterste voorzichtigheid eischte. Zijne zwakheid drong hem aan die wenschen toe te geven. Tegen het eind van het jaar moest hij zijn werk laten rusten, — behalve het preeken, dat hij met weinige tusschenpoozen voortzette en dan alleen staakte, wanneer het hem physiek onmogelijk was te staan, zelfs al hield hij zich vast aan zijn lessenaar.

Het Dagboek eindigt nu op eens, behalve enkele aanteekeningen in een zakboekje. Den 1sten Jan. 1859 begint hij aldus: »Het is zaterdagavond — de avond van nieuwjaarsdag.

Digitized by Google

Mijne preek voor morgen is klaar, en ik heb niets meer te doen, dan een oogenblik aan mijne gewaarwordingen toe te geven en mijne gedachten te verzamelen. Dit is de eerste nieuwjaarsdag, dat ik ziek ben. Bijna drie maanden ben ik nu een gevangene in mijne slaap- of studeerkamer geweest. De dokter zegt dat ik vooruitga; maar ik twijfel zeer aan de uitkomst. Het is, alsof dit mijn laatste nieuwjaarsdag op aarde zal zijn. Ik had daarvan een gevoel, toen ik vandaag aan ieder een geschenk gaf; maar weinig menschen hebben meer om voor te leven dan ik. Het is, alsof ik nu pas een groot werk begonnen ben; moet ik het verlaten, ik zal niet klagen. Een bekwamer en beter man zal mijne plaats vervangen, en met meer vrucht doen wat ik heb aangevangen. Mijne gemeente zal mij spoedig vergeten; enkele zondagen zullen voldoende zijn om hare tranen te drogen. Eenige vrienden zullen wellicht rondom mijn graf dwalen en menigen dag van harte bedroefd zijn."

Drie bladzijden verder, het laatste woord van den zwaren kwartijn, lezen wij den wensch, dat hij begraven worde op het oude kerkhof te Lexington, waar zijne voorvaderen rusten. Een dubbele steen moet op het graf worden gelegd, opdat er plaats zij ook voor zijne vrouw, en niets anders dan zijn naam en de dagteekening van zijne geboorte en zijn dood moet den grafsteen onderscheiden.

Met veel moeite sprak hij op den 2den Januari zijne preek uit: »Wat de godsdienst voor een mensch kan doen." Hij voelde, dat het de laatste maal zou zijn; en het was zoo. Den volgenden zondag werd dit briefje, met potlood geschreven, aan de gemeente, in de Concert-zaal vergaderd, voorgelezen:

Zondag morgen, 19 Jan. 1859.

Zeer geliefde en lang beproefde vrienden. Ik zal vandaag

Digitized by Google

niet tot u spreken; want van morgen, even na 4 uren, had ik eene kleine uitstorting van bloed in de longen. Ik was van plan te preeken over »den godsdienst van Jezus en het christendom der kerk". Ik hoop, dat gij de bijdragen niet vergeten zult voor de armen, die wij altoos bij ons hebben. Ik weet niet, wanneer ik uwe vriendelijke aangezichten, die mijn geest zoo dikwijls hebben opgebeurd, als mijn vleesch zwak was, zal wederzien. Laat ons het goede doen, de barmhartigheid liefhebben en nederig wandelen met onzen God, en zijn zegen zal op ons zijn, hier en hierna; want zijne oneindige liefde is met ons tot in eeuwigheid.

Uw trouwe vriend,
THEODOOR PARKER.

De »kleine uitstorting van bloed" was eene ernstige bloedspuwing geweest. Nu was er geen tijd meer te verliezen. Eene vergadering van de gemeente, onmiddellijk belegd, stelde een jaar traktement voor haar herder beschikbaar, zoo noodig meer, om hem in staat te stellen, rust van alle mogelijke zorgen te zoeken. Ervaren geneesheeren achtten de zaak bedenkelijk. Er hadden zich tuberkels gevormd en zij namen toe. De ziekte, die hij geërfd had, was reeds ver gevorderd. De kansen tot genezing werden verklaard als één tegen tien. De stoutmoedige strijder schertste met die kans. »Als dat alles is, zal ik overwinnen. Ik heb negen-en-negentig tegen één gevochten — ja, negen honderd negen-en-negentig tegen één — en overwonnen. Zoo God wil, zal ik het weer; *sursum corda*" (het hart omhoog). Er werd beslist, dat hij terstond naar de West-Indiën zou gaan en van daar naar Europa; en dan verder waar het meest te hopen was.

De lezer stelle zich de smart van Parkers vrienden en gemeenteleden voor, toen de waarheid, die zij gevreesd hadden,

Digitized by Google

hen overviel. Wie zich daarvan overtuigen wil, leze de brieven, die door Weiss zijn gedrukt, tusschen den herder en zijne kudde. Ze zijn teeder en treffend, maar niets te veel voor hetgeen aan beide zijden gevoeld werd. Er kwamen zoovele brieven van trouwe en hartelijke vriendschap, dat de lijder eene advertentie liet plaatsen in de »New-York Tribune", om zich te verontschuldigen, dat hij ze niet alle beantwoorden kon. Dit bericht had een nieuwen toevloed brieven ten gevolge van menschen, die zich tot nog toe hadden ontzien van te schrijven, om hem de moeite van antwoorden te besparen. Nu zij zeker waren, dat hij niet antwoorden zou, wilden zij spreken. Deze hartebloemen bedekten zijn leger en verkwikten hem met haar geur. Terwijl hij daar nederlag, kwamen liefelijke gedachten tot hem van allen, die hij lief had, van velen, die hem niet hadden liefgehad; en naar alle kanten vlogen de witte duiven uit zijn venster met boodschappen van welwillendheid, dankzeggingen voor oude vriendelijkheden, erkentenis voor vertrouwen en sympathie, edelmoedige waardeering van de kleinste diensten, hem bewezen en lang door den dader vergeten, liefelijke herinneringen van verleden vreugd, lof voor goede daden en goede woorden in het belang der vrijheid, verdedigingen van denkbeeldige onaangenaamheden of beleedigingen — alles in manlijke, eenvoudige taal, zonder eenige weeke uitdrukking van beklag, met de natuurlijke onderwerping, die tot zijn geloof behoorde. »Als ik herstel", zegt hij in een afscheidsbriefje aan Salmon P. Chase (en dat is de geest van al wat hij schreef), »als ik herstel — en de dokters zeggen mij, dat ik ééne kans van de tien heb — slechts negen kansen tegen mij en ééne in mijn voordeel — dan zal ik dankbaar zijn voor de ervaring der toegenegenheid en vriendschap, die mijne ziekte mij uit alle deelen des lands heeft gebracht; als ik niet herstel, zal ik blijde heengaan, met volko-

Digitized by Google

men vertrouwen op die oneindige liefde, die meer voor mij zorgt dan ik voor mijzelven".

In een brief aan een zijner vrienden zegt hij: »Ik ben nog vol hoop, dat het menschelijk sterfelijk leven het lang genoeg voor mij zal uithouden om enkele der vele ijzers, die ik in het vuur heb gelegd en voor het aanbeeld gereed gemaakt, nog eens over te smeden. Mij dunkt, dat ik nog tijd over zal houden om enkele deelen werks te voltooien. Maar ik zal niet klagen over de lieve Moeder, die mij lang geleden vermaande, om in eene korte wereld geene lange verwachtingen te koesteren, als de vriendelijke hand, die mij hier bracht, mij ook spoedig zal wegnemen naar die wereld, »die geen oog gezien heeft" enz. Wij hebben een goeden tijd met elkaar gehad, en ik hoopte, dat ik daarvan nog meer zou genieten. Voorwaar, ik maakte het plan om in het openbaar en hard te werken tot zestig, en dan een rustigen avond te hebben tot tachtig, om mijn hooi binnen te halen; maar als mijn uur slaat met acht-en-veertig, laten wij niet klagen".

Aan een ander: »Ik dank u voor de bloemen en de nog liefelijker geur van het briefje, dat er bij kwam. Zij bloeien op mijne tafel, terwijl het briefje zijn ongezienen invloed elders doet gevoelen. Ik weet niet, of ik onder zeil ga voor het leven of den dood; maar de hemel is nooit eene verre haven, en men behoeft niet te klagen, als men daar vroeger aankomt, dan men dacht. Maar ik laat een deel werks onafgedaan, en meer slechts begonnen, dat ik meende ten einde te brengen en zoo gaarne had voltooid. Ik heb mij verheugd in uwe edele woorden; twijfel niet, of ze zullen nog edeler worden, als gij den tijd tot leven maakt en natuurlijke talenten tot een verheven karakter. God zegene uw dapperen geest en make u getrouw! Wat zou ik meer of beter kunnen wenschen?"

Aan eene vriendin: »Hartelijk dank voor uw welkomen brief,

Digitized by Google

dien ik uit gebrek aan kracht zoo armelijk moet beantwoorden. Ik kende *u*, voordat gij *mij* kendet; en ik heb veel om u voor te danken in vroeger zoowel als in later dagen. Ik ontmoette u bij uw broeder te Watertown in 1833, en gij spraakt toen eenige opwekkende woorden tot een jong mensch, die zich een weg trachtte te banen. God zegene u daarvoor en voor veel meer. Mijne vriendelijke groeten aan uw braven echtgenoot."

Nu komen hem weer de dichtregelen in de gedachten, die hij lang geleden schreef:

Gij voerdet mij langs menig kronkelpad,
Waar vaak de doorn mijn siddrend vleesch deed bloeden,
Doch ik ontdekte uw vinger en aanbad;
'k Vertrouwde op u in al mijn tegenspoeden.
Mijn prille jonkheid zocht een beter spoor;
Zij tastte in duisternis, en vroeg om waarheid.
Het wolkfloers scheurde; 't licht brak heerlijk door,
En schiep me een morgen, rijk aan glans en klaarheid.
Toen trad ik eenzaam langs de steile baan:
Geen gids. Een enkle vriend ten troost voor 't harte.
Doch 'k voelde, o Eeuwge! uw zegenrijk bestaan,
En 't was mij zalig, aan uw hand te gaan;
Mijn ziel, in u verheugd, vond laafnis in haar smarte.

HOOFDSTUK XVI.

HET VERTREK.

Den 3den Februari verliet Theodoor Parker, met zijne vrouw, Miss Stevenson en George Cabot het huis en Exeter Place,

Digitized by Google

met het vast besluit om zijne ééne kans tegen tien te wagen. De kranke zat in zijne kamer, mager en grijs, maar vastberaden, alsof hij moest zorgen en niet verzorgd worden. Hij kende den inhoud van elken koffer en de plaats waar ieder pakje en elke flesch geborgen was. Toen de kleine processie zich in beweging zette van het hôtel, waar zij hun intrek hadden genomen, wachtte hij tot het laatste om te zien, dat niets vergeten werd, en ging toen met vasten tred naar Jersey City, waar de »Karnac" lag. Alles was aan boord voor hem gereed. Een trouwe vriend zette een fraaien ruiker viooltjes en anjelieren in zijne kajuit. Dr. Howe en zijne vrouw zouden hem op de reis vergezellen. Tot de vrienden, die hem kwamen vaarwel zeggen, sprak hij weinig, antwoordde dankbaar op hunne woorden van toegenegendheid, maar flauw op hunne woorden van hoop; hij was stil en in gedachten verzonken, maar niet terneergeslagen. Den 8sten vertrok de stoomboot en bereikte den 3den Maart hare bestemming, Frederikstad, West End, Santa Cruz. In den beginne was de reis, door ruw weder, onaangenaam, maar later beter; de zee werd kalm, de lucht zacht en de hemel helder. De natuur deed wat zij kon voor den afgetobden man. Hij lag uren lang op het bed, of zat op eene koele plaats in de schaduw. Maar zijn rustelooze geest liet hem niet met vrede. »Al mijne levensplannen liggen in duigen." »Ik sta tot aan de kin in mijn graf." »Vandaag is het veertien jaren geleden, sedert ik naar Boston reed, om in het Melodeon te preeken. Ik nam dienst voor een dertigjarigen oorlog, maar ben gewond en uit het veld gedreven, voordat de helft van den tijd verstreken is." »Vandaag preekt Emerson in de Concert-zaal." »Ik ben benieuwd, of zij aan den jaardag zullen denken". »Die kostbare geweren in mijne studeerkamer — wat zal er van worden? Zij moeten goed bewaard blijven. Als ik sterf, moeten zij het eigen-

Digitized by Google

dom der republiek worden." »Mr. Stackford zou goed zijn om te preeken." Dat waren de gedachten, die zijne ziel doorkruisten. Dan kwamen er weer plannen op van werk, dat nog afgedaan moest worden. »Ik moet mijne *laatste preek* nog afmaken, en mijne levensbeschrijving." Hij overdacht een brief aan zijne gemeente en begon dien op te stellen. Bij iedere aanlegplaats ging hij met zijn aanteekenboekje aan land en trachtte enkele bijzonderheden te leeren kennen. Nacht en dag ging hij met de gedachten in zijne gemeente rond, bij zichzelf vragende: »wie is er ziek? wie is niet meer ziek? Hoe gaat het met de arme oude Mr. Cass, den druiven-snoeier in Chambers-street Court? Ik moet hem eenige aardbeziën zenden, als het seizoen komt."

Toen hij te Santa Cruz was aangekomen, bijna niet in staat om uit het schip te strompelen, begon hij alles te onderzoeken wat in zijn bereik was, de boomen, de planten, de bloemen op te teekenen, de voortbrengselen en mineralen in klassen te verdeelen, de inwoners en vreemdelingen te bestudeeren, den aanwas der bevolking, de waarde der eigendommen; in één woord, hij putte het eiland en ieder, die er op woonde, uit en gaf alles terug in hoogst leerrijke en aangename brieven aan zijne vrienden in Amerika en Europa — brieven, die in den vorm geen spoor van ziekte verraden, hoewel er nu en dan op gezinspeeld wordt. Zijn eerste bezoek, den dag na zijne aankomst, was aan het protestantsche kerkhof — »den *terminus ad quem* (den eindpaal, waarheen) ik wellicht heenreis. Het is geene aangename plaats om te liggen, met het helmgras in bundels groeiende, zoo hoog als mijn hoofd." Er zijn nog drie kerkhoven, een Deensch, een Amerikaansch en een Katholiek. »Het Deensche ziet er het uitlokkendst uit. Ik verander van plan en zal, dunkt mij, het Deensche kerkhof kiezen." Hij heeft ook opwekkender gedachten, als: »Het weer is prachtig. Welk eene heldere

Digitized by Google

lucht! De nachten zijn bijna even helder als de dag; wat zijn de sterren groot; ze vonkelen zoo buitengewoon." Ook de menschen op het eiland beginnen hem mee te vallen. Hij ontmoet een predikant, Dubois, »een uitnemend man, vol vriendelijkheid en ondernemingsgeest. Hij doet veel moeite om de kleurlingen op te heffen, maar de blanken helpen hem niet. Hij heeft eene trouwe gemeente van omtrent drie honderd kleurlingen, die elke week eene kleine som betalen, om hunne behoeftige broeders te ondersteunen. Het belangrijkst gezicht op het eiland is eene straat vol kleurlingen, op zondag naar de kerk gaande. Zoo spoedig mogelijk krijgen zij schoenen en andere kleeren, en achting voor zichzelven."

Den 19den April was zijn brief aan zijne gemeente voltooid; het is een boekdeel, waarin hij zijne ervaringen als predikant uiteenzet. Hij noemt dat: »het werk van een kranke, onder vele moeilijkheden, herhaalde stoornis, — in tranen van bloed geschreven. Geen werk kostte mij zulke geboorte-weeën; want ik was te ziek om te schrijven en moest toch van mijn boek verlost worden, en dat op zulk eene plaats."

Hoe kon zulk een man beter worden? De natuur werd niet aan het werk gelaten. Zijn vuur was altoos brandende. Zijn denken en gevoelen kwam nooit tot rust. De onophoudelijke inspanning der hersenen verteerde zijne kracht. Hij werd immer heen en weer geslingerd tusschen opgewondenheid en neerslachtigheid. Had hij zichzelf kunnen vergeten, zich kunnen uitstrekken op het gras of onder de boomen, zonder te denken aan hunne botanische namen, en zoo de natuur op zich laten werken, dan zou hij hebben kunnen voortleven; maar hij verteerde meer dan hij won.

Ook wist hij veel te veel van den aard zijner ziekte; zijn vinger was telkens aan zijne pols; hij woog en telde zijne ademhalingen, en kon niet nalaten zijn eigen geneesheer te

Digitized by Google

spelen, op zichzelf reeds genoeg om overal de lucht van eene ziekenkamer te doen ontstaan; het is, alsof een veroordeelde luistert naar de oprichting van zijn schavot. Zoolang hij op het eiland vertoefde, voelde hij zich nog tamelijk sterk, kon met eenig gemak wandelen. sliep over het algemeen goed, nam toe in gewicht en kracht, reed drie of vier keeren in de week op een paardje; zijn gelaat had eene bruine en roodachtige kleur, zijn oog was helder; maar het hoesten hield aan. De twee maanden, die hij te Santa Cruz doorbracht, deden hem geen merkbaar goed; de ongunstige teekenen werden erger. Den 11den Mei verliet hij het eiland, en keerde naar St. Thomas terug, om van daar per stoomboot naar Southampton te vertrekken. Op deze reis verloor hij zeven pond aan gewicht; het hoesten en opgeven vermeerderden. Hij begon het geloof in zijn herstel te verliezen. Nog eenig vertrouwen had hij op den opwekkenden invloed der beschaving, maar niet veel. Zelfs de zeeziekte werd bedwongen door de erger kwaal, die hem te bed hield. Toen hij te Southampton aankwam, den 1sten. Juni, verkeerde hij in een jammerlijken toestand, maar reisde toch denzelfden avond naar Londen.

Hier kon hij minder dan ergens rusten; het was het betooverde seizoen; tal van menschen waren hier te bezoeken, tal van dingen te zien. De elf dagen, die hij te Londen doorbracht, konden voor dertig gelden. Er waren brieven te lezen en te schrijven, niet zonder aandoening en smart. Hij was nog geene 48 uren in zijn hôtel geweest, of een oud man van 79 jaren werd aangediend, Mr. Brabant, daarop Miss Winkworth en hare zuster, de heer en mevrouw Martineau, prof. Rogers en zijne vrouw. Hij ontving beleefdheden van Mr. Seward, die in Londen was. John Bright bezorgde hem eene plaats in het Lagerhuis, om den grooten strijd bij te wonen, die de omverwerping van het Derby-ministerie ten

Digitized by Google

gevolge had. Vooral werd Parker getroffen door een bezoek van iemand, die voor hem nagenoeg een vreemdeling was, Mr. Cholmondeley, een neef van bisschop Heber van Oxford. Hij was vijf jaren geleden in Amerika geweest, had Parker hooren preeken, had hem bezocht en een diepen indruk van zijn persoon en karakter ontvangen. Nu had hij van zijne aankomst te Londen gehoord en, vreezende dat hij niet alles hebben zou wat hij behoefde, stelde hij hem op kiesche wijze zijne beurs ten dienste. Deze vriendelijkheid daalde neder in een teeder hart; zij werd afgewezen, maar dankbaar.

Het allermeeste genoegen gaf hem een bezoek van Ellen Craft, de kleurlinge, die hij tien jaren geleden naar Engeland had helpen ontvluchten. Alles kwam hem nu weer voor den geest — het gevaar, de vrees, de vlucht; de reis naar Brooklijn, met John Parkman en Miss Stevenson, in een gesloten rijtuig, hij zelf met een bijl gewapend, in geval van nood; het verbergen der vluchteling in zijn eigen huis; het daarop gevolgde huwelijk in het logement op »Nigger-Hill", met den bijbel en het zwaard. Al die jaren was zij veilig geweest en kwam nu haar vriend en redder begroeten. Zulke herinneringen troffen hem meer dan eenig bewijs van achting, hem door aanzienlijken geschonken; ze sterkten hem, maar verzwakten hem ook.

Er moesten ook bezoeken worden gebracht. Hij verlangde Henry Thomas Buckle te zien, maar de schrijver der »Geschiedenis van de beschaving in Engeland" was niet te huis. Hij had gehoopt ook Frances Power Cobbe [1]) te ontmoeten, met

[1]) De uitgeefster van Parkers werken, ook van de „Lessons from the world of matter and the world of man", waaruit eene Bloemlezing in onze taal is uitgegeven. Miss Cobbe schreef o. a. „Broken lights" en „Dawning lights", waarin zij Parkers denkbeelden weergeeft. Het eerste is vertaald onder den titel van Lichtstralen op godsdienstig gebied.

Digitized by Google

wie hij brieven had gewisseld en wier boeken hij onder de beste, door vrouwen geschreven, rangschikte; maar ook zij was niet in Londen. Er kwamen onophoudelijk uitnoodigingen tot ontbijt, middagmaal, lunch; maar alle moesten afgewezen worden. Eens slechts gebruikte hij lunch bij James Martineau, waar hij voor het eerst Francis William Newman, John James Taylor, Mr. Ireson en enkele anderen ontmoette. Ook leerde hij eenige uitnemende mannen van de liberale partij, medestanders van Bright, onder aangename omstandigheden kennen, maar niet zoo van nabij als hij wel wenschte. Verder bezocht hij de Westminster Hall, Guildhall, den Tower, Billingsgate, St. George's Yard, het Britsch Museum, het College of Surgeons, de Reform-Club. Hij hoorde Huxley eene voorlezing houden en Martineau preeken, en luisterde naar eene liefde-preek in St. Paul, waar »acht duizend kinderen bijeen zaten en van honger bezweken, terwijl zij luisterden naar eene slechte preek over de menschelijke verdorvenheid, of litanieën zongen, die zij van buiten hadden moeten leeren." Hij beweerde, dat hij uiterst voorzichtig was, ging in geene vochtige gebouwen, was 's avonds vroeg thuis en vermeed alle feestelijke drukte. Maar de zware, mistige lucht van de stad vol kolendamp wekte zijn hoest op en vermeerderde het opgeven. Den 12den Juni verliet hij Londen voor Parijs.

Nauwelijks was hij daar goed en wel in het Hôtel de Londres, toen Charles Sumner werd aangediend — »dezelfde hartelijke oude Sumner van voorheen". Den volgenden dag gingen de beide vrienden een rijtoer van zes uren door de stad maken, en daarna ging Parker nog eene wandeling te voet doen, terwijl Sumner naar huis ging om uit te rusten. Parijs vergde, zoo mogelijk, nog meer van zijne krachten dan Londen. Wij zullen niet trachten alles op te noemen, wat in de korte week, daar doorgebracht, werd gedaan en gezien. Toch schrijft hij

Digitized by Google

aan Dr. Cabot te Boston: »Ik werd een molusk, een oester in de West-Indiën en oefende uitsluitend die *plantaardige zenuwen*, die gij ontdekt hadt. Na het schrijven van mijn »Brief", ging ik over tot mijn molusken-toestand, en toen ik een van de werkelijke bewoners van het slijk van Londen zag, zeide ik: ben ik niet uw broeder? Ik opende nooit den mond voor een oester of zelfs een *garnaal*, dan om met den meesten eerbied over hen te spreken, opdat ik niet eene misdaad tegen de natuur zou plegen en mijne eigene familie verslinden. In Zwitserland zal ik zoo zoet zijn als een kind, dat door zijne moeder gekoesterd wordt, en mij als een zuigeling gedragen."

Hij raadpleegde eenige geneesheeren, die zeer verschillend over hem dachten en hem verschillenden raad gaven omtrent het verblijf, dat zij voor hem wenschelijk achtten. Na veel wikken en wegen, bepaalde zich zijne keus tot Montreux voor den herfst en Rome voor den winter. Den 19den Juni ging hij op reis naar Montreux en ontmoette daar zijne trouwe vrienden Apthrop en Miss Hunt. Er waren fraaie kamers voor hem gereed, met een heerlijk uitzicht. Vóór hem verhief zich de *Dent du Midi*, tien duizend voeten in de lucht. Het weer was vochtig geweest, maar nu alleraangenaamst. Het klimaat, de natuur, de gemakken, en vooral de beste vrienden, alles vereenigde zich om het herstel van den kranke te bevorderen. De abrikozen hingen rijp aan den tuinmuur; de vijgen waren bijna volwassen; aardbeziën en kersen in overvloed en daarbij de teederste zorg verhelderden iederen dag. De brieven uit Montreux — die men bij Weiss kan vinden — zijn zeer belangrijk. Mr. Apthrop maakte plannen voor prettige tochten naar Vevey, Chillon, Lausanne, Ferney en andere verrukkelijke plaatsen in de buurt. Hij kon vijf mijlen gaan, zonder moe te worden.

Digitized by Google

De Italiaansche oorlog was in vollen gang; natuurlijk moest hij er alles van weten; en niets komt hem te onpas: dagbladen, goedkoope prenten, kaarten, bulletins, schotschriften. De buurt is vol romantische en historische merkwaardigheden; hij kende ze alle van buiten. De plaatselijke geschiedenissen, gidsen, beschrijvingen, zijn alle op zijne tafel; buitengewone zaken had hij in afgelegen winkels en stalletjes aan den weg opgediept, terwijl hij er voorbijkwam.

In het eind van Juli verwisselt hij de aangename eentonigheid van zijn leven te Montreux met een bezoek van enkele weken bij zijn vriend prof. Desor in zijn berg-*châlet*. Het was maar eene reis van een dag, over een goeden weg, door liefelijke dorpen en rijke wijngaarden, over bergpassen, die heerlijke uitzichten op de hooge Alpen opleverden, van de toppen van het Berner Oberland tot den Mont-Blanc. Het *châlet* zelf was een jacht-huis geweest; maar de goede, gastvrije Desor had, om het de wetenschappelijke mannen, die de ergen en elkander in den zomer opzochten, gemakkelijk te maken, een ander huis daar dicht bij voor zijne gasten gebouwd. Een achtergrond van denneboomen gaf schaduw en verkwikkenden geur. Kleine openingen in het hout baanden het zonlicht een weg, om met het groene gras en de roode bessen te spelen. De eigenaar had uitgestrekte wijngaarden, die hij bebouwde en waarvan hij het rijke sap in zijn kelder oplegde.

Hier voelde zich Parker te huis. Hij had zijne beschutte zitplaats aan den rand van het bosch, zijne lievelings-den, met eene dubbele kruin, evenals de pijnboom te Lexington. Hier deed hij menigen verkwikkenden uitstap naar beroemde of schoone plekjes; en er waren boomen in overvloed voor den invalide, om zijn lust in houthakken te bevredigen, tegen den raad zijner vrienden. De zomer was buitengewoon

Digitized by Google

heet; en daar, drie duizend voeten boven de vallei, was het warm genoeg om vele uren van den dag buiten de deur te zijn. De zieke genoot er alles van, lag in den zonneschijn, ademde den geur der dennen en den reuk van het gras in, dronk den goeden rooden wijn van den professor, en voelde zijn hart herleven. Zijne kracht nam toe; zijne levensgeesten werden wakker; hij won in gewicht. Het scheen, dat zijne ziekte althans gestuit zou kunnen worden.

Niet het minst werkte daartoe het gezelschap van ontwikkelde menschen mede, enkelen uitmuntende in hunne specialiteit, allen belangstellende in de vraagstukken van den dag, sommigen van harte ingenomen met zijne denkbeelden, allen zijn karakter eerbiedigende en zijn geest waardeerende. De maaltijden werden gekruid door levendige gesprekken over allerlei onderwerpen: wetenschap, staatkunde, wijsbegeerte, godsdienst. Soms werden de gesprekken tot een warmen strijd, maar eindigden altoos in broederlijken zin.

De gasten van Desor in dezen zomer stelden een album samen, waartoe ieder zijne bijdrage leverde. Het stuk van Parker was eene satire op de wetenschappelijke methode der Bridgewater Verhandelingen, zeer geestig: »Hoe een hommel het heelal beschouwt". Natuurlijk vond hij tijd om brieven, en lange brieven, te schrijven. Zij toonen, met hoeveel liefde hij aan zijne vrienden denkt; hoe nauwkeurig hij op den loop der dingen in Amerika acht geeft en hoeveel meer belang hij stelt in de groote beginselen, waarvoor in zijn vaderland gestreden werd, dan in zijne eigen gezondheid in Europa. »Ik ben maar een droppel water, die naar den grooten oceaan der menschheid vloeit; en als ik hier ophoud, zal ik daar niet gemist worden."

Zes weken bracht hij op de bergen door — zes weken, die hij de aangenaamste van zijn verblijf in Europa noemde. In

Digitized by Google

den namiddag van den 22sten Augustus verliet hij het *châlet*, daalde de bergen af en vierde zijn geboortedag te Montreux. Nu heeft hij een uitmuntenden eetlust; hij is steeds opgewekt, hoest minder en voelt zich sterker. Hij droeg te Yverdon meer dan zeventig ponden bagage uit de boot naar den wagen, zonder rusten. In den loop van den herfst gaat hij steeds vooruit. Nog eens brengt hij een bezoek aan Desor, die zijn zomerverblijf heeft verlaten en nu in Neufchatel woont. Maar het wordt tijd om de winterkwartieren te betrekken. Hij zegt den *Dent du Midi* vaarwel en gaat op reis naar Rome. Den 12den Oct. verlaat het gezelschap de heuvels, het meer, de liefelijke valleien van Montreux. Over Genève, Lyon, Marseille komt het den 19den in de sombere Tiber-stad aan.

'k Heb 't juk der smart reeds in mijn jeugd gedragen:
Dank, Vader! voor dien tegenspoed, —
Voor 't hobblig pad ook van mijn rijper dagen,
Dat ik, alleen, betreden moet.
Miskenning, zorg, geneugten, die vervlogen, —
Ik dank voor alle, en, zoo ik viel:
De bittre traan, die opwelde in mijn oogen
Gaf rijke winsten voor mijn ziel.
Bij wat me als kind of man weervoer in 't leven:
Mijn hoop, mijn vriendschap, droef vergaan, —
De wroeging, 't langst mijn boezem bijgebleven,
Om tijdverkwisting, euveldaân, —
Wat beker me ooit werd in de hand gegeven:
'k Roep, Vader! dankend U en blij vertrouwend aan.

Digitized by Google

HOOFDSTUK XVII.

DE EEUWIGE STAD.

In de *Via delle quatro fontane* vond Parker met de zijnen een aangenaam verblijf; maar het was op de vierde verdieping, honderd-twintig trappen hoog. Hij had daar vier kamers, die »voor Italië" goed gemeubeleerd waren, met groote vensters naar het oosten en zuiden, waar de lucht en de zonneschijn den ganschen dag binnenstroomden. Uit een Duitsch kookhuis kreeg hij het middagmaal. Het huis stond in een hoog en droog gedeelte van de stad; uit de bovenste verdiepingen overzag men de stad geheel, beneden had men een heerlijk uitzicht naar alle kanten. Dicht daarbij was het Quirinaal, met zijne fraaie tuinen; aan den anderen kant de Pinciaansche heuvel, met zijne schoone boomen en plantsoen. De St. Pieter lag van onder tot boven in het gezicht, met de Etruscische heuvels tot achtergrond. Voorts het *Palazzo Barberini*, waar de beeldhouwer William Story woonde. Het kon niet beter. De Apthorps en Hunts bewoonden de derde verdieping van hetzelfde gebouw, ten alle tijde gereed met gezelligen kout en, als het noodig mocht wezen, met alle hulp, die binnen menschelijk vermogen ligt. Het dagelijksch leven werd hier naar een eenvoudig plan ingericht, waarin het weder alleen verandering aanbracht. De behoeften van den kranke waren de hoofdzaak; ongelukkig kon hij niet voor zichzelf zorgen. Dezelfde prikkelbaarheid van de hersenen, die in de

Digitized by Google

West-Indiën alle rust voor hem onmogelijk maakte, jaagde hem ook nu voort, van het een op het ander. Eer hij zijne kamers betrokken had, eer hij twee dagen in Rome geweest was, vond hij, langs de straat slenterende, aan een stalletje een Hollandsch boek over het Bestaan van God — een boek, dat hij tot nog toe niet had kunnen krijgen, — en kocht het voor een halven dollar. In den loop eener week had hij werk genoeg begonnen om de dagen van een gezonde vol te maken, niets minder dan de studie van Rome, zijne geologie, flora en fauna, archaeologie, architektuur. Hij heeft zijn Mommsen in het hoofd, terwijl hij dagelijks plaatsen bezoekt, in de legende of de geschiedenis beroemd. Veel wordt er weer gelezen; zijne boekenplanken staan vol met geleerde werken, in verschillende talen, over Rome en Italië. Al de dagbladen die hij krijgen kan, liggen op zijne tafel. Hij houdt zich op de hoogte der staatkundige gebeurtenissen in Europa en Amerika, gaat tot in bijzonderheden den loop der dingen na, in staat en kerk, zoodat hij met staatsmannen er over kan praten. Zijne briefwisseling gaat onafgebroken voort. Wichtige brieven, dik als brochuren, vloeien uit zijne rustelooze pen, die, ontslagen van het schrijven van voorlezingen en preeken, denzelfden voorraad van stof in den briefvorm brengt. Zijne brieven zijn verhandelingen, opgevuld met feiten en opmerkingen. Het kleinste briefje komt nauwelijks uit zijne handen zonder regels, die alleen door een geleerde en denker geschreven konden zijn. Aan den eenen vriend schrijft hij een overzicht van de tijdperken der geschiedenis van Rome zelf; aan den ander een verslag van den landbouw in de pauselijke staten; een derden vergunt hij een blik in den uit- en inwendigen toestand der kerkelijke instellingen; aan anderen, die daarin belangstellen, geeft hij beschrijvingen van het huishouden, geestige schetsen der volkszeden, statistieke opgaven der bevol-

Digitized by Google

king of van den handel, vergelijkende tabellen van de getalsterkte of den maatschappelijken toestand van verschillende klassen des volks; alles volgens methode en met nauwgezetheid. Zijn hoofd is bijzonder helder, zijn opmerkingsvermogen scherp en vlug. In de straten ontgaat hem niets. Als hij een boekwinkel voorbijgaat, dan ziet zijn oog den titel van ieder boek, dat aan het venster staat; als hij een fruitstalletje voorbijkomt, let hij op elke vreemde noot of bes of plant, en wil niet verder gaan, voordat hij er alles van heeft vernomen. Zijn geheugen begeeft hem niet, zijn redeneervermogen is als altijd op de wacht. Bij Mrs. Browning wordt van een vlugschrift gesproken: *Le pape et le congrès*, door la Guéronnière. Zij heeft het nog niet gelezen, maar alleen van den inhoud gehoord. Niemand kent het dan Parker, die er eene vertaling van gezien had in de »Times". Hij geeft er terstond een volledig verslag van, zet de grondslagen uiteen, waarop het rust, de redeneering, het belang, en wijdt uit over de strekking en de waarschijnlijke uitwerking er van in verschillende kringen; terwijl zijne hoorders met de meeste belangstelling luisteren naar de ontwikkeling der denkbeelden, zooals zij van de lippen des welsprekenden mans vloeien. Een ander maal was hij op het ontbijt bij William Story, in gezelschap van eenige anderen. Het gesprek liep over ongezonde bodems. Parker, die tot hiertoe weinig gezegd had (daar het spreken hem moeilijk viel), vatte nu het woord op, gaf een verslag van ongezonde streken, hare bijzonderheden, haar ontstaan, invloed en de voorzorgen, die men nemen moest, om zich tegen de besmetting te beveiligen. »Geen miasma," zeide hij »kan door vijftien voeten zuiver kiezelzand heendringen." De oude bewoners van Rome, die men onderstellen kon, dat met het onderwerp bekend waren, luisterden aandachtig naar dien onverwachten rijkdom van inlichting en spraken

Digitized by Google

openhartig hunne verbazing uit, toen zij van de tafel opstonden. »Welk een verwonderlijk man! niemand onzer kende de feiten, die hij ons vertelde," zei de een tot den ander. Nu was dit een onderwerp, waarmee Parker zich in den laatsten tijd veel had beziggehouden, wegens de omstandigheden van zijne geboorteplaats, de erfelijke kwaal in zijne familie en zijne eigen ziekte. Maar even uitgebreid was zijne kennis op menig ander gebied, dat ver van zijne studie of van eenig bijzonder belang verwijderd scheen. Zoo was hij eens in een gezelschap van dames, van wie eene op haar kleed een versiersel van fraaie kant had; men vroeg naar de wijze, waarop het vervaardigd was, en Parker was de eenige, die de vraag kon beantwoorden, zoodat een vreemdeling denken moest, dat hij van dat vak zijne bijzondere studie had gemaakt. Alwetendheid was zijne kracht; maar in de zes maanden, die hij te Rome doorbracht, was het zijne zwakheid. Alles rondom hem, de wonderbare stad, het buitengewone aanzien der dingen, de zonderlinge levensmanieren, de rusteloosheid aan zijne ziekte eigen, de inspanning om zichzelven te vergeten, alles werkte samen om ieder vermogen van zijn geest tot het uiterste te scherpen. Alle handelingen, zelfs de verstandigste, werden overdreven.

Men had hem den raad gegeven om zooveel mogelijk in de lucht te zijn. Nu scheen hij geneigd om den ganschen dag buiten te blijven. Het slechte weder hield hem echter thuis. In het begin van den herfst, in October, wandelde hij zes of zeven uren daags, hoewel hij acht ponden verloren had sedert zijn vertrek van Comte Varin. Hij ging de stad te voet rond en zocht naar plaatsen, waar beroemde daden waren verricht; de tempels en paleizen in het Forum trachtte hij weer te vinden; aan den anderen kant van den Tiber doorsnuffelde hij de poorten en wallen, om de overblijfselen van schouw-

Digitized by Google

burgen te ontdekken, met het onafscheidelijk zonnescherm in de hand of boven het hoofd. Hij weet van geen ophouden; een meer dan natuurlijk volhardingsvermogen steunt hem en drijft hem voort. In het midden van Januari 1860, nadat hij tien of twaalf ponden verloren heeft, bleeker en magerder in het gelaat is geworden, zwakker in de oogen, zenuwachtiger en spoediger vermoeid, wandelt hij nog altijd voort. In April, ruim eene maand vóór zijn dood, rijdt hij op een ezel naar Frascati en Tusculum, zoo wat twaalf mijlen van Rome; en iederen dag moet hij die honderd-twintig trappen af- en opklimmen.

Hij kan geene kerk voorbijgaan, zonder er binnen te treden. De pracht trekt hem aan, terwijl hij er van walgt; de oudheden bekoren hem. Met het oog van een oudheidkenner beziet hij de kerken van St. Cosmo en Damiano, de tempels van Janus en Ceres, het mausoleum van Augustus, de Santa Maria Maggiore, de Ara Coeli, de San Lorenzo buiten de muren, San Carlo en vele andere. Maar al deze plaatsen, hoe hoogst belangrijk ook, waren niet bijzonder geschikt om door een teringlijder bij slecht weer bezocht te worden. Hij geeft toe, dat hij koû vat en vreeselijk hoest, nu en dan bloed opgeeft; maar ophouden kan hij niet. De plaatsen zijn òf merkwaardig òf vermakelijk. In beide gevallen geraakt hij buiten zichzelf en wordt voor dat uur, zoo niet voor langer, meegesleept. In welk eene geheel andere stemming, met welke andere bedoelingen betrad hij vijftien jaren te voren dienzelfden bodem, toen hij een voorraad van denkbeelden opdeed, die hem vele volgende jaren moesten verkwikken en dienen, terwijl hij thans zijne dagen er mede sleet en zijn rustelooze geest er door tot bedaren trachtte te brengen, een geest, die geen werk meer op aarde te doen had, maar van de aarde dien vrede begeerde, dien zij hem geven kon, voordat de groote toekomst zich voor hem ontsloot.

Digitized by Google

De vriendschap deed voor hem wat zij kon. Eene trouwe zorg, geduldig en zacht, was altijd bij hem. Liefhebbender harten dan die met hem onder hetzelfde dak woonden, waren er niet in de wereld. Eene zelfde stemming beheerschte allen. De vriendelijkste gezellin begeleidde hem op zijne wandelingen. Ieder trachtte iets te doen, dat hem aangenaam was. Nu en dan zag hij ook kunstenaars bij zich. Story maakte zijn borstbeeld. Maar het samenzijn met anderen stelde hem op eene zware proef; want de zieke kon niet zonder inspanning spreken, en hij kon evenmin luisteren zonder te antwoorden. Daarom vermeed hij het gezellig verkeer, hoe moeilijk het hem ook viel. »Ik zit bij alle gesprekken," zegt hij, »als de doodkist bij de Egyptische feesten".

Het weder was in dezen winter te Rome niet gunstig voor de zieken: het was vochtig, koud, winderig, onaangenaam. De zomer was droog en koel geweest; het regenseizoen begon vroeg. Toen hij kwam, regende het, en dat ging twee of drie weken zoo voort. »Bedekte lucht, mistig, guur en koud," zoo heet het telkens in het dagboek. »Een zeer ongestadig klimaat. Ik ben hier bijna vier maanden geweest en heb nog geen schijn van stof gezien, tot gister. Bijna al dien tijd heeft het geregend; toch ben ik maar acht dagen van de honderd-twintig thuis gebleven..." »Rome is de vochtigste stad, die ik ken. De muren en schoortseenen zijn groen en geel van allerlei woekerplanten. De Tramontaanwind is koud en droog; hij maakt mij terstond aan het hoesten". Sommigen troostten hem met de verzekering, dat Rome hun in ziekte veel goed gedaan had; maar voor hem was dat niet weggelegd. Aan Miss Cobbe schrijft hij: »Rome heeft mij dezen winter niet goed behandeld, en ik zal haar met slechts één verdriet verlaten, namelijk, dat ik in het geheel hier ben gekomen. Ik heb drie ponden in de maand verloren, sedert ik

Digitized by Google

Zwitserland verliet, en niets gewonnen dan een zwaren hoest."

Ook de stad zelve was buitengewoon somber. Er waren minder vreemdelingen dan gewoonlijk, en daardoor was er minder te doen, meer bedelarij. »Rome is eene leelijke oude plaats; het verleden is alles; het tegenwoordige levert niets dan ellende op, en de toekomst alleen verval en verwoesting. Het is eene fossiele stad, gansch vreemd aan mij en de mijnen. Ik verfoei haar vorm van godsdienst, die uit niets anders dan ceremoniën bestaat; ik veracht hare theologie en vind in hare leugenachtige, verraderlijke en ontrouwe inwoners weinig te eerbiedigen. Het is eene stad der dooden. Zij heeft een drievoudig verleden, maar geene toekomst." — De schoonste bouwvallen zijn niet opbeurend voor een man, die voelt, dat hij heengaat naar het graf.

De gedachte aan het jonge Amerika, waar zijn hart was, maakte de oude stad nog somberder en het leven aldaar soms ondragelijk. Door brieven en nieuwsbladen werd hij op de hoogte gehouden van al wat er te huis voorviel op het gebied van godsdienst, staatkunde en maatschappij. Met een kloppend hart volgde hij de kansen van den toenemenden str d tusschen vrijheid en slavernij; de namen der goede en der zwakke strijders teekende hij op, woog de krachten, berekende de waarschijnlijke uitkomst en beklaagde zich, dat hij niet zijn kon waar de kamp het heetst was. Ieder dapper woord ,dat er gesproken werd, drong door tot zijne ooren ; elke moedige daad, door de aanvoerders of het verontwaardigde volk verricht, iedere beweging, die een volksopstand voorspelde, deed het bloed door zijne aderen vloeien. Het is pijnlijk niets te kunnen doen, als er meer dan ooit strijders noodig zijn. Hij zou zoo gaarne het lot zijner vrienden gedeeld hebben — van Sumner, Wilson, Hale, Seward, Gerrit Smith, Stearns, Howe,

Digitized by Google

de kleine schare van getrouwen, die voor een beginsel durfden opkomen. »O George!" roept hij zijn vriend Ripley toe, »het leven, dat ik hier langzaam ten einde sleep, smartelijk maar zonder pijn, is zeer, zeer onvolmaakt en staat verre achter bij wat ik meende te bereiken en kon, ja zou bereikt hebben, had ik tien of twintig jaren langer mogen leven. Maar over het algemeen is het geen onbeduidend leven geweest, in vergelijking van dat der meeste menschen, nooit een zelfzuchtig leven. Boven alle andere dingen heb ik getracht de ware opvatting van den mensch, van God, van den godsdienst, met zijne waarheden, zijne plichten en zijne genietingen te verkondigen. Ik streed nooit voor mijzelven of tegen een eigen vijand, maar heb den strijd der negentiende eeuw aanvaard en de banier der menschelijkheid gevolgd. Thans ben ik bereid om te sterven, hoewel wetende, dat ik de helft van mijn werk onafgedaan laat, en er ligt nog veel koren op mijn akker, alleen wachtende op Hem, die de schoven bindt. Ik zou gaarne willen, dat mijn gebeente bij mijne vaderen te Lexington rustte, maar zal niet klagen, als de aarde of de zee het elders bedekt."

Hij was innig dankbaar aan allen, die hem hun hart hadden gegeven. Een langen brief aan zijn ouden vriend Charles Ellis had hij juist ten einde gebracht, toen de tijding van diens dood tot hem kwam. Terstond gaat er een treffende brief naar zijne weduwe: »Hij was een mijner oudste vrienden, een der getrouwsten, een der naasten en dierbaarsten. Nooit verzwakte zijne vriendschap en ik vroeg hem nooit vergeefs een ander te helpen. Klagen wij niet. Teer bemind door wie hem het best kenden, in wijden kring geacht door velen, met wie hij arbeidde in de verschillende plichten van den dag, is hij op hoogen leeftijd naar huis gegaan. Hij heeft een versleten en verteerd lichaam afgelegd, dat aanhoudend

Digitized by Google

door folterende pijnen gekweld werd, en een vrijen en ongeboeiden geest met zich genomen. Ik acht het gelukkig voor hem, voor u, voor ons allen, dat hem de langdurige kwelling bespaard werd, waardoor veler weg naar het graf zoo hard en moeilijk wordt gemaakt. Niet lang geleden ging de arme Kaatje hem vooruit, klagende, dat zij alleen moest gaan. Nu is hij bij haar. Ja, zij ging heen om eene plaats in den hemel voor haren vader te bereiden, wiens liefde haar eene plaats op aarde had bereid." Aan den man van eene andere zijner geliefde gemeente-leden, wier dood hem ter oore kwam, werd de volgende boodschap van liefde en geloof gezonden: »Wie zou niet naar een zoo kalm uitzeilen uit deze kleine zee en in de groote haven, waar wij allen heengaan, verlangen? De meeste menschen vreezen het *sterven*, maar niet den *dood*. Ik kan niet denken, dat onze tegenwoordige wijze van sterven natuurlijk is of altijd zal voortduren. Als er niet iets verkeerds was in onze manier van leven, zouden wij allen de wereld zachtkens verlaten; maar wij moeten de rampen, die anderen op ons laden, dragen. Was het een *noodlot*, dan zou het niet te dragen zijn; maar wanneer wij het beschouwen als voorzienigheid, het werk van een oneindigen Vader en Moeder, die eeuwig vooruit ziet en eeuwig achteruit en alle dingen uit liefde als beginsel bestuurt en tot zegen als doel, kunnen wij bijna alles met een glimlach aannemen."

Zijn geloof in het eeuwig heden en de onsterfelijke toekomst verzwakte nooit. Hij voelde, dat de hemel altoos blauw was boven de wolken; ging de zon op in nevel, zij werd helderder onder het rijzen. Toen de doodelijke ziekte toenam — zooals zij deed en zooals hij, beter dan iemand, wist want hij nam elke physieke verandering waar en teekende haar op — werd de strijd der natuur tegen de ontbinding in ieder deel

Digitized by Google

van zijn lichaam gestreden. Zijn krachtig gestel verzoende zich niet spoedig met den dood. Dicht ineengevoegd en sterk gebouwd, als om eene eeuw te duren, kon het niet besluiten op te breken. Langzamerhand moest het in stukken gebroken worden, ieder deel afzonderlijk losgemaakt; en die ontbinding deed den zetel der ziel beven. De fijnste zenuwen werden verdraaid; de zachtste koorden verloren hun klank. Het samenstel van hoop en geloof en vertrouwen geraakte nu en dan ontredderd en beantwoordde maar flauw het bevel van den wil. De kolom, waarop de teleskoop rustte, die de kleinste starren aan den nachtelijken hemel wist te ontdekken, werd geschokt en de velden des lichts doofden uit. De kranke had allerlei ziekelijke voorstellingen, was onrustig en lastig voor zichzelf, verlangde naar hetgeen hij niet krijgen kon, was eigenzinnig omtrent eten en drinken en geneesmiddelen, en had de gewone ongegronde lust en onlust. Toen zijn toestand hopeloos was, wilde hij zich aan een stroohalm vasthouden en proeven met zichzelf nemen, die van dag tot dag veranderden; hij weigerde alle geregelde behandeling. Nooit was hij een goede patiënt geweest; daartoe wist hij te veel, was hij te onafhankelijk, zoo ge wilt, te eigenzinnig. Van tijd tot tijd was hij uiterst gedrukt door erge lichaamszwakte. Dan ging een vloed van zorg over zijne neergebogen ziel; het opeengehoopt gewicht van vroeger jaren, dat hij te voren door groote kracht bedwongen had, kwam nu met onweerstaanbaar geweld op hem neer. Als dan zijn geloof en vertrouwen, met het wegvloeien der baren, weer opkwamen, verhief zijn geest zich met een sprong naar hoogere gewesten, waar alle zorg gebannen scheen en iedere arbeid licht. Zelfs een apostel voelde den harden strijd tusschen leven en sterven, het sterven dat een gewin was, en het leven dat Christus was. Het was een bange tijd, beide voor

Digitized by Google

den kranke en de omstanders. De dood scheen iets onnatuurlijks bij zulk een mensch. Met de hartelijkste deelneming sloegen allen zijn lijden gade, en die deelneming werd beantwoord door de dankbaarheid, die hem uit de oogen straalde. Ieder was verwonderd over de kracht, die ook nu nog zijn geest openbaarde. Niet meer dan drie weken vóór zijn dood, toen hij daar nederlag met één oog van zwakte gesloten, schijnbaar in het laatste tijdperk van zijne ziekte, kwam eene vriendin binnen, die twee weken te Florence was geweest. »Wat nieuws?" vroeg de kranke. Zij haalde twee of drie onuitgegevene vertalingen uit haar zak, door Owen Meredith uit het Romaansch dialekt overgebracht. »Lees ze mij voor." Onder het lezen werd het ingezonken gelaat weer bezield; de spraak keerde terug; hij nam de papieren uit hare hand, las ze zelf luide voor, verklaarde de duistere regels en eindigde met de geschiedenis van het dialekt te verhalen en de bronnen op te noemen, waaraan de gedichten ontleend waren, alsof deze soort van letterkunde zijne levensstudie was geweest.

De eene week verliep na de andere, en zoo kwam de lente. Nu scheen de hoop te herleven. Hij begon over reizen te spreken. Hij wilde naar Napels om den Vesuvius te zien, misschien naar Paestum, dan naar Siëna, Pisa, Florence, Milaan, Venetië, van daar naar Weenen, zoo naar Duitschland en naar Zwitserland terug. Op volkomen herstel had hij geene hoop; toch meende hij nog zijn vaderland te kunnen bereiken, om daar te sterven. Vooral verlangde hij naar zijn vriend Desor. »Laat ons u hier spoedig zien; want gij zijt het geneesmiddel, dat ik het meest van alle noodig heb, en kunt mij juist zooveel goed doen als ik behoef, om weer op de been te komen." Eindelijk kwam Desor, maar te laat. Het zien van hem gaf een oogenblik kracht; maar zijn bijzijn

Digitized by Google

putte hem geheel uit. Nog begaf de moed hem niet, zooals het volgende briefje aan Miss Stevenson te Florence, het laatste dat hij schreef, getuigt. Misschien wekte de gedachte van Rome te verlaten de smeulende vonk van hoop in hem op:

»Het is vandaag mooi weer, en vóór Dr. A. en Desor komen, zal ik u een briefje trachten te schrijven. Gisteren was het vreeselijk weer en ging ik de deur niet uit. Mij dunkt dat ik iets beter ben, sedert Desor kwam. Maar het is te veel voor hem, hier iederen dag te eten; daarom slaapt en eet hij gewoonlijk in zijn hotel; en wij *rijden* samen, en hij blijft een uur of twee of meer, en praat met mij. Ik slaap redelijk goed en klaag niet. De droge keel schijnt beter te worden.

»De vrouw is zoo vroolijk en gelukkig, als gij wenschen kunt, met al hare zorgen, de beste en teederste der oppassters, niets luidruchtig. Zij gaat na het eten op de sofa liggen en slaapt zoo wat een uur; dit doet haar 's nachts wat beter slapen en vooral opgeruimd en wakker blijven op den dag. Dat had zij altijd noodig, maar zij wilde het niet doen.

»Cabot oordeelt het beter voor mij, tegen 1 Sept. thuis te komen; en Desor maakt aardige kleine plannen voor den zomer, — gedeeltelijk van reizen, gedeeltelijk van verblijf te Combe Varin. Maar dat alles hangt af van eene *gebeurtenis*, die ik niet kan berekenen; daarom laat ik alles *onbepaald*. In de lente gaan wij naar het noorden en blijven in de warmte, totdat wij in Zwitserland komen. Aanstaanden zaterdag hopen wij allen in een rijtuig naar Florence te gaan, over Perugia. Wij zullen daar zoo wat zes dagen over doen, en als gij Miss M. wilt verzoeken, ons dan in twee kamers op te nemen, zult gij ons een nieuwen dienst bewijzen, vooral als wij plaats vinden. *Ik kan niet hoog klimmen;* de honderd-twintig trappen hebben mij veel kwaad gedaan, en ik dank God, dat ik ze nog maar vijfmaal behoef op en neer te gaan.

Digitized by Google

»Ziedaar alles wat mij heden morgen uit de pen wil vloeien, en misschien het laatste, dat ik u uit Rome schrijven zal; want ik heb thans een haat tegen pennen. Vaarwel!"

Maar hij was erg veranderd sedert de dagen van Combe Varin. Hij zag er tien jaren ouder uit; hij was een oud man geworden. Het was voor iedereen, en spoedig ook voor hemzelven duidelijk, dat alle reizen onmogelijk was, behalve misschien zooveel als noodig was om hem de stad te doen verlaten, welker aanblik hem ondragelijk was geworden en waarvan de dampkring zijn geest vergiftigde. Hij begon ziekelijk te verlangen om uit Rome en haar afschuwelijk klimaat weg te komen. Hij werd ongeduldig om te gaan, knorrig om het uitstel, door het weer veroorzaakt; hij drong aan op het vertrek. »Moet gij dan op den weg bezwijken? Moet gij in eene herberg sterven?" »Neen; maar hier wil ik niet sterven, ik wil Florence bereiken. Mijne beenderen zullen niet rusten in dezen verfoeilijken grond. Ik wil naar Florence gaan, en ik zal daar komen, dat beloof ik u."

De droevige optocht ging onder weg in een *vetturino*, over Perugia. De reis duurde vijf dagen, dertig mijlen per dag. De zieke rustte zooveel hij kon; hij deed nu geene pogingen om er van tijd tot tijd uit te komen, maar vroeg toch naar alles wat de anderen zagen. »Waarschuw mij," zeide hij, »als wij de grenzen overgaan en de pauselijke staten verlaten. Ben ik in slaap, maak mij dan wakker om het te zeggen." Men ging over dag den grenspaal voorbij, die pas rood, wit en groen was geverfd, de kleuren van het koninkrijk Italië. Hij merkte het en rees op, als geëlektrizeerd. Zijne oogen schitterden van verrukking. Zoo zou hij althans in een vrij land sterven.

Men bereikte Florence, maar met moeite. De zieke had dringende behoefte aan rust. Hij begroette met blijdschap

Digitized by Google

zijn laatste bed. Daar lag hij kalm, dag aan dag, met den rug naar het venster, de oogleden trillende, den geest meestal in een half bewusten toestand, de gedachten dwalende in verwijderde plaatsen. Hij was op weg naar Amerika; hij was weer thuis onder zijne dierbare gemeente-leden. »Kom, beertje [1]), laten wij onze vrienden gaan bezoeken." Eens trachtte hij een briefje te schrijven aan den goeden John Ayres, een vriend van vele jaren:

»Mijn waarde John Ayres, zoo zal ik u nog maar noemen. Wilt gij morgen overkomen om ons te bezoeken, terstond na uw etenstijd? Breng mij een appel van het laatste jaar mede of een nieuwen meloen."

Zijne afgebroken taal liep over zijne oude dagen en oude genoegens. Dankbare boodschappen kwamen hem over de stamelende lippen:

»Mr. Goodings peren! — dank hem. Hij kon de herfstperen niet vergeten!"

»Groeten aan tante Mary; dat is alles wat ik haar kan zenden."

»Zeg aan de dames Tayer, dat ik ze gaarne zou zien; dat ik in Februari 1859 wegging en in Juli 1860 terugkwam."

Hij was in zijn huis, zijne studeerkamer. Eens verklaarde hij, dat alles daar in de war was; en het was inderdaad zoo: de zorgvuldige huisbewaarder maakte op datzelfde oogenblik de kamer schoon, en heeft misschien later gedacht dat de gevoelige geest van zijn meester, door het stof gekweld, zich daar rusteloos had heen en weer bewogen. Als de aanvallen van koorts over hem kwamen, stond hij soms op, als om zich voor

---

[1]) Zoo placht hij zijne vrouw te noemen na het eerste bezoek van Bern, waar zij zoo'n vermaak had in de beren, die daar op stadskosten onderhouden worden.

Digitized by Google

eene reis gereed te maken. »Wanneer gaat dat schip heen?" »Zal het niet spoedig gaan?" In helderder oogenblikken was hij zich zijn toestand bewust en zeide allen, die bij hem waren, hartelijk vaarwel. Dan begon hij, schertsende, weer op zijne oude, kinderlijke manier met zijne vrouw en Miss Stevenson te praten, terwijl zijn uitgeteerd gelaat in verwonderlijke tegenstelling was met de frissche opwelling zijner aandoeningen. In deze laatste dagen was hij nooit ontevreden of veeleischend. Hij kreeg weer zijne vriendelijke welwillendheid van ouds, en dankte voor elken dienst, die hem werd bewezen.

Miss Frances Power Cobbe — eene zijner trouwste geestelijke vrienden, met wie hij briefwisseling had gehouden, die hij in Londen had gehoopt te zien, maar niet aantrof — was thans te Florence. Het kostte hem groote inspanning haar te ontvangen. »Zonderling," zeide hij, toen zij voor zijn bed stond, op den vriendelijksten toon, »zonderling, dat wij elkander eindelijk zoo ontmoeten. Maar gij ziet *mij* niet, alleen eene schaduw van mij. Wie mij wel willen, wenschen mij een spoedig heengaan naar de andere wereld toe. Trouwens, ik zie niet tegen het sterven op. Maar er is nog zooveel te doen!" — »Maar gij hebt al zooveel gedaan. Gij hebt uw leven gewijd aan God, aan zijne waarheid en zijn werk, zoo oprecht als de grootste martelaren van ouds." — »Ik weet het niet," was het antwoord, »ik had groote vermogens, mij toevertrouwd; ik heb ze maar half gebruikt." Zij gaf hem bloemen: theerozen en leliën der dalen. De liefelijke aanraking der natuur deed de ziel der natuur in hem ontwaken. Een hemelsche glimlach ging over zijn gelaat, zoodat zijne bezoekster zich verwonderde, hoe iemand hem leelijk kon gevonden hebben. Zijn geest herleefde; hij sprak met bezieling over de bloemen van Amerika, toen over letterkunde — de

Digitized by Google

letterkunde van Italië. De sluier was opgeheven, en Miss Cobbe had een schijn van den man, zooals hij in vroegere jaren was. »Spreek niet van uwe gevoelens voor mij," zeide hij, »het maakt mij te ongelukkig en te verlaten." Hij wenschte haar iederen dag te zien, maar kon niet; het genoegen was te opwekkend. Als het gebeurde, dan braken bij tusschenpoozen de lichtstralen door de nevelen heen, die zijn geest bedekten. De leliën gaven hem eene vreugde, die spoedig voorbijging. »Welke dag is het?" — »Zondag, een gezegende dag." — »Het is een gezegende dag, als men het bijgeloof er van overwonnen heeft." »Ik wenschte u iets te zeggen," zeide hij bij eene dier bezoeken; »er zijn thans twee Theodoor Parkers; de een sterft hier in Italië, den ander heb ik geplant in Amerika. Hij zal daar voortleven en mijn werk ten einde brengen."

Eindelijk viel de gordijn; eene toenemende verzwakking, zonder pijn, deed het ineengezonken lichaam bezwijken. Alle werkzaamheid van den geest hield op; een lichte nevel verspreidde zich over al de vermogens; de lichamelijke gevoeligheid werd al minder en minder. Den 10den Mei viel hij in slaap, zoo zacht, dat niemand van allen, die hem omgaven, vermoedde, dat het de doodslaap was. Het was volkomen als de sluimering van een klein kind. De groote ziel was heengegaan, en een eenvoud als van de jeugd lag over het kalme gelaat uitgespreid.

Drie dagen later, op een zondag namiddag, werd het lijk op het kleine protestantsche kerkhof, even buiten de stad, dicht bij de Pieters-poort, begraven. Het was feestdag in de stad, en men moest door straten heen, die met vlaggen versierd waren en weerklonken van gejuich. Niemand vermoedde, dat daar een der grootste en beste menschen werd uitgedragen. Op de beperkte grafplaats, vol weelderig groen, werd

Digitized by Google

hij bijgezet. Uit de voorlezing der Zaligsprekingen en de ernstige gedachten der treurenden bestond de geheele lijkdienst. Dat was genoeg. Op weinig graven waren deze onsterfelijke woorden beter van toepassing. Een eenvoudige steen van grijs marmer, met een hoogst eenvoudig opschrift, heeft reeds aan velen zijner landgenooten de plaats aangewezen, waar zij hunne liefdebloemen moesten nederleggen en hunne teederste tranen storten. De geest, waarin hij heenging, wordt het best uitgedrukt door zijne eigene woorden:

Ja, Heer! gij zijt de goede Herder. Gij,
Die voor uw kudde een harden dienst wilt dragen,
Hoort haar geblaat en neigt tot al haar klagen
't Gevoelig hart, vol menschlijk medelij!
Geen enkel schaap ontsnapt uw trouwe zorgen;
Maar 't zwervend lam, gansch hulploos nog en teer,
Van 't veld verdwaald, brengt ge op uw schouders weer,
En 't is voor wolf en huurling wel geborgen.
Gij zijt de menschenherder, die de schapen
Den ganschen dag in vruchtbre streken leidt,
Des nachts in schuren, waar zij veilig slapen.
Gij, licht van God, de weg ter zaligheid,
En die, in 't eind, uw eigen dierbaar leven
Voor 's menschen heil ten offer hebt gegeven!

HOOFDSTUK XVIII.

IN MEMORIAM.

De tijding van Parkers dood maakte een diepen indruk overal waar men hem gekend had. Op den jaarlijkschen

Digitized by Google

feestdag der Unitarische Vereeniging werd er op gezinspeeld door mannen, die van den prediker en hervormer in gevoelen verschilden, maar voor den mensch de oprechtste achting koesterden. In de zitting der Nieuw-Engelsche Anti-slavernij-vereeniging, op donderdag 31 Mei, werd openlijk hulde gebracht aan den gestorvene door Wendel Phillips, John Sargent en Samuel May. De eerste zeide o. a. het volgende:

»Bij den dood van sommige Amerikanen vermoeien hunne vrienden het publiek met verontschuldigingen. Zij erkennen, dat er enkele vlekken op het leven rusten; zij geven daarvan eene verklaring; zij pleiten met de omstandigheden, waarin de overledene verkeerde, om deze of die dwaling te rechtvaardigen, en zij verzoeken ons te bedenken, dat er van de dooden niets anders dan goeds mag worden gezegd. Maar zulk een mantel der liefde hebben wij niet noodig voor dat groene graf onder den hemel van Florence. Priesterlijke boosaardigheid heeft elke draad van zijn kleed onderzocht; het was zonder naad, er was geene vlek op te vinden. De geschiedenis verzamelt, als bij elk harer geliefde kinderen, de pijlen in haar boezem, door de boosaardigheid op hem afgeschoten, en zegt der nakomelingschap: »ziedaar de eereteekenen, die hem aanspraak geven op uwe dankbaarheid."

»Toen ik den 13den dezer maand van New-York terugkeerde, was mij de eer beschoren op zijn spreekgestoelte te staan. Maar ziekte verhinderde mij, die taak te vervullen. Het was elf uren in den morgen. Toen hij in dezelfde week onder den schoonen hemel van Italië bezweek, zeide hij tot de teederste aller echtgenooten en verpleegsters: laat mij begraven worden, waar ik val; en vol liefde en overleg koos zij den tijd van vier uren van denzelfden zondag uit, om zijn stof te voegen bij het verwante stof van het dappere, klassieke Italië.

Digitized by Google

»Vier uren! De zon, die op het half dozijn treurenden scheen, hem volgende naar het graf, verlichtte op datzelfde oogenblik de gewelven van zijn eigen tempel, toen een dien hij liefhad zijn eigen spreekgestoelte betrad en, door een merkwaardig toeval de eenige maal gedurende zijne afwezigheid, eene zijner eigen preeken opsloeg, om mijne plaats te vervangen; en terwijl zijn vriend de zaligsprekingen las op zijn graf aan de oevers der Arno, las hier zijn nog grooter vriend uit een handschrift den tekst: »Hebt geloof in God!" Men zegt, dat hij in zijne laatste oogenblikken, bij het dwalen van dien meesterlijken geest, lispelde: »er zijn twee Theodoor Parkers; de een rust hier, stervende: maar de ander leeft en is te huis aan het werk." Hoe waar! Op dat zelfde oogenblik was hij bezig tot zijne gewone duizenden te spreken; op dat zelfde oogenblik daalden zijne eigene woorden in de harten van wie hem het meest beminden, en baden hen in die eenzame ure van verlatenheid: »hebt geloof in God."

»Hoe menigmaal stond hij op deze plaats; hij was hier te huis Hij verdedigde zich nooit, dat hij hier kwam. Ik herinner mij hoe ik, vele jaren geleden, naar huis ging uit de zaal, die vroeger hier stond. Hij had gezeten, waar gij nu zit, in eene bank, tot ons opziende. Het was eene onstuimige, moeilijke vergadering, een gevecht van man tegen man; de pers lasterde ons; ieder dagblad in Boston lachte om het denkbeeld, dat wij trachtten te verspreiden. Toen ik de trap afging naar huis, legde hij zijn arm in den mijne, zeggende: »gij zult mij nooit vergeefs behoeven te vragen, dat gestoelte met u te deelen." Het was het instinkt zijner natuur, zoo waar als het braafste hart Zijne plaats was, waar de strijd het heetst was. Hij was, gelijk de helft der geestelijken, gekomen om te kritizeeren; doch hij voelde, dat dit zijne taak niet was, maar wel met den tijger te worstelen en hem te verworgen. En hij deed zijne

Digitized by Google

gelofte gestand; toen zijn naam steeds luider klonk, toen die reus van de pers »The Tribune", overmoedig in zijne onafhankelijkheid en kracht, weigerde één woord te vermelden van hetgeen Garrison of ik mocht spreken, maar zich boog voor de degelijkste geleerdheid van Nieuw-Engeland en blijde was zijn weg te vinden tot het vertrouwen van het Westen door zijn tolk te zijn — plaatste hij zich altoos, met dat invloedrijk wapen in zijne rechterhand, aan onze zijde en in het midden van ons, in den voornaamsten staat van het rijk.

»Misschien zult gij meenen, dat dit geen groote lof is; wij meenen het wel. Anderen hebben ons hun dapper hart gewijd; anderen hebben ons hun scherpzinnig en wakker verstand geschonken; maar hij gaf ons, zooals niemand anders kon, de hoogste mate van Nieuw-Engelsche beschaving. Hij gaf ons een ontwikkeld verstand, waarop men zich ten volle kon verlaten en welks verklaringen de geleerdste niet licht durfde betwijfelen of weerspreken. Toen wij geene andere wapens hadden dan onze karakters, onzen roem van nauwkeurigheid, was de man, die aan de zaak der slaven dat wapen geven kon, inderdaad een harer edelste en vurigste kampvechters.

»Lord Baco zeide in zijn testament: »ik laat mijn naam en mijne gedachtenis achter aan vreemde landen, en aan mijn eigen land, *nadat eenige tijd zal zijn voorbijgegaan.*" Er konden geene juister woorden gekozen worden, als de nederigheid van den vriend, die ons is voorgegaan, hem vergund had ze tot de zijne te maken. Reeds nu, in de laatste vierentwintig uren, heb ik teekenen gezien van dat berouw, dat door Johnson aldus beschreven wordt:

> Als volken, traag in wijsheid, laag in rechtsgevoel,
> Na jaren eerst begraven grootheid eeren.

Digitized by Google

»Zij die bang waren om hunne kleederen te bezoedelen, als zij met de Concertzaal in aanraking kwamen, begonnen te toonen, dat zij blijde zullen zijn, wanneer de wereld twijfelt of er iets van hen is overgebleven, te kunnen zeggen: »kwam niet Theodoor Parker uit onzen boezem voort?" Ja, hij neemt zijne plaats, zijne verheven plaats onder die weinigen in, op wie Amerika wijst, ten teeken, dat het hart des volks nog gezond en levend is."

Garrison wekte op tot vereering zijner nagedachtenis. Hoe kon men dat het best? Door te trachten hem gelijk te zijn in adel van ziel, in zedelijken heldenmoed, in trouw aan de waarheid, in belangelooze zorg voor het welzijn van anderen. »Parker", zeide hij, »hoewel vast in zijne overtuigingen, was geen dogmatist en droeg niet het kleed der onfeilbaarheid. Niemand liet zich liever onderrichten, zelfs door de minsten. Hij vroeg altoos inlichting van hen, met wie hij in aanraking kwam, om zoo mogelijk iets van hen te leeren, dat hem helpen kon in het groote werk, waarmee hij bezig was. Toen de kwestie van de rechten der vrouw het eerst op het tapijt kwam, was Parker, gelijk de meesten in die dagen, geneigd om er zich met een kwinkslag af te maken. Maar, zoodra hij begon te onderzoeken en de belangrijkheid en den omvang der beweging in te zien, gaf hij aan die zaak zijne hartelijke ondersteuning voor het volk en voor de wereld. Hoe zal hij gemist worden door die edele maar ongelukkige ballingen, die uit de oude wereld van tijd tot tijd naar Boston kwamen, door de besluiten van het Europeesche despotisme uitgedreven! Hoe was zijn huis voor hen een tehuis! Hoe gaarne kwamen zij daar bijeen! Welk een deelnemend vriend en trouwhartig raadgever en edelmoedig helper vonden zij in hunne verlatenheid in hem! Er zijn velen in Boston en in verschillende deelen van ons land, die aan vreemde onderdrukking ontko-

Digitized by Google

men zijn, en »van zijn dood zullen hooren *met groote droefheid*, en tranen zullen wijden aan zijne gedachtenis."

James Freeman Clarke, de derde spreker, verschilde van Parker in theologische denkbeelden, maar was daarom niets minder een warm en hartelijk vriend, vol vereering van zijn zedelijk en persoonlijk karakter. Hij begon met eene herinnering, hoe hij hem ontmoet had op den spoortrein in dien noodlottigen winter, die den grond voor zijne ziekte had gelegd, met een reiszak bij zich, vol Duitsche, Grieksche en Latijnsche boeken. Die boeken las hij over dag en hield 's avonds zijne lezing. Zoo ging hij voort, de gansche week, tot vrijdag avond. Al de boeken, die hij meegenomen had, waren in zijn hoofd. Zaterdag morgen maakte hij zijne preek, 's avonds bezocht hij de kranken en lijdenden, zondag morgen preekte hij, 's middags ging hij naar Watertown, en 's avonds lag hij op de sofa met zijne vrienden te praten. Dat was zoo zijne manier van werken. »Ik kreeg gister een brief van een zijner oude vrienden, die in de teederste woorden over zijn heengaan sprak en zeide, dat hij door te veel van het verstandelijk deel zijner vermogens te vergen, door te groote getrouwheid in de studie, tot op zekere hoogte een ander uitnemend vermogen had gedood, namelijk, zijne ontzettende verbeeldingskracht. Want hij had de verbeelding van een dichter, maar liet haar niet werken, omdat hij immer zoo druk studeerde.

»Als Parker studeerde, dan deed hij het niet om door de vereeniging van zekere vermogens een bepaald vraagstuk uit te werken, of alleen om zekere dingen te verzamelen en in zijn hoofd te bergen. Neen: hij had altoos een groot denkbeeld voor zich en daarmee hing zijne studie samen, en ieder woord, dat hij sprak, was een levend woord, en iedere gedachte, die hij uitte, kwam als eene frissche gedachte te voorschijn, vol gloed, vol liefde tot God en menschen. Zijne manier van handelen

Digitized by Google

was even grootsch. Zijn arbeid was breed, beslist, volhardend, volledig, even degelijk als zijne verstandelijke werkzaamheid. Al wat hij deed stond in verband met een plan, dat jaren omvatte en reeds gevormd werd toen hij een jongen was, zoodat zijn geheele leven als eene kaart voor hem lag, met alles gerangschikt wat hij ieder jaar dacht te doen, de redenen waarom in zijn hoofd bepaald; zoo ging hij aan het werk en volbracht het, leefde om het te volbrengen. En welke soort van werk? Den mensch tot God te verheffen. Met het oog op God gericht, wendde hij zich tot den mensch, om hem op te beuren, en overal waar hij een mensch vond, die behoefte had om opgebeurd te worden, of eene klasse, een ras, een volk, daar voelde hij, dat zijne taak lag. Ik behoef daarvan niets meer te zeggen; want ieder weet het.

»Doch er is een ander element van grootheid in den mensch. Nevens het hoofd en de hand, ook het hart. Welke was de grootheid van hart in Theodoor Parker? Hij had de gewoonte, als hij van den Almachtige sprak, hem niet den Almachtige te noemen. Hij sprak van den »absolutên Vader" in zijne wijsbegeerte en in zijne godgeleerdheid; maar als hij van den kansel over hem sprak, als een christen tot christenen, als een broeder tot broeders en zusters over hetgeen zij behoefden, dan was het »Vader en Moeder", »de groote Vader en Moeder van ons allen". Het teeder, vrouwelijk hart van Theodoor Parker was niet voldaan met den naam van »Vader", tenzij hij dien van «Moeder" daarmee verbond. Zoo teeder was hij, zoo hartelijk, dat niemand ooit als vriend of vertrouwde bij hem was, zonder zich te verwonderen hoe het mogelijk was, dat men hem ooit als hard, streng, koud en heerschzuchtig beschouwde, daar hij in al de bijzondere betrekkingen van het leven zich als een kind door de aanraking der liefde liet leiden; en hadt gij wat verkeerds gevonden in iets, dat hij ge-

Digitized by Google

zegd of gedaan had, dan was het genoeg, naar hem toe te gaan en hem goed te vertellen, waarover gij u hadt te beklagen of welk uw bezwaar was, en als daartoe de minste reden was, dan was hij aanstonds bereid om zijn ongelijk te erkennen. Hij was even gereed om toe te geven, dat hij ongelijk had, als om vol te houden, dat hij streed voor het eeuwig recht.

»Ik weet u niet beter te beschrijven, hoe Parker in deze verschillende grootheid van geest en hart en hand voor mij staat, dan door u een voorval uit mijn leven te verhalen. Toen ik eens langs den St. Gothardweg Italië zou verlaten, waren wij 's morgens in Italië, aan de Italiaansche zijde der bergen, door Italiaansche stemmen en het gezang van Italische nachtegalen omringd. Wij begonnen de bergen te beklimmen, en al stijgende gingen wij de vallei der pijnboomen door, totdat wij eindelijk, den 15den Mei, de sneeuw bereikten. Wij namen kleine sleden en gingen al hooger en hooger, totdat wij van groote sneeuwvelden omringd waren, schitterend wit in de zon. Zoo bereikten wij den top van den berg en kwamen aan de andere zijde, waar de sneeuw ophield; wij zetten ons in de diligence, gingen langs den berg, tusschen kolken en afgronden en ijsvelden door, terwijl het land om ons heen al groener werd, van de lente overgaande in den zomer, totdat eindelijk, toen wij het meer van Lucern bereikten, wij door boomgaarden vol appelbloesems reden en ten laatste het schoone meer overstaken naar Lucern om daar een geheel pak brieven van huis te ontvangen — van vader, moeder, broeder, zuster en kind — waarmee de dag werd besloten. Als ik denk aan die reis — beginnende in Italië en eindigende in Duitschland, beginnende onder een Italiaanschen hemel en eindigende bij de appelbloesems van Duitsch-Zwitserland — dan schijnt mij die afwisselende en wondervolle dag eene type van het leven van onzen vriend Theodoor Par-

Digitized by Google

ker. Zijne jeugd Italiaansch, frisch en vol spranken van jeugdig leven en hoop en bezieling, en met al de veelsoortige studie en werkzaamheid van het kind en den jongeling; den vroegen morgen besteed in het opklimmen van den bergrug; den middag met Gods altoos schijnende zon boven zijn hoofd en de groote, wijde velden om hem heen, waarover hij het oog liet gaan; en in de uren van den namiddag, overgaande in een toenemenden rijkdom van lente- en zomerzegen, en eindigende aan den boezem der toegenegenheid, der dankbaarheid en der liefde."

Op zondag, 17 Juni, werd in de Concertzaal eene godsdienstoefening ter gedachtenis van Parkers dood gehouden. De duizenden, die daar vergaderd waren, velen staande, bleven aandachtig luisteren, twee uren lang. De lessenaar, waarvoor hij zoo lang had gepredikt, was met bloemen bedekt; er voor hing een kruis van witte rozen en maagdepalmen; aan beide kanten hingen kransen van veelsoortige bloemen, de zeldzaamste en schoonste van het jaargetij; bovenop stonden vazen met groote ruikers. Naast den bijbel lagen leliën der dalen, de lievelingsbloem van Parker. De dienst bestond uit gebed, voorlezing van toepasselijke gedeelten uit den bijbel, het zingen van liederen, bij den gestorvene geliefd — een daarvan door hemzelven voor die gelegenheid gekozen — en toespraken van Charles Ellis, Ralph Waldo Emerson en Wendell Phillips. Mr. Ellis, als lid der gemeente en bijzonder vriend het nauwst met Parker verbonden, sprak het eerst Zijne stem was de stem der gemeente:

»Het besluit," zoo sprak hij, «dat Theodoor Parker kans zou hebben om gehoord te worden, was meer dan het woord van een vriend, meer dan een protest voor vrijheid van godsdienst of een plan voor eene vrije kerk. Vóór de preek in het zuiden van Boston was het bekend, wie en wat in dezen jeugdigen

Digitized by Google

prediker komen zou, die gezegd had: »God leeft nog; de mensch heeft niets van zijne heilige natuur verloren," en in zijne gelijkenis van Paulus: »ik zal wandelen bij het licht van God en niet vreezen." Men verwachtte, dat de *nieuwe waarheid* door zijne stem verspreid zou worden, misschien niet, dat één man haar zoo ver kon verspreiden. Maar dat eenvoudig besluit, het zaad dezer gemeente, werd gezaaid in het geloof dat die waarheid zou zegevieren....

»Gaan wij na, wat hij schiep en deed. Hij klom op tot de verheven hoogten van wijsbegeerte en godsdienst; hij maakte door nadenken en studie de waarheid, die zijne ziel in vlam zette, voor het verstand duidelijk: dat God oneindige volmaaktheid, macht, wijsheid, rechtvaardigheid en liefde is, en toonde dat duidelijk aan in de wereld. Hij zag en deed zien, hoe, in de natuur en in de geschiedenis, de mensch, in het licht der liefde, toeneemt in wasdom en de oogen geopend houdt voor de geestelijke waarheid, evenals de bloemen zich ontsluiten voor de zon. Hij nam de waarheid uit boeken en van geleerden, den godsdienst van de tempels en de priesters, en toonde die aan gewone menschen.

»De grondslag, waarop hij bouwde, was *des menschen inzicht van God en zijne rechtstreeksche bevatting van diens wil.* Wij zien, dat de oude theologische stelsels door zijne denkbeelden hevig werden geschokt, gelijk de slavernij het meest van alle instellingen door zijn arbeid werd getroffen. De tijd zal waarschijnlijk leeren, dat zijne geestelijke theologie het meest bepaalde en volledige werk van zijn verstandelijken arbeid was.

»Met kalmen blik en, eindelijk, helaas! met eene inspanning, die te groot voor zijne verzwakte krachten was, toen hij den dood nabij waande en, zooals hij zeide, «tot aan zijne schouders in het graf stond" — overzag hij dat werk. Hij wenschte te blijven leven, om het te voltooien, hopende op lengte van

Digitized by Google

jaren en op de kracht zijner voorouders, maar gereed om de gouden poort naar het onsterfelijk leven door te gaan. Zijn werk is gebrekkig in vergelijking van hetgeen hij bedoelde, hoewel veel er van op zichzelf volledig is. Volgens zijne eigen verklaring vormde hij, na zijne rede over »zaken den godsdienst betreffende", een plan en bereidde dat tegen den namiddag en den avond van zijn leven voor, om »de geschiedenis der voortgaande ontwikkeling van den godsdienst onder de voornaamste rassen van het menschdom in het licht te stellen."

»Wat slechts enkelen, in de zuilengangen der akademiën, bij het licht der wijsbegeerte, in profetische oogenblikken hadden gezien, was voor hem zoo duidelijk geworden, dat hij het niet alleen bewijzen wilde, maar de wereldgeschiedenis doorwandelen en de ontwikkeling daarvan toonen; dat hij wilde doen zien hoe, door methode, analyse of synthese, die ééne waarheid het toppunt was van het menschelijk denken.

»En welke waren de vruchten van zijn arbeid? Vijftien jaren lang eene vrije kerk: deze waarheid handtastelijk gemaakt in ondernemingen voor de gevaarlijke, de behoeftige, de misdadige klassen, voor de opvoeding, de vrouw, de matigheid, de vrijheid, den vrede; haar licht geworpen op het leven onzer groote mannen en helden; neergelegd in boeken, die zullen voortleven met de Engelsche taal, neergelegd in instellingen, die de Amerikaansche kerk en staat, zoolang zij duren, in beweging zullen brengen, uiteengezet in een stelsel van godsdienst, eene stellige, geestelijke theologie, eene methode van geestelijke beschaving, de lijnen aanwijzende voor een stelsel van zedekunde, bijna de eenige geschikte poging bevattende om de wet der natuur, de wet der wetten, in de taal uit te drukken; zijn denken, zijn werken, zijn leven — ziedaar genoeg vruchten en overwinningen."

Digitized by Google

De toespraak van Emerson luidde aldus:

»Hij, wiens stem hier niet meer gehoord zal worden, behoefde niet te schromen, zijne ervaringen mee te deelen; zij waren hem alle tot eer en een deel der geschiedenis van de maatschappelijke en godsdienstige vrijheid van zijne dagen. Theodoor Parker was een zoon van den bodem, waarin de geestkracht van Nieuw-Engeland wortelt; sterk, ijverig, strevende naar kennis, vol onvermoeide vlijt, oprecht, onafhankelijk en toch de beste der vrienden; een man van studie en tevens een man van de wereld, met besliste meeningen en overvloed van kracht om er voor in te staan; zoo hoog in kennis rijzende, dat weinigen in staat waren hem te beoordeelen. Hij koos den post, waarop zijn plicht hem plaatste, of aanvaardde met vreugd de taak, die hem door zijn karakter en zijne zeldzame bekwaamheden werd opgelegd; een scherp vernuft, dat alles waarnam en van alles de gevolgen voorzag. Zoo breed was zijne opvatting der feiten en zijne vaardigheid om ze te gebruiken, dat het den schijn had, alsof hij voorzitter was van een raad, die per telegraaf gedurig eene reeks van berichten ontvangt; zijn onderzoek zou te veelomvattend zijn geweest, indien hij er niet zulk een edel gebruik van had gemaakt, altoos in het belang der menschheid. Hij had een krachtig verstand, eene logische methode, eene groote liefde voor de werkelijkheid, een scherpziend oog voor het historisch verband en eene bijzondere vaardigheid om de geschiedenis van de overgeleverde opsiering te ontdoen. Hij had eene levendige verbeelding, en vermaakte zich dikwijls met zijne denkbeelden in aardige verhalen te kleeden; toch kunnen wij moeilijk het poëtisch element aan zijn geest toekennen, hoewel zijne studie hem bracht tot het lezen en aanhalen van gedichten. Een weinig meer gevoel voor de poëtische strekking der feiten zou hem minder bekwaam gemaakt hebben voor enkele

Digitized by Google

ernstige deelen zijner levenstaak. De oude godsdiensten hebben eene zekere bekoorlijkheid voor de meesten, die men niet gaarne wegnemen wil. Soms rijst de vraag, of wij ze niet liever zonder hevige schokken moesten laten vervallen. Ik herinner mij, dat ik eene zekere ruwheid vond in zijne behandeling zoowel van de Grieksche als van de Hebreeuwsche oudheid, en deelde in de smart van enkelen zijner hoorders, terwijl ik hem natuurlijk geheel en al vrijsprak van eenigen wensch om die oude godsdiensten belachelijk te maken.

»Hij verscheen in een tijd, toen de vormen, die nog door de vrijzinnigste sekten werden vastgehouden, ijdel en dood schenen voor den onweerstaanbaren vooruitgang van het denken; en hij verwierp ze, hetzij omdat hij minder aan het oude gehecht was, hetzij omdat hij meer logisch redeneerde. Men heeft hem verweten, dat hij te veel illusiën uiteen heeft doen spatten. Misschien zou iets meer zachtheid aangenamer zijn geweest; maar ten onrechte zou men hem beschuldigen, dat hij de denkbeelden van het nieuwe geslacht heeft bedorven. De meeningen der menschen hangen met elkaar samen. Zij alleen kwamen tot hem, die bij hem de uitdrukking hunner gedachten vonden; en hadden zij dezen verlichten geest niet ontmoet, in welken zij hunne eigen denkbeelden weervonden, gepaard met ijver in elke zaak van liefde en menschelijkheid, dan zouden zij hunne eigen denkbeelden gewantrouwd hebben en onderdrukt, en zoo in droefheid en boosheid verzonken zijn, in een gevoel van verlatenheid en vijandigheid tegenover al wat eerbiedwaardig werd geacht. Er is bij mij geen twijfel, dat hij zich hier onsterfelijk heeft gemaakt, dat hij zich in deze weinige jaren zoo heeft ingeweven in de geschiedenis van Boston, dat hij nooit uit uwe jaarboeken kan weggelaten worden. Niet in de handelingen van stadsbe-

Digitized by Google

sturen of van volgzame burgemeesters, niet in het huis der Staten, de afkondigingen van gouverneurs, met hunne onzekere deugd — vooral in kritieke tijden onzeker — daarin zullen de toekomende geslachten niet onderzoeken, wat er werkelijk is voorgevallen; maar uit de eenvoudige redevoeringen van Theodoor Parker in deze concertzaal of in wetgevende vergaderzalen zal men de ware stemming en de echte geschiedenis dezer dagen leeren kennen. Het volgend geslacht zal zich weinig bekommeren om fatsoenlijke heeren, die gemeen handelden; maar het zal met zijn gezond verstand in zijn onopgesmukt verhaal, met ware anekdoten aangevuld, voorzien van namen en dagteekeningen, lezen, welk eene rol door ieder persoon vervuld werd, wie voor de zaak der menschelijkheid in de bres sprong, wie de beschaving in een moeilijk tijdsgewricht te hulp kwam en wie haar loop stremde.

»Amerika wordt beschuldigd van gebrek aan oprechtheid in hen, die het land besturen. Hij wist daarvan niets. Nooit hield hij de waarheid terug, uit vrees van een vijand te maken. Maar van den anderen kant werd er geklaagd, dat hij bitter en hard was, dat zijne ziel brandde van eene te hevige vlam. In slechte tijden is het zoo moeilijk deze beschuldiging te ontgaan, — vooral voor den trouwen prediker. Het was zijne verdienste, evenals Luther, Knox, Latimer en Johannes de Dooper, om de ronde waarheid te spreken, toen het dringend noodig was en toen er weinigen waren om haar te zeggen. Maar hij juichte niet minder het goede toe. Hij had ééne fout: hij overschatte zijne vrienden en maakte hen soms boos met zijne al te goede gedachten over hen, terwijl zij beter de eb kenden, die volgt op overdreven lof. Hij was in staat, wij moeten het erkennen, den onmatigsten lof toe te zwaaien aan hen, die hij achtte, vooral wanneer hij meende, dat zij bij het publiek niet zoo hoog stonden aangeschreven,

Digitized by Google

als zij verdienden. Zijne voornaamste verdienste als hervormer is deze, dat hij meer dan alle kanselredenaars — ik kan niemand nevens hem stellen — er op aandrong, dat het wezen van het christendom ligt in de praktische moraal; daarvoor dient het en anders heeft het niets te beteekenen.

»Zijne bediening viel samen met eene staatkundige krisis; met de jaren, waarin de slavernij van het zuiden de oude perken te buiten ging, met nieuwe en uitgestrekte eischen optrad en aan de zwakheid of verraderij van het noorden eene noodlottige inschikkelijkheid afdwong in de wet op voortvluchtige slaven en de verwerping van het Missouri-verdrag. Twee dagen, bitter in de heugenis van Boston — de dagen der overgave van Sims en Burns — deden hem de merkwaardigste redevoeringen uitspreken. Niets hield hij achter. In vreeselijken ernst brandmerkte hij de openbare misdaad en gaf aan ieder ambtenaar, hoog en laag, zijn rechtmatig deel. Door de aanhoudende macht van zijn betoog maakte en behield hij eene partij. Daarmee bewees hij een grooten dienst aan de vrijheid. Hij nam het verwijt weg van stilzwijgende toestemming, dat anders de verontwaardigde minderheid zou getroffen hebben, door met kracht te protesteeren, op denzelfden tijd en in dezelfde plaats, waar deze wandaden waren geschied. Er was natuurlijk een tal van menschen, die dezen waarheidspreker niet konden dulden. Maar de goeden erkenden den goede. Dwazen in gezelschapzalen of kerken zullen de meening der dwazen uitspreken en vergeefs hopen op de redding zijner ziel; maar zijne manlijke vijanden, die de dwazen verachtten, eerden hem; en het is wel bekend, dat zijn edelmoedig hart het heiligdom was, waartoe ieder, die zich van eene ernstige meening bewust was, de toevlucht nam — zoowel de brave slavenhouder als de brave slavenbevrijder. Beiden ontmoetten elkaar in het huis van dezen eerlijken man; want ieder dege-

Digitized by Google

lijk hart voelt zich getrokken tot iemand, op wien men rekenen kan, iemand die niet in fatsoenlijk gezelschap fatsoenlijke dingen, en in gemeen gezelschap gemeene dingen zegt, maar altoos hetzelfde, nu vriendelijk, dan verontwaardigd, maar altoos, omdat hij moet en omdat hij ziet, dat, hetzij hij spreekt of zwijgt, hetzelfde buiten hem om gezegd wordt en door de geschiedenis, de natuur en alle eerlijke zielen bevestigd wordt.

»Helaas, mijn brave broeder! het zou kunnen schijnen, alsof, in eene lichtzinnige eeuw, ons verlies onherstelbaar is en uwe plaats niet kan worden vervangen. Maar gij hebt uw troost in de mededeeling van uw geest, wel wetende, dat de natuur der wereld het zegel drukken zal voor alle menschen, in alle tijden, op datgeen, wat gij vijfentwintig jaren lang zoo dapper hebt gesproken; dat de winden van Italië dezelfde waarheid over uw graf doen ruischen als de winden van Amerika over deze beroofde stad; dat de zee, die uwe treurende vrienden herwaarts bracht, de starren in haar loop, de ingevingen der jeugd haar bevestigen; terwijl de beschaafde en welgemanierde verraders der menschelijke rechten, met hunne verdorven geleerdheid en hunne onbevallige bevalligheid, vervallen en vergeten worden met hunne dubbele tong, die niet anders spreekt dan vuile dingen, den mensch ten verderve".

Wendell Phillips, die na Emerson het spreekgestoelte betrad, en wiens gevoelens omtrent Parker wij reeds hoorden, gaf hem den eertitel van »edelmoedig", *vir generosus*. »Hij was edelmoedig met zijn geld. Geboren op eene pachthoeve in die dagen, toen een klein inkomen elken dollar tot eene zaak van belang maakte, leefde hij met open handen, zoodra hij over eene ruime beurs te beschikken had. Zelfs de verleidelijke eerzucht van eene groote boekerij bracht hem niet in verzoeking om het oor voor de behoeften van anderen te sluiten. Ga naar Venetië, naar Weenen, naar Frankfort of Parijs, en

Digitized by Google

vraag het aan de vluchtelingen, die weergekeerd zijn—terwijl zij, hier ballingen waren zonder vrienden, buiten hem—onder wiens dak zij zich het meest te huis gevoelden. Een onzer oudste en beste leermeesters schrijft mij, dat toen hij hem eens, op den spoortrein, vertelde van een jongen knaap van buitengewonen mathematischen aanleg, die niet in staat was de akademie te bezoeken, Parker zeide: »laat hij bij mij komen; ik zal zijne rekening betalen." Geene sekte, geene bijzondere studie, geen enkel denkbeeld, had bij uitsluiting zijne sympathie; hij was edelmoedig in zijn oordeel, waar een gewoon mensch het moeilijk zou hebben gevonden dat te zijn. Hoewel hij niet »zonder roem tot het stof wederkeert", hoewel Oxford en Duitschland hem bewijzen van sympathie zonden, heeft toch geen woord van waardeering van de grootheden in ons eigen land, geen eerbewijs van hoogescholen of geleerde genootschappen zijn braaf, ijverig, ernstig leven gehuldigd. Men kan zeggen, dat men tegen zijne opname in wetenschappelijke vereenigingen was wegens zijne denkbeelden, terwijl men voelde, dat zijn verstand tegen de halve akademie opwegen kon; en toch, hoe ook in den ban gedaan, was hij de edelmoedigste—meer dan billijke — vertolker der beweegredenen van wie hem omringden, en zag, terwijl anderen maaiden waar hij gezaaid had, met de edelmoedigste vreugd op hun welslagen. Zijn karakter geduldig ontledend en de feiten meesterlijk rangschikkend, stelde hij met edelmoedige rechtvaardigheid het eindoordeel der wereld vast over Webster; en nu, terwijl het gedruisch van den strijd over is, stemmen vriend en vijand hem toe. Hij was edelmoedig in zijn arbeid. Geen boek kon hem ooit terughouden van het minste noodig werk. Hoewel »van jaar tot jaar wijsheid opgarende" en hartstochtelijk aan zijne studeerkamer gehecht, legde hij zich, evenals Milton, »vrijwillig de laagste plichten

Digitized by Google

op." Welke reiniging van de straat werd ooit door die geleerde hand geweigerd? Wie was zoo dikwijls en aanhoudend in de loopgraven, als een slaven-geval onze stad tot een kamp maakte? Ondanks zijne liefde voor boeken had hij geen glimp van de traagheid of beschroomdheid eens geleerden, maar sloeg overal de handen aan het werk. Erasmus zou hem een goed gezelschap zijn geweest en Melanchton eene goede hulp in hem gehad hebben voor de ontcijfering van een Grieksch handschrift; maar de ware plaats voor hem in die eeuw zou aan de zijde van Zwingli op het slagveld zijn geweest, doorboord met een bundel dweepzieke speren; want, boven alle dingen, was hij vreeselijk ernstig. Als ik hem in een enkel woord mocht schetsen, zou ik zeggen, dat hij altijd *ernstig* was".

Phillips besloot zijne toespraak met deze woorden: »De zegeningen der armen zijn zijne lauweren. Vertelt, dat zijne woorden den twijfel en de ontevredenheid brachten tot vertrouwen op God: laat dat zijne geschiedenis zijn. Vertelt, dat hij voor de gehaten en verlatenen èn schild èn beukelaar was: laat dat zijn grafschrift zijn. De vaderen zijn de roem der kinderen. Toen gij besloot: dat Theodoor Parker in Boston gehoord zou worden, zag God met welgevallen op u neer. Gij hebt dien eed gestand gedaan. Onder veel arbeid en met vele offers heeft hij den hoeksteen gelegd; zijn werk is daarmee geëindigd. God roept u om den laatsten steen aan te brengen. Laat onbeschroomde lippen en christelijke levens zijn gedenkteeken zijn."

De vrienden van Parker hebben niets gespaard om zijne gedachtenis levendig te houden. Bekwame letterkundigen, zelven leeraars en hervormers, hebben het karakter van zijn geest en hart met zeldzame kieschheid ontleed. Predikers, die het eens waren òf met zijne theologie òf met zijn godsdienst, hebben hun best gedaan om hem voor te stellen, zooals hij was in zijne

Digitized by Google

verhouding tot zijn geslacht. De Parker-vereeniging heeft, van winter tot winter, mannen, die men onderstellen kon, dat hem beter kenden dan de meesten, uitgenoodigd om zijn beeld op nieuw te schetsen ter bestudeering en ter bewondering.

Wij deelen hier nog enkele vertrouwelijke brieven mede, die Prof. Desor verscheidene jaren na den dood van zijn geliefden vriend heeft geschreven. De eerste is van 13 Febr. 1868 aan Parkers weduwe. Wij lezen daarin o. a. het volgende:

»Ik meen, dat ik nog wat te doen heb op het gebied der wetenschap en der algemeene hervorming. Vooral beschouw ik als zoodanig alles wat in den geest van onzen waarden Theodoor Parker gedaan wordt. Er zijn eenige hervormingen in ons land aan den gang — bij voorbeeld, te Bazel — die onzen gestorven vriend met vreugd vervuld zouden hebben. Er wordt eene nieuwe kerk gesticht, geheel in den geest van Parker, en ik weet, dat zijn naam daar dikwijls genoemd wordt als eene der beste autoriteiten. Natuurlijk hebben zij voor hunne zaak te strijden, evenals Parker te Boston, vooral tegen al de zoogenaamde fatsoenlijke lieden, die meerendeels zeer orthodox zijn. Thans zal de jeugdige kerk eene reeks van voorlezingen over de kritieke vragen, als de voldoening, de wonderen, de sacramenten enz., door de uitstekendste geestelijken der nieuwe school doen houden. Maar dat is niet alles. Op de lezing volgt de discussie, terwijl het hoofd der andere partij daar tegenwoordig is om hare stelling te verdedigen. Het volk, ziende dat het een ernstig debat was, stelde voor, dat de discussie zou plaats hebben in de groote zaal van het tuiniersgild, waarin dezelfde vragen behandeld werden in den tijd der hervorming. Het spreekt vanzelf, dat zij elkaar niet bekeerden; doch naar ik hoorde, droegen de discussiën een ernstig en plechtig karakter. Alles ging op eene

Digitized by Google

zeer geschikte wijze toe; en ik twijfelde niet, of 't zal in het voordeel der groote zaak van den vooruitgang zijn. Maar nog zekerder ben ik hiervan, dat, als onze goede Parker onder ons geweest ware, hij zijn best zou gedaan hebben om de nieuwe kerk aan te moedigen."

Een jaar later: »Als onze waarde Parker leefde, zou hij goedkeuren wat wij gedaan hebben en nog doen op een terrein, dat meer bijzonder het zijne was, namelijk in de vrijzinnige theologie. Wij zijn bezig eene kerk te stichten, die zeer veel gelijkt op de zijne, misschien wat radikaler — en die kan saamgevat worden in de volgende stellingen:

Een kerk zonder priesterschap.
Een godsdienst zonder katechismus.
Een eeredienst zonder mysterie.
Een zedekunde zonder theologie.
Een God zonder stelsel.

Deze leer, die natuurlijk van sacramenten en elke wonderbare tusschenkomst afwijst, werd enkele maanden geleden door een jong professor in de wijsbegeerte verkondigd, en bracht, zooals gij kunt nagaan, eene groote opschudding onder de orthodoxen te weeg. Toch ging de discussie op gepaste wijze voort, hetgeen twintig of dertig jaren geleden niet zoo geweest zou zijn. Enkelen der uitstekende leiders van de Fransche rationeele kerk kwamen ons helpen, onder anderen Félix Pécaut, door verscheidene geschriften wel bekend en een groot bewonderaar van Parker. Gij kunt u niet voorstellen, hoe verheugd hij was, zoovele sporen van onzen betreurden vriend om mij heen te zien. Ik liet hem zijn portret zien, eenige zijner brieven, zijne werken, waarin hij het hoogste belang stelde. Ware het niet zoo koud geweest, dan zou ik hem naar Combe Varin gebracht hebben om hem de kamer

Digitized by Google

te toonen en den pijnboom, waarop zijn naam staat. De laatste leeft nog, maar heeft nog al van het weer te lijden, enz."

Nog eens op 13 Febr. 1870:

»Mijne betrekking tot Theodoor Parker heeft mij eene vermeerdering van drukte bezorgd, daar men in ons kanton eene liberale kerk gestieht heeft, die heel wat onrust veroorzaakt onder de conservatieven van allerlei namen. Natuurlijk kon Parkers vriend niet achterblijven. Mijn huis was, integendeel, menigmaal het rendez-vous der verschillende predikers en leiders van de beweging. Dat maakte mij, zooals zich laat hooren, niet zeer bemind onder de fatsoenlijke lieden; maar aan de andere zijde zeer populair onder de vrijzinnige geesten van geheel Zwitserland. Onder de lezers, die uit verschillende deelen van Frankrijk en België tot ons kwamen, was ook zekere Bost, predikant te Verviers in België, die eene uitstekende voorlezing hield over onzen waarden Theodoor Parker. Men luisterde met veel aandacht en ernst naar hem, en ik durf zeggen, dat dit edel leven, mèt veel geestdrift voorgesteld, een goeden indruk op het publiek maakte."

In 1872 schrijft Prof. Desor weer op denzelfden datum aan Mevrouw Parker. Het blijkt de gewoonte te zijn geweest, dat hij haar op zijn geboortedag en zij hem op dien van Parker schreef. Hij heeft te Bologna een congres van anthropologen en archaeologen bijgewoond, en is van daar naar Rome en Napels gegaan. Daar dacht hij aan den tocht, dien zij eenmaal voornemens waren met Parker naar den Vesuvius te ondernemen. »Het lag niet in mijn plan," dus gaat hij voort, »mij te Florence op te houden; maar om daar een dag te zijn, scheidde ik mij te Pisa van mijne reisgenooten. Het was een fraaie dag. Mijn eerste gang was naar het graf op het kerkhof, dat gij kent. Ik bracht daar omtrent een uur stil en zwijgend door. Het graf was in goeden staat, de rozenstruik krachtig

Digitized by Google

en zoo ook de klimop. Ik nam een blad van den laatste, dat ik in een brief aan een der hoofden van onze kerk zond, een der grootste bewonderaars van Parker, Dr. Lang te Zurich. Ik nam ook den laatsten rozenknop, dien ik bewaar voor een Fransch bewonderaar van Parker — Félix Pécaut, een der schoonste geesten en der edelste harten, die ik ooit ontmoet heb. Misschien zult gij vragen, waarom ik er niet een voor u afplukte. Dit was, inderdaad, mijne eerste gedachte; en ik zou het gedaan hebben, had ik niet in aanmerking genomen, hoevele Amerikanen te Florence wonen en komen, en dat het niet anders kan, of enkelen bezoeken gaarne die eerwaardige plaats en voorzien u van bloemen en bladeren."

De laatste brief is van 6 April 1873. Daaruit zij nog het volgende meegedeeld: »Ik behoef u niet te zeggen, dat ik in het minst niet de gelukkige dagen uit het oog heb verloren, toen ik uw gezelschap en dat van onzen waarden Parker genoot en mij verheugde in zijne edele daden. Kon ik het voordeel vergeten, dat mij dit samenzijn gaf, de belangrijke hervormingen, die hier op godsdienstig gebied plaats hebben, zouden voldoende zijn om onzen geliefden vriend in mijn geheugen terug te roepen. Ik weet niet, hoe men in de Vereenigde Staten over hem en zijn arbeid denkt; dit is zeker, dat in onze godsdienstige zaken geen belangrijke stap gedaan wordt, zonder dat de naam van Parker wordt aangehaald. Ik ken meer dan één onzer unitarische predikanten, die geen grooter doel heeft dan zijne voetstappen na te volgen. Kondet gij onze vergaderingen bijwonen, dan zoudt gij hem meermalen hooren noemen als een der voornaamste predikers van den tegenwoordigen tijd. Er is vooral één van onze unitarische predikanten, Dr. Lang te Zurich, thans de aanvoerder der Zwitsersche unitariërs, die hem bijna als een profeet beschouwt. Eenige maanden geleden maakte ik kennis met een

Digitized by Google

ander bewonderaar van Parker — Miss Carpenter — die zeer dankbaar was, toen ik haar een klein zegel gaf met Parkers portret, dat ik indertijd te Florence gemaakt had. Deze edele vrouw zal, naar ik hoor, welhaast naar Boston vertrekken, ondanks hare zeventig jaren, om toevluchtshuizen voor vrijgelaten misdadigers en verlaten kinderen op te richten, in den trant der Engelsche inrichtingen van dien aard. Mocht gij haar ontmoeten, wees dan zoo goed haar mijne groeten over te brengen," enz.

Het zou overbodig kunnen schijnen, na al het bovenstaande nog den indruk mee te deelen, dien Parker op den schrijver zijner biografie heeft gemaakt; want hoewel wij niet anders hoorden dan den lof van den edelen man, het was toch de taal van verstandige en oordeelkundige menschen, die niet zonder nadenken en onderscheid prijzen. Maar de dagelijksche omgang met geheime dagboeken en brieven maakt een bijzonderen indruk op den geest, zeer verschillend van dien, welke de vrucht is van studie of het lezen van gedrukte boeken of waarnemingen van een publiek leven. Ook deze indruk verdient bewaard te worden. Er zullen daardoor trekken uitkomen, die zelfs voor het oog van den scherpzinnigen vriend of toeschouwer verborgen schenen, en geestelijke hoedanigheden, die onder het kleed van het uitwendig leven verscholen liggen. Parker had de gewoonte om geheimen aan zijn Dagboek toe te vertrouwen, om daarin de ontwikkeling bloot te leggen, waardoor hij tot zijne uitkomsten geraakte, en zoo, als het ware, het weefsel zijner vermogens te openbaren, het verstandelijk »protoplasma", om dit woord te gebruiken, dat later de vormen van het leven aannam. Voor iemand, die het voorrecht genoot dit alles na te gaan, is veel van hetgeen tot lof en berisping gezegd wordt bezijden de waarheid. De on-

Digitized by Google

derzoeker van deze geheime papieren is bevestigd geworden in zijne overtuiging van des mans eenvoudige oprechtheid, van zijne eerlijkheid, natuurlijkheid, waarheidsliefde, ja meer dan dit, van zijne strenge beoordeeling van zichzelf, zijne nederigheid, zedigheid, bescheidenheid, geringschatting van zichzelf en reinheid van ziel. Ieder kon gemakkelijk zien, dat hij voor een groot deel een held was. Zijn vermogen om zijn wil gestand te doen was duidelijk voor iedereen, pijnlijk duidelijk voor enkelen. Zijn vermogen om zijn wil te verloochenen kenden zij alleen, die hem van nabij kenden; zij wisten ook, uit welk eene zelfverloochening zijne standvastigheid voortkwam Men weet veel te zeggen van de halsstarrigheid, die hij toonde; maar men weet niets van de halsstarrigheid, die hij onderdrukte. Zijne persoonlijkheid maakte den indruk van een aanvaller, en zij was het zonder twijfel; maar het is niet minder waar, dat hij evenveel eerbied had voor de eigenaardigheid van anderen als van zichzelven; hij legde zich plechtig op, nooit inbreuk te maken op de heilige persoonlijkheid van vriend of vijand, en onthield zich zorgvuldig van iemand te dwarsboomen, als hij hem niet lijden kon. Van zijne inspanning om zichzelf te bedwingen draagt het Dagboek overal de blijken, die sommige gedeelten even aandoenlijk maken als de bekentenissen van Augustinus of de alleenspraken van Paulus.

Gaarne verdeelde hij de menschelijke vermogens in rubrieken voor praktische doeleinden aldus: de godsdienstige, de zedelijke, de gevoelige, de verstandelijke vermogens. AANBIDDING DER ABSOLUTE VOLMAAKTHEID: dat was het voornaamste. GEBONDENHEID AAN DE EEUWIGE WET: dit volgde daarop. Hieraan ondergeschikt waren: LIEFHEBBENDE GETROUWHEID AAN MENSCHELIJKE BETREKKINGEN, MACHT VAN VERSTAND. Hoe verheven en belangrijk dit laatste ook zij, toch moet de verstan-

Digitized by Google

delijke macht de laatste plaats bekleeden. Heilige, held, liefhebbend vriend, denker — dat was de orde zijner menschelijke hiërarchie. De rangschikking zal wel eene afspiegeling van zijne eigen natuur zijn geweest; maar hoe dat zij, zijne eigen natuur heeft haar toegelicht.

Het godsdienstige element stond bij hem bovenaan. Het wortelde in zijn wezen, onafhankelijk van de verstands- of gevoelsvormen, waarin het zich uitdrukte, — geheel en al onderscheiden van de theologie, die er een verslag in woorden van trachtte te geven, en van de ceremoniën, die het in kerkelijke gebruiken en symbolen poogden te belichamen. Nooit in mystieke droomen verdampende, niet in de mazen van vernuftige bespiegeling verward, behield het zijne frischheid en bloei en geur in ieder tijdperk van zijn leven Zijn gevoel voor de werkelijkheid van het goddelijke was zoo sterk als ooit bij iemand van zulk een helder verstand. De kracht van zijn geloof in de Voorzienigheid en zijne verzekerdheid van de persoonlijke onsterfelijkheid hebben bijna iets dweepachtigs voor menschen van onze dagen, die het met zijne wijsbegeerte eens zijn. Niet alle theïsten zijn dat, vooral wat het laatstgenoemde punt betreft. Bij hem was het onsterfelijkheidsgeloof aangeboren, onweerstaanbaar, de natuurlijke vrucht van zijn gevoel van vereering, verlangen, vertrouwen, liefde; onuitroeibare eigenschappen van zijn wezen. In plaats dat hij vreesde, zijn geloof aan het onderzoek te onderwerpen, zocht hij het op, was even begeerig om argumenten daartegen als er voor te hooren, even bereid de bewijzen van zijne tegenpartij als zijne eigene te overwegen. »O!" riep hij uit, »dat mijne tegenpartij een boek had geschreven!" — niet om het te weerleggen, maar om het te lezen Hij kende de werken van Moleschott, en sprak met hem in persoon. De geschriften van Karl Vogt waren hem niet vreemd. Met de wijsbegeerte van

Digitized by Google

Ludwig Büchner, als zij dien naam verdient, was hij even vertrouwd als een van diens leerlingen. De denkbeelden van Feuerbach kende hij door en door. Met iederen atheïst en materialist, dien hij ontmoette, ging hij aan het redeneeren, sprak met hem vertrouwelijk en, als hij opstond, dan was hij meer dan ooit in zijne eigene overtuigingen versterkt. Darwins eerste werk »Over den oorsprong der soorten", dat hij te Rome kreeg, behelsde niets om hem te verontrusten. Hij meende, dat het in vele zijner feiten op geen vasten grondslag steunde en wat al te vlug was in het maken van gevolgtrekkingen; maar de leer zelve hinderde hem niet. Hij beschouwde de wetenschap als zijne beste vriendin, steunde op haar ter bevestiging van zijn geloof, en was alleen ongeduldig omdat zij niet sneller vooruitging. Alle materialisten binnen en buiten het christendom waren niet in staat om zijne overtuigingen omtrent den oneindigen God en het onsterfelijk leven aan het wankelen te brengen; en dat zou niet veranderd zijn, al ware hij honderd jaren oud geworden; want, naar zijn inzien, waren die overtuigingen diep in 's menschen natuur geplant en werden zij gevorderd door de eischen van het menschelijk leven. De diensten, die zij aan het menschdom bewezen, zouden hare voldoende rechtvaardiging geweest zijn, indien hij geene andere had gevonden; en vooral uit dit oogpunt boezemden zij hem het hoogste belang in. Hij gebruikte ze dagelijks, als mensch, als prediker, als hervormer; hij gebruikte ze in de huiskamer, de studeerkamer, het klaaghuis, het strijdperk der meeningen; en daar hij ze voor alle gelegenheden proefhoudend vond, nam hij ze aan als eene hemelsche toerusting. Indien anderen hunne overtuigingen zoo bewerkten als hij, dan zouden ze minder aangevallen worden. Moleschott eerde Parker; Desor was zijn vertrouwde vriend; Feuerbach zou hem als een broeder bij de hand genomen hebben.

Digitized by Google

Men heeft gezegd, dat Parker als godsdienstig hervormer niets tot stand gebracht heeft; dat, als hij zich den aanvanger dacht eener tweede hervorming, eene hervorming van het protestantisme, de leider van eene nieuwe ontwikkeling, even belangrijk als die der zestiende eeuw, dat hij zich dan heeft bedrogen. Luther, heeft men gezegd, had een doel, dat hij bereikte; hij richtte een »station" op, waar de helft van het christendom drie honderd jaren lang is blijven staan en misschien nog drie honderd jaren zal vertoeven. Parker sloeg eene tent op bij een weg, die een »zijtak" bleek te zijn, waar een aanzienlijk getal reizigers op hun tocht zullen ophouden en zich verkwikken, terwijl zij wachten op den »sneltrein." Dat Parker anders dacht, dat hij zich gezonden waande om het geloof der volgende duizend jaren te verkondigen en te bepalen, is een nieuw voorbeeld van de begoocheling waaraan zelfs groote geesten onderworpen zijn. Het denken is hem reeds voorbijgestreefd; het geloof heeft reeds andere paden opgezocht en nieuwe stellingen ingenomen. De wetenschappelijke methode heeft de theologische en de gevoels-methode vervangen en menigeen in eene nieuwe richting doen voortgaan. Parker was een groote naam, eene groote kracht; hij zal eene groote gedachtenis zijn; maar het is de vraag, of hij het werk deed van een Voltaire of een Rousseau; dat hij het werk van een Luther niet deed, daaraan is in het geheel geen twijfel.

In dit oordeel is veel waarheid; maar is het de geheele waarheid? Dat Parker geene tweede hervorming inwijdde, zal ieder gaarne toegeven. De voorwaarden daartoe waren niet voorhanden. In Luthers dagen was er geene wetenschap, zooals thans, geene algemeene verstandelijke ontwikkeling, geene uitgebreide letterkunde, geen opgewekt denken. De Roomsche kerk vertegenwoordigde toen het christendom. Het was eene vast aaneengesloten massa. Luther brak haar in tweeën en

Digitized by Google

maakte van het eene gedeelte een afzonderlijk gebied, dat nooit meer kan worden overgedaan Luthers „eindstation" was niet voor alle tijden, maar slechts voor zoo lang als de menschelijke geest in denzelfden toestand van afhankelijkheid bleef, waarin hij dien vond. Het protestantisme heeft zich allengs ontbonden, sedert het zijne loopbaan begon, en is in dezen tijd vrij wel van zijne zedelijke kracht beroofd. De vertaling van den bijbel in de volkstaal, waarop Luther vertrouwde voor de stichting zijner hervorming, heeft meer dan iets toegebracht om hare kracht te versnipperen. Had Luther in de negentiende eeuw geleefd, hij zou niet meer hebben uitgewerkt dan Parker. Voortaan zal het onmogelijk zijn, scharen van menschen te regeeren door de macht van een enkelen wil of een enkel denkbeeld.

Zonder twijfel heeft Parker geene ontdekkingen gedaan. Hij verkondigde geene nieuwe leer; hij baande geen nieuwen weg. Zijne godsdienstige wijsbegeerte bestond reeds vóór dien tijd en had aan hem geene nieuwe ontwikkeling te danken. Maar hij was de eerste, die haar in populaire vormen uiteenzette, de eerste, die de taak ondernam om haar tot den grondslag te maken van het geloof des volks, de eerste, die haar als hoeksteen van den werkdadigen godsdienst der menschheid neerlegde en haar aanwees als het fondament van een nieuw geestelijk gebouw, onderscheiden zoowel van het Romanisme als van het Protestantisme.

Enkele zijner bijzondere geloofsbegrippen heeft men reeds laten varen. Voor het radikale denken neemt Jezus niet meer de plaats in, die Parker hem gaf. De zedekunde van het Nieuwe Testament is eenigszins in diskrediet geraakt bij wetenschappelijke moralisten. De opvatting van het christendom, in zijn eigenaardig karakter, is zeer gewijzigd en voor nog meerdere wijziging bestemd. Maar dat zijn punten van onder-

Digitized by Google

geschikt belang, die geen invloed hebben op de sterkte van zijn algemeen standpunt. Het eigenaardige in hem was, dat hij, den mensch eene geestelijke natuur toekennende, zich daarop beriep voor de openbaringen der waarheid en de ingevingen van den plicht. De Roomsche beriep zich op de kerk, de Protestant op den bijbel, Parker op de ziel. *De wijsbegeerte der intuïtie was zijn bolwerk* Die wijsbegeerte is niet verouderd. Zij heeft duizende jaren geleefd. Zij was oud, toen Plato een kind was, en zij zal nog duizende jaren duren. De grondslag van Parker staat dus onwankelbaar vast. Anderen kunnen daarop andere gebouwen optrekken; want het is gemeen eigendom, ruim genoeg voor gansche steden; maar het gebouw, dat Parker stichtte — zoo ruim, gemakkelijk, gastvrij, voor ieder toegankelijk, overal zichtbaar, verheven en demokratisch — zal het welkom te huis voor een tal van menschen zijn, die in de verstandelijke wereld ronddolen en niet in staat zijn om hemelsche woningen voor zichzelf op te richten. De weinige beschaafden, ontwikkelden, zelfgenoegzamen, moeten buiten rekening worden gelaten. Het Romanisme heeft nooit iedereen voldaan. Het Lutheranisme werd onvoldoende verklaard door de beste denkers van des hervormers eigen tijd. Dit zal nog meer het geval zijn met het »Parkerisme". En toch kan het »Parkerisme" verdienen als een vorm van godsdienst beschouwd te worden, en Parker den naam waardig zijn van stichter — niet eener sekte, zeker niet; daarvan droomde hij nooit; ook niet van eene kerk, want hij geloofde meer in denkbeelden dan in instellingen; laten wij zeggen, dat hij den naam verdiende van *kristalliseerder;* want hij legde den grond, waarop de vele vlottende denkbeelden zich vereenigden. Al bouwde hij geen eind-station, hij legde een nieuw spoor, waarop velen naar het ééne centrale station zullen reizen, naar — de waarheid.

Digitized by Google

De zedekunde van Parker groeide aan denzelfden stam als zijn godsdienst, en maakte een deel uit van hetzelfde stelsel. Beide rustten op de spiritueele wijsbegeerte — de wijsbegeerte der intuïtie. Hij geloofde, dat de eeuwige wet zich onmiddellijk aan des menschen geweten openbaart; dat de zedelijke natuur de rechtvaardigheid in het aangezicht ziet. De daartegenoverstaande nuttigheidsleer, zooals zij door Bentham of door Mill wordt voorgesteld, was hem wel bekend, maar bevredigde hem in het geheel niet. De gevoelsleer in de zedekunde scheen hem even ongerijmd toe als de gevoelsleer in het geloof. De leer der Kwakers omtrent het inwendig licht was dichter bij de waarheid, zooals hij haar inzag, dan de ervaringsleer van Herbert Spencer. De ervaring kon het geweten bijstaan, maar het nooit voortbrengen. Het geweten kon zelfs de bruikbaarheid voor zijne methoden in aanmerking nemen; maar zijne afkomst moest het elders zoeken. Voor hem was het geweten een goddelijk, beslissend gezag. Wat die stem gebood — en hij behoefde geen langen weg te gaan om dat te vernemen — daaraan gehoorzaamde hij, al gebood het de rechterhand af te houwen of het rechteroog uit te rukken. Hij zou voor al wat de wereld hem geven kon geen beginsel verloochenen, geen buurman benadeelen, geen medemensch beleedigen, zich niet toeëigenen wat eigenlijk het zijne niet was, geene onwaarheid zeggen, geen vertrouwen verraden, geene belofte schenden, het oor niet sluiten voor den noodkreet der menschelijke ellende. In het hart van elke zaak was iets goeds en iets verkeerds, beide door den eenvoudigsten geest gemakkelijk te onderscheiden. Het goede was eeuwig goed; het verkeerde eeuwig verkeerd, en in beide lagen eeuwige gevolgen opgesloten. Wijsgeeren mochten het niet eens zijn met zijne zielkunde; en zij waren het ook niet. Hij beantwoordde hen, als hij kon; kon hij

Digitized by Google

niet, dan liet hij ze onbeantwoord; voor zichzelf twijfelde hij nooit, maar leunde tegen zijn pilaar. Het was zeker een nevelachtige pilaar; de grondslag en het kapiteel verloren zich in den mist der eeuwigheid; maar zoolang hij het zedelijk heelal bleef dragen, gaf hij er niet om, waarvan hij gemaakt was. Hij was geen casuïst. De school des geloofs was voor hem de school der wijsheid. Het Dagboek gewaagt van een lang gesprek met een vriend, die twijfelde aan de onfeilbaarheid van het geweten en de kracht van den wil ontkende; en de schrijver zegt eenvoudig: »ik kon in het geheel geen licht op de zaak werpen. Hij plaatste zich op het standpunt van Owen, dat alles in de onverstandelijke of lichamelijke inrichting van den mensch zijn grond heeft. Hij wil voor alle dingen een *motief* hebben en maakt de handeling tot den uitslag der balans van krachten, die naar dezen of dien kant overhelt. Dat wil hij te boven komen. Het kan alleen door het leven worden overwonnen. Ik ben door hetzelfde standpunt heengegaan." Dat gebeurde in het begin van zijne loopbaan, toen hij nog te West-Roxbury was; maar zijne richting veranderde in de hoofdzaak niet, terwijl hij ouder werd.

De kracht van Parkers teeder gevoel werkte mede om zijn geloof in het geweten te steunen en zijn zedelijk instinkt te versterken. Hij was bijzonder hartelijk in zijne toegenegenheid. Zijne vrienden werden door hem verheerlijkt, totdat zij zichzelven bijna niet meer kenden. Hij overlaadde hen met teedere woorden, had voor hen allen eigenaardige namen; vergat hunne jaardagen niet, had gaarne gedachtenissen van hen om zich heen. Maar hij bepaalde zich in zijne genegenheid niet tot zijne vrienden. Hij had een hart voor alle menschen; zijne humaniteit was even opmerkelijk als zijne teederheid. De liefde verhelderde zijn blik, gaf hem, als 't ware, een

Digitized by Google

profetisch oog, deed hem eene kern van waarheid in dwalingen, den geest van het goede in het kwade zien. Niet alleen vergat hij nooit eene vriendelijkheid, verzuimde hij nooit eene daad van welwillendheid te beantwoorden, liet hij nooit eene gelegenheid om iemand een dienst te bewijzen voorbijgaan; maar zijne bereidheid om te vergeven wie hem haatten, was even opmerkelijk als zijne toewijding aan wie hem liefhadden. Schoonheid trok hem aan, bevalligheid bekoorde hem, begaafdheden wekten zijne bewondering; maar echt menschelijke hoedanigheden veroverden zijn hart. Of iemand er goed uitzag of niet, bevallig was, ontwikkeld, geestig, geleerd, of het tegendeel, dit maakte geene verandering in zijne waardeering van zijn karakter, want hij kende geen onderscheid van personen. Toch is nooit bij eenig man of eenige vrouw het vermoeden opgekomen, dat hij niet standvastig was. Geene overgevoeligheid deed hem ooit tot weekheid vervallen.

Over Parkers verstandelijke gaven wordt verschillend geoordeeld. Was hij een wijsgeer, een oorspronkelijk denker, een scherpzinnig geleerde, een man van genie? Het antwoord op deze vragen is van veel minder belang dan men doorgaans denkt; want de macht van zijn leven en karakter was elders gelegen. Misschien hebben sommigen hem eene te hooge plaats in de rij der denkers toegekend; wellicht overschatte hij zelf zijne verstandelijke gaven. Als men onder »wijsgeer" verstaat een man van de *zuivere rede*, dan was hij er geen; want bij hem gingen rede, genegenheid en geweten hand aan hand; maar verstaat men onder »wijsgeer" een »rationeel man", dan verdient hij dien naam. Hij was bij uitstek verstandelijk rechtschapen; hij was een oprecht minnaar der waarheid, hij zou nooit zichzelf noch anderen bedriegen, als het vermeden kon worden; hij was geen diplomaat in denkbeelden, geen staatkundige in gedachten, geen hansworst met woorden. Hij verlangde fei-

Digitized by Google

ten en anders niet. Zonder boosaardigheid kan hij niet beschuldigd worden van verstandelijke aanmatiging of gemaaktheid. Hij was een oprecht »vriend der wijsheid", en daarom, in den goeden zin, een wijsgeer.

De gaven van zijn verstand waren buitengewoon. Welk een vermogen om in zich op te nemen! Welk een geheugen! Nooit verloor het een feit. In 1857, dertien jaren na zijne reis in Europa, schreef hij aan een vriend te Venetië: »Wees zoo goed eens naar de »Viaggi da Giovanni Gabota"(of Gabotti, of Gabbotti) in de hertogelijke bibliotheek te zien en mij den juisten titel op te geven. Het placht het laatste boek te zijn in den hoek van de bibliotheek, naast de *Canale Grande*, op de onderste plank. Het komt in geen enkelen catalogus in Amerika voor, en men zegt, dat het niet bestaat." Op zijn veertigste jaar zeide hij, zonder haperen, een geestig lied van meer dan een dozijn verzen op, dat hij nooit gelezen had, maar slechts eens, op zijn twaalfde jaar, in het Museum te Boston door iemand had hooren zingen. Dr. Nathan Lord van Dartmouth, een voorstander der slavernij in de dagen, toen deze nog voorstanders onder de geestelijken had, verzekerde in eene voorlezing, dat, »volgens het getuigenis van geleerden," de zwarte Afrikanen van de Kanaänieten afstamden, wier naam afkomstig was van Kaïn, den eersten moordenaar; »daarom achtte hij het zeer *waarschijnlijk*, dat de zwarte kleur een brandmerk was, een teeken des oordeels over hen". Een vriend, die Parker in zijne studeerkamer bezocht, vroeg hem, waar Dr. Lord dat beweren kon gevonden hebben. »Hij heeft het", zeide Parker, »bij Grotius gevonden in zijn boek »De Veritate," en ging naar de plank om het na te zien. Het was er niet, maar alleen eene kleine ruimte, waar het gewoonlijk stond. »Miss Peterson moet het boek geleend hebben; ik heb het niet". Daarop zeide hij, op welke hoogte het voor-

Digitized by Google

kwam, op welke hoogte van de bladzijde en—op welke bladzijde. »Hebt gij onlangs het boek gelezen?" vroeg zijn vriend. »Neen, sedert vele jaren niet; ik las het maar eens."—»Hangt die passage met eenig voorval in uwe ervaring samen, dat gij haar zoo in eens voor den geest hebt?"—»Neen, ik herinner het mij alleen als een gedeelte van den inhoud." Later werd de passage gevonden op de plaats, waar Parkers geheugen haar aanwees.

Zulk een vermogen om een aantal van allerlei feiten op letterkundig en ander gebied te onthouden, zal iemand voor een genie doen doorgaan, als hij het niet is; maar het is gevaarlijk voor de nauwkeurigheid van het denken, omdat het daarvan, tot op zekere hoogte, ontslaat. Juistheid van herinnering gaat dikwijls door voor juistheid van oordeel. Doch dat is zoo niet. Het kan zijn, dat er niets verloren is, maar dat er ook niets gewonnen is. Er is en wordt nu en dan veel gesproken over de onnauwkeurigheid van Parkers geleerdheid, en dat wordt gedaan door menschen, die geacht kunnen worden boven alle lichtvaardigheid van oordeel verheven te zijn. Is deze beschuldiging waar—en ik geloof het niet, althans niet in die mate als men het beweert—dan moet die onnauwkeurigheid voor een deel geweten worden aan het bezwaar om voorzichtigheid in het aanraken met forschheid van greep te vereenigen, het fijn analytisch vermogen met de gave om eene groote menigte van gedachten te behandelen, gedeeltelijk ook aan het gemis van eene degelijke opleiding. Autodidacten zijn zelden nauwkeurige geleerden; zij zijn niet gewend aan de scherpe kritiek, die tot eene fijne onderscheiding in staat stelt. Het was zeker niet een gevolg van zorgeloosheid of onnadenkendheid.

Parker was een degelijk werkman; hij liet geen steen onaangeroerd, waaronder een feit kon liggen. Hij verwaar-

Digitized by Google

loosde geene enkele autoriteit. Als lid der Oriental Society, eene Vereeniging van acht of tien personen, moest hij eene voorlezing houden over Mohammed. Om zich tot die taak voor te bereiden, hernieuwde hij zijne kennis van de Arabische en Spaansche talen, ten einde oorspronkelijke bouwstoffen te krijgen. Daarop verzamelde hij alle boeken over Mohammed, die hij vinden kon, totdat zij, met de titels in de hoogte naast elkaar staande, eene lengte van twaalf voeten op den grond van zijne bibliotheek besloegen. Deze boeken las hij, een voor een, haalde het merg er uit, en voelde zich toen in staat om zijn opstel te schrijven. De onnauwkeurigheden van zoo iemand, ondersteld dat hij zijn werk met zorg verrichtte, zijn iets geheel anders dan de onnauwkeurigheden der zorgeloozen, die zich met eene vluchtige voorbereiding tevreden stellen, of der oneerlijken, die hunne bouwstoffen op verraderlijke wijze gebruiken. Dat hij geen geleerde was in den trant der Duitschers, gaf hij zelf toe; maar even zeker was hij geen geleerde van de oppervlakkige, ingebeelde, Amerikaansche soort. De geleerdheid was bij hem niet het voornaamste, maar het ondergeschikte. Zijn denken besloeg eene ruime oppervlakte, was er op aangelegd om in het breede te werken, en slaagde er in, door zijne groote kracht, om bergen van bouwstof saam te brengen op het punt, waar hij ze verlangde te gebruiken. Natuurlijk lette hij ook op de hoedanigheid van zijne bouwstoffen; hij koos ze met zorg, gebruikte ze met overleg; maar tevens was hij minder keurig in zijne keus van kleine bijzonderheden, dan een lastig beoordeelaar kon verlangen. Hoe hinderlijk zijne onnauwkeurigheden voor fijne opmerkers geweest mogen zijn, zij deden geene schade aan de waarde van zijn werk in zijn geheel. Men kan zelfs vermoeden, dat de verbazende omvang zijner kennis enkelen er toe gebracht heeft om hem van minder nauwkeurigheid te verdenken. Dit is ze-

Digitized by Google

ker, dat zij, die de beschuldiging hebben ingebracht, niet in staat zijn om haar met bewijzen te staven. Het zijn theologische tegenstanders, die daardoor de kracht zijner aanvallen poogden te breken, of zulk eene aanklacht voor argumenten in de plaats stelden; halfgeleerden, die jaloersch waren op zijn naam; waanwijzen, die de ware punten van uitgang over het hoofd zagen en het gemis van een tittèl voor het gemis van een denkbeeld hielden.

Wij behoeven geene moeite te doen om Parkers aanspraak op den titel van geleerde te handhaven; dat moet voor de rechtbank der geleerdheid zelve worden uitgemaakt. Er werd hier eenigszins uitvoerig over gesproken, deels om de bedenkingen, die er tegen gemaakt zijn, in rekening te brengen, maar meer nog om te verhoeden, dat aan die bedenkingen te veel gewicht wordt gehecht bij de waardeering van zijn arbeid als denker. Niemand zal betwijfelen, dat zijn vermogen om in zich op te nemen bijzonder groot was; evenmin, dat het alleen werd opgewogen door zijne gave om te onthouden wat hij ontvangen had. Geeft men een en ander toe, dan zal het vermoeden van grove dwalingen onredelijk worden, of ten minste voorzichtig maken om er veel aan te hechten.

Overigens aarzelen wij niet te erkennen, dat zijn geest in aesthetisch opzicht veel te wenschen overliet. Doordat zijn leven opging in al wat hij deed tot hervorming der maatschappij, kan het aesthetisch element onderdrukt zijn, al ware het sterk geweest. Maar de theologische richting van zijn geest werd er niet door onderdrukt; deze moet dus sterker geweest zijn. Hij kan dat element met overleg op het altaar van praktisch nut hebben ten offer gebracht; maar dan zou het zich vertoond hebben en veel hebben beloofd, eer de invloed van het praktisch nut zich deed gevoelen; en dit was nooit het geval. Hij las gedichten, maar was geen dichter in den waren

Digitized by Google

zin van het woord; hij beschouwde schilder- en beeldhouwwerken, maar was geen kenner. Hij bekent zelf, op zijne eerste reis in de oude wereld en bij zijn laatste bezoek te Rome, dat de schoone kunsten hem minder belang inboezemden dan de nijverheid, waardoor het menschdom gevoed, gekleed, van woningen en alle gemakken des levens voorzien werd. »Ik zou liever," schreef hij in 1859 uit Rome, »een Franklin dan een Michel Angelo zijn; ja, als ik een zoon had, dan zou ik hem liever een groot werktuigkundige zien, die iets nuttigs tot stand bracht, zooals George Stephenson in Engeland, dan een groot schilder als Rubens, die alleen de schoonheid nabootste; kortom, ik stel meer belang in eene vee-tentoonstelling dan in eene schilderij-tentoonstelling. Ik heb het schoone lief — het schoone in de natuur, in de kunst, in het gelaat van man en vrouw; — maar als een volk het schoone najaagt met verwaarloozing van het nuttige, wee dat volk!" Hij voelde geene sympathie voor hen, die het »gemis van kunst" in Amerika betreurden. De nuttige kunsten maakten dat in zijn oog meer dan goed. »Er is geen enkele houtzaagmolen te Rome!" roept hij uit.

Hij had een beter oog voor den vorm dan voor de kleur, maar een nog beter oog voor de openbaring van het zedelijk gevoel. Het meest bewonderde hij wat het hoogste gevoel op de roerendste wijze uitdrukte. Zooals te verwachten was, had hij niet veel behagen in muziek. Hij placht haar de »minst verstandelijke der schoone kunsten" te noemen. Juweelen en kostbare schotels wekten zijne belangstelling op, meer om hunne afkomst, als een deel van familie-bezittingen, dan om hunne kunstwaarde en hunne kostbaarheid. Schoonheid van vorm en fijnheid van bewerking verdwenen in zijn oog voor de historische herinneringen, die er aan verbonden waren. De diamanten in het *Groene gewelf* te Dresden zag hij met ingenomenheid, omdat ze aan groote huizen toebehoord, eene

Digitized by Google

rol in pronkzalen gespeeld, schoone vrouwen versierd, aan kronen en gordels geschitterd, bij koninklijke feesten gediend hadden. Zij hadden dus voor den beschouwer een glans, dien hij er zelf aan toevoegde.

In de dichtkunst was het ook weer het ernstig, menschelijk karakter, waardoor hij zich het meest bevredigd gevoelde. De veldbloemen der letterkunde — de huiselijke balladen, de volksliederen, vol natuur en gevoel — trokken hem het meest aan. De Duitsche legende van Tannhäuser kende hij in elke taal en in ieder dialekt. De romantische geschiedenis van Hero en Leander ging hij na door de gansche letterkunde heen. Verzen, die eenig gevoel in zich droegen, een glimlach, vooral een traan, bleven het langst in zijn geheugen hangen. Veel hield hij van het aanhalen van gedichten in zijne preeken, vooral van die, welke een didaktisch of gevoelig karakter hadden. De volgende regels van Lowells »Geestenziener" werden in twee jaren wel zesmaal door hem aangehaald, zoo diep was de indruk, dien zij op hem maakten:

Hoor dat ruischen van satijn,
Kostbaar, hagelblank en fijn!
't Kleed, met minder zorg gekozen,
Deed de wang dier vrouwe blozen . . .
— En een meisje, jong en teer,
Zat bij 't breed borduurraam neer,
Repte vroeg en spa de vingren,
Onder 't heen en weder slingren
Van den zachten zijden draad, —
't Hoofdje rugwaarts heengebogen,
Dat geen traantjen uit heur oogen
Smetten mocht dat wit gewaad.
En in koude, donkre nachten
Stikte ze, uit heur zielsgedachten,
In dat kleed haar gansche leven

Digitized by Google

Madelief, vergeet – mij – niet,
Beelden, door haar hand geweven,
Spottend met haar bang verdriet.

Shakespeare kende hij natuurlijk; maar uit zijne schriften zou men het nauwelijks vermoeden; want, hoewel hij eens of tweemaal de studie van Shakespeare aan jonge lieden aanried, haalde hij hem weinig aan en sprak zelden met geestdrift van zijne stukken. De sonnetten bevielen hem het meest, omdat zij vol waren van persoonlijk gevoel. Hij heeft er over gedacht, ze uit te geven. In vergelijking met Homerus en Sofokles was Shakespeare voor hem niet meer dan eene toevlucht in ledige uren; hij achtte hem minder geschikt dan Milton, zelfs dan Wordsworth, tot huisboek. Dit gemis van fijn kunstgevoel verklaart dien zweem van hardheid, dien wij nu en dan ontdekken in zijne behandeling van de poëtische zijde der oude godsdiensten, hunne schriften en leerstukken. Daaruit laten zich ook enkele onnauwkeurigheden verklaren, die minder het gevolg waren van ontrouw aan de letterlijke feiten dan wel van eene zekere ongevoeligheid voor het aesthetisch schoone.

In de beschouwing van Parkers persoonlijkheid zullen wij altoos op den voorgrond moeten stellen, dat hij een man van de praktijk was. Al zijne gaven, aangeborene en verkregene, wilde hij dienstbaar maken voor zijne medemenschen. Hoe grooter die gaven waren, des te zwaarder was de verantwoordelijkheid. Zooals hij zich bewust moest zijn, waren die gaven groot; daarom was het gevoel van plicht dringend; bij een minder bekwaam man zou het overdreven zijn geweest. Maar zijn vroolijk genot van het leven en de gemakkelijkheid, waarmee hij zijne taak volbracht, maakten den last minder zwaar. »De meeste zij de minste, en die het hoogst is, aller dienaar," deze spreuk was voortdurend in zijn hart, maar niet als bij den asceet of den vrijwilligen martelaar. Zijne gaven waren

Digitized by Google

zoo diep geworteld in zijne natuur, dat het hem geene inspanning kostte ze aan te kweeken; door het gebruik werden ze niet verteerd, maar gesterkt en ontwikkeld. Licht en lucht aan te brengen, was hem een voorrecht, geene inspanning, en toen de arbeid zwaarder werd, toen er rotsen moesten verbrijzeld, boomen geveld, braakland omgeploegd, diepe voren in harde akkers gedreven worden, voelde hij zich opgewekt door de gedachte aan de vruchtbaarheid, die daarop zou volgen.

Geloof in de menschheid — dat was zijn geheim; liefde tot de menschheid — de kracht, die hem bezielde; sympathie voor de menschheid — de troost, die hem sterkte. Dat geloof was zijn sleutel voor letterkunde, kunst, wijsbegeerte, maatschappij. Had hij langer geleefd, hij zou zijn beginsel ruimer hebben uitgewerkt; maar krachtiger dan hij deed, kon hij het niet bewijzen.

Hij was een werkman — hij leefde voor de praktijk; een hervormer, die zijn leven wijdde aan pogingen om aan de maatschappij eene betere gedaante te geven. Al wat hij had, werd onmiddellijk in den dienst van iets goeds gesteld. Geene gaven werden in een spaarpot geborgen of in den kelder begraven; geen edele aanleg als een sieraad opgehangen of op tafel gelegd om de bezoekers bezig te houden. Hij was geen dilettant. Zijn geweten alleen reeds zou het hem onmogelijk hebben gemaakt een kamergeleerde te zijn. Voor Goethe voelde hij nooit eerbied; evenmin voor Rousseau. Het groote werk, dat zijn droom van vele jaren was, werd door hem ontworpen, niet in het belang der letterkunde, maar in het belang der menschheid.

De »oorspronkelijkheid" van godsdienstige hervormers moet niet al te streng worden nageplozen. Jezus vond de bouwstof, die hij gebruikte; zijne denkbeelden bestonden reeds, voordat hij bestond. Zijn genie lag in het gebruik dat hij van die denk-

Digitized by Google

beelden maakte. Dat is het genie van het karakter. Hij stelde zich tot brandpunt der zonnestralen, die eeuwen lang door den dampkring hadden gedwaald. De denkbeelden van Parker lagen hier en daar verspreid op de oppervlakte der theologische wereld van zijn tijd; hij bezat het genie om ze bijeen te voegen en toe te passen. Swedenborg wordt een ziener genoemd; maar de inhoud zijner gezichten was door menige schoone ziel gezien, lang voordat zijn oog daarmee gezegend werd. Dat Theodoor Parker de gelijke van een dezer mannen was, zullen wij geenszins beweren. Maar zij die, als ware het eene groote fout, tegen hem inbrengen, dat hij te weinig genie had, mogen wel bedenken, dat er grenzen voor hunne beschuldiging zijn. Het hoogste genie is de praktijk, en daarvan bezat hij iets. Dat voelde de wereld, en het getuigenis der volksbewustheid, hoewel niet fijn onderscheidende, is gezond. Hij is waarschijnlijk niet bestemd om eene plaats in te nemen onder de geleerden, wijsgeeren, letterkundigen; maar dat hij bestemd is om eene veel edeler plaats te bekleeden in de waardeering der menschheid, durven wij reeds nu verzekeren.

De invloed van zijn denken is bijzonder groot geweest, niet zoozeer op het gebied der meeningen als op het gebied van het karakter; die invloed zal nog grooter worden. Een ontwikkeld man, die in de dagen van den Unitarischen strijd zijne kerk en zijn predikant verlaten had, omdat deze met Parker had geruild, knoopte zijne oude betrekking weer aan ten tijde van den oorlog. Eens vroeg zijn predikant hem, waarom hij teruggekomen was. »Ik ging heen," gaf hij ten antwoord, »omdat ik den minsten schijn van aanmoediging van Parker niet verdragen kon; maar toen ik den invloed van zijn geest op onze soldaten zag, was ik gedwongen mijn oordeel over hem te veranderen." De jeugd van Amerika, en niet alleen

Digitized by Google

van Amerika, heeft den invloed van dien geest in onze dagen noodig, en zal hem nog lang voor de toekomst behoeven.

Parker zag er uit, zooals hij was — forsch, sterk in armen en beenen, met een gespierden greep van de hand, die iemand dadelijk voor hem won, en een vaststaanden voet, die zijne aanspraak toonde om zijne plaats op de aarde in te nemen. Het lager gedeelte van zijn gelaat was minder aangenaam — sterk en vast, maar eenigszins barsch van uitdrukking. Zijn lip krulde gemakkelijk, en een eenigszins Sokratische neus neigde tot een sarkasme, dat iemand, die hem niet kende, afstooten kon. De glorie van het hoofd was het groote voorhoofd, zacht en verheven, het kenmerk van den man der gedachte; en daaronder het helder openhartig oog, dat vertrouwen uitlokte, maar tevens den glans van een zwaard in zich had, om de huichelarij te doorboren en de onwaarheid ter aarde te vellen. Hij had niet het voorkomen van een bevallig, poëtisch man, het ideaal van den wijsgeer, den heilige of zelfs van den profeet, maar veeleer van een man van het volk, een werkman, maar een werkman met zulke werktuigen, als profeten, wijsgeeren en heiligen gebruiken, een echt Amerikaan, meer dan iemand, het beste exemplaar, dat Amerika tot nog toe heeft voortgebracht.

HOOFDSTUK XIX.

BRIEFWISSELING

Wij kunnen de verzoeking niet weerstaan, aan het slot dezer levensbeschrijving den lezer inzage te geven van eenige brieven, door Parker aan allerlei personen in allerlei omstandig-

Digitized by Google

heden gericht. Ze gunnen ons een diepen blik in zijne edele ziel. Zijne briefwisseling was zeer uitgebreid. De overgeschreven brieven en briefjes, die slechts een gedeelte uitmaken van alle, die hij schreef, beslaan zeven gebonden deelen kwarto en bedragen niet minder dan 948 nommers; daarbij nog hoopen losse brieven aan intieme vrienden, aan één hunner 90 en 53 briefjes, aan een ander 39 uitvoerige en rijke brieven. De briefwisseling met een enkelen waarden vriend in Europa beslaat 300 bladzijden folio. Het spreekt van zelf, dat de biograaf niet alles heeft kunnen machtig worden, wat in dezen vorm uit Parkers pen is gevloeid. Toch hebben velen hem van de ontvangen brieven inzage verleend; maar niet allen hadden ze bewaard, en er waren van zoo vertrouwelijken aard, dat de kieschheid verbood ze uit handen te geven.

De inhoud der brieven is zeer verschillend; allerlei onderwerpen worden er in behandeld: staatkunde, godgeleerdheid, maatschappelijke vraagstukken, zedekunde, wijsbegeerte, landbouw. Zij hebben alle een doel. Ze zijn gericht tot allerlei personen: staatslieden, letterkundigen, geestelijken, geleerden, geschiedschrijvers, onderwijzers, pachters, kooplieden, schooljongens, meisjes in huis, vrienden in droefheid. Vooral de laatste soort van brieven is hoogst merkwaardig. Ze toonen ons, welk eene uitnemende gave Parker bezat om te troosten en op te beuren. Maar ook voor bekommerden, verdrukten, vervolgden was hij een vriendelijk wegwijzer, een krachtige steun. De vijf minuten, voordat hij aan tafel ging of zich ter rust begaf, het half uur wachtens op een spoortrein, de korte tijd tusschen het eindigen van het eene boek en het openen van een ander, het werd alles door hem voor dezen arbeid gebruikt. Als zijne huisgenooten afwezig waren, had hij de gewoonte van hun bijna dagelijks een groet te zenden, altijd opgeruimd, soms geestig, nooit anders dan hartelijk.

Digitized by Google

Kon alles gedrukt worden, het zou een duidelijk bewijs opleveren, dat Theodoor Parker een der teederste harten in den boezem droeg, dat hij de trouwste vriend, de liefderijkste der menschen is geweest. Het zou een treffend voorbeeld zijn, hoe men brieven moet schrijven, en toonen, wat al goeds er gedaan kan worden met een stukje papier, hoe de verloren oogenblikken van den druksten dag kunnen aangewend worden om licht en vreugd en vrede te verspreiden in veler hart.

Wij laten de brieven, die hier volgen, voor zichzelf spreken. zonder onze opmerkingen er bij te voegen. De meeste personen, aan wie zij gericht zijn, kennen wij uit de levensbeschrijving. Waar dit niet het geval is, heeft de inhoud geene toelichting noodig. Tot bekorting laten wij het opschrift en onderschrift achterwege.

In de eerste plaats deelen wij eenige regels mede uit Parkers brieven aan zijne verloofde, natuurlijk met weglating van die gedeelten, waarin hij uitdrukking geeft aan het gevoel van zijn hart. Ze zijn geschreven uit Watertown.

14 Nov. 1833. Gij spreekt van „de arme, zwakke vrouw." Zwakheid en kracht zijn betrekkelijke uitdrukkingen. Eigenlijk is niets sterk buiten Hem, die zelf de sterkte is. Maar eene vrouw *betrekkelijk* zwak! Doorloop de bladen der geschiedenis, en zie wat zij heeft gedaan. Wie is het, die de reuzengeesten der wereld opwekt om hunne roemvolle loopbaan te loopen? En beter, veel beter, en edeler ook. Wie brengt vreugd en vrede in de woning van den arme en den landman ..... Ik heb goede vorderingen in de logika gemaakt, en vind haar veel *belangrijker* dan ik dacht. Ik zal altoos door uwe belangstelling in mijne studiën verheugd, aangemoedigd en tot meerder inspanning opgewekt worden.

---

21 Nov. 1833. Ik heb het leven van Mliton gelezen; het is maar vier en-zeventig bladzijden groot; maandag avond had ik het reeds uit. Dr. Chan-

Digitized by Google

ning heeft hem in zijn tijdschrift te veel geprezen, en Johnson heeft hem, als gewoonlijk, met smaad overladen. Toch geloof ik, dat de waarheid het meest aan den kant van Johnson is. Milton was een reus, Johnson ook; maar de een was een hemelsch wonder, de ander alleen een aardsche Antaeus. Ik ben blij, dat gij zoo goed met Homerus vordert. Iemand heeft gezegd, dat Homerus de eenige koninklijke weg tot de dichtkunst is. Ik geloof het ook.

---

5 Dec. 1833. Whist is een onschuldig vermaak; en ik ken geene wet, goddelijk of menschelijk, die eene onbehagelijke heiligheid aan predikantsvrouwen oplegt. Ik moet bekennen, dat ik weinig van zulke uitspanningen houd — eene voldoende reden voor *mij* om ze na te laten; maar daardoor moet *niemand* anders zich laten besturen.

---

15 Jan. 1834. Ik zal Waverley en de Antiquary waarschijnlijk deze week ten einde brengen. Gij weet, welk eene inspanning het mij gewoonlijk kost, romans te lezen, en zult misschien verwonderd zijn, dat ik moed genoeg heb gehad om het te ondernemen. Herinnert ge u den Eerw. Blattergowl in de Antiquary? Welk een „treurig beeld" vertoonde Sir Walter in hem tot vermaning van prozaïsche geestelijken!

---

22 Jan. 1834. Ik ben dezen middag eene school wezen bezoeken, hetgeen mij eene wandeling van ongeveer twee mijlen bezorgde..... Van morgen een half uur hout gezaagd. Zooals gij ziet, ben ik niet zonder oefening geweest, wel te verstaan, van het lichaam, eene oefening, die, zooals Paulus zegt, „weinig nut doet"; mijne geestelijke oefening heeft bestaan in het lezen van 66 bladzijden Duitsch, en *bijna* al de tijdschriften. Zondag avond las ik, natuurlijk, den bijbel, en andere *goede* boeken..... Ik heb een weinig in Byron gelezen. Hij was een slecht dichter en een slecht mensch. Zijne treffende, aanschouwelijke beschrijvingen boeien den geest, en de melodie zijner verzen klinkt ons telkens op nieuw in de ooren; maar het hart der onnadenkenden wordt onderwijl bedorven. Miss Martineau zegt, dat Scott meer gedaan heeft om de ondeugd uit de wereld uit te roeien dan eenig prediker in Engeland. Misschien is het waar; en zij

Digitized by Google

kon er bijgevoegd hebben, dat geen wijsgeer (!), die zijn God loochende, geen Epicurist, die het onderscheid tusschen goed en kwaad bestreed, zooveel gedaan heeft om de harten der jeugd te bederven, om den geest der onnadenkenden aan het wankelen te brengen, dan deze menschenhater, Lord Byron.

---

27 Febr. 1834. Mr. Francis bracht mij gister een bezoek en leende mij de noodige boeken. Zoo heb ik dan de groote studie begonnen — de kritiek van het Nieuwe Testament; en met het weinige, dat daarvan tot nog toe aan het licht gebracht is, ben ik niet alleen ingenomen, maar zeer verheugd. Het is, zooals gij weet, een onderwerp, waarmee de edelste geesten, die door de wijsbegeerte zijn voorgelicht, zich de laatste duizend jaren hebben beziggehouden, en zonder het onmetelijk onderwerp uit te putten..... Ik ben van middag eene school wezen bezoeken. Dat is het laatste van mijn dienst als lid der school-commissie, *en ik ben er blij om.*

---

28 Febr. 1834. Ik raadpleegde Mr. Francis over het spoedig gaan naar Cambridge, om daar in de laagste klasse plaats te nemen. Hij achtte het een goed plan en gaf mij brieven van aanbeveling aan Mr. Ware. Ik ben van middag naar Cambridge geweest en heb de geheele fakulteit bezocht. Ben besloten de proef te nemen; zoo zal ik den 1sten April met schoolhouden eindigen en naar Cambridge verhuizen, eene kamer in de Hall nemen en beginnen te studeeren..... Vlijt en geduldige ijver zullen mij in staat stellen om in den loopenden cursus alles te doen, wat de klasse tegen dien tijd voltooid heeft, zoodat ik niets verliezen zal.... Voor de jeugdige eerzucht is niets te veel, geene hoogte te verheven, geen toppunt onbereikbaar. Geduld, volharding, gebed, hebben reeds iets gedaan, en als wij in aanmerking nemen, dat een oprecht verlangen nooit onopgemerkt blijft en ernstige pogingen altijd steun vinden, dan behoeven wij niet te wanhopen om vooruit te komen. Geen stand is eerwaardiger, geene taak aangenamer, geen uitzicht verrukkelijker dan dat van een deugdzaam, getrouw geestelijke..... Ik heb Childe Harold uit; het beviel mij beter dan Don Juan, omdat het soberder van gedachten is, met minder heiligschennis en onzedelijkheid. Er is niet zooveel vuur in Harold als in den anderen held, maar ook minder woede, dwaasheid, dolheid.

---

26 Maart 1834..... Veel in deze wereld wordt bestuurd door eene

Digitized by Google

macht, die wij niet kunnen nagaan; maar veel is ook volkomen in onze macht. Het noodlot kan ons niet verhinderen *goed* te zijn, wel groot te zijn. Laten wij dan ons huis bouwen op het goede, niet op grootheid, op de achting der deugdzamen, niet op de bewondering der dwazen. Misschien is dit de laatste brief, dien ik u van hier zal schrijven, daar de school binnen eene week gesloten wordt.

De beide volgende brieven behooren tot den tijd, toen Parker als Candidaat in verschillende gemeenten optrad.

Aan zijn medestudent Silsbee Barnstable. (21 Aug. 1836). Hoe weinig wij nog opgewassen zijn voor de aanraking met de werkelijke wereld, voelde ik, toen mij een werkelijk levend man werd getoond; en als ik er toe kwam om met hem te spreken, was ik geheel verlegen en wist bijna niet wat te zeggen. Inderdaad, zoo komen wij van studie, met een weinig kennis van wetenschap, letterkunde, wijsbegeerte, bij toeval ook eenige wenken omtrent theologie en metaphysica, ja zelfs eenige kennis van de wetenschap der dingen in het algemeen, en met baarden om de kin, maar met geene andere teekenen van manlijkheid. Nu, ik beweer, dat, behalve eene groote menigte van kennis, men evenveel bekwaamheid noodig heeft, om de kennis eenigszins nuttig aan te wenden. In deze soort van dingen hoop ik eenige vorderingen gemaakt te hebben, sedert ik te B. kwam. Ja, mij dunkt, dat ik in dit opzicht gegroeid ben, zoodat ik werkelijk tot de menschen kan spreken, alsof ik ook een man was en niet enkel een student. Een louter student is eene soort van *homunculus*, een dier, dat bij Plinius niet voorkomt, of slechts nu en dan, als hij spreekt van den oorlog, dien zij eens met hunne aartsvijanden de kraanvogels voerden.

Aan zijn vriend S. P. Andrews (15 Febr. 1837). Soms vrees ik, mijne roeping gemist te hebben door predikant te worden. Misschien zou ik als advokaat, op een ander gebied van denken en handelen, nuttiger geweest zijn en mij tevens van een zekeren band hebben ontslagen (onzichtbaar, maar sterk als het noodlot), waarmee de mode iederen predikant heeft vastgeketend. Ik denk er niet over om eene bediening te verlaten, die de engelen tot eer zou zijn en door den zoon van God zelven geheiligd is. Neen, daaraan denk ik niet; want ik acht het mijn plicht, het evangelie te

Digitized by Google

prediken, wat er ook van komen moge. En al zijn enkele mijner dierbaarste verwachtingen teleurgesteld, toch zal ik „het hoofd ophouden en met uitgespreide vleugelen voorwaarts streven, zonder een greintje hoop te verliezen."

UIT WESTROXBURY.

Aan W. Silsbee, (27 Nov. 1838). Gij beschuldigt mij van sarkasme. Ik geloof niet, dat dit woord te sterk is, hoewel ik nooit iets dergelijks bedoelde. Ik haat alle sarkasme, en ben toch misschien soms sarkastisch. Ik wilde aan eene kleine onschuldige scherts toegeven; maar ik vrees, dat de deken (Dr. Palfrey, wiens voorlezingen over de Joodsche schriften en oudheden door Parker waren gekritiseerd) niet deelen zou in de vroolijkheid die hij opwekte. Gij meent, dat ik al te veel toegeef aan den luimigen ader; daartoe ben ik geneigd, zonder twijfel. Maar hoe behooren de dingen behandeld te worden? Lichte zaken licht, ernstige zaken ernstig, belachelijke zaken belachelijk. Mij dunkt, dat het belachelijke op zijne plaats is, ook in de kritiek. Onderstel bijv., dat Mr. Poyer een boek schreef over de wonderen van onzen Zaligmaker en ze poogde te verklaren als het gevolg van dierlijk magnetisme; dan zou een beoordeelaar kunnen aantoonen, dat die poging mislukt is; maar ook, hoe belachelijk het was, dat te beproeven, en den Zaligmaker kunnen voorstellen, als had hij de vijfduizend in den waan gebracht, dat zij gegeten hadden, en hen onder dien indruk laten gaan.

Er is voor mij iets vreemds en wonderlijks in de verzekering, dat de mensch zoo is ingericht, dat hij door het gebruik zijner vermogens, onder voorwaarde van gehoorzaamheid aan hunne wetten, al de wonderen der wetenschap kan verrichten, de afmetingen der planeten berekenen, hunne plaats en omloop bepalen, en toch nooit in staat zou zijn, door het gebruik zijner hoogste vermogens — ik bedoel het *aangeboren godsdienstig gevoel* (dat Jacobi soms geloof, soms rede en geweten noemt) — en door gehoorzaamheid aan hunne wetten, de godsdienstige waarheid te leeren kennen en zeker te zijn, dat dit *waarheid* is en geene dwaling. Is het niet allerbelangrijkst voor den mensch, vragen omtrent de Godheid uit te maken, godsdienstige waarheid en godsdienstig leven te bezitten? Heeft God, zoo mild in het verleenen van andere vermogens, hem geen vermogen gegeven om deze waarheden te ontdekken, de belangrijkste, de noodzakelijkste? Als voor het kleine (het lichamelijke en tijdelijke) zoo overvloedig gezorgd is, zou dan het geestelijke en eeuwige verzuimd zijn? ....

Digitized by Google

Ik ben zekerder van de godsdienstige en zedelijke waarheid dan van iets anders. Mijn oog ziet op naar de starren en ziet neer op mijn bevroren venster, dat haar licht weerkaatst; maar dat gezicht verbaast mij alleen door zijne schoonheid. Ik kan twijfelen aan het bestaan der starren en van het bevrorene; maar in de godsdienstige waarheid twijfel ik nergens aan. Mijn geest geeft mij zekerheid. In de wetenschap heb ik eene spraak van waarheid; in gewone zaken, die in het bereik der zintuigen vallen, heb ik alleen meeningen. Ik neem hunne wetten in acht; maar zij *kunnen* niets meer geven. In zedelijkheid en godsdienst heb ik WAARHEDEN, waarvan ik volkomen zeker ben. Waarom? Omdat ze mij zijn medegedeeld? Maar tegenover eene dier duizend zinlijke meeningen, die mij niets waard zijn — *tox et praeterea nihil*, vluchtige meeningen — heb ik eene fontein binnen in mij, waaruit ik een oneindigen voorraad van godsdienstige en zedelijke waarheid kan halen. Hebben wonderen de fontein geopend? Hebben zij haar geschapen? De deken zegt, dat die fontein niet bestaat....

Gij vraagt verder, of de mensch tot alle godsdienstige waarheid komen kan zonder openbaring? Neen, neen, neen, tot geene enkele. Maar hoe heeft de openbaring plaats? Het is eene openbaring in de bewustheid, alleen onder deze voorwaarde gegeven, dat de mensch leve naar de „wet van den geest des levens," en altoos gegeven, als aan de voorwaarde voldaan is. Ik neem aan dat alle waarheid openbaring is (hoewel er verschillende wijzen van waarheid zijn, en zoo ook verschillende graden van openbaring, aan verschillende menschen gegeven), en dat alle openbaring geheel in overeenstemming is met de wet van ons wezen en met de *hoogste* vermogens en wetten. Ik ben in alle dingen van God afhankelijk. Ik heb geene wijsheid zonder hem. In hem leef ik en beweeg ik mij. Zonder hem te zijn — d. i. *vleeschelijk gezind* te zijn — is de geestelijke dood — de dood voor de waarheid. In dien zin geloof ik, dat niemand ooit de waarheid ontdekt zonder openbaring. De waarheid is dus niet des *menschen*, maar *Gods*. Hebt gij ooit gezegd: „dat is *mijne* waarheid?" Maar ik geloof, dat de openbaring altijd geschiedt *door middel van* en *volgens* de wetten van den geest en niet langs een anderen weg. Ik kan niet denken, dat de openbaring van Mozes of van Jezus in *soort* verschilt van die van Numa of Sokrates, maar oneindig in *graad*.

Maar de waarheid overvalt den mensch. Gij hebt zulke openbaringen gevoeld. Wij arbeiden op eene gedachte en trachten de waarheid te grij-

Digitized by Google

pen; wij hebben den vlinder bijna in de hand, maar kunnen hem niet vatten. Wij beproeven het nog eens; zij wil niet komen. Wij wandelen, zitten, bidden; zij wil niet komen. Eindelijk, in een oogenblik, overvalt zij ons; de kristallen vormen zich op eens; het werk is gedaan. Van waar kwam het? Ik weet het niet. In zulke brandende oogenblikken wordt het *leven* geloofd; het overige is niets dan knutselwerk, afslaan van takken, planten, wieden en besproeien; dat is het uur van den oogst. Deze uren zijn zeldzaam — misschien niet meer dan twee in de week; maar al het wezenlijk denken van den mensch is in deze brandende oogenblikken saamgedrongen. Vandaar dagteekent de Methodist zijne *nieuwe geboorte*; de orthodoxen trachten die oogenblikken te weeg te brengen in lange vergaderingen enz. De mystieke is in deze oogenblikken met God vereenigd. Paulus werd in den derden hemel opgevoerd. Wat mij betreft, ik geloof, dat God de bron der waarheid is en dat deze van hem overvloeit in alle geesten, die zich in zijne macht stellen. Maar hoe die invloed werkt, weet ik niet. Ik weet niets van de wijze, waarop mijne ziel met God verbonden is; ik weet alleen het feit. Het is eene zaak van ervaring. Mijn geloof is grooter dan ik. Het geweten, het godsdienstig gevoel stelt waarheden vast, die ik alleen heb te gehoorzamen; want ik kan ze niet beheerschen....

Aan denzelfden. (10 Aug. 1838)..... Ik heb nooit een zomer van aangenamer studie gehad dan dezen; nooit meer voldoening gevonden in godgeleerde en wijsgeerige onderzoekingen. Ik heb vele vragen opgelost, die mij lang hadden verontrust, en ben iets kalmer dan voorheen geworden. Rustigheid is voor mij eene der *bereikbare*, maar nog niet verkregen deugden. Enkele mijner onderzoekingen waren van historischen, andere van kritischen aard; maar de wijsbegeerte heeft mij het meeste genoegen gegeven. Ik zeg niet, dat de grootste vragen al opgelost zijn, of ooit zullen worden. Zij staan nu als vuurspuwende draken op mijn pad; ik kan ze niet wegjagen. Maar al slaan ze dikwijls, zij bijten mij nooit. Mr. Francis zegt, om zijne wanhoop aan de wijsbegeerte uit te drukken: „het is beter dat alles te laten varen en de feiten der natuur te bestudeeren". Maar wie kan dat doen, al wilde hij het? De sfinx wil een antwoord hebben; anders sterft gij. Gij moet het raadsel lezen. De liefde tot de wijsbegeerte moge „de laatste krankheid van edele geesten zijn;" ik zal er aan blijven vasthouden. Gij vraagt, welk eene uitwerking mijne bespiegelingen

Digitized by Google

op mijne praktijk hebben. Gij zult mij wel niet van grootspraak verdenken, als ik zeg, de meest verblijdende—beter dan ik hopen kon. Mijn preeken is vrij *zwak*, zooals gij weet; maar het is tienmaal geestelijker en sterker geworden door mijne denkbeelden over de natuur, God, Christus, den mensch en de heilige schriften. In mijne godsdienstige gesprekken zeg ik, dat de godsdienst even noodzakelijk is als het hoofd voor het lichaam, het licht voor het oog, de gedachte voor den geest. Ik vraag de menschen, hun hart te raadplegen en te zien, of het niet zoo is. Zij zeggen, dat ik hun de waarheden van het gezond verstand verkondig, en zij hebben gelijk.

Dikwijls worden mij vragen gedaan over betwiste punten. Ik zeg de menschen, dat Mozes en de schrijvers van het oude Testament *lage* denkbeelden omtrent God hadden—dat de beste menschen ze in die tijden konden hebben; zij verstaan het en gelooven de Nieuw-Testamentische opvatting van God. Wat Christus betreft, zien zij de schoonheid van zijn karakter, wanneer zij hem beschouwen als een mensch, die dezelfde behoeften had als wij, dezelfde beproevingen, verzoekingen, vreugd en zorgen, maar die toch hooger stond dan de verzoeker en in elke verzoeking overwon. Zij zien dezelfde hoedanigheden in zichzelven; maar sommigen wanhopen aan zichzelf bij zijne verhevenheid van karakter. Ik kan hun zeggen, dat zelfs hij de menschelijke natuur niet uitgeput heeft; dat, hetgeen niet *achter* hen ligt, *voo* hen ligt; dat eene toekomst beter is dan een verleden, en dat zij, door een getrouw gebruik hunner vermogens, in eene andere wereld Jezus even ver vooruit kunnen zijn als hij hen nu vooruit is. Ik blijf gewoonlijk bij enkele *belangrijke* punten staan, als den adel van s' menschen natuur, het verheven ideaal, dat hij zich moet voorstellen, de verlaging der tegenwoordige menschen, hunne lage bedoelingen en onbeduidende vermaken, de noodzakelijkheid van getrouw te zijn aan hunne overtuigingen, welke die ook zijn mogen, met de zekerheid dat, indien zij dit doen, zij de geheele almacht van God aan hunne zijde hebben, evenals de kunstenaar het geheele vermogen der rivier aanwendt om den molen in beweging te brengen. Zoo ook blijf ik staan bij het *karakter* en de *voorzienigheid* van God, de nauwkeurigheid en schoonheid zijner wetten in de natuurlijke, zedelijke en godsdienstige wereld. Mijn vertrouwen op den bijbel is toegenomen. Het is niet een verzegeld, maar een open boek. Ik meen, dat er drie getuigen van God in de schepping zijn: vooreerst, de *werken der natuur*; deze openbaren hem niet volkomen, want wij kunnen thans al hare tegenstrijdigheden niet begrijpen; ten tweede, de

Digitized by Google

woorden onzer medemenschen; dat bewijst al de wijsheid van het gansche verleden; daartoe behoort de heilige schrift; enkele deelen verschillen zeer in *graad* van andere geschriften, maar niet in *soort*; ten derde, de oneindige gevoelens van elke afzonderlijke ziel. Ik leg nadruk op het eerste, maar meer op het tweede en nog meer op het derde; want iemand kan even heldere openbaringen in zijn eigen hart hebben als Mozes of David of Paulus — ik zou ook kunnen zeggen, als Jezus; — maar ik geloof niet, dat eenig mensch ooit zulk eene volkomen Godsbewustheid gehad heeft als hij.

Maar Paulus zegt, — dat de geest alle dingen onderzoekt, ook „de diepten Gods"; en ik kan niet gelooven, dat hij nooit verder zou kunnen gaan dan de schriften van het Oude Testament. Ik vind niets in de evangeliën, dat ooit kan vergaan. Paulus vergiste zich nu en dan, Jezus nooit [1]); de menschen verstaan zijne woorden even weinig als zijne wonderen. „Wees volmaakt als God". Weten zij, wat dat beduidt? Neen, neen. Mijn vertrouwen in het evangelie is oneindig toegenomen. Ik zie, dat het eene bedoeling heeft, de diepste bedoeling, in zijne eenvoudige beelden. „De meeste onder u zal uw dienaar zijn". Wat beduidt dat? Het zal na duizend jaren worden verstaan, niet eer. Maar ik zie, dat het evangelie menschelijk is. Ik voel mij verplicht mijne denkbeelden juist zoo snel en zoo ver mee te deelen als de menschen ze kunnen begrijpen; nze verder. Maar als zij ze niet begrijpen, wanneer ik ze mededeel, dat is niet hunne, maar mijne schuld. Ik vind het dikwijls moeielijk, mij verstaanbaar te maken; want ik twijfel zeer, of gij in dezen staat eene onwetender soort van menschen zoudt kunnen vinden dan mijne gemeente. Er zijn er zoo wat twintig, die ontwikkeld zijn; allen zijn *zedelijk*, en ik *acht* hen *allen*. Er is niet veel godsdienstig leven onder hen. Mijn voorganger had weinig, en de arme man kon niet geven, wat hij niet bezat. Wij zullen nog veel over deze punten te praten hebben; want, zooals gij weet, de pen is traag en koud, de tong is dichter bij het hart. Mijn hart en mijne hand gaan samen als twee torteldui-ven, die op denzelfden tak zitten en hetzelfde voedsel eten en water in elkanders bekken druppelen. Mijn godsdienst verwarmt mijne wijsbegeerte, en mijne wijsbegeerte geeft kracht aan mijn godsdienst. Gij weet, dat ik mij op dit alles niet beroem.

---

[1]) Later kwam Parker ook hiervan terug. Zie den volgenden brief.

Digitized by Google

Aan Dr. Francis. — Mij dunkt, dat de meesten onzer eene verkeerde waarde toekennen aan de schriften van het Nieuwe Testament. Wij houden ze voor onzen maatstaf van leven en leer, en toch *gelooft* waarschijnlijk *geen geleerd en vrij christelijk denker al wat in eenig geschrift van het Nieuwe Testament staat.* Twee evangelisten gelooven blijkbaar in de wonderbare geboorte; allen waren misschien de populaire denkbeelden toegedaan omtrent „bezetenen". Mattheus, Markus en Johannes zeggen niet, dat eene werkelijke duif op Jezus neerkwam bij zijn doop; maar Lukas wel. Kan er eenige twijfel bestaan, dat de eerste drie evangelisten onderstelden, dat er *hoorbare woorden* werden gesproken, om Gods welbehagen in hem te verkondigen? Dit is zeker, dat zij *en de Zaligmaker zelf,* zoowel als Paulus en Petrus, sommige gedeelten van het Oude Testament verkeerd verstonden en verkeerd toepasten. Paulus dacht stellig, dat hij „engelen" zag. Ik geloof niet, dat Lukas de reis van Damaskus als eene natuurlijke zaak beschouwde, of dat Paulus dacht, dat ze minder dan wonderbaar was. Petrus en Johannes kunnen wij daarlaten, ook den brief aan de Hebreërs; want in al deze boeken zijn de ongerijmdheden misschien opmerkelijker dan in de andere deelen van het Nieuwe Testament. Indien nu het N. T. een regel voor het leven en de leer is voor u en mij, dan zijn wij verplicht deze verklaringen (zoo mogelijk) te gelooven. Maar *wij gelooven ze niet.* Dat is zooals het behoort; maar het volk gelooft ze of denkt dat ze geloofd *moeten* worden, en dat is erger. Hoe verschilt de bijbel, zooals gij dien te huis bestudeerdet, van den bijbel, zooals uwe gemeenteleden hem in de kerk hoorden voorlezen! Is het noodig, dat die *geestelijke* opvatting en die zoo verschillende *leeken*-opvatting altoos nevens elkander blijven bestaan? Zouden de menschen niet *beter, wijzer* en *heiliger* zijn, indien zij bevrijd waren van dat domme bijgeloof, dat hun thans als een molensteen aan den hals hangt? Het komt mij voor, als men de ware *ingeving* van het N. T begreep, als men het lezen kon, zooals men Plato of Seneca leest (niet dat het N. T. niet onvergelijkelijk hooger staat), dat de menschen dan meer verlicht en daarbij meer geïnspireerd zouden zijn. Ik houd het er voor, dat het voornaamste verschil tusschen ons en de orthodoxen niet de leer der drieëenheid of der algeheele verdorvenheid of van den val of de bekeering, betreft, maar veeleer den bijbel. De orthodoxen plaatsen den bijbel boven de ziel; wij de ziel boven den bijbel. Zij zeggen ons, toen gij en ik geboren werden, was alle openbaring ten einde, waren al de hoogste prijzen getrok-

Digitized by Google

ken. Als wij dan naar de rechtbank van God gaan en vragen om onzen penning, dan zeggen zij: gij hebt Mozes en de profeten; hoort hen. Kortom, zij zeggen: „de kanon was gesloten, eer gij geboren waart; gij hebt zijne letter te bestudeeren, zijn geest er uit te halen; anders niet." Wij gelooven deze bewering niet. Is de openbaring ten einde? Is de bijbel beter dan de ziel? De Hindoe zegt dat van zijn Veda, de Mohammedaan van zijn Koran. Maar als de Christen dat zegt, dan *sterft* hij; want het Christendom is de godsdienst der vrijheid. Dat wij altijd teksten uit den bijbel nemen, de *goede* gedeelten voorlezen, en de *bedenkelijke* uitdrukkingen overslaan, of een verhevener zin in sommige gedeelten leggen, strekt dat niet om de menschen te misleiden omtrent de ware natuur van dat boek? Meen niet, dat ik den bijbel lager zou willen stellen dan hij verdient; ik verlang alleen, dat de menschen hem verstaan, zooals hij is. Eens sprak ik met den ouden John Richardson over den bijbel. Hij zeide, dat hij onlangs het eerste gedeelte van het Oude Testament nog eens gelezen had; en *het speet hem, dat hij het had gedaan, omdat hij het niet kon gelooven en hij te voren dacht, dat hij alles geloofde.*

Laat een onbevooroordeeld man de Wette's Bijbelsche Dogmatiek lezen, en hij zal verbaasd staan, hoevele dingen in den bijbel geleerd worden, die verlichte menschen niet kunnen gelooven. Ik stel mij voor, dat langzamerhand, na eeuwen, het Oude Testament uit de kerk zal verdwijnen; dan zal het Nieuwe Testament volgen, of alleen gebruikt worden, zooals wij thans andere hulpmiddelen gebruiken. Ik kan niet anders dan wenschen, met u, dat Jezus zijne eigen boeken geschreven had; maar ook dan zouden er plaatselijke en tijdelijke dingen in gestaan hebben.

Aan denzelfden (22 Maart 1889) .... Is het niet duidelijk, dat het N. T. een aantal mythen bevat? Zeker zijn er verscheidene in het Boek der Handelingen — de reis van Paulus naar Damaskus, de geschiedenis der hemelvaart, die van de wonderbare gave der tongen. Al deze dingen kunnen wij natuurlijk verklaren; maar bedoelde de samensteller van dit zonderlinge boek ze aldus? Welk recht hebben wij om een ander stelsel van uitlegkunde te gebruiken, dan wij op de apokryfe evangeliën en ieder ander geschrift toepassen? Niet het minste. Wij kunnen de letterlijke verklaring van Lukas niet gelooven; dan trachten wij zijn krediet te redden, en vinden een stelsel van verklaring uit voor dat doel. Maar op dezelfde wijze zouden wij de

Digitized by Google

geschiedenis van Jan Gelpyn tot eene allegorische geschiedenis van den oorsprong, den voortgang en de volmaking van het christendom kunnen maken. De evangeliën zijn ook niet zonder mythen — de wonderbare ontvangenis, de verzoeking enz. Nu is het de vraag, waar wij moeten eindigen. Wie zal ons zeggen, waar de mythe begint en de geschiedenis ophoudt? Behooren niet al de wonderen tot het mythisch gedeelte? De opstanding — is dat ook niet eene mythe? Ik weet, dat gij niet gruwen zult van eenige twijfelingen, die een eerlijk vriend der waarheid opwerpt; en inderdaad, ik zie niet, waar de grens te stellen tusschen het ware en het onware. Het christendom zelf bestond vóór Abraham en is ouder dan de schepping en zal eeuwig bestaan; maar ik heb wel eens gedacht, dat het er beter aan toe zou zijn zonder, dan met het Nieuwe Testament.

Aan Miss E. P. Peabody (In 1840). Wat mijn martelaarschap betreft, waarvoor gij en Miss Burley vreest, ik geloof niet, dat ik gelegenheid hebben zal om den daartoe noodigen moed te toonen, zelfs al had ik dat artikel in eene even groote mate als John Knox of John Rogers. Ik heb al heel weinig van den geest van een martelaar; maar, voor zoover ik geene vervolging vrees, meen ik dat ik kan zeggen wat ik op het hart heb, en *zachtkens* voortgaan; maar zoo niet — welnu, dan kan ik *met geweld* voortgaan. Ik vertrouw, dat ik genoeg bezit van den geest om altijd de waarheid te zeggen, welke ook de gevolgen zijn....

Aan dezelfde (18 Dec. 1840). In verschillende tijdperken van mijn leven ben ik verbaasd geweest van de macht en de wijsheid, in de daad der schepping besloten. Maar in later jaren, nu ik meer door de oppervlakte der dingen heenzie — of althans tracht heen te zien — word ik het meest getroffen door de schoonheid en liefde van God. Ik meen met u, dat wij de scheppingsdaad kunnen vatten door liefde, en daardoor alleen. Zij is het, die alle raadselen oplost. Zij bekommert zich weinig om de bijzonderheden, maar zegt ons in eens: „Uit de diepten der oneindige liefde bracht God de wereld voort. O sterveling! Wie gij ook zijt, dank God, dat gij geboren zijt, en grijp moed; want ook gij zijt een kind van oneindige liefde, en het gansche verleden werkt samen in uw belang; dus, vrees niet. Al weent gij een weinig, terwijl gij het zaad strooit, al maakt de koude regen der lente u nat en kil, van dezen zelfden akker zult gij uwen boezem met garven van voldoening vullen." Voor

Digitized by Google

mij is deze gedachte, dat gevoel genoeg om ten allen tijde mijne tranen te droogen. Het is oneindige raad en oneindige troost. Het is voldoende geweest voor al de beproevingen, die ik reeds ondervond, en ik vertrouw, dat het mij helpen zal „tot het einde der wereld." Ik wensch dikwijls, dat ik datzelfde gevoel aan anderen kon mededeelen; maar elke poging daartoe doet mij denken aan de woorden van Plato: „Van alle dingen is het moeilijkste, God te vinden, en onmogelijk hem aan anderen mede te deelen." Maar tot mij is het gekomen zonder veel *bewuste* moeilijkheid. Soms tracht ik — ja, dat is het doel mijner prediking — allen te brengen naar denzelfden „wachttoren in de lucht;" maar zij zeggen mij: „Zie op het kwaad, de slechtheid, de zonde der wereld, het onrecht, dat aan geduldige verdienste door onwaardigen wordt aangedaan," alsof ik dat alles niet zien kon en iets daarvan gevoelen. Ik wenschte, dat gij mij eene betere methode kondet leeren; gij hebt voor alles een hart en moet weten, hoe ook *dezen* vriendelijken dienst te bewijzen. Zeg mij, bid ik u, hoe gij te werk zoudt gaan, om *„eene ziel te scheppen* onder de ribben des doods;" en vertrouw uw geheim aan iemand die het nog niet weet.

(Zonder dagteekening of opschrift) .... Hoe weinigen onzer zijn met zoo sterke banden aan het sterfelijke gebonden, dat wij ze niet bijna op elken tijd zouden willen verbroken zien! Zelfs zij die een weinig terugdeinzen bij de gedachte van den dood, zijn doorgaans onwillig met het oog op een vriend, niet voor henzelven. De dood is altijd een zegen voor hem die sterft. Ik kan op die verandering, die in het dierlijk stelsel plaats heeft, niet met dat afgrijzen zien, waarmee sommigen haar beschouwen. Voor mij is het eene verandering, die altoos ten goede uitkomt — eene belangrijke verandering inderdaad; maar voor een man is het niet meer dan het afleggen der kinderkleeren voor het buis en den broek van den jongen.

Daarom begrijp ik, waarom Swedenborg in de andere wereld menschen vond, die alles omtrent hun dood hadden vergeten, ja, zich niet eens herinnerden, dat zij gestorven waren. Misschien herinneren zich de meeste menschen niets meer van hun overgang uit de kinderkleeren in de jongenskleeren. Waarom behoeven zij iets meer aan den dood te denken of hem iets meer te vreezen? Ik heb niet alles van mijne verandering van kleeren vergeten. Ik herinner mij, dat ik dapper schreeuwde en spartelde tegen de nieuwe kleeding, en toen mijne beenen in hun nieuw omhulsel

Digitized by Google

waren gestopt, was ik zoo beschaamd, dat ik naar het veld ging om mij te verbergen. Ik twijfel of ik half zooveel zou klagen, wanneer de dood kwam met het nieuwe gewaad en mij zeide, dat ik mijne oude lompen moest afleggen en de nieuwe kleeren aandoen.

Zijn wij niet dwaas van te spreken over onze voorbereiding voor den dood? Onze taak is te leven. Wie bereid is om te leven, en *geschikt* om te leven, is het *meest geschikt* om te sterven; is hij niet? Het eene pak goed te dragen, is eene goede voorbereiding voor het andere. Soms hindert mij het dwaze praten, dat men hoort, over de voorbereiding tot sterven. Ik verlang te leven; want onze ziel zegt u of mij nooit, dat wij sterven zullen. De zinnen sterven, en zoo is de dood eene zaak van de zinnen — eene te zinnelijke zaak voor verstandige menschen om er zich veel over te bekommeren

---

Aan Chaudler Robbins, te Boston (27 Jan. 1843)..... „Als morgen mijn leven eindigt, kan ik zeggen:

't Is een gedachte, die mijn hart verblijdt
En al mijn kommer kan verlichten,
Dat ik de frischheid van mijn vroegste denken, dichten,
De zaak des hemels heb gewijd.

Ik bekommer mij niet om de gevolgen voor mijn persoon; ik ben bereid voor ieder lot en vraag alleen eene kans om mijn plicht te doen. Zonder twijfel zal mijn uiterlijk leven vol duisternis en scheiding van oude bondgenooten (ik wil niet zeggen, vrienden) zijn. Ik weet, dat de menschen mij met wantrouwen zullen gadeslaan en de predikanten met haat; dat is mijne zaak niet. Innerlijk is mijn leven, en moet het zijn, een leven van diepen vrede, voldoening en troost, zooals de gansche wereld mij niet geven kan. Er is geene aardsche moeite, die mij langer dan een oogenblik hindert; geene teleurstelling, die mij somber of droevig of wantrouwend maakt. Alle uitwendig kwaad kan ik afschudden, als de sneeuw van mijn mantel. Ik dacht nooit, dat ik zoo gelukkig zou zijn, als ik de laatste twee jaren geweest ben. Het afbrekend deel van het werk, waartoe ik mij geroepen voel, is moeilijk, maar licht, vergeleken met het gewichtig werk van opbouwen. Denk niet, dat ik gestreeld ben, zooals sommigen zeggen, door velen te zien komen om mij te hooren. Niets maakt een werkelijk mensch zoo nederig, als te staan en te spreken tot vele menschen. De gedachte, dat ik doe wat ik weet mijn plicht te zijn, is eene rijke belooning voor mij; ik ken geene grootere. Daarenboven heb

Digitized by Google

ik nog de voldoening van te weten, dat ik den geest van godsdienst, van vertrouwen op God, in een twintig- of vijf-en-twintigtal menschen heb doen ontwaken, die te voren geen geloof, geene hoop, geen godsdienst hadden. Dit alleen, en de uitdrukking hunner dankbaarheid (met woorden of gebaren of door brieven of door een vriend) zou mij schadeloos stellen voor alles, wat al de predikanten in de ganschc wereld tegen mij konden zeggen of doen. Maar waarom spreek ik daarvan! Alleen om te doen zien, dat ik niet in eene stemming ben om mij te laten ternederslaan. Enkelen mijner betrekkingen hebben, twee of drie honderd jaren geleden, het hoofd voor hun godsdienst verloren. Tot zulk eene beproeving ben ik niet geroepen en kan mijn lichter kruis wel dragen.

Aan J. T. Sargent (30 Jan. 1854). Ik zou den aandrang van mijn hart geweld doen, als ik u niet zeide, hoeveel ik in den laatsten tijd voor u gevoel, en hoeveel leed ik heb over uwe moeilijkheden. Om de mijne gaf ik nooit veel; zij gaan mij als de wind voorbij. Ik sla een boek op; ik wandel naar buiten; zij vallen van mij af, evenals ik de losse sneeuw afschud van mijn hoed, en hinderen mij niet meer. Mijne droomen zijn liefelijk als die van een kind, even kalm en rustig! Maar het smart mij zeer, dat ik u onwillens in moeite heb gebracht. Wat kan ik doen om u te helpen? Ik weet het niet. Als ik te uwer verdediging ging schrijven, zoudt gij zeggen: *Non tali auxilio*, en ik zou u meer kwaad dan goed doen. Men zou denken, dat de *Duivel* opstond om Job te verdedigen tegen die uitstekende „vrienden", die hem lastig vielen in zijn ongeluk. Ik kan u mijne deelneming geven; ontvang die in overvloed. Ik kan u zeggen, hoe ik uw geest bewonder, hoe ik uw moed toejuich (den moed der fatsoenlijkheid), uwe fatsoenlijkheid ook (die der kracht). Ik heb geen tijd gehad om u voor uwe flinke en zaakrijke preeken te danken. Ze zijn de ware uitdrukking van een edelen geest. Ze zijn rijk in edelmoedigheid. Indien er iets noodig geweest ware om de Broederschap in het ware licht te plaatsen, dan was het de uitgave der laatste preek, die gij in de kapel hebt gehouden. Met u heb ik medelijden, maar ik beklaag de Broederschap. Ik hoop, dat ik niemand veracht.

'k Beklaag de slechten in mijn hart.
'k Beklaag hen en ik treur;
Maar God is 't die hun 't aanzijn schonk;
Daarom veracht 'k hen niet.

Digitized by Google

Aan Patientia (7 Febr. 1845). Ik dank u voor uw vriendelijken brief. Hij kwam, zooals al uwe brieven, juist van pas. Ik heb mijn antwoord een weinig uitgesteld, omdat ik het te druk heb gehad om tijd tot schrijven, anders dan van de dringendste brieven, te vinden; dus zult gij mijn uitstel verschoonen met dezelfde liefde, die gij mij altijd betoond hebt.

Wat gij zegt van de liefde Gods is waar en schoon. Ik versta uwe gevoelens en uwe ervaring; althans ik meen ze te verstaan. Niemand kan te diep van de liefde Gods doordrongen zijn; want het is het edelst gevoel, waarvoor wij vatbaar zijn, en het loopt uit in liefde tot de waarheid, goedheid, nuttigheid, beminlijkheid; want dat zijn de eigenschappen, waarmee wij ons God voorstellen. Het leidt daarom tot een gezonden toestand van den geest, tot een leven vol waarheid, goedheid, nuttigheid en beminlijkheid. Doch er is altijd gevaar, dat zij, die van dit gevoel doordrongen zijn, zich in beschouwingen verliezen, *droomers* worden, geene *daders*, en alzoo overvloedig zijn in de bloesems der vroomheid en toch geene vruchten tot volkomenheid brengen, zoodat, als de Heer komt en vrucht zoekt, hij *alleen bladeren* zal vinden. Nu is het altoos eene sterke verzoeking voor een mystiek man, en mij dunkt nog meer voor eene mystieke vrouw, om te blijven bij de sentimenteele bloemen van den godsdienst, door hare liefelijkheid bekoord en om zoo te spreeken half bedwelmd door hare geuren — een gevaar, om gewone zonden van den tijd niet als zoo zondig en erg te beschouwen, als zij werkelijk zijn, en geduldig en tevreden neer te zitten, onbekommerd om den toestand des broeders en hem niet helpende uit het slijk, waarin hij gevallen is. Op een zekeren trap van godsdienstigen voortgang verliezen wij het menschelijk element uit het oog; wij zien voortdurend op het goddelijke; wij meenen, dat God alles doet; wij onderwerpen ons onbewust aan zijn wil; onze eigen wil houdt op te bestaan. Velen blijven daarbij en bij uitwendige werkeloosheid; zoo worden zij eenzijdig en nemen allengs af in kracht. Maar als een mensch voortgaat, dan krijgt hij het menschelijke weer in het oog en verliest het goddelijke niet. Hij dient God met bewustheid en leeft uit overtuiging in gehoorzaamheid aan den Grooten Eenige. Hij houdt op eenzijdig te zijn, maar heeft God lief met zijn geheele *verstand en rede*, zoowel als met zijn hart. En dan ook, hoewel hij de bespiegeling niets minder bemint, bemint hij de handeling des te meer. De een leeft als een worm in het hart van een appel, wordt dik en groot en vliegt dan weg; de ander wordt niet alleen groot

Digitized by Google

en dik, maar komt uit, niet als een vlinder, maar als eene bij en gaat rond op al de bloemen van den tuin, honig zuigende uit alle, om dan den honigraat op te bouwen, de woning van toekomstige bijen, die zich in zijn arbeid zullen verheugen. Wij moeten niet alleen *vliegen*, maar als wij opstijgen, moeten wij anderen op onze vleugels nemen; want God geeft den een meer kracht dan den ander, alleen opdat hij daarmee de zwakken helpe.

Aan dezelfde (27 Oct. 1845). Ik hoorde tot zaterdag niets van uwe droefheid; anders zou ik u dadelijk zijn komen bezoeken. Thans ben ik verplicht eenige dagen van huis te gaan; dus vrees ik, dat ik u niet zal zien vóór de volgende week. Ik hoop, dat gij niet alleen zelve staande blijft met christelijke sterkte, maar ook in staat zijt om uw vader te troosten, wiens droefheid grooter dan de uwe is, en uwe zusters, die natuurlijk tot u zullen opzien om troost in deze ure van zorg. Ik weet dat gij kalm en gelaten zult zijn, onderworpen aan de hand van God. Ik weet dat gij weten zult, dat alles ten beste is voor haar, die is heengegaan, en voor hen, die zij achtergelaten heeft. Ik hoop, dat gij in staat zult zijn harten op te vroolijken, die bedroefder zijn dan het uwe. Zij zullen meer dan *geduld* (patientia) in u zien; ook, ik twijfel er niet aan, overgave, blijmoedige berusting in den wil van den Grooten Eenige, die ons altijd goed doet, niet minder als hij ons doet weenen, dan als hij ons doet lachen. Wees zoo goed, uw vader van mijne oprechte deelneming in dit verlies te verzekeren en van mijne hoop, dat hij troost en vrede zal vinden. Laat uwe zusters zien en gevoelen, dat gij boven de droefheid staat, en gij zult allengs de pijn van deze versche wond wegnemen en eindelijk haar genezen. Ik heb geen tijd om meer te zeggen, want ik moet terstond weg; dus, vaarwel!

Aan John Pierpont (13 Oct. 1845). Ik trachtte u gisteren te zien, maar vond u ongelukkig niet thuis, en daar ik waarschijnlijk geene andere gelegenheid zal hebben om u bij de hand te nemen, wil ik thans, voordat gij Boston verlaat, een woord tot u zeggen. Niemand kan uw vertrek meer betreuren dan ik. Wij zijn niet veel samen geweest. Gij hebt het druk gehad en ik ook; daarom heb ik u niet zoo dikwijls gezien als ik gewenscht had. Maar ik heb mij altoos door uw voorbeeld aangemoedigd en versterkt gevoeld, en dat lang, voordat ik eenige „moeilijkheden" met mijne theologische „broeders" had. Als gij gedaan hadt en geweest waart als de

Digitized by Google

andere predikanten, zoudt gij nu Boston niet behoeven te verlaten. Indien gij de dwaasheden der rijken hadt gevleid en hunne zonden door de vingers gezien, zoudt gij niet *uw* loon (dat gij nu hebt), maar *hun* loon gehad hebben: ik bedoel, het loon der predikanten die gij achterlaat. Maar gij hebt een ander deel gekozen en hebt uw loon — een weinig verschillend van het hunne. Gij moogt in zegepraal heengaan; want gij hebt een grooten en goeden strijd gestreden. Bijna dertig jaren lang hebt gij in de voorhoede gestaan van al de groote hervormingen van onze dagen, die het welzijn der menschen ten doel hadden. Gij waart onverschrokken en vrij. Als anderen u niet hielpen, dan dacht gij, dat dit eene reden was om zelf des te meer te werken. Als men een beroep op uwe dapperheid deed, keerdet gij u niet af om u bescheiden terug te trekken. Geene der groote zedelijke ondernemingen van dezen tijd zouden zoo ver gevorderd zijn, als gij uwe manlijke stem niet hadt doen weerklinken. Wat zou er van de *matigheid* geworden zijn, indien John Pierpont had gezwegen? Wat van vele andere goede en edele zaken? Het is uw ijver voor de groote zaak waarvoor Jezus gestorven is, die u in uwen tegenwoordigen toestand heeft gebracht. Uw loon is met u. De bewustheid, dat gij getrouw hebt gearbeid en een groot werk heb gewrocht zal u vergezellen en u tot het eind uwer dagen zegenen. In geen tijd is er iets gebeurd, dat zulk eene schande op de Bostonsche geestelijkheid werpt als uw vertrek uit de stad onder de tegenwoordige omstandigheden. Maar wat hunne schande is, dat is uw roem. Ga dan, en moge God met u zijn! Wat mij betreft, wat *velen* betreft, ik zou wenschen, dat gij kondet blijven; maar het is beter, dat gij gaat. Ik weet, dat gij werk genoeg te doen zult vinden en warme harten, die u met vreugd ontvangen zullen. Gij laat niet weinigen achter, die u zegenen zullen om uwe inspanning en bidden zullen voor uw toekomstig geluk en welvaart. Uwe gedachtenis zal immer bij hen voortleven en hunne goede wenschen zullen u overal volgen, waar gij gaat. Ontvang mijn dank voor al wat gij gedaan hebt en geloof mij steeds uw vriend en broeder.

(17 April 1846). Mijn waarde nichtje. — Ik dank u voor uw briefje, waarin gij mij om raad vraagt, en zal u dien geven. In allen gevalle zou ik u raden, juist te doen wat gij betamelijk en goed acht. Maar, als ik u was, zou ik zonder eenig bedenken gaan. De voordeelen voor u zijn zeer groot. Onder vreemden te gaan is een van de beste dingen, die u kunnen

Digitized by Google

te beurt vallen. Gij zult een schoon land zien, nieuwe vormen der maatschappij en eene menigte nieuwe dingen. Het zal u nieuwe denkbeelden geven, u meer tot eene vrouw maken, en u in alle opzichten nuttig zijn.... Ik hoop dat gij gaan zult. Gij zult het zeker doen, als gij eenigen ondernemingsgeest bezit; en ik meen, dat gij dien wel hebt, en hoop er meer van te zien. Wees niet bang om buiten het bereik van uw moeders leiband te gaan. Gij kunt nu alleen loopen, en het zal u goed doen. Gij kunt eene week of zoo wat heimwee gevoelen, maar zult spoedig vrienden *vinden* of *maken*. Schrijf mij, zoodra gij een besluit neemt, en zeg mij, wanneer gij gaan zult. Zoo mogelijk, zal ik met u medegaan, zien, dat gij op uw gemak zijt ingericht, en dan, evenals nu, u alle soorten van aangename dingen toewenschen.

Aan den Eerw. Friedrich Münch (12 Oct. 1846). Uw brief van 23 Sept. is mij juist in handen gekomen. Ik dank u voor de openhartigheid, waarmee gij over godsdienstige en theologische onderwerpen spreekt, en verheug mij van harte in uw verlangen en uwe pogingen om het rationeele christendom, dat het eenige *ware* christendom is, te herstellen. Ik zal u gaarne op alle mogelijke wijzen helpen. Mij dunkt, dat uw boek liever te Boston gedrukt moest worden. Als gij mij het handschrift wilt zenden, zal ik alles doen wat ik kan om een uitgever te vinden, en ik twijfel niet aan den goeden uitslag. Gaat het niet, dan zal ik het u terugzenden. Maar mij dunkt, dat het boek beter *verkocht* zou worden en spoediger een kring van lezers zou vinden, indien gij er een klein bericht bijvoegdet omtrent uzelven, uwe geboorteplaats, opvoeding enz. Het zou kort kunnen zijn, evenals de biografische artikels in het „Conversations-Lexicon". Mij dunkt, gij moet niet aarzelen het handschrift per mail te zenden. De postdirecteur zal u wel zeggen, hoe gij het op de goedkoopste manier kunt doen. Is er eenig voordeel bij den verkoop, dan zal ik het ontvangen en het geld u zenden.... Ik kende Dr. Follen heel goed. Zijne vrouw is familie van de mijne. Zij was lang mijn gemeentelid, buur en vriendin. Ik ontmoette enkele van Dr. Follens betrekkingen — een broeder te Zurich en eene zuster te Bern — vóór eenige jaren, en schat ze hoog. Ik verheug mij, dat gij arbeidt op het groote veld van het rationeele christendom, en begroet u als een broeder. Ik heb zelf een boekje over dat onderwerp geschreven. Waart gij niet zoo ver van hier, dan zou ik het u zenden; nu zend ik alleen een paar preeken, waaruit gij mijn standpunt kunt opmaken

Digitized by Google

en dat van de gemeente, die ik in Boston verzameld heb. De Unitariërs in hun geheel hebben reeds een groot werk gedaan; zij hebben gestreden tegen de oude orthodoxie, tegen de *algeheele verdorvenheid*, de eeuwige verdoemenis en dergelijke. Enkele dingen hebben zij, meen ik, verkeerd gedaan; veel hebben zij verzuimd te doen. Thans begint zich eene nieuwe richting te vertoonen; maar zij vindt niet veel bijval bij de massa der Unitarische *geestelijkheid*; wel veel bij het volk. Deze richting zal, denk ik, veel goed doen. Zij streeft naar den VOLMAAKTEN GODSDIENST, het christendom van Christus; zij beschouwt den bijbel als een hulpmiddel, niet als een meester. Ik ken niemand in Duitschland, die *deze richting goed vertegenwoordigt*. De Wette komt haar, misschien, het meest nabij; maar hij *houdt*, vrees ik, *heel wat achter* en spreekt zich niet duidelijk uit. Een meedoogenlooze oorlog wordt door de Philisters van de oude partij in de nieuwe school ondernomen; maar hij wordt met zeer *domme*, hoewel *vergiftigde* wapenen gestreden.... Als gij schrijft, adresseer dan naar West-Roxbury, bij Boston.

UIT BOSTON.

Aan W. Silsbee (4 Dec. 1848, maandag morgen). Ik wist niet vóór zaterdag laat, wat u overkomen is; anders zou ik dadelijk naar Salem zijn gegaan, niet om u mijn *troost* aan te bieden (ik weet, hoe arm en koud dat in uw geval zal schijnen), maar om u mijne deelneming te schenken. Hoe weinig dacht ik, toen gij laatst met ons waart, dat u zoo spoedig zulk eene droefheid zou te beurt vallen! Maar, Willem, gij zijt een man en kunt beproevingen verdragen; gij zijt een christen en kunt met een onbepaald geloof op God vertrouwen. Het is geen kwaad, dat Charlotte overkomen is. O neen! Willem, het is iets goeds; het is alleen eene harde zaak, die u getroffen heeft. Maar waarom is u dat overkomen? Is het een oneindig kwaad voor u? Zeker niet. Thans zult gij tranen storten. Ik weet, wat dat zegt; ik weet, wat hartverscheurende droefheid is. Maar de tranen zijn niet voor altoos; het thans verscheurde hart zal daardoor juist gezegend worden. Ik weet, dat er voor geestelijke menschen eene hoogere droefheid is, die een zachten toon aan den godsdienst ontleent, waardoor men voor eene poos eene onnatuurlijke kalmte gevoelt en eene schoonheid van geloof, die men vroeger niet kende. Ik heb nooit aan de oneindige

Digitized by Google

Goedheid in tijden der zwaarste beproeving getwijfeld. Maar die verheffing zal niet duren; er volgen bange dagen van leegte, als wij zwak en strompelend daarheen gaan, met dwalende oogen en een hongerig hart. Dat is de groote beproeving, de *lange* droefheid. Maar ook in dien tijd is er troost. Uwe vrouw zal niet voor u verloren zijn. Zij zal voor uwe liefde wederkeeren; de vriendelijke woorden, die gij tot haar gesproken hebt, zullen terugkeeren, uit de onsterfelijke wereld weerklinkende. De vrouw zal een engel worden, om u op te beuren, u te leiden, u te zegenen. Het is dan niet de sterfelijke vrouw, feilende en onvolmaakt, maar de madonna uit den hemel, die zal afdalen en neerzien, om u te helpen. In den herfst heb ik eene plek in de bosschen gezien, getroffen door een dwalenden bliksemstraal, die bij toeval (naar het scheen) uit den hemel was gevallen. Alles was verbrand — de bladeren en het gras; de boomstammen zagen er zwart en leelijk uit; maar in de lente kwamen er twee bloemen op, die nergens anders in het bosch groeiden, want de zon scheen het warmst op den zwarten grond; daar groeide weelderig gras, en den ganschen zomer door was het de groenste en fraaiste plek van het gansche woud. Ja, het was de laatste plek, waarop de herfstvorst den voet zette. Zoo is het met zielen, die door smart zijn getroffen. Maar waarom schrijf ik als om te *troosten*? Ik wensch u alleen de deelneming aan te bieden van een hart, dat bloedt bij de gedachte aan de wond, die u geslagen is. Ik zou u van daag willen komen opzoeken; maar het is onmogelijk. Misschien morgen; in allen gevalle, zoo spoedig mogelijk. God zegene u en droge uwe tranen!

Aan Prof. Felton (19 Juni 1851). Ik weet zeer goed, dat het niet met de etikette strookt, u een briefje als dit te schrijven, na al wat gij in het publiek hebt geschreven over mij; doch daar ik nooit eenige onvriendelijke gevoelens jegens u koesterde en nimmer twijfelde, dat gij even getrouw waart aan uw eigen geweten, als ik was aan het mijne, zoo zie ik niet in, dat ik u of mijzelven onrecht doe met te schrijven hetgeen volgt. Hoe het zij, gij zult er mee doen, zooals u goeddunkt.

Ik liet een langen brief (van Dr. Lubeck aan mij) bij Dr. Walker achter om aan u ter hand te stellen (want ik voelde eenig bezwaar u te bezoeken), hopende, dat gij eenig belang zoudt stellen in een mede-Griek. Zijn boek

Digitized by Google

over Indische vragen spreekt voor zichzelf, en ik denk, dat gij het gezien hebt. Kunt gij den armen man aan eene plaats helpen, waar hij zijn brood kan verdienen, voor zich, zijne *liebliche Frau* en *drei Kinder?* Het is een moeilijk geval, waarmee ik zeer begaan ben. Ik zou gaarne willen, dat gij mij bericht gaaft, of gij iets voor hem kunt doen; want ik zal hem schrijven, zoodra ik weet, wat hij hier kan doen.

Aan Dr. Fock (27 Juni 1851). Ik ontving uw brief van den 27en Mei een paar weken geleden, en deed terstond onderzoek naar hetgeen voor u gedaan kan worden, als gij naar Amerika mocht komen. Het zal moeilijk voor u zijn, eene geschikte betrekking te vinden. Waart gij smid of timmerman of vioolspeler of kastelein, dan zoudt gij wel slagen. Maar Amerika is geen goed land voor een theoloog of een wijsgeer. Wij hebben vele scholen in Amerika; maar ze zijn alle op één na in de handen der Kalvinisten, die bang voor u zouden zijn; zij zouden uwe wijsbegeerte en uwe vrijheid van denken vreezen. Ik geloof, dat het niet gemakkelijk zou zijn, aan eene van die scholen eene betrekking te krijgen. Eéne universiteit is in de handen der Unitariërs: Harvard College, te Cambridge, bij Boston; maar daar is geene plaats vakant. Toch zou ik mij kunnen vergissen omtrent enkele der scholen in hêt *westelijk* gedeelte van Amerika. Als gij komt, zullen wij alles voor u doen, wat wij kunnen; maar ik ben een zeer impopulair man en moet daarom in het geheim werken. Mijne theologische denkbeelden en mijn verzet tegen de Amerikaansche slavernij hebben mij hier bij velen zoo gehaat gemaakt, *dat het niet verstandig van u zijn zou, mij als een uwer vrienden te noemen.*

Ik heb onlangs Dr. Flügel ontmoet, een Duitscher, die door de politie uit Leipzig was gezet. Hij is in Pruisen om zijne schriften in de gevangenis geweest; hij heeft vele kleine werken geschreven. Hij was twee maanden te New-York en geeft een letterkundig dagblad uit. Hij meent, als gij geld genoeg hebt om het een jaar uit te houden, dat dan uw succes zeker is. Er zijn te Boston tien duizend Duitschers, met drie of vier kerken — ééne katholieke. Te New-York wonen er zestig of zeventig duizend, en in de voorsteden nog dertig of veertig duizend; dus zijn er in Duitschland niet vele plaatsen, waar gij zoovele Duitschers als hier zult vinden. Zoo gij verlangt naar Amerika te komen, moest gij liever te New-York dan te

Digitized by Google

Boston landen. Het zal mij genoegen doen u te helpen als gij komt; want ik heb veel sympathie voor u en uw ongelukkig vaderland in zijne groote beproeving. Ik zou u raden, aan mijn uitnemenden vriend Dr. Flügel te schrijven, den Amerikaanschen consul te Leipzig, die u goeden raad zal geven omtrent de beste manier om vrij naar Amerika te gaan. Als gij te New-York aankomt, breng dan een bezoek aan den boekhandelaar Garrigue, die u inlichtingen geven zal omtrent de Duitschers aldaar. Laat mij weten, of gij besluit te komen, met welk *schip* en *wanneer;* dan zal ik doen, wat ik kan, om u te helpen, en kan u misschien enkele vrienden bezorgen. Maar uw eerste jaar moet een hard jaar zijn. Gij zegt niet, dat gij eene vrouw hebt; zoo niet, des te beter; want een man alleen kan veel verduren.

Aan Mr. en Mrs. John Bigelow, te Medford (6 Feb. 1852). Hoe verheug ik mij met u in den *schoonen, gezonden jongen*, den kleinen onsterfelijke, in uwe sterfelijke armen gelegd! Ik verblijd mij van ganscher harte met u en dank u, dat gij mij deze nieuwe gebeurtenis hebt doen weten en mij, zoo doende, deelgenoot van uw geluk hebt gemaakt. Ik was haast bang — gij hadt zoo lang in Exeter Place gewoond en waart een zoo naaste buur van mij geweest — dat uw zilveren bruiloft gelijk de onze zou zijn, als zij komt — de vreugd van slechts *twee* personen.

Het is mijn lot, geene kleine lievelingen te hebben, om de mijne te noemen; des te meer verheug ik mij in de hemelsche zegeningen mijner vrienden. Wat ik het meest mis na mijne komst van Roxbury naar Boston is het gezelschap der kleine kinderen van mijne buren, die ik iederen dag meer dan eens zag en liefkoosde en droeg en reed en plaagde, op allerlei wijzen, alsof ze mijne eigene waren.

Nu, God zegene het leven, dat gegeven is, en het leven, dat gespaard is, en het leven dat u beiden vreugde geeft.

Ik dank de nieuwe moeder, dat zij op *zulk* een uur aan een oud vriend denkt; groet haar hartelijk van mij.

Aan Miss Abby Parker (6 Febr. 1852). Ik dank u zeer voor uw vriendelijken brief. Ik ben blij, dat gij de gelegenheid gehad hebt om een ander land te bezoeken, een anderen hemel te zien en bekend te worden met

Digitized by Google

vormen van het maatschappelijk leven, zoo anders dan de onze in Nieuw-Engeland. Het verlangen naar huis is natuurlijk, en pijnlijk ook, ik weet dat heel goed; maar het zal voor volgende jaren niet zonder goede vruchten zijn. Het is een goed ding, in het begin van het leven het oog te laten weiden over liefelijke dingen — in het Noorden onze statige wouden, bergen enz.; in het Zuiden de bonte en schoone plantengroei der tropische gewesten; in alle landen de starren, de bloempjes, de vormen der dieren en het gelaat van bevallige mannen en vrouwen, vooral van kinderen. Al deze dingen helpen het gevoel voor het schoone opvoeden, geven tijdelijk genoegen en eene wereld van liefelijkheid voor de verbeelding, om daar later in rond te dwalen, als er geen voorwerp van genoegen voor de zinnen is en niets bijzonders om den geest bezig te houden. Gij hebt de gelegenheid om uw voorraad van zulke dingen te vermeerderen, en het gemis van gezelschap, van goede vrienden en boeken zal u deze dingen voor altoos onder de oogen brengen. Ik heb altijd gedacht, dat gij uw gansche leven wel niet te Savannah zoudt blijven; gij zult daar met eene betere gezondheid terugkeeren, vertrouw ik, en met de goede vruchten uwer ervaring. Ik zal de bloemen zeer op prijs stellen, waarvan gij spreekt. Ik heb mijne vrienden van den overvloed van bloemen in uwe buurt hooren gewagen. Misschien zult gij het voor uzelve aangenaam vinden, eene bloem te plukken op elke plaats, die gij bezoekt, haar in een boek te leggen — met den datum en de plaats op den kant — en zoo een Dagboek van bloemen te houden als het dagboek uwer reizen. Ik doe dat altoos op mijne omzwervingen door de wereld en vind mijne bloemen-boeken de meest geliefde herinneringen.

Aan Martha Parker (16 Mei 1852). Ik was blij, uw brief te ontvangen, die mij juist in handen is gekomen, en zeer blij te zien, dat uwe nieuwe betrekking u goed bevalt. Ik ben altoos bang, dat gij in zoo'n kleine school niet genoeg te doen zult hebben. Beter te veel dan te weinig. Hebt gij niet genoeg te doen, dan wordt de geest loom en gaan al de vermogens achteruit. Ik hoop, dat gij de gelegenheid zult vinden om Fransch en teekenen te leeren. Ik zou dat in allen gevalle doen. Als gij leert teekenen, bepaal u dan niet tot het *nateekenen* van voorbeelden, maar teeken ook naar de natuur. Hang een koolblad of eene klimplant op, met den voorkant naar

Digitized by Google

u toe, en teeken dat; hang het dan een weinig op zijde, zoodat gij de helft der breedte ziet, en teeken het dan nog eens. Ik geloof, dat het u veel zal helpen. Mij dunkt, dat gij gezelschap, kennis van beschaafde en ontwikkelde personen noodig hebt. Zoek elke gelegenheid op om zulke menschen te ontmoeten. Shakespeare zult gij eene mijn van schoonheid en wijsheid vinden. „Hamlet" zal de moeite waard zijn om twintig of dertig keeren over te lezen, totdat gij hem door en door kent en al de schoonste stukken kunt opzeggen. Ontmoet gij de werken van Byron, lees ze dan voorzichtig; met genoegen zult gij het zeker doen. Ik trachtte voor u een exemplaar te krijgen van de „Cyclopaedia of English Literature", als gij naar Pensylvanië gaat; maar ik vond er geen. Als ik u eens bezoek, zal ik het meebrengen. Ik zal dit jaar de vergadering niet bijwonen. Ik zou er gaarne zijn; maar ik heb thuis zooveel te doen, dat ik geen tijd voor zulk eene reis heb.

Aan Prof. Desor (9 Aug. 1852). Uw aangename brief kwam ter geschikter tijd en verheugde ons aller hart. Wij waren blijde te vernemen, dat gij wel zijt en uw broeder ook. Natuurlijk weet hij niets van mij; doch, daar hij uw broeder is, verzoek ik u hem mijne beste wenschen en vriendelijke groeten over te brengen. Het verheugde ons allen te merken, dat gij zoo vriendelijk ontvangen zijt, zoowel te Neufchâtel als te Parijs; maar ik heb nooit anders gedacht, dan dat uwe vijanden tot Cambridge en die onaangename buurt beperkt waren.

Gij zijt zoo vriendelijk mij te vragen, of ik een paar van die mikroskopische voorwerpen hebben wil, die iemand bezig is gereed te maken. Zeer gaarne. Zend ze naar M. Bossange, 11 Quai Voltaire, Parijs, adres Little and Brown, Boston; dan zullen zij mij geworden. Geef mij de kosten op en ik zend het over. Ook als er iets belangrijks voorkomt op het gebied van wijsbegeerte, wetenschap of wat ook; gij weet, hoe gaarne ik het ontvangen zal. A propos, gij gaaft mij het adres niet op van uw vriend, den Duitschen boekhandelaar te Parijs.

Nu een woord over de politiek van Europa. Het is mij lang voorgekomen, dat Frankrijk in *verval* was, dat de verschijnselen van het *Bas Empire* zich herhalen zullen. Er zijn thans groote familiën in Europa: 1. De Italo-Grieken en hunne afstammelingen; 2. de Celten; 3. de Teutonen: 4.

Digitized by Google

de Ugrianen, bestaande uit de Hongaren, Finnen, Lithuaniërs en Lappen; 5. de Turkomannen; 6. de Slaven. Ik denk, dat de Turken door Rusland overwonnen en onderworpen zullen worden; dat de Ugrianen ook onder dezelfde macht zullen komen, en al de Slaven zich in één groot, monsterachtig volk vereenigen zullen. De inspanning der Hongaren is, dunkt mij, alleen die van eene nationaliteit, die op het punt is om te verdwijnen. De Italo-Grieken zullen, vrees ik, zich nooit weer vereenigen; inderdaad, er is geen voorbeeld in de geschiedenis van een oud ras, dat weer jong en krachtig wordt. Wat is er te hopen voor Griekenland, Italië of Spanje, de beide laatste niet alleen oud, maar met den katholieken godsdienst op den rug? Het Celtische ras zal wel verdwijnen. De taal zal geene honderd jaren meer in Schotland, Wales of Ierland duren, dunkt mij. De gemakkelijkheid van gemeenschap vernietigt de plaatselijke dialekten in Europa, gelijk daardoor hunne vorming in Amerika voorkomen wordt. Frankrijk, voor een deel Celtisch, voor een deel Italo-Grieksch en voor een deel Teutonisch (door de Allemannen, de Franken, de Bourgondiërs, vermengd met de oude Gallen of Kelten), schijnt langzamerhand in den toestand van Italië en Spanje te zullen vervallen. Dan zijn er twee familiën over — de Teutonen en de Slaven. In Skandinavië en de Alpen zullen zij, onderstel ik, vrijzinnige regeeringen aannemen en allengs meer vrijzinnig worden; maar in het midden van Europa zal deze familie, dunkt mij, meer en meer terugtreden voor de Slaven. Dan komt het mij voor, dat Engeland, met zijn onmetelijk praktisch talent, geestkracht en materialisme, steeds machtiger en vrijzinniger zal worden. Ziehier eene merkwaardige eigenaardigheid van het Anglo-Saksische ras: zij vechten nooit om roem, maar altijd om winst. Frankrijk is armer met al zijne „roemrijke" overwinningen, Engeland rijker. Voorts, Frankrijk begeert *oude* landen, Engeland *nieuwe*. Zie op zijne tegenwoordige bezittingen — Groot-Brittanje, Gibraltar, Malta, de Grieksche eilanden, een voet in Griekenland, het recht op een weg in Egypte, kleine stukjes land langs de golf van Guinea, Zuid-Afrika (thans de Kaffers bevechtende en zal spoedig het geheele Oosten van Afrika in bezit hebben), Indië, een voet in Siam (en gaat langs dien weg naar China), een voet in China, Nieuw-Holland, Nieuw-Zeeland, een voet op Borneo, een tal van eilanden in den Stillen Oceaan, Jamaica, Bermudas, half Noord-Amerika. Het heeft nu honderd vijftig millioen onderdanen en is vreeselijk rijk en ontzettend wijs. Dan hebt ge het Anglo-Saksische Amerika, het evenbeeld van zijne moeder,

Digitized by Google

met hetzelfde materialisme, dezelfde gemeenheid, denzelfden honger naar land, hetzelfde verlangen naar persoonlijke vrijheid. Als wij honderd jaren verder zijn, zullen er niet meer dan twee groote machten in de beschaafde christenwereld zijn, namelijk de Anglo-Saksische familie (in twee afdeelingen — de Anglo-Saksische Britten en de Anglo-Saksische Amerikanen) en de Slavische familie. De geschiedenis van het menschdom wordt allengs vereenvoudigd. Het zou geen wonder zijn, als deze twee stammen dan den geheelen aardbol veroverden. Mettertijd, vertrouw ik, zal er een edeler ras opkomen, met hoogere beginselen, om eene hoogere beschaving tot stand te brengen. Wij, Anglo-Saksers, zijn de Romeinen der industrie, evenals de Romeinen de Anglo-Saksers van den oorlog waren. Zie, hoe wij de volken overstroomen met onze marskramers en werklieden. Inderdaad, Engeland en Amerika gelijken hierin volmaakt op elkander.

Ik verwacht veel van de Slavische familie. Hoe uitgestrekt is hun grondgebied — half Europa, half Azië, een groot stuk van Noord-Amerika. Let op hunne taal, met elken klank van ieder alfabet, behalve de *th*; op hunne groote hoofden, de grootste in de wereld; op hunne macht in de diplomatie, vijftig jaren lang al de hoven van Europa regeerende! Let op den gestadigen voortgang in grondgebied, in inwendige beschaving en allerlei kunst. Mij dunkt, dat het niet lang zal duren, of Rusland is te Konstantinopel en dan te Athene. Laat Engeland naar Napels, Rome, Thebe gaan, dan kan Rusland naar Byzantium en Smyrna gaan.

Dat zijn altemaal droomen — niets dan droomen. Arme, kortzichtige stervelingen! ons vermogen van vooruitzien is bitter klein. Denk maar dat ik droom.....

Aan C. A. Bartol (1 Dec. 1852). Ik dank u hartelijk voor uw nieuw deel preeken, dat mij juist in handen is gekomen (ik ontving uw briefje aan de thee-tafel). Verbeeld u niet, dat ik iemand minder waardeer of lief heb, omdat hij van mij verschilt omtrent vraagstukken van geologie en theologie of iets anders; ik deed dat nooit en zal het, denk ik, ook nooit doen. Wij hebben beiden (en allen), zonder twijfel, ons deel van dwalingen, maar ook een weinig waarheid om ons aan vast te houden, om bij te leven en (als de nood komt) voor te sterven. Ik ontmoet gaarne allerlei personen, lees gaarne allerlei boeken en werd wat onbekrompener door om

Digitized by Google

te gaan met heidenen en christenen, katholieken, protestanten en mormonen. Ik ben verbaasd over de onverdraagzaamheid der menschen. Zij haten elkander om een verschil aangaande den tijd in de geologische tijdperken der aarde, een verschil ten opzichte van een tarief voor den vrijen handel, van drieëenheid of eenheid, christendom en mozaïsme. Alles verkeerd. Wij mogen van ieder eischen, getrouw te zijn aan hemzelven, niet aan het ik van een ander. Dezelfde getrouwheid brengt verschillende menschen tot verschillende gevolgtrekkingen. Was Beecher niet even eerlijk als Channing? Laten wij vrede hebben, dat wij verschillend denken (als wij moeten), en elkander toch liefhebben.

Aan Prof. Desor (29 Jan. 1853). Er zijn twee redenen, waarom gij mijn brief van verleden zomer niet hebt kunnen lezen; 1o. hebt gij uw Engelsch vergeten, 2o. wordt gij oud. Maar *deze* zal zoo duidelijk zijn, dat gij, als ge uw bril opzet, hem in eens zult doorlezen. Ik dank u hartelijk voor uw laatsten lieven brief, en ben heel blij, dat gij naar de Duitsche wetenschappelijke vergadering gingt en enkele deelen van uw vaderland zaagt, die ik vroeger gezien heb. Ik wenschte bij u geweest te zijn. Eens zullen wij samen geheel Duitschland doorreizen, tot aan het noorden toe, en dan „onze pijpen aan de middernachts-zon aansteken". Ja, misschien zullen wij ook wel afdalen naar den equator in Amerika om de pracht van den tropischen plantengroei te zien. Zaagt gij Alexander von Humboldt, toen gij te Berlijn waart? Ik verlang meer, hem te zien dan al de *Königen en Kaisern*, die ooit op de wereld waren. Hij is eene edele soort van mensch. Toen ik in 1844 te Berlijn was, had ik brieven voor hem; maar hij was niet in de stad; zoo miste ik den goeden man. Zijn „Kosmos" komt mij wat over-rijp voor; de toon is wat oudmanachtig, met niet genoeg van de *jeugd van het genie* er in. Ik vermoed, dat Europa thans tot rustig najagen van wetenschap en letterkunde terugkeeren zal. „Il n'y aura pas de révolution aujourd'hui". De *gens de salon* te Parijs kunnen naar hunne opera, hunne *petite comédie* en hunne *jolies filles* terugkeeren; de Duitsche *Gelehrte* kunnen weer de wolken beklimmen en van daar nieuwe stelsels van wijsbegeerte neerregenen, *Kritiken der reinen Vernunft* en dergelijke. Het is, alsof thans een andere Kant mogelijk ware. Maar ik vrees, dat het geheele vaste land van Europa eene prooi zal worden van

Digitized by Google

wat de oude graaf CZARISMUS zou noemen. De vrijheid is eene Alpen-bloem in de flora van het Europeesche vasteland. Zij groeit in Skandinavië en Zwitserland; doch waar anders?.... [1])

Mijne preek over Webster zal binnen weinige weken afzonderlijk gedrukt worden; ik zal haar u zenden, met enkele andere dingen. Ga naar Italië, als uw broeder wel genoeg is. Zend mij de eene of andere voorjaarsbloem in uw brief. Ik stel uwe gentiana op hooge prijs. Een der geestelijken zeide, dat „er maar één ding boven Daniël Webster was, de almachtige God." Er zijn meer dan honderd dertig lofreden op Webster gedrukt; slechts drie hebben iets op den man aan te merken — die van May (in Syracuse), die van Higginson (te Worcester) en de mijne. Schrijf zooveel als gij eenigszins kunt; maar vermoei u niet, want ik weet, hoevele vrienden er zijn, die recht hebben op uwe belangstelling. Den een of anderen tijd moet ik u nog eens zien, aan deze of aan de andere zijde van den Oceaan. Vaarwel!

Zonder adres (2 Febr. 1853). Mij dunkt, dat gij niet goed deedt, onder zulke omstandigheden een huwelijk aan te gaan. Mij dunkt, het was niet verstandig — voordat een ruimer werkkring op zicht was; gij verliet het zekere voor het onzekere. Ik verwonder mij niet over het gevoel, waarvan gij spreekt, en — ik hoop, dat gij het hart van de arme.... toch niet zult breken met zorg, teleurstelling en verdriet. Zij is uwe vrouw; gij zijt verplicht haar teederder dan weleer te behandelen, uwe eigen persoonlijke keus voor haar op te offeren. Gij zegt, dat zij een man moet hebben, dien zij *bewonderen* kan en waarop zij trotsch kan zijn. Het is uwe taak, haar zulk een man te geven, van uzelven zulk een man voor haar te maken. Het is niet manlijk, dat gij buiten betrekking zijt. Er is nog heel wat werk te doen in de bediening, in de Unitarische bediening; er was nooit zulk een tijd voor een werkelijk levend man om een manlijk werk te doen. Het is thans veel gemakkelijker dan tien, acht, zes jaren geleden. Er zijn meer gemeenten vakant, die uitzien naar godsdienstige, ernstige mannen. Er was nooit een tijd, waarin leegzitten voor een predikant zulk eene schande was. Als gij eenig geweten hebt, zult gij werken; als gij eenige manlijkheid hebt, zult gij werken. Niet alleen de algemeene drang

---

[1]) Zou Parker nooit van Nederland en zijne geschiedenis hebben gehoord?

Digitized by Google

van den plicht drijft daartoe elken godsdienstigen mensch, maar de bijzondere drang voor u, als echtgenoot, en ook dit is de stem van God. Ik twijfel niet, of gij kunt eene gelegenheid vinden om te preeken. Laat de nieuwe verantwoordelijkheid van het huwelijk u tot nieuwe pogingen aansporen. Ik bid u, de zelfverloochening niet aan — op te leggen, maar haar zelf op u te nemen. Gij zijt jong en sterk. De wereld ligt voor u en eene eervolle en godsdienstige loopbaan, waarin gij met zegen kunt arbeiden, als gij wilt.

Aan Thomas Barnard (30 Maart 1853). Ik dank u voor uw belangrijken en welkomen brief, dien ik zoo even las. Het doet mij groot genoegen, van zulke menschen als u te hooren, die, door innig godsdienstige ouders in de oude vormen van den godsdienst opgevoed, het bijgeloof laten varen voor de vrijheid, en daarbij toenemen in vroomheid en geloof in God. Ik ken sommigen, die de oude vormen van theologie en kerkdienst wegwerpen, om daardoor van alle godsdienstige banden ontslagen te zijn. Het doet mij altoos goed, iemand te vinden, die in zedelijkheid toeneemt, terwijl hij ook vooruitgaat in verstandelijke vrijheid.

Ik ken velen, wier geschiedenis dezelfde is als de uwe. De kerk der Methodisten doet veel goed. De predikant dier kerk, arm, slecht opgevoed, dikwijls volslagen onwetend, gaat onder menschen, die nog onwetender zijn dan hij, wekt den godsdienstigen geest in hen op en bezielt hen van nieuw leven. Hoevele duizenden zijn er, die hunne aardsche zaligheid te danken hebben aan zulk een nederig prediker van dat geloof! Ik heb grooten eerbied voor hen. Maar helaas! zij binden de menschen in kluisters; zij maken de menschen bang; zij dringen door vrees, terwijl zij behoorden te trekken door liefde; zij maken eene scheiding tusschen het leven en den godsdienst. Hunne opvatting van God is donker en droevig; zoo ook hunne voorstelling van het toekomend leven. Maar als iemand tot de overtuiging komt, dat God oneindig is — ik meen volkomen machtig, volkomen wijs, rechtvaardig, liefderijk en getrouw aan zichzelf — dan is de groote moeilijkheid voorbij. Gij *vreest* God niet; gij bemint hem. Gij zult niet trachten, zijne wetten te ontwijken, maar ze te houden; en als gij nu en dan door de kracht der verzoeking en de zwakheid van uw hart struikelt, dan voelt gij u teleurgesteld, beschaamd en verootmoedigd, en keert vol kracht en met een vast besluit terug, om met blijdschap uw weg te vervolgen.

Digitized by Google

Het spijt mij, dat ik u niet kende, terwijl gij hier in Boston waart, en hoop, dat gij zult voortgaan in alle godsdienstige en manlijke voortreffelijkheid toe te nemen.

Aan S. J. May (24 Oct. 1853).... Ik hoop, dat gij „the Register" van verleden week en het verslag der Jaarvergadering gelezen hebt. Welke onderwerpen voor discussiën! — Hebben wij bij ons eene litanie? Moeten wij er eene hebben? Dat wil zeggen: als de eerw. Peabody leest: „De Heer heeft geen welbehagen in de sterkte van het paard", of dan N. N. zal antwoorden: „hij schept geen behagen in de beenen van den man"; „of dat Peabody alleen zal voortgaan met opdreunen tot aan het eind van het hoofdstuk. Voorts: Onder welke bepalingen zal men tot het avondmaal worden toegelaten? d. i. „onder welke bepalingen" zal aan eene oude vrouw worden vergund, eens in de maand, in eene vergaderzaal, op zondag, een stukje brood te eten en een slok wijn te drinken, door den diaken den vorigen dag in een winkel gekocht? En als nu eens niemand verlof krijgt om aan te zitten? Zal dan het christendom er aan het eind van het jaar niet even goed aan toe zijn? En als nu iedereen het brood eet en den wijn drinkt; wie zal er slechter door worden? De hemel beware mij, wat eene wereld! Overal rondom ons dronkenschap, geldzucht het hart der maatschappij verterende; de wet op de voortvluchtige slaven, een mensch opleggende om zijne eigen moeder in dienstbaarheid weg te zenden; predikanten, met slavenjagers als leden hunner kerken, redeneerende over eene litanie en de voorwaarden tot toelating aan den maaltijd des Heeren! O! als de Nazarener eens op zulk eene Worcester-vergadering was, mij dunkt, dat hij een geesel van dikke touwen zou maken en op de vergaderden loslaten, totdat er zoo'n opstand onder de broeders was, als men niet dikwijls ziet bij de eerwaarde geestelijkheid. Maar onze eeuw laat de oude jongens zich met hunne litanieën en hun avondmaal en hunne wonderen vermaken. Welk staatkundige, welk philanthroop, welk koopman (met eenig *verstand*), welk wetenschappelijk man, geeft iets om al dien onzin? De godsdienst staat iederen morgen vroeg op en werkt door, den ganschen dag, Vaarwel!

Digitized by Google

Aan eene jonge vrouw (14 Dec. 1853). „De loop der ware liefde was nooi kalm;" zoo lezen wij in menig geschiedverhaal. Deze bijzondere zaak kan geheel anders uitkomen, dan zij thans schijnt. Er kan eb en vloed zijn in een engagement. Was er niet eene echte verwantschap tusschen u beiden, dan is het gelukkig, dat *hij* zoo spoedig tot de ontdekking kwam; het zou anders hoe langer zoo moeilijker zijn geworden te breken. Maar wat ook de toekomst moge zijn, gij zijt zeker van — *de liefde, die de weinige maanden met hare lieve bloemen vervulde.* Zij laat een indruk achter, evenals de sporen in de rotsen van Nieuw-Engeland, die nooit uit het karakter zal uitgewischt worden. Ik weet, dat het voor een jong meisje zeer pijnlijk is, zulke teleurstellingen te dragen, vooral voor gevoelige meisjes; er is eene bron van troost en kracht in de godsdienstige eigenschappen, die gij bezit; deze zal zich nooit onbetuigd laten, wanneer gij die het meest van noode hebt. Verbrande plaatsen in de wouden brengen de vroegste planten en de weelderigste en fijnste bloemen voort; zoo kan het ook met u zijn; ik vertrouw, dat het zoo zijn zal. Het zal mij altoos genoegen doen, u te zien en van u te hooren.

Aan Sauborn (3 Aug. 1854). Uw brief stelt mij in kennis van het droevig feit, waarvoor ik verwachtte, dat u vroeg of laat de oogen zouden opengaan. Ik ken den aard van die verraderlijke klacht maar al te goed. Zoodra gij geëngageerd waart, had ik hetzelfde gevoel als gij nu. Het was eene bloem, die even kort als schoon zou bloeien. Jeugdige liefde steunde haar, gaf haar nieuwe hoop, nieuwe kracht, nieuwen moed en verlangde zoo, zonder twijfel, het leven, dat gij zoo teer bemindet. Ik zag, hoe hare vrienden liefde voor leven hielden. Doch er zijn gevallen, waarin de ziel, zoo diep bewogen, de ziekte op zijde stoot, en dan leeft het lichaam zegevierend voort. Als zij herstelt, zal het door dat geneesmiddel zijn.

Ik heb uwe liefde met groote belangstelling gadegeslagen, maar altoos met beving. Het is eene heerlijke en schoone zaak, eens met al den gloed der jeugd te beminnen, eene te beminnen, die eener krachtige en manlijke liefde zoo waard is, zoo vatbaar voor standvastige en vrouwlijke liefde. Wat er ook gebeuren moge, hiervan zijt gij zeker: van zooveel vreugd der edelste soort, gegeven en ontvangen, zooveel leven, tot karakter gemaakt. Deze genegenheid heeft u beiden gezegend. Indien de dood scheiding moet maken

Digitized by Google

tusschen twee zielen, die voor elkaar geschapen schijnen, dan ken ik niets anders dan den godsdienst, om den overlevende staande te houden; maar de godsdienst kan dat. De teederste deelneming uwer vrienden zal u in ruime mate te beurt vallen; dat zal u eenigen troost schenken. Al de uitnemende hoedanigheden, die u haar deden beminnen, zullen liefelijker, uitnemender voor uw oog verrijzen, als zij onsterfelijk zijn. Uwe liefde zal haar volgen, waar zij voorgaat. „Waar gij sterft, wil ik sterven," zult gij zeggen, meenende: „waar gij *leeft*, wil ik *leven*." Maar de zoetste, beste van alle vertroostingen zal uit uw gevoel van Gods liefde voortvloeien. Zij doet in hare ontwikkeling den stap, dien wij „dood" noemen. Gij hadt gehoopt, dat die stap nog niet gedaan zou worden, niet afzonderlijk, maar dat gij arm in arm, te gelijkertijd, samen onsterfelijk worden zoudt. Helaas! de betere helft van den *schat* gaat uit ten hemel en laat het *aardsch omhulsel* en de beroofde ziel achter. Doch er is een geloof, dat zichzelf staande houdt en zelfs deze ramp zegevierend in het aangezicht ziet.

Twijfel niet, of gij zult mijne teederste deelneming hebben in mijne *heiligste uren*. Ik ken de aanraking van het lijden maar al te goed: „Het is een deel van mijn dagelijksch leven, anderen te sterken tot den beker der smart, die niet van ons voorbij mag gaan. Gij weet nog niet, welk eene heldhaftige kracht er is in het vrouwelijk deel der menschheid. Hoe zou ik wenschen, dat gij het nog in geene jaren mocht ondervinden! Maar als gij het moet, laat mij dan zeggen, dat hij, die vroeg uit deze diepe bron drinkt, een leven in zich draagt, dat gewone menschen niet kennen — andere zorgen, andere vreugd; andere hoop, ander verlangen. Vrees niet, mijn brave jonge vriend! God zal met u zijn, zoowel als met haar, en de eeuwigheid zal goed maken, wat de tijd zoo droevig schijnt te verstoren. Kom ons opzoeken, als gij naar Cambridge terugkeert, zoo spoedig gij kunt. Laat mij van u hooren. Ik zal, hoop ik, binnen tien of veertien dagen te Newburg zijn. Gij en uwe vrienden zullen het best weten, wat te doen. Maar gij moet er niet over denken, Cambridge te verlaten; dat zal haar niet redden en haar erg veel kwaad doen. Laat mij weten, of er ook eenig geld noodig is; gij weet, het zal mij genoegen doen, het te bezorgen.

Doe mijne hartelijkste groete aan A.; maar het is beter, dunkt mij, dat zij den brief niet leest.

Digitized by Google

Aan denzelfden. (5 Sept. 1854). Zoo gingen de zomer en het sterfelijk leven voorbij. Het was aangenaam, dat zij wat later heenging — juist op den dag uwer verloving. Gij zult tranen storten; tracht ze niet te onderdrukken. Maar gij hebt een engel in plaats van een vrouw. Ik dacht nooit, dat uw huwelijk iets anders dan dit zou zijn. Maar de vereeniging eener sterfelijke en onsterfelijke ziel heeft den teedersten invloed op den lageren geest, die nog het stofkleed des vleesches draagt. Gij zult opzien naar boven. Ik weet niet, hoe ik trachten zal u te troosten; liever zou ik „woorden van hartelijkheid gebruiken, als woorden van vertroosting niet baten." Maar zij is heengegaan tot dat hooger huwelijk, waar eene ontwikkeling en eene vreugd, waarvan wij hier niet droomen, noodzakelijk plaats moeten hebben. Voor het verstand is de dood niets, dan het overzetten over eene rivier, waar de andere kant schooner is dan deze; voor het godsdienstig deel onzer natuur is hij een zegepraal, eene groote en blijde gebeurtenis; maar voor de aandoeningen is hij de wreedste scheiding.

„Was liebt muss zusammen sein,"

en wij treuren bitter, als onze geliefden weggenomen worden. Maar op de verbrande plekken van ons bosch komt vruchtbaar gras met de fraaiste bloemen te voorschijn; daar bloeien de teederste deugden heerlijk.

Ik kan de uitwerking nagaan, die deze gebeurtenis op uw karakter moet hebben. Ik weet, zooals gij niet kunt, hoe zij het edelste in u opwekken zal, u wijs makende vóór uw tijd en u hoedanigheden gevende, die anders in vele jaren niet verkregen worden. Twijfel niet, of ik denk aan u in de teederste uitstortingen van mijn hart, zoowel in zijne openbare als in zijne bijzondere uren. Ik ontving uw brief eerst maandag, maar dacht toch aan u bij den dienst in de Concertzaal, waar ik slechts één uwer vrienden zag, May. Ik hoop, dat gij ons zult komen opzoeken, zoodra gij hierlangs terugkeert. Reken intusschen op mij voor alle diensten, die gij noodig hebt, en geloof mij iemand, die vroeg leerde lijden, enz.

Aan George Ripley (21 Sept. 1854). Ik heb juist uwe verhandelingen over Pierpont en Emerson gelezen. Mij dunkt, dat ik Emerson meer lief heb dan gij; daarom zijn er enkele dingen in uw geschrift, waarmee ik het niet eens ben. Maar over het algemeen bevalt het mij. De geest er van is verheven en edelmoedig, Het is bewonderenswaardig geschreven. Gij

Digitized by Google

schreeft nooit beter dan in de drie schetsen van Pierpont, Emerson en Andreas Norton.

Als gij nu van mij komt te spreken, zou ik wenschen, dat gij eene schilderij gaaft, die mij beschaamd zal maken over hetgeen in mij en mijne werken verkeerd is. Ik heb eene degelijke kritiek van eene bekwame hand noodig. Het is te veel om dit onder vier oogen te verwachten; maar met groote belangstelling zou ik eene kritiek lezen, die mij mijne fouten deed zien, van karakter, beschaving, beweegredenen, gedrag, doel en manieren. Ik weet, dat ik groote dwalingen moet begaan hebben; maar ik zie ze niet. Ik ben. bang, dat de holte van mijn voet „een gat in den grond zal maken" en iemand er eens in vallen zal. Ik zou gaarne beoordeeld worden, zooals ik het Emerson deed; maar beter. Nu, laat uwe vriendschap niet met uw oordeel wegloopen:

„Verminder niets, voeg niets er bij."

Ik weet, dat gij niets uit boosaardigheid zeggen zult. Maar ziehier nog een paar dingen, die ik in de schilderij verlang. Ik heb de wetenschap lief, bijna op ieder gebied, van de meest afgetrokken bovennatuurkunde tot de meest concrete toepassing van de wetten der natuur op het nieuwe werktuig voor het afplatten van schuine en onregelmatige vlakken, dat een mijner buren verleden week in zijn winkel heeft gezet. Ik houd van de natuurlijke historie op ieder gebied en ben tehuis in de viervoetige dieren, de vogels, visschen en insekten en allerlei soorten van planten. Als jongen had ik een onverzadelijken hartstocht voor schoonheid in iederen vorm. Ik kende al de zeldzame bloemen, de wilde en de gekweekte. Toen ik nog heel klein was, placht ik den ganschen voormiddag in Juni op den grond te liggen, de groote wolken te bespieden en het onophoudelijk spel der kleuren en vormen na te gaan. Er was een vijver op eenigen afstand, waarheen ik placht te gaan visschen; maar ik ving alleen het landschap. Ik vischte nooit veel, maar keek in het water en zag de schaduwen aan de andere zijde over het water kruipen en luisterde naar de geluiden van de pachthoeven in de verte. Toen ik zes of zeven jaren oud was, kwam er een bijzonder mooi meisje op onze school; zij was zeven of acht. Zij trok mijne oogen van mijn boek af, en ik werd beknord, omdat ik mijne les niet wist. Dat gebeurde nooit te voren, nooit nadat de kleine was heengegaan. Zij bleef maar ééne week, en ik huilde erg, toen zij wegging. Zij was zoo lief, dat ik niet tot haar durfde spreken, maar graag dicht bij haar bleef,

Digitized by Google

evenals een vlinder bij een distel-bloesem. Zij heette Narcissa. Zij viel in den stroom des tijds en verdween, eer ik zeven jaren oud was. Ik beminde de schoonheid van vorm eer dan de schoonheid van kleur. Het zou mij bevreemden, als dit meer gebeurde. Gij weet, dat de schoonheid van het geluid (niet kunstmatig, van muziek) mij in verrukking bracht. De wind in het loover en de ruischende beken waren mij een genot van mijne vroegste jeugd tot heden toe. Schoone proeven van letterkunde zocht ik uit in mijne jeugd en prentte ze in het geheugen. Het kostte mij geene moeite; het ging van zelf. Vooral poëzie was mijn genot. Mijne zusters hadden een mandje vol snippers van de dagbladen, die mijne ziel hielpen voeden. Zij moedigden mij ook aan in mijn toenemenden smaak voor het schoone. Doch zwaar werk en de *res angustae domi* lieten maar weinig grond voor zulk een oogst. Toch viel het niet licht, het vermoeide lichaam te ontrukken aan het schoone maanlicht of de avondster. De morgens van vóór het daglicht tot het opgaan der zon, wanneer ik gedwongen was buiten te zijn, maakten mij bekend met de schoonheid der natuur in de vroegte; en dit was meer voor mij waard dan al het voordeel, dat mijn nachtelijke arbeid aan mijn vader opleverde. Het was voor mij poëzie, al was een lui paard of een logge os mijn eenig gezelschap. De tooneelen uit dien vroegen tijd leven thans in mijn geheugen en geven mij een altoosdurend genoegen, als ik te vermoeid ben om eenig werk te doen of te slapen. Deze hangende tuin verlaat mij nooit, en ik verheug er mij in, zooals geen Nebukadnezar, vrees ik, ooit heeft gedaan. Ik houd van kinderen en hennen, van allerlei menschen, en heb het dolste stel huisvrienden, dat gij ooit bij een studeerend man zult ontmoeten. Maar ik heb veel minder van een praktisch man dan men denkt. Al mijne levensidealen hebben betrekking op wijsgeerigen en letterkundigen arbeid, met enkele vrienden om mij heen, de natuur en kinderen. Vaarwel!

Aan Mr. James Patterson (29 Febr. 1855). Ik ben de persoon, dien gij in den trein hebt ontmoet en die te Albany uitsteeg. Ik zocht u in den wagen, maar vond u niet bij het schemerlicht. Ik voelde mij aangetrokken door het helder jeugdig gelaat, dat er zoo rein en hoopvol uitzag, terwijl ik dacht, dat ik een vijf-en-twintig jaren geleden op denzelfden weg was

Digitized by Google

als gij. Het spijt mij zeer, dat u het „ongeluk" getroffen heeft, waarvan gij gewaagt. Het werpt zeker voor het oogenblik eene schaduw over het vooruitzicht van een jong man, maar niet voor den ganschen dag. Gij zijt tot hiertoe goed begonnen en schijnt een goeden grondslag gelegd te hebben. Het zal, bij slot van rekening, geen ongeluk zijn, dat gij in uwe eigen opvoeding moet voorzien. Het zal de diepe manlijke elementen vroeger te voorschijn brengen, u meer nadenkend maken, dan gij anders zoudt geweest zijn. Als gij onderwijzer zijt, kunt gij veel tijd vinden om voor uzelf te studeeren. Ik begon daarmee op mijn zeventiende jaar en ging er vier winters mee voort, en werkte het overig gedeelte van het jaar thuis op mijn vaders pachthoeve. Ik wist slechts acht à tien uren per dag voor studie te vinden, behalve de uren in school. Daarop onderwees ik nog drie jaren in eene hoogere school, en hield mij op de hoogte van de klasse aan de akademie, waarvan ik (in naam) lid was. Dat alles kunt gij ook doen, en wellicht meer.

Misschien zal het goed zijn, dezelfde studiën te volbrengen, die gij aan de akademie gemaakt zoudt hebben, met bijvoeging van die, welke tot uwe bestemming als onderwijzer behooren; of gij kunt misschien onderwijzen, totdat gij geld genoeg hebt om later de akademie te bezoeken. *Niets goeds is onmogelijk voor een ernstig jongman met goede vermogens en goede zedelijke beginselen.* Maar vooral, zorg voor uwe *gezondheid.* Uw welslagen hangt van een *gezond lichaam* af. Schendt de wetten niet, die God schrijft op deze tafelen van vleesch Laat mij weten, waar gij heengaat en wat gij te doen vindt, en ik zal u meer schrijven als ik meer tijd heb.

Aan William Sturgis (31 Nov. 1855). Veertien jaren in deze maand geleden, hield ik in Boston eene reeks voorlezingen over zaken den godsdienst betreffende. Enkele minuten voordat ik begon te spreken, terwijl ik een gevoel van verlegenheid en vrees had, zooals ik nooit meer hoop te ondervinden, kwaamt gij en gingt bij mij zitten en sterktet mij. Ik ben daarvoor altoos dankbaar geweest, en verzoek u thans het bijgaand boek aan te nemen, met de dankbare groeten van uwen enz.

Aan David A. Wasson (Boston, 14 Juni 1857). Wees zoo goed mij te

Digitized by Google

zeggen, welke geldelijke middelen gij hebt voor uwe reis naar Europa. Misschien kunnen mijne vrouw en ik onze twee penningen daarbij voegen. Zeg mij, hoe gij het hebt en wanneer gij onder zeil gaat.

Aan denzelfden (26 Oct. 1857). Hoe blij ben ik, dat gij gezond en wel in Nieuw-Engeland terug zijt? Ik heb niet opgehouden aan u te denken, sedert gij ons in Mei verliet, er zoo ziek uitziende en toch trachtende zoo goedsmoeds te zijn. Vertel mij alles omtrent *uzelven;* dat is nu de zaak van belang. Hoe gaat het nu? *Waar* zijt gij ziek? Welke zijn de verschijnselen? Welk eene behandeling ontvangt ge? Waar zult ge den winter doorbrengen? Zeg mij alles.

Zal ik u thans vijftig dollars zenden, of wat later? Zooals gij wilt. In allen gevalle, ik zal ze zenden.

Dank voor uwe belangstelling in mij. Ik zal Dr. Wilkinsons voorschriften in waarde houden en nooit op de lieve bloem zien, welke de plant draagt, zonder aan hem te denken. Als gij schrijft, dank hem dan vriendelijk voor mij, voor zijne liefderijke zorg. Ik meen, dat ik nu heel wel ben. Ik kan met ongeveer de halve kracht van vroeger werken, Ik heb een ongemak in de zijde, maar hoop het te *ontgroeien* (!) Mijne broeders en zusters stierven op mijn leeftijd; ik denk, dat ik de „kaap" wel om zal zeilen. Wees niet bezorgd voor *mij*; denk alleen aan *uzelf*. Het Duitsch zal u goed doen, als gij het met mate gebruikt.

Aan Peter Lesley (15 Nov. 1857). Het was mij recht goed, uw handschrift weer eens te zien.... Ik zou willen, dat gij ergens woondet, waar ik u dikwijls kon bezoeken en met u over wetenschapppelijke onderwerpen praten. Sedert Desor vertrokken is, en nu ook Prof. Rogers, heb ik groote behoefte aan wetenschappelijk gezelschap. A propos, hebt gij gezien, hoe Desor door Agassiz aangevallen is! Het is in eene noot op blz. 97 van zijn „Essay on Classifications," de algemeene inleiding op zijne bijdragen voor de „Natuurlijke geschiedenis der Vereenigde Staten," deel I, pas uitgekomen. Hij beschuldigt Desor van plagiaat op hem, Agassiz! Ik twijfel niet, of het geval was omgekeerd, en Agassiz stal van Desor. Maar wij zullen zien, wat de goede ziel antwoorden zal; ik zond hem het stuk.

Digitized by Google

Zeg mij eens, wat gij denkt van Agassiz' Essay. Drie vierde er van handelt over de „Bridgewater Treatises" hoofdst. I; de rest over klassificatie, hoofdst. II. Zeg mij, of Agassiz, in hoofdst. I, de moeilijkheid uit den weg ruimt, die de wijsgeeren op hun weg vinden en die hen tot atheïsten maakt, zooals de predikanten zeggen. Ik vind meer *werkelijk atheïsme* bij de *theologen* dan bij de *wijsgeeren*. De eersten ontkennen het bestaan van God in de wereld der dingen en menschen, en schepen ons af met eene soort van spooksel, dat op een afstand leeft (of woont) en nu en dan door een wonder „tusschen beide komt;" zij schromen niet zijne *wetten* te loochenen. Maar de laatsten ontkennen het bestaan van *dien* God, en nemen de *immanente werkelijkheid* aan van eene macht van gedachte, wil en uitvoering, die alle ruimte en allen tijd vervult, steeds werkzaam is, maar nooit behoeft „tusschen beide te komen," daar zij immer tegenwoordig is.

Agassiz zegt, dat er „niet meer dan zes menschen in de Vereenigde Staten zijn, die zijn boek kunnen begrijpen, en misschien twaalf of twintig in Europa". Dus onderstel ik, dat het aanmatigend zou zijn in iemand, die bij Descartes, Baco, Leibnitz en Newton is opgebracht en gevoed met Kant, Schelling en Hegel, om niet van zulke kinderen als Plato en Aristoteles te spreken — er aan te denken, de populaire voorlezing van dezen Zwitserschen ontleder van aardschildpadden te verstaan. Agassiz is een man van groote talenten, veel ijver. Hij heeft eene verwonderlijke bekwaamheid om een oester of schildpad of slak te ontleden; zijne manier van te lezen en de wijsbegeerte der visschen aangenaam te maken voor menschen, die ze alleen vangen en opeten, is boven allen lof verheven; maar als hij tot de hoogste aller wetenschappen opklimt en tot de betrekking der soort, tot de oorspronkelijke Macht en Voorzienigheid van het bestaande, zou ik wel eens willen weten, hoe gij over hem denkt. Met hartelijke groeten aan u en de uwen, geloof mij, enz.

Aan Dr. Bowman (11 Jan. 1858). Ik dank u voor uw vriendelijken en edelen brief, dien ik juist gelezen heb. Ik weet, hoe moeilijk het is, het hoofd te bieden aan de georganiseerde dwalingen der populaire theologie. Zoo is het hier, waar de meerderheid meer ontwikkeld is dan in uwe buurt. Maar toch is de verwantschap tusschen de waarheid en de natuur van den mensch van dien aard, dat er hier een voortdurende en blijkbare vooruit-

Digitized by Google

gang is. Er heeft in de laatste jaren eene groote verandering plaats gehad in de theologische denkbeelden der nadenkenden in Nieuw-Engeland. Nog twintig jaren en die verandering zal zeer groot zijn. Maar de partij van den stilstand wordt steeds sterker in haar conservatisme. Te North Woburn, een stadje, veertien mijlen van Boston, noodigde eene gemeente zekeren Mr. Nickerson uit haar predikant te zijn. De kerkeraad kwam bijeen, om den jongen candidaat te ordenen, en onderzocht hem, om te zien, of hij wel gezond in het geloof was. Op alle punten ging het goed, behalve op één: *hij geloofde niet aan de eeuwige verdoemenis der kinderen, die bij hunne geboorte stierven.* De kerkeraad weigerde hem te ordenen en stelde het acht weken uit, wanneer men nogmaals bijeen zal komen. De kerkeraad vroeg den jongen man met geen woord, of hij in vroomheid en deugd geloofde, de kern van den godsdienst, dien hij verkondigen moest, maar hechtte alleen gewicht aan theologische vragen, en wel het meest aan de ergste van alle. In 1787 merkte Dr. Townsend, dat de Spaansche geneeskundigen niets wisten van den omloop des bloeds, en dat men ook niet verwachtte, dat de candidaten voor den titel van M. D. er iets van geloofden; eer zij tot de praktijk werden toegelaten, deden zij een eed, dat zij geloofden in de onbevlekte ontvangenis der maagd Maria. Dat was nog niet zoo belachelijk als het gedrag van dien kerkeraad. De methode van den man der wetenschap is deze: 1°. het grootst mogelijk aantal feiten te verzamelen; 2°. daaruit eene algemeene wet af te leiden, die aan al deze feiten gemeen is; 3°. uit die algemeene wet andere waarheden af te leiden; 4°. daarvan de praktische toepassing te maken op de gevallen die het vereischen. Zoo rust zijne leer op feiten, niet op grillen. De methode der predikanten is, eene hypothese als waar aan te nemen op het gezag van niemand weet wie, daaruit waarheden af te leiden en die toe te passen. Zoo rusten de ingeving van den bijbel, de drieëenheid, de zondeval, de duivel, de eeuwige verdoemenis enz. niet op het minste deeltje bewijs in de wereld; er is geen feit in de natuur of de geschiedenis om dergelijke leeringen te steunen. Menigeen kan veel goed doen op de wijze, als gij bedoelt, en zaad bij den weg strooien, dat niet door de vogels zal worden weggenomen.

Aan Julia Bridges (9 April 1858). Ik ben u zeer verplicht voor uwe belangstelling in mijn geestelijk welzijn en voor den brief, die mij daar

Digitized by Google

even in handen is gekomen. Ik zie daaruit uw wensch, dat ik de theologische meeningen zal gelooven, die gij koestert en waarvan gij spreekt. Ik zie niet, dat gij niets meer verlangt. Ik twijfel niet, of de personen, die voor mijne bekeering tot de gewone kerkelijke theologie bidden, en zij die bidden om mijn dood, even oprecht en eerlijk zijn. Ik benijd geenszins hunne denkbeelden over God, als zij hem verzoeken in mijne studeerkamer te komen en mij in de war te brengen of eene klem in mijne kaken te zetten, zoodat ik niet spreken kan. Verscheiden personen zijn gekomen om „met mij te arbeiden", of hebben mij brieven geschreven om mij te leeren. Gewoonlijk waren het menschen, die niets wisten van de dingen waarto zij mij trachtten te bekeeren. Zij beroepen zich op eene goddelijke verlichting, waarvan ik in hen geene bewijzen zag, noch in hun leven, noch in hunne leer. Maar ik merkte spoedig, dat het met hen was als met u; zij zochten mij noch vroomheid te leeren (die in liefde tot God bestaat), noch zedelijkheid (die gelegen is in het houden der natuurlijke wetten, welke God in 's menschen binnenste geschreven heeft), maar alleen mij te bewegen, hun katechismus te gelooven en mij bij hunne kerk te voegen. Ik zie geene reden noch voor het een noch voor het ander. Ik tracht de talenten en gelegenheden, die God mij gegeven heeft, zoo goed mogelijk te gebruiken. Ik geloof niet, dat het mijne schuld is, wanneer ik de ongerijmde leerstukken verwerp, welke ik in het geloof dezer menschen vind, die mij wenschen te onderrichten in zaken, waarvan zij diep onkundig zijn. Maar de katholieken behandelden de protestanten op dezelfde manier, en evenzoo behandelden de joden en de heidenen de christenen. Ik vind in alle klassen goede en godsdienstige menschen — onder trinitariërs, unitariërs, protestanten, katholieken, joden, mohammedanen en heidenen. Er is één God voor ons allen, en ik heb zulk eene volkomen liefde voor hem, dat mijne liefde sedert lang alle vrees heeft uitgeworpen.

Aan George Cabot (24 Aug. 1858). Den ouden heer eene gansche maand niet gezien! nooit zoo lang sints 48! Het speet mij erg u den laatsten keer, toen ik de stad inging, niet te vinden, maar was blijde, zooveel goeds omtrent u van mijne vrouw te hooren. Mr. F. geeft u een groot salaris. Ik heb het altoos tot een regel gemaakt, iets meer te verdienen, dan ik verteerde. Maar voor jonge menschen is het dikwijls moeilijk te

Digitized by Google

bewaren en *op te leggen* wat zij ontvangen. Zorg daarvoor. Gij weet, dat uw fortuin afhangt van hetgeen gij wint en spaart. Als ik u wel ken, dan zijt gij een zeer goed jong man. Ik weet geene onzedelijke gewoonte, die gij hebt, en ik hoop, nooit van eenige te hooren. Gij hebt eene uitnemende gelegenheid om een redelijk fortuin te krijgen. Als gij u goed gedraagt en uw geld spaart, zult gij op uw vijf-en-twintigste jaar eene geschikte jonge vrouw kunnen trouwen, die gij bemint en die u bemint. Ik weet niet, wie het is; misschien gij ook nog niet; maar dat zult ge te gelegener tijd wel merken. Ik ben blij, dat gij bij Mr. Thayer woont, om voor het huis en de meisjes te zorgen. Ik vertrouw, dat gij u het vertrouwen, dat zij in u stellen zult waardig toonen. Het is mijn geboortedag. Ik ben acht-en-veertig jaren oud! — meer dan tweemaal zooveel als gij. Als gij ook zoo oud zijt, hoop ik, dat gij een beter en nuttiger mensch zult zijn.

Zonder opschrift (14 Aug. 1859).... Ik ben blij, dat gij met het werk in huis en in de boerderij bezig zijt; dat gij goed brood kunt maken (ik houd het voor eene der schoonste kunsten) en ook goede boter. Wij hielden ons tien weken op te St. Croix en hadden al dien tijd geen kruimel dragelijk brood. Er zijn weinig Amerikaansche vrouwen, die daarin bedreven zijn; velen begaan de vrouwelijke zonde tegen den heiligen geest, van gedurig goed meel in slecht brood te veranderen.... Onder *beroemd* verstond ik uitstekend, hetgeen in uwe macht is, niet berucht, hetgeen niet wenschelijk is en buiten uwe sfeer ligt. Ik zou liever uitmunten in het maken van brood en boter, dan beroemd zijn door langs de straat te drentelen en veel geweld in openbare vergaderingen te maken en in de dagbladen te worden genoemd, zooals vele vrouwen. Kunt gij eene school vinden, die u lijkt en waarvoor gij geschikt zijt, ik zou haar nemen; maar zoo niet, dan zou ik mij toeleggen op uwe huiselijke plichten. Langzamerhand zult gij die gelegenheid vinden, waarnaar gij zoo verlangt, om bemind te worden en misschien in de aantrekkelijkste aller gedaanten... Maar ik zou de zuivere, hartelijke liefde van vader en moeder voor hunne eenige dochter niet licht tellen, noch romantischen onzin in het hoofd halen. De stroom van het leven is niet enkel schuim; dat is er een zeer klein gedeelte van; een gedeelte, dat noch de weide besproeit, noch den molen doet draaien, noch iets tot de schoonheid van het landschap bijdraagt.

Digitized by Google

Boeken zullen de anders eentonige uren van den winter verlevendigen en uw geest sterken en verrijken, als gij ze goed kiest. Er moeten vele ontwikkelde menschen in.... zijn, *van uw leeftijd*, om u het gezelschap te geven, dat gij behoeft. Ik zie niet in, waarom gij te huis niet zoo gelukkig zoudt zijn, als een jong meisje behoort. Het proza van het leven is even onmisbaar als de poëzie, en zeker twintigmaal grooter in hoeveelheid. De appelboom staat ééne week in bloei, twintig weken in vrucht en is dan nog maanden lang stil en zwijgend, maar al den tijd werkzaam.....

Aan dezelfde (10 Sept. 1859). Uw lot is harder dan ik dacht; want ik meende, dat uwe bezigheid eene besliste zaak was, die voortduren zou, en dat Theodoors gezondheid beterende was en eindelijk herstellen zou. Het is inderdaad zeer droevig, een jongen dus te zien wegkwijnen. Dat oude menschen sterven, is natuurlijk; maar dat de jongen zoo vroeg heengaan, is tegen de natuur. Toch zie ik geene reden voor de dwaze neerslachtigheid, waaraan gij toegeeft en die gij schijnt te koesteren. Ik weet niet, hoeveel daarvan in uw gestel ligt, zoodat gij er niet veel aan kunt doen. Maar ik vrees, dat veel van uw eigen wil afhangt en in uwe macht is; dit laatste moet gij in eens onderdrukken. Het kan misschien niet geschieden door eene rechtstreeksche daad van den wil, maar wel middellijk door het volbrengen van dagelijksche plichten. De gewone behoeften van het leven bieden de beste gelegenheid aan voor geluk en adel van karakter. Huishouden, schoolhouden en dergelijke zijn de beste dingen voor de meeste vrouwen; ze zijn even goed als het gras voor het vee. Mettertijd zult gij ergens wel eene school vinden. Eene gewone school zal geene ongeschikte plaats voor u zijn om in te werken. Ik zou de hoogste zoeken, waarvoor gij geschikt zijt, en het met de beste, die ge kunt vinden, beproeven. Maar voorloopig moet gij, zonder twijfel, tehuis blijven en voor uw kleinen broeder doen wat ge kunt. Ik vertrouw, dat gij troost en voldoening vinden zult; maar het moet uit uwe eigen ziel komen. Breng mijne deelnemende groeten aan uw vader en moeder over, en aan Theodoor ook.

Aan Eliza P. Eddy (Rome, 19 Nov. 1859).... Uw zoon is *als martelaar gevallen in eene niet minder heilige* en *veel menschlievender zaak*. Hij

Digitized by Google

trachtte zijne eigen landslieden van veel grooter inwendige ongeregeldheid en verdrukking te verlossen, dan waartegen uwe voorvaderen streden.

Meen niet, dat zijn jeugdig leven verloren ging en weggeworpen werd, omdat de onderneming haar rechtstreeksch doel miste; het einddoel zal er door bereikt worden; de harten van alle slavenhouders zullen er door vervuld worden van schrik en zoo de banden van den slaaf worden losgemaakt. Elke overwinning, waarin wij ons verheugen, is met het bloed van menschen gekocht. Zij die stierven, hadden moeders en zusters, dikwijls vrouwen en kinderen, om den bijzonderen prijs te betreuren, waarvoor het openbaar voordeel gekocht werd. Aan de vrijmaking van Amerikaansche bondgenooten hebt gij uwen eerstgeboren zoon ten offer gebracht; geen droppel van zijn bloed is verspild. Hij zelf is onsterfelijk en overgegaan in die hoogere wereld, die wij allen eerlang zullen binnentreden. Hij wint bij de verandering; en al had zijne tweede geboorte onder zulke vreeslijke tooneelen plaats, en al werd hij van het sterfelijke verlost met zulke afgrijselijke werktuigen, toch gaat hij over in dat heerlijk leven, „dat geen oog heeft gezien en geen oor gehoord en in geen menschenhart is opgekomen." Ik weet wat gij verliest; maar ik ken geene zaak, waarin ik liever een vriend zijn sterfelijk leven zou zien afleggen. Voorzeker, de zegen voor hen, die bereid zijn te sterven, zal op hem nederdalen. Ziedaar uw troost op aarde; en, buiten de aarde, zal het niet lang duren, of er is eene andere ontmoeting van zielen, die elkaar hier beneden verloren hadden....

Ik weet niets van de omstandigheden, waaronder uw zoon is heengegaan, alleen wat „de Standaard" in het kort heeft bericht. De laatste maal, toen ik hem zag, kwam hij mij omtrent eene andere onderneming raadplegen, die toch hetzelfde doel had, alleen door schijnbaar vreeslijker middelen. Ik kon niet anders dan de beweegredenen huldigen, die hem toen dreven; niet minder eer ik hem thans, ja, veel meer.

Uwe familie is altijd in het eerste gelid der tegenstanders van de slavernij geweest en heeft voortdurend offers voor den slaaf gebracht. Het is niet onnatuurlijk, dat de kroon van het martelaarschap aan een der leden van dezelfde familie te beurt valt — eene kroon van doornen, ja, maar ook eene glansrijke kroon. Ik ben met u in andere moeilijkheden geweest, vreeslijk om te dragen. Ik meen te weten, met welk eene godsdienstige sterkte gij ook deze dragen zult.

Digitized by Google

O! dat ik in Boston ware, om in het openbaar en in het verborgen te troosten, om de jeugdige en slechte natie te waarschuwen tegen de dwaasheid, die ons thans dreigt ten onder te brengen! Ik zou bewijzen, dat de slaven *een natuurlijk recht* hebben *om hunne verdrukkers te verdelgen*, en dat het de plicht der vrijen kan zijn, hen te helpen. Dit is slechts het begin. Negen proeven zullen schijnen te mislukken; de tiende zal slagen en tegen al de overige feilen opwegen. De nederlagen in het eerste gedeelte der Amerikaansche omwenteling behoorden bij de groote overwinning, die eindelijk volgde; zij waren een deel van den strijd, waarin wij zegevierden. Mijne waarde Mrs. Eddy, ontvang nog eens mijne hartelijkste deelneming. Hoe wenschte ik, dat ik meer te geven had! Zeg uw vader, dat ik hem schrijven zal, zoodra ik iets weet van het regtsgeding en lot van kapitein Brown. God zegene u allen!

Wij eindigen deze bloemlezing uit Parkers brieven, met de mededeeling van een vers, aan hem gewijd, wien Parker altoos als zijn voorbeeld beschouwde. De lezer is thans in staat om te beoordeelen, hoe getrouw hij in de poging tot navolging was. Slaagde hij daarin niet altoos, nooit hield hij op er naar te streven; zijn ideaal bleef altoos even hoog.

O Broeder, die voor ons om 't stralend hoofd de kroon
Van scherpe dorens zoo zachtmoedig hebt gedragen!
Wat evangelie van des Vaders welbehagen
Hebt ge ons, tot heil en troost in 't leven, aangeboon?
„Ik kwam," zoo klinkt zijn stem, „om in uw koude zielen
Den gloed te ontsteken van een liefde, rein en teer,
Tot arme schepslen, die in zonde en schuld vervielen;
Tot menschen, u gelijk, en tot den Hemelheer.
Bemint het goede. Leeft een heilig liefdeleven.
Vreest niet. Draagt met geduld den last, u opgeleid.
Werkt, bidt. Leert uwen God geheel uw harte geven.
Bouwt op zijn liefdemacht: en Hij bekroont uw streven,
En drenkt uw zielen met der reinen zaligheid."

Digitized by Google

ERRATUM

Bladz. 258 regel 15 v. o. staat:

van Sacramenten, lees: *alle Sacramenten*,

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Bij de Uitgevers dezes verscheen:

L. F. Bungener, Eene preek onder Lodewijk XIV.
Derde druk . . . . . *f* 1,60

Elise van Calcar, Uit het leven, voor het leven.
In 12 maandelijksche afleveringen. Per jaar. » 2,80

GEDRUKT BIJ DE ROEVER-KRÖBER-BAKELS. — AMSTERDAM.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

3 2044 011 393 840

DEC 9 1915

DUF JUL 24 '35

WIDENER
STALL STUDY
SEP 05 2006
CHARGE
CANCELLED

WIDENER
STALL STUDY
SEP 05 2006
CHARGE
CANCELLED

Digitized by Google